

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**Εφαρμογή προηγμένων μεθόδων στατιστικής και αλγόριθμων
εξόρυξης πληροφορίας για την ανάλυση κοινωνιοψυχολογικών ερευνών
με σκοπό τη διερεύνηση στάσεων, αντιλήψεων και προτύπων
συμπεριφοράς.**

Διδακτορική Διατριβή

Ευθαλία Δ. Μάσσου

Επιβλέπων: Καθηγητής Στ. Παπαστάμου

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Αναπληρωτής καθηγητής Γ. Προδρομίτης

Καθηγητής Θ.Μπεχράκης

Αθήνα 2016

**Εφαρμογή προηγμένων μεθόδων στατιστικής και αλγόριθμων
εξόρυξης πληροφορίας για την ανάλυση κοινωνιοψυχολογικών ερευνών
με σκοπό τη διερεύνηση στάσεων, αντιλήψεων και προτύπων
συμπεριφοράς.**

Διδακτορική Διατριβή

Ευθαλία Δ. Μάσσου

Επιβλέπων: Καθηγητής Στ. Παπαστάμου

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Αναπληρωτής καθηγητής Γ. Προδρομίτης

Καθηγητής Θ.Μπεχράκης

*Στο μπαμπά μου για τα γράμματα,
Στη μαμά μου για τη στήριξη,
Στους μέντορές μου για τους δρόμους.*

Ευχαριστίες

Η διδακτορική αυτή διατριβή, ολοκληρώνει μια προσωπική διαδρομή από τα εφαρμοσμένα μαθηματικά και τη στατιστική, στη κοινωνική ψυχολογία. Θα ήθελα να ευχαριστήσω για την εμπιστοσύνη του στο πρόσωπό μου τον επιβλέποντα καθηγητή κ.Σ.Παπαστάμου, η πνευματικότητα του οποίου ήταν η καλύτερη έμπνευση για να βρω νοήματα και να δω όψεις της κοινωνίας πίσω από τους αριθμούς.

Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αναπληρωτή καθηγητή και μέλος της τριμελούς επιτροπής, κ.Γ.Προδρομίτη, για τη καθοδήγησή του, τις εποικοδομητικές συζητήσεις και τις κατευθύνσεις στην πορεία των αναλύσεων. Χωρίς τη βοήθειά του η κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση των ερευνών θα ήταν ελλιπής.

Ευχαριστώ επίσης το καθηγητή κ.Θ.Μπεχράκη, το έργο του οποίου με εισήγαγε στην ανάλυση ερευνών της κοινωνικής ψυχολογίας, αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής που με τις παρατηρήσεις τους κατά τη διάρκεια του 10^{ου} και 11^{ου} συνεδρίου Κοινωνικής Ψυχολογίας στην Παλαιοκερασιά Φθιώτιδας, πρόσθεσαν σημαντικές παραμέτρους που ήταν χρήσιμο να διαφωτιστούν και συνέβαλαν ουσιαστικά στη βελτίωση της έρευνας.

Σημαντική ήταν και η αλληλεπίδραση που είχα κατά την εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής με την αναπληρώτρια καθηγήτρια του μεταπτυχιακού προγράμματος ηγεσίας του Saint Mary-of-the-Woods College, Η.Π.Α., κα. Λαμπρινή Πανταζή, τον υποψήφιο διδάκτορα του τμήματος Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ, κ. Γιώργο Τσουβέλα, τη διδάκτορα του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, κα. Έλια Συρίγου και τη μαθηματικό εφαρμογών κα. Δήμητρα Μπάρλα. Τους ευχαριστώ θερμά για τα σχόλια, τις παρατηρήσεις, τις απορίες που εξέφρασαν και την ηθική τους συμπαράσταση.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ακόμη το μπαμπά μου, κ.Δημήτριο Μάσσο, που με υποστήριξε στη γλωσσική επιμέλεια του μεγαλύτερου μέρους της διατριβής.

Τέλος, νιώθω την ανάγκη να εκφράσω ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ στους δικούς μου ανθρώπους. Στους γονείς μου για την αγάπη για τα γράμματα, την ηθική και υλική υποστήριξη, την κατανόηση και την αμέριστη συμπαράσταση, αλλά και στους φίλους μου Μυρτώ, Δήμητρα, Δέσποινα, Έρικα, Λεωνίδα, Γιώργο, Ηλία, Zlatko και Jacek για την υποστήριξη που μου προσέφεραν.

Περιεχόμενα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ	3
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	7
Πρόλογος.....	9
1 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Εισαγωγή	11
1.1 Εφαρμοσμένα μαθηματικά στην κοινωνική ψυχολογία;.....	11
1.2 Δομή της διατριβής.....	22
2 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας ή Data Mining.....	25
2.1 Ορισμός και εφαρμογές του Data Mining.....	25
2.2 Διαφορές του Data Mining από την κλασσική στατιστική.....	31
2.3 Δέντρα αποφάσεων.....	38
3 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η Ελλάδα στην αρχή της δεκαετίας του 1990.....	41
3.1 Εισαγωγή.....	41
3.2 Πολιτική, οικονομία και κοινωνία: 1989 - 1995.....	41
3.3 Διεθνές τοπίο	47
3.4 Θεσμικές αλλαγές στη χώρα	50
3.5 Σύνοψη.....	52
4 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ανοχή στη φυσική και συμβολική βία	55
4.1 Ταυτότητα της έρευνας και δείγμα.....	56
4.2 Το ερωτηματολόγιο	56
4.3 Μεθοδολογία της έρευνας.....	58
4.4 Αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την επιείκεια στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας.	62
4.4.1 Περιγραφική στατιστική και δείκτες.....	62
4.4.2 Εφαρμογή data mining.....	66
4.5 Συμπεράσματα πρώτης έρευνας.....	73
5 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η νοοτροπία πίσω από τις ξενοφοβικές αντιλήψεις.....	76
5.1 Ταυτότητα της έρευνας.....	76
5.2 Το ερωτηματολόγιο	77
5.3 Μεθοδολογία της έρευνας.....	78
5.4 Περιγραφική στατιστική και δείκτες	81

5.5	Εφαρμογή data mining.....	85
5.6	Συμπεράσματα έρευνας ξενοφοβίας.....	92
6	ΚΕΦΑΛΑΙΟ Το εθνικό είδωλο στον ευρωπαϊκό καθρέφτη	93
6.1	Ταυτότητα της έρευνας και δείγμα.....	94
6.2	Το ερωτηματολόγιο	94
6.3	Μεθοδολογία της έρευνας.....	97
6.4	Αποτελέσματα της έρευνας.....	104
6.4.1	Περιγραφική στατιστική και δείκτες.....	104
6.4.2	Εφαρμογή πολυδιάστατης ανάλυσης δεδομένων.....	123
6.4.3	Εφαρμογή data mining.....	145
6.5	Συμπεράσματα της έρευνας	151
7	ΚΕΦΑΛΑΙΟ Τι σημαίνει Ευρωπαϊκή Ένωση για τους Έλληνες;. Η υποδοχή μιας νέας διάστασης ταυτότητας.....	155
7.1	Ταυτότητα της έρευνας και δείγμα.....	156
7.2	Το ερωτηματολόγιο	156
7.3	Μεθοδολογία της έρευνας.....	160
7.4	Αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την σχέση της Ελλάδας με την Ευρώπη	164
7.4.1	Περιγραφική στατιστική και δείκτες.....	164
7.4.2	Εφαρμογή data mining.....	182
7.5	Συμπεράσματα.....	215
8	ΚΕΦΑΛΑΙΟ Συμπεράσματα	223
8.1	Μεθοδολογικά συμπεράσματα.....	223
8.2	Συμπεράσματα κοινωνιοψυχολογικού ενδιαφέροντος.....	228
	Βιβλιογραφικές αναφορές.....	247
	Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	247
	Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	261
	Διαδυκτιακά άρθρα και έρευνες.....	262
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	264

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑΣ	62
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑ ΕΠΙΕΙΚΕΙΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	63
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3 ΦΟΡΤΙΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑΣ ΑΝΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ	64
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4 ΦΟΡΤΙΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΕΠΙΕΙΚΕΙΑΣ ΑΝΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ	65
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ.....	83
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2 ΦΟΡΤΙΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ ΑΝΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ.....	83
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΔΕΙΚΤΩΝ ΞΕΝΟΦΟΒΙΑΣ – ΞΕΝΟΦΙΛΙΑΣ.....	84
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΚΑΛΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ.....	104
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΥΡΩΠΑΙΟΥΣ.....	105
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.3 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΒΑΘΜΟ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑΣ ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΛΑΟΥΣ	105
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.4 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ.....	109
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.5 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ	110
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.6 ΦΟΡΤΙΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΚΑΛΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ ΑΝΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ	112
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.7 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΟΜΕΩΝ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ ΕΥΡΩΠΑΙΟΥΣ	113
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.8 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΤΟΜΕΩΝ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ ΕΥΡΩΠΑΙΟΥΣ ΠΟΥ ΔΙΕΡΕΥΝΗΘΗΚΕ ΜΕΣΩ CFA.....	114

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.9 ΦΟΡΤΙΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΩΝ ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΛΑΟΥΣ	
ΑΝΑ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ.....	115
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.10 ΦΟΡΤΙΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΑΝΑ	
ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ	116
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.11 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ	
ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΠΟΥ ΔΙΕΡΕΥΝΗΘΗΚΕ ΜΕΣΩ CFA	118
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.12 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΛΙΜΑΚΑ	
ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ	120
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.13 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΚΑΛΗΣ	
ΠΟΡΕΙΑΣ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ (ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ 3-ΒΑΘΜΙΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ).....	121
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.14 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΩΝ ΟΜΟΙΟΤΗΤΩΝ	
(ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ 3-ΒΑΘΜΙΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ).....	122
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.15 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ 3-ΒΑΘΜΙΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ	
ΟΜΟΙΟΤΗΤΑΣ ΜΕ ΛΑΟΥΣ.....	122
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.16 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ 3-ΒΑΘΜΙΩΝ	
ΔΕΙΚΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ	122
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.17 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ 3-ΒΑΘΜΙΩΝ	
ΔΕΙΚΤΩΝ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ.	123
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.18 ΙΔΙΟΤΙΜΕΣ ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΔΡΑΝΕΙΑΣ.....	124
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.19 ΤΡΕΙΣ ΠΡΩΤΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	
ΠΟΛΛΑΠΛΩΝ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ	124
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.20 ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ	
ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΑΝΑ ΑΞΟΝΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ	
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ	125
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.21 ΑΥΤΟΜΑΤΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΚΛΑΣΕΩΝ ΤΗΣ	
ΙΕΡΑΡΧΙΚΗΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ.....	130
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.22 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ	
ΣΤΙΣ 3 ΟΜΑΔΕΣ ΤΩΝ ΑΔΙΑΦΟΡΩΝ, ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΩΝ ΚΑΙ	
ΕΥΡΩΚΕΝΤΡΙΚΩΝ.	137
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.23 ΑΥΤΟΜΑΤΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΛΑΣΕΩΝ 1-3 ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ	
ΤΙΣ ΕΝΕΡΓΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ.	139
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.24 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΣΤΙΣ ΟΜΑΔΕΣ	
ΔΙΑΦΩΝΟΥΝΤΩΝ ΚΑΙ ΜΑΛΛΟΝ ΣΥΜΦΩΝΟΥΝΤΩΝ ΜΕ ΤΗΝ	
ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.	149

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.25 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΠΡΟΣΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΣΤΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΔΙΑΦΩΝΟΥΝΤΩΝ ΚΑΙ ΜΑΛΛΟΝ ΣΥΜΦΩΝΟΥΝΤΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.	150
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.26 ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗΣ ΣΤΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΜΦΩΝΟΥΝΤΩΝ ΚΑΙ (ΜΑΛΛΟΝ) ΔΙΑΦΩΝΟΥΝΤΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.	151
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑΣ	164
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΣΚΟΠΟ ΤΗΣ Ε.Ε.	165
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.3 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΜΑΣ ΣΤΗΝ Ε.Ε.	165
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.4 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΝΕΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ Ε.Ε.	166
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.5 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΑΠΟ ΜΙΑ ΠΙΘΑΝΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ Ε.Ε.	167
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.6 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΩΣΤΕ ΝΑ ΝΙΩΘΕΙ ΚΑΝΕΙΣ ΕΥΡΩΠΑΙΟΣ	168
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.7 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΜΑΣ ΣΤΗΝ Ε.Ε.	168
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.8 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ «ΕΛΛΑΔΑ – ΕΥΡΩΠΗ»	169
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.9 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ	170
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.10 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ.....	170
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.11 ΑΥΤΟΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΦΑΣΜΑ ΑΡΙΣΤΕΡΑ – ΔΕΞΙΑ.	171
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.12 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟ ΔΕΙΓΜΑ	171
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.13 ΦΟΡΤΙΣΕΙΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑΣ	173
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.14 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΙΜΩΝ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ, ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΣΜΟΥ.....	173
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.15 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ Ε.Ε.	174

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.16 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΕΝΤΑΞΗΣ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ ΣΤΗΝ Ε.Ε.	176
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.17 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΜΙΑΣ ΠΙΘΑΝΗΣ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ Ε.Ε.	177
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.18 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ	179
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.19 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ.	180
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.20 ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ.....	181

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

ΓΡΑΦΗΜΑ 4.1 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ CHAID ΓΙΑ ΤΟ ΒΑΘΜΟ ΕΠΙΕΙΚΕΙΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ.....	67
ΓΡΑΦΗΜΑ 5.1 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ CRT ΓΙΑ ΤΟ ΒΑΘΜΟ ΞΕΝΟΦΟΒΙΑΣ.....	86
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.1 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ.....	106
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.2 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΑΝ (ΟΙ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΙ) ΑΙΣΘΑΝΟΝΤΑΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΈΛΛΗΝΕΣ Η ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ.....	107
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.3 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ Η ΕΝΙΑΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΤΡΑΤΟ.....	108
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.4 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ Η ΕΝΙΑΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΝΟΜΙΣΜΑ.....	108
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.5 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΩΤΩΜΕΝΩΝ.....	111
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.6 ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ – ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΚΑΛΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΙ ΒΑΘΜΟΣ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ – ΕΥΡΩΠΑΙΩΝ ΣΕ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ.....	126
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.7 ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΚΛΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΡΧΙΚΗΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ, ΣΤΟΥΣ ΔΥΟ ΠΡΩΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΥΣ ΑΞΟΝΕΣ.....	133
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.8 ΙΕΡΑΡΧΙΚΗ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΕ 3 ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΟΥΣ ΑΞΟΝΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ.....	142
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.9 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ CRT ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΣΤΙΣ ΚΛΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΔΙΑΦΟΡΩΝ, ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΚΕΝΤΡΙΚΩΝ.....	145
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.1 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΣΤΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΕΝΤΑΞΗΣ ΝΕΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ Ε.Ε.....	176

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.2 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ CRT ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΕΠΕΙΤΑ ΑΠΟ ΠΙΘΑΝΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ Ε.Ε.....	184
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.3 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ QUEST ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΕΠΕΙΤΑ ΑΠΟ ΠΙΘΑΝΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ Ε.Ε.....	195
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.4 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ QUEST ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΤΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΠΟΥ ΕΙΧΕ Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΑΣ ΣΤΗΝ Ε.Ε.....	200
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.5 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ CHAID ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΩΣ ΈΛΛΗΝΑΣ Η ΕΥΡΩΠΑΙΟΣ.....	206
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.6 ΔΕΝΤΡΟ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΥ CHAID ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΩΣ ΈΛΛΗΝΑΣ Η ΕΥΡΩΠΑΙΟΣ ΜΕ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ ΤΙΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΤΡΑΤΟ.....	211

Πρόλογος

Με την παρούσα διδακτορική διατριβή επιχειρούμε να προσθέσουμε μια μεθοδολογική προσέγγιση στη φαρέτρα των τεχνικών ανάλυσης κοινωνικών ερευνών. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στους αλγόριθμους εξόρυξης πληροφορίας, ή Data Mining όπως είναι η διεθνής ορολογία, και συνδυάζει στοιχεία της στατιστικής, της τεχνητής νοημοσύνης και των βάσεων δεδομένων. Στόχος των αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας είναι η εύρεση υποβοσκοουσών δομών μέσα στα δεδομένα και η παρουσίασή τους με τρόπο κατανοητό και καινοτόμο. Οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας χρησιμοποιούνται ευρέως σε άλλα επιστημονικά πεδία και μάλιστα χρησιμοποιούνται κυρίως σε πολύ μεγάλες βάσεις δεδομένων. Ωστόσο, η χρήση τους σε έρευνες κοινωνιοψυχολογικού περιεχομένου, όπου εμπλέκονται πολυδιάστατες έννοιες, δεν είναι διαδεδομένη. Οι δυνατότητες όμως συλλογής μεγάλων όγκων δεδομένων, δυνατότητες που δίνονται σήμερα λόγω της διείσδυσης της τεχνολογίας στην καθημερινότητά μας, σε συνδυασμό με την ανάγκη κατανόησης σύνθετων κοινωνικών φαινομένων, δημιουργούν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για τη χρήση τέτοιων αλγόριθμων και στην κοινωνική ψυχολογία. Η προσέγγιση που παρουσιάζεται σε αυτή τη διατριβή, δεν έχει στόχο τη σύγκρισή της με τις τυπικές μεθόδους στατιστικής. Οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν συμπληρωματικά με τις τυπικές στατιστικές τεχνικές, τόσο για να ξεπεράσουν τους περιορισμούς τους όσο και για να διευρύνουν τα όρια της ανάλυσης.

Στην παρούσα διατριβή, χρησιμοποιούμε αλγόριθμους κατασκευής δέντρων αποφάσεων για την μελέτη τεσσάρων μεγάλων θεματικών ενοτήτων. Η πρώτη από αυτές τις ενότητες, αφορούσε στον τρόπο που η νοοτροπία και η πολιτική αυτοτοποθέτηση διαμορφώνουν την κοινωνική ανοχή σε φαινόμενα φυσικής και συμβολικής βίας. Η δεύτερη θεματική ενότητα επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο η νοοτροπία και η πολιτική αυτοτοποθέτηση καθορίζουν τις ξενοφοβικές ή μη αντιλήψεις των κοινωνικών υποκειμένων. Στην τρίτη θεματική ενότητα επιχειρήθηκε ο προσδιορισμός της εθνικής ταυτότητας μέσω μιας προσέγγισης η οποία ζητούσε από τα υποκείμενα να «τοποθετήσουν» την Ελλάδα στον παγκόσμιο χάρτη ύστερα από σύγκρισή της με άλλους λαούς, Ευρωπαϊκούς και μη. Στην τέταρτη και τελευταία θεματική ενότητα, έγινε

προσπάθεια να δοθεί ένας ορισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τους Έλληνες. Μέσα από ένα πλέγμα ερωτήσεων σχετικά με το «τώρα» και το «μετά» της Ε.Ε., οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας προσπάθησαν να καταγράψουν τα πρότυπα που διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες αντιλαμβάνονται την Ε.Ε. σε μια περίοδο που η χώρα ξεκινά την πορεία της στην παγκοσμιοποιημένη κοινότητα.

Η εφαρμογή αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας και πολυδιάστατων μεθόδων στατιστικής, οδήγησε στην εύρεση προτύπων, δηλαδή επαναλαμβανόμενων σκεπτικών, που διέπουν τα ζητήματα που εξετάστηκαν, και τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για να ταξινομήσουν τα υποκείμενα σε προκαθορισμένες κατηγορίες με κοινές αντιλήψεις.

Λέξεις κλειδιά: Αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας, Data Mining, δέντρα αποφάσεων, ταξινόμηση, πρότυπα, φυσική και συμβολική βία, νοοτροπία, ξενοφοβία, πολιτική αυτοτοποθέτηση, εθνική ταυτότητα, Ευρωπαϊκή ένωση.

1 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Εισαγωγή

1.1 Εφαρμοσμένα μαθηματικά στην κοινωνική ψυχολογία;

Η επιστήμη είναι μια πνευματική προσπάθεια του ανθρώπου να αποκαλύψει και να κατανοήσει την αλήθεια μέσα σε ένα αξιόπιστο πλαίσιο παραγωγής γνώσης. Κατά τη διάρκεια των αιώνων, ο άνθρωπος ανέπτυξε πολλά μέσα για την αναζήτηση της αλήθειας και στράφηκε σε διάφορες μορφές πολιτισμικής και κοινωνικής δραστηριότητας για το σκοπό αυτό. Άλλοτε προσέφυγε στο συναίσθημα και τις αισθήσεις του, άλλοτε στις υπηρεσίες της θρησκείας ή της μυθολογίας και της αστρολογίας. Εκείνη η προσπάθεια όμως που υπερέχει έναντι όλων των προηγούμενων είναι αυτή που μεταβάλλεται με βάσει τους οργανωτικούς και κοινωνικούς παράγοντες, επαναπραγματεύεται τα όριά της και στηρίζεται στο αδιάψευστο πλαίσιο της λογικής (Woolgar, 2003).

Έτσι σήμερα, όταν μιλάμε για επιστήμη εννοούμε την προσπάθεια του ανθρώπου να βρει την αλήθεια με τη βοήθεια της λογικής. Δηλαδή, να απαντήσει στα εξής δύο ερωτήματα: το πρώτο είναι το «Τι συμβαίνει;» και το δεύτερο το «Γιατί συμβαίνει;». Το πρώτο απαιτεί την όσο το δυνατό σαφέστερη, πληρέστερη, αντικειμενικότερη και συνεκτικότερη περιγραφή ενός φαινομένου, ενώ το δεύτερο απαιτεί όχι μόνο τον ονομαστικό εντοπισμό των παραγόντων που σχετίζονται με το φαινόμενο που εξετάζεται, αλλά και τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν το υπό εξέταση φαινόμενο (Taagepera, 2008).

Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα δίνεται μέσω της ερευνητικής τεχνικής που ακολουθείται από τον ερευνητή και η οποία, στην περίπτωση της κοινωνικής ψυχολογίας, μπορεί να γίνει με διάφορα μέσα όπως η παρατήρηση, το πείραμα, οι άμεσες ερωτήσεις υπό μορφή συνέντευξης ή τα ερωτηματολόγια (Sirkin, 2005).

Με την παρατήρηση ο ερευνητής οφείλει να αποστασιοποιηθεί από το υπό εξέταση φαινόμενο, να μη συμμετέχει στις συνθήκες που το διαμορφώνουν, να το παρατηρήσει *in situ*, δηλαδή στο φυσικό περιβάλλον του και, επικεντρωμένος μόνο στα γεγονότα που τον ενδιαφέρουν, να καταγράψει τα γεγονότα αντικειμενικά, χωρίς να υπεισέρχεται σε

υποκειμενικές ερμηνείες, ορμώμενος από τις προσωπικές του αντιλήψεις (Παπαστάμου, 2008).

Από την άλλη το πείραμα αποτελεί τη μεθοδική αναπαραγωγή ενός φαινομένου με τη δημιουργία τεχνητών συνθηκών από την πλευρά του ερευνητή οι οποίες είναι ικανές να προκαλέσουν το υπό εξέταση φαινόμενο και να ενεργοποιήσουν τις μεταβολές που το συνοδεύουν (Kruglanski και Stroebe, 2012). Σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής αποφασίζει ποιες θα είναι οι συνθήκες που θα μεταβάλλει, και πώς θα τις μεταβάλλει, αλλά και ποιες θα είναι εκείνες οι συνθήκες που θα διατηρήσει σταθερές έτσι ώστε να δει την επίδραση του φαινομένου σε αυτές. Για παράδειγμα, μια τέτοια διαδικασία στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας θα μπορούσε να είναι οι πιθανές μεταβολές που παρατηρούνται στις διαπροσωπικές σχέσεις των μαθητών πολυπολιτισμικών εκπαιδευτηρίων, μετά την προβολή μιας ρατσιστικής ταινίας σε αυτούς.

Στην περίπτωση των άμεσων ερωτήσεων υπό μορφή συνέντευξης, ο ερευνητής απευθύνεται άμεσα και ήπια στον ερωτώμενο, ζητώντας του να εκφράσει τις απόψεις του για το ζήτημα που μελετάται. Η αποτελεσματικότητα αυτής της μεθόδου έγκειται σε δύο στοιχεία. Το πρώτο αφορά στο σχεδιασμό των ερωτήσεων που θα υποβάλλει ο ερευνητής, και το δεύτερο στον τρόπο με τον οποίο οι ερωτήσεις αυτές υποβάλλονται στον ερωτώμενο. Πολύ συνοπτικά, οι ερωτήσεις που τίθενται στον ερωτώμενο θα πρέπει να είναι διατυπωμένες με σαφήνεια και νοηματική καθαρότητα. Επιπλέον, θα πρέπει να επικεντρώνουν τη σκέψη του ερωτώμενου στο ζήτημα που μελετάται, χωρίς όμως να του υποδεικνύουν την απάντηση μέσα από καλά κρυμμένες διατυπώσεις. Ως προς τον τρόπο υποβολής τους, θα πρέπει να είναι τέτοιος ώστε να ενθαρρύνονται οι αυθόρμητες και χωρίς ενδοιασμούς, πιέσεις ή καθοδηγήσεις, απαντήσεις από μέρους του ερωτώμενου, απαντήσεις που θα πρέπει να αποτελούν προϊόν της δικής του σκέψης και όχι προϊόν αλληλεπίδρασης με τον ερευνητή (Παπαστάμου, 2008).

Στηριζόμενα στην ίδια λογική της ευθείας ερώτησης για τα ζητήματα που ενδιαφέρουν, αλλά χρησιμοποιώντας διαφορετικό σχεδιασμό, προσεγγίσεις και τεχνικές, τα δομημένα ερωτηματολόγια χρησιμοποιούνται και αυτά στην προσπάθεια καταγραφής των φαινομένων που απασχολούν τον ερευνητή. Ερωτήσεις με προκαθορισμένο εύρος απαντήσεων προς επιλογή (κλειστές ερωτήσεις) ή ερωτήσεις που καλούν τον ερωτώμενο να εκφραστεί ελεύθερα καταγράφοντας τις απόψεις του για ένα ζήτημα, τάσσονται στην υπηρεσία του ερευνητή, σε μια προσπάθεια να επικεντρωθεί μόνο στα ζητήματα που τον ενδιαφέρουν, κατευθύνοντας τον ερωτώμενο σε αυτά και ελαχιστοποιώντας τα

περιθώρια πλατειασμών από μέρους του – κάτι που συναντάται συχνά στην περίπτωση των προσωπικών συνεντεύξεων (Παπαστάμου, 2008, Powney και Watts, 1987).

Οι μεθοδολογικές λεπτομέρειες κάθε μιας από αυτές τις τεχνικές, όπως και οι περιορισμοί που τις συνοδεύουν, δεν εμπίπτουν στους στόχους της παρούσας διατριβής και για αυτό δε θα επιχειρηθεί περαιτέρω αναφορά σε αυτές. Θα αρκεστούμε στο γεγονός πως όλες, χρησιμοποιώντας διαφορετικές μεθόδους, έχουν ως στόχο την καταγραφή των φαινομένων που ενδιαφέρουν τον ερευνητή.

Ως φυσικό επακόλουθο αυτής της απλής καταγραφής των φαινομένων, δημιουργείται η ανάγκη βαθύτερης κατανόησής τους. Δηλαδή η ανάγκη εντοπισμού των συνθηκών υπό τις οποίες αυτά τα φαινόμενα εξελίσσονται, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο οι ανεξάρτητες συνθήκες τα διαμορφώνουν.

Για παράδειγμα, για τη μελέτη των ανοιχτών, πολυπολιτισμικών κοινωνιών που στηρίζονται στην ειρηνική συνύπαρξη κοινωνικών ομάδων διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης – θα δανειστούμε τον όρο «επιπολιτισμοποίηση» για συντομία (Χρυσόχου, 2005) – δεν αρκεί η καταγραφή των απόψεων ορισμένων μελών αυτών των κοινωνιών, ακόμα και αν αυτά τα άτομα προέρχονται από τις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες, καλύπτοντας εν μέρει με αυτό τον τρόπο την ανάγκη σφαιρικής κάλυψης του ζητήματος. Απαιτείται εντοπισμός των παραγόντων που διαμορφώνουν το φαινόμενο, δηλαδή των:

- ενδοατομικών παραγόντων, για παράδειγμα εντοπισμός των έμφυτων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του ατόμου που αλλάζει περιβάλλον (Boneva και Frieze, 2001, Χρυσόχου, 2005),

- διατομικών παραγόντων, για παράδειγμα πώς η γενιά στην οποία ανήκει το άτομο που αποφασίζει να μετακινηθεί και η συναναστροφή με συνομήλικούς του, επηρεάζει την απόφασή του,

- διομαδικών παραγόντων, παραδείγματος χάρι πώς η κοινωνική θέση που αποκτά το άτομο που μετακινήθηκε στο νέο τόπο διαμονής του, θέση που αποκτά κυρίως μέσω της μόρφωσής του και της εργασίας του, επηρεάζει τη σχέση του με τις άλλες κοινωνικές ομάδες – κυρίαρχων ή μη-, και

- ιδεολογικών παραγόντων, για παράδειγμα πώς οι αντιλήψεις περί δίκαιου κόσμου (Kay και Jost, 2003) ή κοινωνικής κινητικότητας διαμορφώνουν το κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο που υποδέχεται τα νέα άτομα.

Από το παράδειγμα αυτό γίνεται σαφές ότι το ενδιαφέρον του ερευνητή κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων πρέπει να επικεντρωθεί όχι μόνο στον εντοπισμό

αυτών των παραγόντων, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αυτοί οι παράγοντες συσχετίζονται και επιδρούν στην επιπολιτισμοποίηση.

Η ανάγκη λοιπόν πληρέστερης καταγραφής με στόχο την κατανόηση και την εξήγηση των κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων εγείρει την ανάγκη υιοθέτησης ενός κοινά αποδεκτού και κατά το δυνατό αντικειμενικού συστήματος «κωδικοποίησης» των δεδομένων που όχι μόνο θα διευκολύνει την επικοινωνία των ερευνητών, αλλά θα επιτρέπει και την περαιτέρω επεξεργασία των δεδομένων. Με άλλα λόγια, η απάντηση στο ερώτημα «Τι συμβαίνει;», για να επανέρθουμε στα αρχικά ερωτήματα που τίθενται σε κάθε επιστημονικό πεδίο, περνά μέσα από την ποσοτικοποίηση ή διαφορετικά τη μέτρηση. Δηλαδή μια διαδικασία κατά την οποία οι παρατηρήσεις του φαινομένου που ενδιαφέρει τον ερευνητή μετασχηματίζονται από ασαφείς, ποικίλες και υποκειμενικές, σε σαφώς ορισμένες, συμπαγείς, και ευκολότερα συγκρίσιμες οντότητες (Agresti και Finlay, 1986).

Το 1951 ο Stevens ορίζει τη μέτρηση ως «*την απόδοση αριθμών σε αντικείμενα ή γεγονότα σύμφωνα με κανόνες*» (Stevens, 1951, σελ.22), ορισμός που δέχεται κριτική τόσο λόγω του γεγονότος ότι δε χρησιμοποιούνται αποκλειστικά και μόνο αριθμοί για όλες τις μετρήσεις – παράδειγμα μη αριθμητικών μετρήσεων είναι οι γεωμετρικές αναπαραστάσεις - , όσο και λόγω των κενών που παρουσιάζει ως προς την ερμηνεία των αριθμών και τη μη υποχρεωτική αντιστοίχισή τους σε οντότητες με ερμηνευτική σημασία (Dawes και Smith, 1985, Judd και McClelland, 1998, Torgerson κ.ά, 1958). Η κριτική αυτή δεν εντοπίζεται σε αυτή καθαυτή την έννοια της μέτρησης, η σημασία και οι δυνατότητες της οποίας έχουν αναγνωριστεί εδώ και δεκαετίες (Coombs, 1964, Mitchell, 1990, Torgerson κ.ά, 1958) αλλά στον ορισμό της και το πλαίσιο που αυτός καθορίζει.

Στην κοινωνική ψυχολογία, δύο είναι τα είδη μετρήσεων που έχουν χρησιμοποιηθεί κυρίως, η αναπαραστασιακή μέτρηση (representational measurement) (Judd και McClelland, 1998) και η ψυχομετρική μέτρηση (psychometrics measurement) (Judd και McClelland, 1998).

Σύμφωνα με την πρώτη, η απόδοση αριθμών σε αντικείμενα ή γεγονότα γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε οι σχέσεις που παρατηρούνται εμπειρικά να περιγράφονται από τις ιδιότητες των αριθμών (Tal, 2013), ενώ παράλληλα μπορούν να πραγματοποιηθούν προβλέψεις και να ελεγχθεί η εσωτερική συνέπεια ως μέτρο της εγκυρότητας της μέτρησης. Κλασικό παράδειγμα αναπαραστασιακής μέτρησης αποτελεί η διατακτική μέτρηση (ordinal measurement) στην οποία οι αριθμοί αυτοί καθαυτοί χάνουν τη σημασία τους ως μαθηματικές ποσότητες καθώς το ενδιαφέρον στρέφεται στη διάταξη

τους. Για παράδειγμα η τιμή «5» από μόνη της δεν έχει κάποια σημασία, σημασιοδοτείται όμως όταν συγκριθεί με την τιμή «6» και ερμηνευθεί με κοινωνιοψυχολογικούς όρους, για παράδειγμα, ως ασθενέστερη υποστήριξη μιας ιδεολογίας.

Από την άλλη, η ψυχομετρική μέτρηση στηρίζεται στην ανάπτυξη και εκτίμηση εργαλείων μέτρησης, τα οποία έχουν συγκεκριμένη δομή, και τα οποία δε λειτουργούν με μεμονωμένες παρατηρήσεις, λόγω των σφαλμάτων και του θορύβου που υποθέτουμε ότι υπάρχουν σε αυτές, αλλά με ένα σύνολο παρατηρήσεων που θεωρούμε ότι όλες προσανατολίζονται προς τη μέτρηση μιας κοινής «ποσότητας». Η ζητούμενη μέτρηση λοιπόν επέρχεται ως «άθροισμα», όχι αυστηρά με την έννοια του μαθηματικού αθροίσματος αλλά ως συγκερασμός ενός συνόλου παρατηρήσεων, η ορθότητα του οποίου μπορεί να ελεγχθεί με βάση το θεωρητικό υπόβαθρο που έχει αναπτυχθεί στη βιβλιογραφία του κάθε ζητήματος, με ερευνητικές τεχνικές όπως το πείραμα, αλλά και με μαθηματικά εργαλεία που ελέγχουν τη δομή, την αξιοπιστία και την εσωτερική συνοχή του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους μετρήσεων είναι οι Likert κλίμακες (Likert, 1932), στις οποίες το ενδιαφέρον στρέφεται κυρίως στη συνολική μέτρηση που αφορά την υπό εξέταση έννοια, και όχι στις μεμονωμένες παρατηρήσεις ανά άτομο. Σε μια τέτοια κλίμακα, οι επιμέρους ερωτήσεις λειτουργούν στις περισσότερες περιπτώσεις όχι ως αυτόνομες ερωτήσεις αλλά ως συνιστώσες μιας έννοιας η οποία προσεγγίζεται από πολλές οπτικές.

Ένα παράδειγμα τέτοιας μέτρησης θα μπορούσε να είναι το εξής (Bertram, 2007): σε μια μελέτη που αφορά στην ικανοποίηση των φοιτητών από τις υπηρεσίες του πανεπιστημίου τους, οι φοιτητές καλούνται να εκφράσουν το βαθμό ικανοποίησής τους σχετικά με τρεις υπηρεσίες που παρέχονται από το πανεπιστήμιο, επιλέγοντας μεταξύ των απαντήσεων «διαφωνώ απόλυτα», «διαφωνώ κάπως», «ούτε έτσι, ούτε αλλιώς», «συμφωνώ κάπως», «συμφωνώ απόλυτα». Σε κάθε μια από τις πιθανές απαντήσεις έχει αντιστοιχηθεί ένας αριθμός και συνεπώς το εύρος των απαντήσεων αποτελεί μια 5-βάθμια κλίμακα Likert. Κάθε μια από αυτές τις τρεις μεμονωμένες ερωτήσεις που αντιστοιχούν στις υπηρεσίες του πανεπιστημίου μπορεί να διερευνηθεί περαιτέρω μέσω των περιγραφικών μεγεθών της στατιστικής. Ωστόσο, αυτό που είναι περισσότερο ενδιαφέρον είναι η δημιουργία ενός συνολικού δείκτη ικανοποίησης των φοιτητών, που στο συγκεκριμένο παράδειγμα υπολογίζεται ως το αριθμητικό άθροισμα των τιμών -που αντιστοιχούν στις απαντήσεις- των μεμονωμένων ερωτήσεων.

Η αναπαραστασιακή μέτρηση έχει δεχθεί σφοδρή κριτική ως προς την αξιοπιστία των γενικεύσεων των αποτελεσμάτων της και την ανάπτυξη μοντέλων (Judd και McClelland,

1998, Schwager, 1991), παρόλα αυτά και τα δύο είδη μέτρησης έχουν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά τους και λειτουργούν καλύτερα όταν λειτουργούν συμπληρωματικά με στόχο την πολύπλευρη αναπαράσταση των υπό εξέταση φαινομένων.

Περαιτέρω ανάλυση των δύο αυτών ειδών μέτρησης και εμβάθυνση στην κριτική που τους έχει ασκηθεί, ξεφεύγει από τους στόχους της παρούσας διατριβής και γι' αυτό δε θα επεκταθούμε περισσότερο. Θα περιοριστούμε στο γεγονός πως ανεξάρτητα από το είδος μέτρησης που χρησιμοποιείται από τον ερευνητή, η στατιστική ως η επιστήμη που ασχολείται με τη μαθηματική ανάλυση των δεδομένων (Agresti και Franklin, 2007) εισάγεται στην κοινωνική ψυχολογία για να ικανοποιήσει την ανάγκη της σε βάθος κατανόησης των δεδομένων που καταγράφονται από τη μελέτη ενός κοινωνικού φαινομένου, να διερευνήσει τις αιτιακές σχέσεις που το προκαλούν και να εντοπίσει πιθανές συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων που το διαμορφώνουν (Hanushek και Jackson, 2013). Επιπλέον, και μεταξύ άλλων, η στατιστική χρησιμοποιείται για τη διερεύνηση των υποβοσकुουσών δομών και προτύπων που διέπουν τα δεδομένα, για τον έλεγχο αυτών των συμπερασμάτων και τη γενίκευσή τους από το δείγμα στον πληθυσμό αλλά και για την οπτική απεικόνιση τόσο των δεδομένων όσο και των συμπερασμάτων που εξάγονται από την ανάλυση.

Με άλλα λόγια, εκτός από την περιγραφή των φαινομένων – στόχος που επιτυγχάνεται με τη χρήση της περιγραφικής στατιστικής με τη βοήθεια της οποίας ο ερευνητής αποκτά μια ποσοτικοποιημένη εικόνα των δεδομένων- είναι απαραίτητη η χρήση πιο σύνθετων στατιστικών προσεγγίσεων ώστε να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα που αφορούν στη δομική, διαδραστική και αιτιακή προσέγγιση των φαινομένων. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε πως, ο στόχος της χρήσης της στατιστικής στις έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας είναι να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα γιατί παρατηρούνται αυτά τα φαινόμενα, ποιοι παράγοντες τα καθορίζουν και πώς τα καθορίζουν. Έτσι, από το πρώτο ερώτημα που καλείται να απαντήσει η επιστήμη, δηλαδή το «Τι συμβαίνει;», περνάμε στο δεύτερο «Γιατί συμβαίνει;».

Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα είναι αρκετά σύνθετη και απαιτεί όχι μόνο τον εντοπισμό των παραγόντων που διαμορφώνουν ένα φαινόμενο, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτό γίνεται. Εδώ εντοπίζεται και το κρισιμότερο, για την περαιτέρω ανάλυση του φαινομένου, σημείο. Η διερευνητική προσέγγιση που περιορίζεται στις συσχετίσεις των παραγόντων δεν προσφέρει τη μέγιστη κατανόηση του φαινομένου καθώς απλά μας γνωστοποιεί πως κάποιοι παράγοντες συμπεριφέρονται με ένα συγχρονισμένο τρόπο

(Trochim και Donnelly, 2008). Απαιτείται μια αιτιολογική προσέγγιση αυτών των σχέσεων, δηλαδή ο προσδιορισμός μιας μετρήσιμης ποσότητας που περιγράφει πώς και γιατί η μεταβολή ενός παράγοντα επηρεάζει έναν άλλο παράγοντα ή το τελικό αποτέλεσμα (Reis και Judd 2014). Η γνώση του τρόπου με τον οποίο οι παράγοντες διαμορφώνουν ένα φαινόμενο, δηλαδή η γνώση του μηχανισμού πρόκλησης του φαινομένου αυτού και οι μεταβολές που παρατηρούνται σε αυτό με τη μεταβολή των εξωτερικών συνθηκών υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα, είναι σημαντική για δύο λόγους: από τη μία επιτυγχάνεται η καλύτερη κατανόηση του ίδιου του φαινομένου, και από την άλλη, η «αποκάλυψη» των μηχανισμών που το διαμορφώνουν δίνει τη δυνατότητα προβλέψεων και ελέγχου νέων υποθέσεων. Αυτό λοιπόν που απαιτείται για να απαντηθεί το δεύτερο ερώτημα είναι το «κτίσιμο» λογικά συνεπών και ποσοτικά συγκεκριμένων μοντέλων που περιλαμβάνουν τους παράγοντες που επιδρούν στο υπό εξέταση φαινόμενο και ταυτόχρονα περιγράφουν με σαφή και μετρήσιμο τρόπο αυτή την επίδραση.

Θα μπορούσαμε να ορίσουμε μια αιτιακή δομή ως ένα σύνολο N παραγόντων που σχηματίζουν ένα ακυκλικό γράφημα¹ στο οποίο κάθε κόμβος αντιστοιχεί σε έναν παράγοντα και κάθε σύνδεση αναπαριστά μια συναρτησιακή σχέση μεταξύ των παραγόντων που συνδέει (Pearl, 2000).

Μέσα από αυτού του είδους τα μοντέλα, είναι δυνατή η πιο αξιόπιστη και ολοκληρωμένη ερμηνεία των φαινομένων αλλά και η πρόβλεψη των τιμών τους για μελλοντικές παρατηρήσεις ή παρατηρήσεις με άγνωστο αποτέλεσμα. Η απόδοση τιμών, ως μια διαδικασία πρόβλεψης του τελικού αποτελέσματος μέσα από έναν λογικό μηχανισμό (μοντέλο), σε παρατηρήσεις με άγνωστο τελικό αποτέλεσμα, είναι και το βασικό όφελος που απορρέει από την εύρεση αιτιοτήτων. Με άλλα λόγια, γνωρίζοντας το μηχανισμό που διαμορφώνει τα τελικά δεδομένα, όπως αυτά προκύπτουν από τις τελικές παρατηρήσεις που καταγράφονται κατά τη μελέτη ενός φαινομένου, μπορούμε να προβλέψουμε – πάντοτε με βεβαιότητα που θα πρέπει να ελέγχεται με μαθηματικές μεθόδους - την έκβαση του φαινομένου σε μια μελλοντική στιγμή. Προϋπόθεση για αυτό είναι να γνωρίζουμε εκ των προτέρων τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτό θα λάβει χώρα και οι οποίες θα πρέπει να είναι ίδιες με τις συνθήκες που χρησιμοποιήθηκαν για την εύρεση του μηχανισμού (μοντέλου).

---

¹ Ακυκλικό (acyclic) ονομάζεται το γράφημα που δεν περιέχει κύκλους ή κλειστές διαδρομές μεταξύ των κόμβων του (Thomas και Heck, 2001)

Για να γίνει περισσότερο σαφής αυτή η χρησιμότητα της εύρεσης των αιτιακών μοντέλων, μιας και αποτελεί πρωταρχικής σημασίας σημείο στην παρούσα διατριβή και θα επανέρθουμε σε αυτό στη συνέχεια της, ας δώσουμε ένα παράδειγμα, στηριζόμενοι στη λογική των ερευνών που θα ακολουθήσουν. Από έρευνες που διεξήχθησαν το 1993, εντοπίστηκε ο τρόπος (ο μηχανισμός ή το μοντέλο διαφορετικά) που οι εξωτερικοί παράγοντες A, B και Γ διαμορφώνουν το κοινωνικό φαινόμενο Φ. Γνωρίζοντας τις τιμές των παραγόντων αυτών σε μια μεταγενέστερη χρονική στιγμή κατά την οποία η τιμή του Φ είναι άγνωστη, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το μοντέλο που κατασκευάστηκε αρχικά ώστε να προβλέψουμε την έκβαση του Φ. Φυσικά η προβλεπτική ακρίβεια ή η βεβαιότητα, όπως αλλιώς συναντάται στη βιβλιογραφία, αυτής της πρόβλεψης, αποτελεί αντικείμενο μαθηματικού ελέγχου, κάτι που όμως δεν σκιάζει τις δυνατότητες αυτής της διαδικασίας.

Στόχος λοιπόν της μελέτης ενός κοινωνικού φαινομένου είναι η εύρεση εξηγηματικών ή αιτιολογικών, όπως λέγονται διαφορετικά, μοντέλων, τόσο για να επιτευχθεί η πολύπλευρη και λεπτομερειακή κατανόησή τους όσο και για τις περιπτώσεις που η μελλοντική πρόβλεψη είναι το ζητούμενο.

Στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, και πιο συγκεκριμένα αυτό της κοινωνικής ψυχολογίας, παρά τη θεωρητική της ανάπτυξη, παρατηρείται σχετική έλλειψη τέτοιων ποσοτικοποιημένων αιτιολογικών μοντέλων. Οι εξηγήσεις που δίνονται συνήθως για την αιτιολόγηση κοινωνικών φαινομένων στηρίζονται στις ευρέως διαδεδομένες μεθόδους, όπως η γραμμική παλινδρόμηση, η λογιστική παλινδρόμηση, η συσχέτιση και προσφάτως η μοντελοποίηση δομικών εξισώσεων (Structural Equation Modelling - SEM), (Kenny κ.ά., 1988, Morgan και Winship, 2007). Στη βιβλιογραφία άλλωστε συναντάμε αναφορές ερευνητών οι οποίοι δυσκολεύτηκαν, κυρίως τη δεκαετία του 1980, να δημοσιεύσουν τις εργασίες τους επειδή εφάρμοσαν πιο πολύπλοκες μεθόδους που θεωρήθηκαν από την κοινότητα των κοινωνικών επιστημόνων ως πολύ «απαιτητικές» και «αυστηρές» για τα δεδομένα των κοινωνικών επιστημών (Folk και Luce, 1987, Luce, 1988, Taagepera, 2008). Έτσι καταλήγουμε στην ανακύκλωση ενός περιορισμένου εύρους μεθόδων που πολύ δύσκολα ανανεώνεται.

Αν όμως αναλογιστεί κανείς την πολύ σημαντική ανάπτυξη της επιστήμης των υπολογιστών και τις δυνατότητες που αυτοί έχουν προσφέρει στον τομέα της ανάλυσης δεδομένων – δυνατότητες που άλλα επιστημονικά πεδία εκμεταλλεύονται ήδη με μεγάλη επιτυχία-, τότε αυτές οι αγκυλώσεις φαίνεται να στερούν πολύ χρήσιμα εργαλεία από την ανάλυση κοινωνικοψυχολογικών ερευνών.

Η συγκεκριμένη διατριβή έρχεται να συνεισφέρει προς την κατεύθυνση της εύρεσης αιτιολογικών μοντέλων, συνδέοντας δύο επιστημονικά πεδία που φαίνεται να μη σχετίζονται μεταξύ τους. Αυτό των εφαρμοσμένων μαθηματικών και αυτό της κοινωνικής ψυχολογίας. Επιπλέον, στο κεφάλαιο 2 θα παρουσιαστούν αναλυτικά ορισμένοι από τους πιο σημαντικούς περιορισμούς που συνοδεύουν τις τυπικές στατιστικές μεθόδους και οι οποίοι αίρονται με την προτεινόμενη μεθοδολογική προσέγγιση. Στόχος της είναι να παρουσιάσει την εφαρμογή μεθοδολογιών των εφαρμοσμένων μαθηματικών, όπως οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας, στην κοινωνική ψυχολογία, και παράλληλα να δώσει έμφαση στην προσαρμογή αιτιολογικών μοντέλων που συμπληρώνουν την περιγραφική στατιστική και τις προηγμένες μεθόδους στατιστικής, καταδεικνύοντας έτσι την ερμηνευτική, πέρα από τη μεθοδολογική, σημασία της προτεινόμενης προσέγγισης.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που γίνεται σε αυτή την εργασία, δεν σκοπεύει να αμφισβητήσει ή να ακυρώσει ήδη χρησιμοποιούμενες μεθόδους. Όπως θα φανεί στη συνέχεια μέσα από τις εφαρμογές, η σημασία της προτεινόμενης μεθοδολογίας έγκειται στη συμπληρωματική της, ως προς τις ήδη υπάρχουσες μεθοδολογίες, λειτουργία. Έχοντας ως σκοπό την κάλυψη κενών που οι ήδη υπάρχουσες μεθοδολογίες αφήνουν, η προτεινόμενη στην παρούσα διατριβή μεθοδολογική προσέγγιση, παρέχει λεπτομερέστερη εικόνα για τις αιτιότητες που ανιχνεύονται στα δεδομένα που αναλύονται, εντοπίζει με αλγοριθμικές διαδικασίες τους σημαντικούς παράγοντες που επηρεάζουν τις τιμές ενός φαινομένου και αποτυπώνει τις στάσεις, τις αντιλήψεις και τα πρότυπα συμπεριφορών που εντοπίζονται στην κοινωνία.

Όσον αφορά στους αλγόριθμους εξόρυξης πληροφορίας, η διαφορετική - συγκριτικά με τις κλασσικές μεθόδους στατιστικής - λογική των οποίων αναλύεται διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο, είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται η εφαρμογή τους σε τόσο πολυδιάστατες έννοιες, όπως αυτές που απασχολούν την κοινωνική ψυχολογία. Αν και η χρήση τους είναι διαδεδομένη σε πολλά άλλα πεδία, όπως η έρευνα αγοράς, η ασφαλιστική επιστήμη κ.ά., όπου μονοδιάστατοι παράγοντες εμπλέκονται στα μοντέλα, εντούτοις η εφαρμογή τους σε πολυεπίπεδα δεδομένα με ιδιαίτερο ερμηνευτικό βάθος δεν έχει ακόμα επιχειρηθεί σε έκταση. Με αυτή τη διατριβή επιχειρούμε να αναδείξουμε τις δυνατότητες που προσφέρει αυτή η μεθοδολογία στην κοινωνική ψυχολογία, τις δυνατότητές της να χειρίζεται πολυδιάστατους όρους, να ανακαλύπτει πρότυπα με κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα και να ανιχνεύει ακόμα και τις μικρές εστίες ιδιαιτερότητας. Όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε και στα επόμενα κεφάλαια που παρουσιάζεται η

μεθοδολογική αυτή προσέγγιση σε πραγματικές έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας, το γεγονός πως μέσω αυτής δεν εντοπίζουμε μόνο τους σημαντικούς παράγοντες αλλά ταυτόχρονα την επίδραση των τιμών των παραγόντων αυτών στο τελικό αποτέλεσμα, μας οδηγεί σε πληρέστερα και λεπτομερέστερα συμπεράσματα αλλά και βαθύτερη κατανόηση των φαινομένων. Με άλλα λόγια, η προτεινόμενη μεθοδολογία δεν εξαντλεί τις δυνατότητές της στην εύρεση των σημαντικών παραγόντων που διαμορφώνουν ένα κοινωνικό φαινόμενο, ούτε στον τρόπο με τον οποίο υφίσταται αυτή η διαμόρφωση. Αντίθετα, ρίχνει φως στον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες τιμές, ή επίπεδα, των ανεξάρτητων παραγόντων επιδρούν στο υπό εξέταση κοινωνικό φαινόμενο που αποτελεί και την εξαρτημένη μας μεταβλητή.

Η παρούσα διατριβή υπηρετεί και έναν ακόμα στόχο πέρα από την «τεχνοκρατική» παρουσίαση της προτεινόμενης μεθοδολογικής προσέγγισης σε τεχνικό και θεωρητικό επίπεδο. Αυτός είναι η διερεύνηση των κοινωνικών στάσεων, αντιλήψεων και προτύπων συμπεριφοράς που αναδεικνύονται με την εφαρμογή αυτής της μεθοδολογίας, και εν συνεχεία η αξιολόγησή τους υπό το βλέμμα της ιστορίας. Όπως θα διαφανεί και σε επόμενη ενότητα της διατριβής, τα κοινωνιοψυχολογικά φαινόμενα που μελετήθηκαν είναι ακόμα και σήμερα μείζονος πολιτικής και κοινωνικής σημασίας. Αφορούν αντιλήψεις και στάσεις που ταυτίζονται με την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας και σε πολλές περιπτώσεις καθορίζουν την ιστορία του τόπου. Οι έρευνες που αναλύονται διεξήχθησαν τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, περίοδο ιδιαίτερα σημαντική καθώς τότε άρχισε να διαφαίνεται ένα νέο, πιο πολυπολιτισμικό προφίλ για τη χώρα και κατά συνέπεια για την κοινωνία. Είναι η περίοδος που η χώρα δέχεται τα πρώτα ερεθίσματα της παγκοσμιοποίησης και αναζητά το ρόλο της σε ένα ευμετάβλητο παγκόσμιο πολιτικό σκηνικό. Σε αυτό το πλαίσιο, η καταγραφή στάσεων και αντιλήψεων που εκείνη τη χρονική περίοδο ήταν ασαφείς και υπό διαμόρφωση είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ερμηνεία μεταγενέστερων φαινομένων και τη διαχρονική μελέτη τους. Άλλωστε, όπως θα φανεί και στα επόμενα κεφάλαια που παρουσιάζονται αναλυτικά, τόσο τα θεωρητικά όσο και τα μεθοδολογικά στοιχεία των ερευνών αυτών, οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων που χαρακτηρίζουν την περίοδο της κρίσης που βιώνουμε, καθιστούν επίκαιρο, περισσότερο από ποτέ, τον αναστοχασμό μας γύρω από το πολιτικό και κοινωνικό γίνεσθαι και επιτάσσουν την εύρεση της αρχής του νήματος σε μια προσπάθεια ερμηνείας της πολύπλευρης κρίσης που ζούμε και ικανοποίησης της ανάγκης για κοινωνική ωρίμανση.

Επιπλέον με τα παραπάνω, στόχος της παρούσας διατριβής είναι να ακολουθήσουμε και να συμπληρώσουμε αυτό που ο Hedström (2004, 2008) προτείνει ως την πιο κατάλληλη μορφή συνεργασίας της στατιστικής με την κοινωνική ψυχολογία. Σύμφωνα με αυτή, ο κοινωνικός ψυχολόγος πρέπει όχι μόνο να εφοδιάζει με δεδομένα το στατιστικό και να ξεκινά έχοντας μια ιδέα σχετικά με την κοινωνική διαδικασία σύμφωνα με τη φύση των δεδομένων αλλά και από την άλλη, ο στατιστικός πρέπει να προσπαθεί να μετατρέψει τα δεδομένα σε κατάλληλη μορφή, να εκφράσει αυτή τη διαδικασία με ένα ποσοτικοποιημένο μοντέλο που συνδέει τις μεταβλητές με ένα ουσιαστικό τρόπο και που συνήθως οπτικοποιείται σε αλγεβρικές εξισώσεις, και τέλος, να καθορίσει τις αριθμητικές τιμές των παραμέτρων. Στην ίδια έρευνά του, στηριζόμενος στις προσεγγίσεις του Sørensen (1998, 2009) γράφει χαρακτηριστικά: *«κατάλληλος καταμερισμός της εργασίας είναι αυτός που η θεωρία της κοινωνικής ψυχολογίας προτείνει ένα μαθηματικό μοντέλο μιας κοινωνικής διαδικασίας και η στατιστική παρέχει τα εργαλεία για την εκτίμηση του μοντέλου, όχι, όπως συνήθως γίνεται σήμερα, που η στατιστική παρέχει μοντέλα τα οποία οι κοινωνικοί ψυχολόγοι χρησιμοποιούν ως ad hoc μοντέλα κοινωνικών διαδικασιών»* (Hedström, 2008, σελ.325). Σε αυτή την έκφραση, που δεν αναφέρεται σε έναν τυπικό έλεγχο υποθέσεων, με τη στενή έννοια του όρου αλλά μια διαδραστική και αμφίδρομη διαδικασία, η παρούσα διατριβή έρχεται να συμπληρώσει την ανάγκη κατανόησης εκ μέρους του στατιστικού της ερμηνευτικής σημασίας των ευρημάτων του.

Ας δώσουμε ένα παράδειγμα για να γίνει πιο σαφές. Όπως θα φανεί στην έρευνα που παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 6, μελετώντας τις αντιλήψεις γύρω από τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας, το ενδιαφέρον μας στράφηκε στις (πιθανές) ιδεολογικές διαφοροποιήσεις (κυρίως πολιτικής φύσης) που διαμορφώνουν την ευρωπαϊκή μας συνείδηση. Έτσι, εντοπίστηκε μια πολυπληθής κλάση ατόμων που διακατέχονται από συγκεκριμένες αντιλήψεις γύρω από την ευρωπαϊκή ταυτότητα, χωρίς ωστόσο να εντοπίζονται διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες. Με άλλα λόγια, χρησιμοποιώντας τυπικά μεθοδολογικά εργαλεία της στατιστικής, οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα πως η σύγχυση σχετικά με την ευρωπαϊκή μας συνείδηση, διαπερνά όλες τις ιδεολογίες που ελήφθησαν υπόψη και ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Μπροστά σε αυτό το φαινομενικό αδιέξοδο της περαιτέρω εμβάθυνσης, η παρούσα διατριβή προτείνει την επικέντρωση και περαιτέρω διερεύνηση των ιδεολογιών που υποβόσκουν σε συγκεκριμένους υποχώρους, δηλαδή σε καλά ορισμένες υποομάδες ατόμων.

Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτή την προσέγγιση είναι η «διαδραστική» συμπίεση της στατιστικής και της κοινωνικής ψυχολογίας που διαμορφώνουν από κοινού τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις της έρευνας. Ο καθορισμός των παραγόντων που εμπλέκονται σε μια κοινωνική διαδικασία απαιτεί γνώση των συσχετίσεων, των δομών και των ιεραρχιών τους, ενώ η προσαρμογή των μοντέλων απαιτεί συνεχείς αξιολογήσεις των ευρημάτων με στόχο την καλύτερη δυνατή προσαρμογή στα δεδομένα και την ποιοτικότερη ανάλυσή τους. Η τεχνική προσέγγιση δεν είναι αρκετή για την εύρεση και αξιολόγηση των καταλληλότερων μοντέλων και γι' αυτό το λόγο η εξοικείωση και εμπειρία του στατιστικού με ψυχομετρικά εργαλεία είναι απαραίτητη ανάγκη που να μην αναγνωρίζεται σε όλες τις επιστήμες που χρησιμοποιούν στατιστικά εργαλεία, είναι όμως περισσότερο επιτακτική στην περίπτωση της κοινωνικής ψυχολογίας μιας και καλούμαστε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε πολυδιάστατες έννοιες με πολύπλοκο θεωρητικό υπόβαθρο.

1.2 Δομή της διατριβής

Με αυτούς τους στόχους, στο κεφάλαιο 2 που ακολουθεί, παρουσιάζονται τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και ορισμένες από τις εφαρμογές τους που συναντάμε στη βιβλιογραφία. Επίσης στο ίδιο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι διαφορές των αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας με τις μεθόδους της κλασσικής στατιστικής, μέσα από μια σημείο προς σημείο σύγκριση των δύο μεθοδολογικών προσεγγίσεων η οποία έχει ως στόχο να αναδείξει τις επιπλέον δυνατότητες που προσφέρει η αλληλοσυμπλήρωση των δύο τακτικών.

Στο κεφάλαιο 3, περιγράφεται η κοινωνική, πολιτική, οικονομική, θεσμική και διεθνής πραγματικότητα που βίωνε η χώρα κατά την περίοδο μελέτης. Η περιγραφή αυτή επιτρέπει τη διαμόρφωση ολοκληρωμένης άποψη για το περιβάλλον μέσα στο οποίο διεξήχθησαν οι έρευνες, τα δεδομένα των οποίων αναλύονται στην παρούσα διατριβή. Με αυτή την αναδρομή γίνεται σαφής η σημασία μελέτης των συγκεκριμένων κοινωνικών φαινομένων που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια, και ταυτόχρονα επιτυγχάνεται η καλύτερη ερμηνεία και αξιολόγηση των ευρημάτων, μέσα από ένα ιστορικό – και συνάμα συγκρίσιμο με το παρόν ως μια κυκλική διαδικασία που ολοκληρώνεται– πλαίσιο.

Στο κεφάλαιο 4 παρουσιάζεται η πρώτη από τις έρευνες που αναλύσαμε και η οποία είναι επικεντρωμένη στο βαθμό επιείκειας που θα πρέπει να δείχνει η κοινωνία απέναντι σε φαινόμενα φυσικής και συμβολικής βίας. Παρουσιάζονται βασικά χαρακτηριστικά του συνόλου δεδομένων, γίνεται ο ορισμός των παραγόντων που εμπλέκονται στη στατιστική ανάλυση και στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της εφαρμογής αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας στην έρευνα αυτή.

Στο κεφάλαιο 5, μελετάται ο βαθμός ξενοφοβίας χρησιμοποιώντας δεδομένα από την ίδια έρευνα που παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο 4. Εφαρμόζοντας αλγόριθμο κατασκευής δέντρου αποφάσεων, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο ο συντηρητισμός, ο προοδευτισμός, ο θεσμικός φιλελευθερισμός και η πολιτική αυτοτοποθέτηση διαμορφώνουν τις ξενοφοβικές ή μη αντιλήψεις των υποκειμένων.

Το κεφάλαιο 6 είναι προσανατολισμένο στη μελέτη της εθνικής ταυτότητας που κυριαρχούσε την περίοδο εκείνη στην ελληνική κοινωνία. Μελετώνται τα κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας, ο βαθμός ομοιότητάς μας με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους ως προς συγκεκριμένους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής ζωής και ζητήματα που αφορούν την ενοποίηση της Ευρώπης που ακόμα και σήμερα παραμένουν στο τραπέζι του διαλόγου. Μετά την περιγραφή των χαρακτηριστικών του δείγματος και των παραγόντων που λαμβάνονται υπόψη κατά την ανάλυση, εφαρμόζεται μια πολυδιάστατη στατιστική προσέγγιση. Αυτή της ανάλυσης πολλαπλών αντιστοιχιών που ακολουθείται από την ιεραρχική ταξινόμηση των υποκειμένων σε ομάδες με κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Στη συνέχεια, με τη χρήση αλγόριθμου εξόρυξης πληροφορίας διερευνώνται οι αιτιακές σχέσεις πολιτικής φύσης που διαμορφώνουν την ευρωπαϊκή συνείδηση. Στην προσπάθεια να εξετάσουμε περαιτέρω το πολιτικό προφίλ των υποκειμένων μας, και με δεδομένη τη σύγκριση ως προς την ευρωπαϊκή μας συνείδηση που εντοπίστηκε από τα προηγούμενα βήματα της ανάλυσης σε μια μεγάλη μερίδα του δείγματός μας, ελέγχονται συμπληρωματικές πολιτικές στάσεις σε επικεντρωμένους χώρους παρατηρήσεων.

Στο κεφάλαιο 7, μελετώνται αντιλήψεις και στάσεις γύρω από την Ευρώπη, δίνοντας έμφαση στο βαθμό διείδυσης της ευρωπαϊκής κουλτούρας στη διαμόρφωση της εθνικής μας ταυτότητας. Πιο αναλυτικά, μελετώνται ζητήματα όπως τα κριτήρια που θα πρέπει να τηρούνται για την ένταξη νέων χωρών στην ευρωπαϊκή ένωση, τα κριτήρια που καθιστούν κάποιον περισσότερο ευρωπαίο παρά Έλληνα, οι συνέπειες της ένταξής μας στην Ε.Ε. και οι συνέπειες από μια πιθανή διάλυσή της. Η εφαρμογή αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας σε αυτή την έρευνα αποκαλύπτει τα χαρακτηριστικά της εθνικής

ταυτότητας που όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα μεταβάλλεται μέσα στο συνεχώς μεταβαλλόμενο παγκόσμιο τοπίο της εποχής.

Τέλος, στο κεφάλαιο 8 παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της διατριβής τα οποία χωρίζονται σε δύο ενότητες. Η πρώτη αφορά στη μεθοδολογική προσέγγιση και ανακεφαλαιώνει τις καινοτομίες και τα συμπεράσματα της εφαρμογής ως εργαλείο ανάλυσης κοινωνικών ερευνών. Η δεύτερη αφορά στην ερμηνεία και αξιολόγηση των ευρημάτων των ερευνών με όρους της κοινωνικής ψυχολογίας, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα με την «τότε» εκτίμηση των αποτελεσμάτων, την προβολή τους στη σημερινή εποχή.

2 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας ή Data Mining

2.1 Ορισμός και εφαρμογές του Data Mining

Η μεταφορική χρήση της λέξης «εξόρυξη» στην ανάλυση συνόλων δεδομένων σημαίνει τη σε βάθος αναζήτηση πληροφοριών που υποβόσκουν στα δεδομένα με τη χρήση τεχνητών μέσων. Από τους πολλούς παρεμφερείς ορισμούς (Fayyad κ.ά., 1996, Hastie κ.ά., 2001, Kantardzic, 2011, Tan κ.ά., 2014) που έχουν δοθεί για αυτό το επιστημονικό πεδίο, θα κρατήσουμε αυτόν που θεωρούμε πιο περιεκτικό και σαφή και σύμφωνα με τον οποίο,

«αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας ή Data Mining (DM) είναι η ανάλυση συχνά μεγάλων παρατηρούμενων συνόλων δεδομένων με σκοπό να βρούμε σχέσεις που δεν υποψιαζόμαστε και να συνοψίσουμε τα δεδομένα με καινοτόμους τρόπους, κατανοητούς και χρήσιμους για τον κάτοχο των δεδομένων»(Hand κ.ά. 2001, σελ.1).

Το DM δεν είναι ένας ξεχωριστός κλάδος ανάλυσης δεδομένων με αυτόνομο θεωρητικό πλαίσιο, αλλά αντίθετα συνδυάζει στοιχεία της στατιστικής, της τεχνητής νοημοσύνης και των βάσεων δεδομένων έχοντας πάντα ως στόχο την εύρεση δομών και προτύπων, δηλαδή επαναλαμβανόμενων σχημάτων, μέσα στα δεδομένα (Dunham, 2006, Tan κ.ά., 2014, Witten και Frank, 2005). Χρησιμοποιώντας αυτά τα πρότυπα, οι διαδικασίες του DM ταξινομούν παρατηρήσεις, αναγνωρίζουν διαφορετικές ομάδες με κοινά χαρακτηριστικά και βρίσκουν συσχετίσεις. Τα πρότυπα που προκύπτουν μέσα από την εφαρμογή του DM σε μια βάση δεδομένων, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να προβλεφθούν οι άγνωστες τιμές των εξαρτημένων μεταβλητών σε μελλοντικά δεδομένα.

Το ενδιαφέρον γύρω από την εύρεση προτύπων, έχει γιγαντωθεί τα τελευταία χρόνια. Έτσι, εφαρμογές του DM συναντώνται σε πολλά επιστημονικά πεδία, όπως είναι η γεωχωρικές τεχνικές κατηγοριοποίησης, η κατηγοριοποίηση προϊόντων και η εύρεση καταναλωτικών συνηθειών (προτύπων), η εξατομικευμένη προώθηση προϊόντων και υπηρεσιών κυρίως μέσω των κοινωνικών δικτύων (facebook, twitter κ.ά), η ανάλυση

λεκτικών δεδομένων (text mining), η κατηγοριοποίηση πελατών του τραπεζικού και ασφαλιστικού τομέα με σκοπό την ελαχιστοποίηση των κινδύνων συνδιαλλαγής μαζί τους και η ανάλυση ψηφιακών εικόνων με χαρακτηριστική την εφαρμογή στην απεικονιστική διαγνωστική ιατρική. Το αυξημένο ενδιαφέρον για την εύρεση προτύπων οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους.

Από τη μία, η πληθώρα πληροφοριών που καταγράφεται με τα ηλεκτρονικά μέσα που διεισδύουν όλο και περισσότερο στην καθημερινότητά μας. Ηλεκτρονικές υπηρεσίες, καταγραφή ιστορικού αναζήτησης, αγορών ή συναλλαγών, επιλογή των τομέων ενημέρωσης και προσωποποιημένη πληροφόρηση είναι μόνο μερικές από τις περιπτώσεις καταγραφής δεδομένων που, έπειτα από κατάλληλη επεξεργασία, μπορούν να αποκαλύψουν τις προτιμήσεις μας, και μάλιστα όχι μόνο ως μεμονωμένες παρατηρήσεις αλλά ως ένα συνεκτικό σύνολο προτιμήσεων που συνδυάζονται και συνδέονται μεταξύ τους (Leskovec κ.ά., 2014). Για παράδειγμα, μελετώντας τα δεδομένα που καταγράφονται στο διαδίκτυο σχετικά με τις επισκέψεις των ηλεκτρονικών σελίδων, είναι εφικτή η εύρεση προτύπων σχετικά με τις προτιμήσεις των χρηστών. Δηλαδή, η εύρεση κανόνων συσχέτισης (association rules), όπως χαρακτηριστικά αναφέρονται στη βιβλιογραφία, της μορφής: «Το 45% των επισκεπτών της ηλεκτρονικής σελίδας A, επισκέπτεται και τη σελίδα B» (Cooley κ.ά., 1999).

Από την άλλη, οι υπολογιστικές δυνατότητες που έχουν προκύψει από την ευρεία χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, απλοποιούν τους μαθηματικούς υπολογισμούς που απαιτούνται για την επεξεργασία τέτοιων δεδομένων και καθιστούν εφικτή αυτή την επεξεργασία, μέσα σε εύλογους υπολογιστικούς χρόνους και με μικρό σχετικά κόστος.

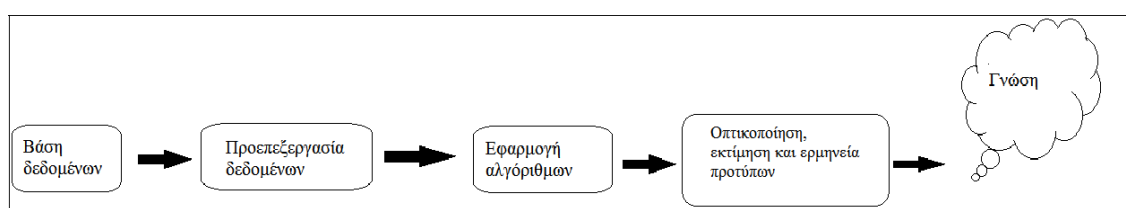
Πώς θα μπορούσε όμως το DM να εφαρμοστεί στην κοινωνική ψυχολογία; Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικά παραδείγματα της χρήσης του για την εύρεση προτύπων συμπεριφοράς, τα οποία παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη εγγύτητα με τα ζητήματα που απασχολούν την κοινωνική ψυχολογία. Συγκεκριμένα:

- Πρόβλεψη ψήφου και σχεδιασμός εκλογικών εκστρατειών στις Η.Π.Α., κυρίως, αλλά και σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες με μαζικά χρησιμοποιούμενες ηλεκτρονικές υπηρεσίες (Rahman και Ramos, 2013).
- Στοχευμένες παρεμβάσεις πανεπιστημίων με υποστηρικτικό υλικό και προγράμματα που βοηθούν τους φοιτητές που βρίσκονται σε υψηλό κίνδυνο μη επιτυχούς περάτωσης των σπουδών τους· ή ταξινόμηση και παρεμβάσεις σε μαθητές λυκείου με αποκλίνουσα συμπεριφορά (Attewell κ.ά., 2015, Scime και Reiner, 2012).

- Προώθηση παρεμφερών κοινωνικών εκστρατειών και κινημάτων με βάση τα ενδιαφέροντα που καταγράφονται για κάθε χρήστη στα κοινωνικά μέσα (Vercellis, 2002).

Ακριβώς σε αυτό το πλαίσιο εύρεσης προτύπων και κοινών συμπεριφορών μεταξύ υποκειμένων εντοπίζεται και η εφαρμογή του DM που παρουσιάζεται στη συγκεκριμένη διατριβή, χρησιμοποιώντας ερευνητικά δεδομένα γύρω από κοινωνικά ζητήματα και αντιλήψεις.

Μια τυπική διαδικασία εφαρμογής αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας, μπορεί να «τεμαχιστεί» στα βήματα (Han και Kamber, 2006) που παρουσιάζονται στο Σχήμα 2.1 που ακολουθεί. Αναλυτικά αυτά είναι:

Σχήμα 2.1 Βασικά βήματα μιας DM διαδικασίας

1. Βάση δεδομένων: Το πρώτο στάδιο της ανάλυσης αφορά στη δημιουργία της βάσης δεδομένων που θα χρησιμοποιηθεί στην ανάλυση. Τα δεδομένα τα οποία χρησιμοποιούνται συνήθως σε μια εφαρμογή του DM, είναι μεγάλων διαστάσεων και αυτό γιατί η συγκεκριμένη μεθοδολογία μπορεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά προβλήματα που προκύπτουν σε τέτοιου είδους βάσεις. Τέτοια προβλήματα είναι η εφαρμογή των μεθόδων σε εύλογο χρονικό διάστημα και η εξαγωγή αξιόπιστων γενικευμένων συμπερασμάτων - κυρίως στις περιπτώσεις που οι παρατηρήσεις δεν είναι ακόμα γνωστές και απαιτείται πρόβλεψη των τιμών τους. Επιπλέον, τα δεδομένα που αναλύονται με τη βοήθεια του DM, είναι τις περισσότερες φορές δεδομένα τα οποία δεν έχουν συγκεντρωθεί για αυτή καθαυτή την ανάλυση. Συνήθως, η εφαρμογή αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας λειτουργεί ως δευτερογενής ανάλυση (Hand, 1998) που εφαρμόζεται σε δεδομένα τα οποία έχουν συγκεντρωθεί για κάποιο άλλο σκοπό, πέρα από αυτή την ανάλυση (Hand κ.ά. 2001).

2. Προεπεξεργασία δεδομένων: Σε αυτό το στάδιο εφαρμόζονται μέθοδοι «καθαρισμού» των δεδομένων από ελλείπουσες (missing values) ή έκτοπες τιμές (outliers), ή μέθοδοι για την περαιτέρω διερεύνησή τους και στην συνέχεια τη συμπλήρωσή τους με κατάλληλη αντικατάσταση. Μια τέτοια αντικατάσταση μπορεί να

γίνει χρησιμοποιώντας τη μέση τιμή στις περιπτώσεις των ελλειπουσών τιμών ή με εφαρμογή του αλγορίθμου EM (Expectation-Maximization) που διερευνά περαιτέρω τη φύση αυτών των τιμών και προτείνει την αντικατάστασή τους με κατάλληλους μαθηματικούς υπολογισμούς (Moss, 2009, Schafer, 1997). Επίσης, σε αυτή τη φάση μπορεί να πραγματοποιηθούν μετασχηματισμοί των δεδομένων, υπολογισμοί νέων μεταβλητών, οπτικοποίηση των δεδομένων, περιγραφική προσέγγισή τους και μείωση των διαστάσεων της βάσης δεδομένων. Τα υπολογιστικά πακέτα στα οποία εφαρμόζονται οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας (όπως για παράδειγμα το WEKA και το SPSS Clementine) διαθέτουν πολλά φίλτρα, δηλαδή υπολογιστικές διαδικασίες, που εξυπηρετούν αυτούς τους στόχους (Alsultanny, 2011, Hall κ.ά., 2009). Η διαδικασία αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την περαιτέρω ανάλυση καθώς, όχι μόνο συμπυκνώνει την πληροφορία που παρέχουν τα δεδομένα και συνεπώς περιορίζει τον όγκο των υπό εξέταση παραγόντων, αλλά ταυτόχρονα προσφέρει καλύτερη εικόνα των δεδομένων στον ερευνητή, επιτρέποντάς του έτσι να επιλέξει την κατάλληλη προσέγγιση, δηλαδή τον κατάλληλο αλγόριθμο (Pyle, 1999). Για να επανέρθουμε σε έναν από τους στόχους της παρούσας διατριβής όπως αυτοί περιεγράφηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, η φάση αυτή απαιτεί τη συνεργασία του στατιστικού με τον κοινωνικό επιστήμονα για τον καλύτερο καθορισμό των παραμέτρων του μοντέλου, τη διατύπωση των ερευνητικών υποθέσεων και φυσικά, την κατασκευή των νοηματικά ορθών παραγόντων που θα εξεταστούν στη συνέχεια.

3. Επιλογή αλγορίθμου εξόρυξης πληροφορίας: Οι αλγόριθμοι που εφαρμόζονται μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στις εξής κατηγορίες,

i. Δέντρα αποφάσεων (decision trees) ή κανόνες ταξινόμησης (classification rules) για την ταξινόμηση των εγγραφών (υποκειμένων) σε προκαθορισμένη τάξη-κατηγορία της μεταβλητής που μας ενδιαφέρει. Τα δέντρα αποφάσεων είναι δεντροειδείς δομές, δηλαδή μη κατευθυνόμενα γραφήματα που δεν περιέχουν κύκλους (Thomas κ.ά, 2001) τα οποία ταξινομούν παρατηρήσεις σε προκαθορισμένες κλάσεις μιας μεταβλητής. Η ταξινόμηση αυτή γίνεται μέσα από μια διαδικασία αναδρομικής διαμέρισης του χώρου των παρατηρήσεων, κατά την οποία εξετάζονται οι τιμές συγκεκριμένων μεταβλητών και ακολουθώντας μια σειρά ελέγχων, τελικά ταξινομούνται στις προκαθορισμένες κλάσεις (Maimon και Rokach, 2005, Rokach και Maimon, 2005, 2014). Στην επόμενη ενότητα του κεφαλαίου αυτού θα επανέρθουμε αναλυτικότερα στα δέντρα αποφάσεων καθώς ήταν το βασικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στην ανάλυση των ερευνών. Οι κανόνες ταξινόμησης αποτελούν ένα διαφορετικό τρόπο απεικόνισης των ελέγχων – αποφάσεων

που εκτελούν τα δέντρα αποφάσεων. Πρόκειται για κανόνες της μορφής «αν ..... και αν....., τότε.....» όπου το τμήμα των προϋποθέσεων – συνθηκών («αν...») περιλαμβάνει ένα σύνολο ελέγχων που ταξινομεί σε σύνολα τις παρατηρήσεις ανάλογα με την τιμή μιας συγκεκριμένης μεταβλητής ελέγχου, και το συμπερασματικό τμήμα («τότε...») περιλαμβάνει την ταξινόμηση των παρατηρήσεων που πληρούν τις προηγούμενες προϋποθέσεις σε συγκεκριμένη ή συγκεκριμένες τιμές της εξαρτημένης μεταβλητής που εξετάζεται (Witten και Frank, 2005).

ii. Κανόνες συσχέτισης μεταξύ των διαφόρων μεταβλητών του συνόλου δεδομένων (association rules). Πρόκειται για λογικούς κανόνες της ίδιας μορφής με αυτή των κανόνων ταξινόμησης, με τη διαφορά πως τώρα επιτρέπεται η χρήση οποιασδήποτε μεταβλητής στο συμπερασματικό τμήμα του κανόνα αντί της χρήσης μόνο της εξαρτημένης μεταβλητής. Επειδή, όπως είναι προφανές, από ένα σύνολο δεδομένων, μπορεί να προκύψει μεγάλο πλήθος κανόνων ταξινόμησης, εφαρμόζονται κριτήρια για την επιλογή των κυριότερων. Τέτοια κριτήρια είναι η λεγόμενη «κάλυψη» (coverage), δηλαδή ο αριθμός των παρατηρήσεων που πληρούν τον κανόνα, και η ακρίβειά του (accuracy), δηλαδή ο αριθμός των σωστά ταξινομημένων παρατηρήσεων ως ποσοστό των παρατηρήσεων που πληρούν τις προϋποθέσεις του. Οι κανόνες συσχέτισης χρησιμοποιούνται (και) ως μεμονωμένοι κανόνες, σε αντίθεση με τους κανόνες ταξινόμησης που χρησιμοποιούνται στο σύνολό τους, ως μια ολοκληρωμένη ταξινόμηση και όχι αποσπασματική. Κλασικό παράδειγμα χρήσης των κανόνων ταξινόμησης συναντάται στα δεδομένα που συλλέγουν μεγάλα καταστήματα από τα προϊόντα που προτιμούν οι καταναλωτές και με βάση τους κανόνες συσχέτισης σχεδιάζουν τη χωροταξική διάταξη των προϊόντων ή τα πακέτα προσφορών (Agrawal κ.ά., 1993, Witten και Frank, 2005).

iii. Ομαδοποίηση παρατηρήσεων, γνωστή και με τον όρο συσταδοποίηση (clustering) σε ομάδες με υψηλό βαθμό ομοιότητας και εκχώρηση εγγραφών σε αυτές. Υπάρχουν διάφορες τεχνικές ομαδοποίησης, με πιο χαρακτηριστικές τη διαμέριση (partitioning), σύμφωνα με την οποία οι συστάδες κατασκευάζονται μετά τη βελτιστοποίηση ενός κριτηρίου, και την ιεραρχική (hierarchical) συσταδοποίηση που στηρίζεται στην ιεραρχική ανάλυση των παρατηρήσεων είτε από πάνω προς τα κάτω είτε αντίστροφα (Andritsos, 2002, Everitt, 1993). Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής αυτής της μεθοδολογίας, συναντάμε στη βιολογία και τη γενετική όπου είδη οργανισμών ή συμπτωμάτων ασθενειών ομαδοποιούνται σε ομάδες με κοινά χαρακτηριστικά.

Σε μια εφαρμογή του DM, αρχικά γίνεται σαφής ο στόχος της ανάλυσης, έτσι ώστε να επιλεγεί το κατάλληλο είδος αλγορίθμων που θα εφαρμοστούν. Στην περίπτωση που το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ταξινόμηση των παρατηρήσεων σε προκαθορισμένες κλάσεις μιας μεταβλητής, τότε θα πρέπει να επιλεγεί κάποιος από τους αλγόριθμους ταξινόμησης. Στην περίπτωση που ενδιαφερόμαστε για συσχετίσεις διαφόρων μεταβλητών, τότε θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε κάποιον από τους αλγόριθμους εύρεσης κανόνων συσχέτισης, ενώ στην περίπτωση που ενδιαφερόμαστε για τη συσταδοποίηση των παρατηρήσεων σε ομάδες με κοινά χαρακτηριστικά, θα πρέπει να εφαρμόσουμε κάποιον από τους αλγόριθμους συσταδοποίησης των δεδομένων. Έχοντας συγκεκριμενοποιήσει το στόχο της ανάλυσης, περιορίζονται σημαντικά οι διαθέσιμοι αλγόριθμοι που μπορούν να εφαρμοστούν για το σκοπό αυτό. Για την επιλογή του κατάλληλου ή των κατάλληλων αλγορίθμων μεταξύ των αλγορίθμων που εξυπηρετούν το στόχο της ανάλυσης, η φύση των δεδομένων, για παράδειγμα αν πρόκειται για συνεχείς ή κατηγορικές μεταβλητές, αποτελεί το πρώτο κριτήριο. Περαιτέρω επιλογή του κατάλληλου αλγορίθμου γίνεται ελέγχοντας την προσαρμογή των δεδομένων στους διαθέσιμους αλγόριθμους, κάτι που ελέγχεται με δοκιμές και αξιολογήσεις των αποτελεσμάτων. Αυτή η διαδικασία αξιολογεί στην πραγματικότητα την προσαρμογή των δεδομένων στα στατιστικά κριτήρια που εφαρμόζει ο κάθε αλγόριθμος.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση που στόχος της ανάλυσης είναι η ταξινόμηση των παρατηρήσεων σε προκαθορισμένες κλάσεις, επιλέγουμε κάποιον από τους αλγόριθμους κατασκευής δέντρων αποφάσεων. Από αυτούς, κατάλληλος είναι εκείνος που μπορεί να εφαρμοστεί σε δεδομένα της μορφής που διαθέτουμε, π.χ. κατηγορικά δεδομένα, και παράλληλα οδηγεί στην κατασκευή ενός δέντρου αποφάσεων που περιέχει επαρκή αλλά όχι απαγορευτικά πολύπλοκη πληροφορία. Για τον έλεγχο του τελευταίου αυτού κριτηρίου, απαιτείται η εφαρμογή όλων των αλγορίθμων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή δέντρων αποφάσεων με κατηγορικά δεδομένα, και η αξιολόγηση των δέντρων που προκύπτουν, προκρίνοντας τελικά εκείνο τον αλγόριθμο που κατασκευάζει το πιο ευανάγνωστο δέντρο αποφάσεων. Ένα από τα επιπλέον κριτήρια επιλογής αλγορίθμου, το οποίο χρησιμοποιείται ευρέως, είναι η προβλεπτική ικανότητα του αλγορίθμου, δηλαδή το ποσοστό των σωστά ταξινομημένων παρατηρήσεων.

4. Οπτικοποίηση, εκτίμηση και ερμηνεία προτύπων. Έχοντας εφαρμόσει τα παραπάνω βήματα καταλήγουμε στην εξαγωγή των προτύπων τα οποία αξιολογούνται και ερμηνεύονται. Ανάλογα με τα αποτελέσματα αυτής της αξιολόγησης, μπορεί να

προταθούν τροποποιήσεις ή να ελεγχθούν νέες υποθέσεις. Μιλώντας για την εφαρμογή των αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας στην κοινωνική ψυχολογία, είναι η στιγμή που στατιστικός και κοινωνικός ψυχολόγος πρέπει να συνεργαστούν στενά για να ερμηνεύσουν και να αξιολογήσουν τα συμπεράσματα, ακόμα και για να συνδιαμορφώσουν τις νέες υποθέσεις που θα ελεγχθούν περαιτέρω.

5. Εξαγωγή πληροφορίας. Με την παραπάνω διαδικασία ολοκληρώνεται η ανάλυση των δεδομένων και πλέον, η πληροφορία που «κρυβόταν» πίσω από τα δεδομένα έχει αποκαλυφθεί με τη μορφή προτύπων. Από έναν όγκο δεδομένων χωρίς ερμηνευτική σημασία, έχουμε συνεπώς περάσει στη γνώση που μπορεί να υποστηριχθεί με θεωρητικούς όρους.

2.2 Διαφορές του Data Mining από την κλασσική στατιστική

Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, το DM χρησιμοποιεί στοιχεία της στατιστικής, της τεχνητής νοημοσύνης και των βάσεων δεδομένων και σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί μια μεθοδολογική προσέγγιση χωρίς αδύνατα σημεία και περιορισμούς, όπως συμβαίνει άλλωστε με όλες τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Υπάρχουν περιπτώσεις που οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας ανταποκρίνονται καλύτερα στις προκλήσεις του προβλήματος και άλλες όπου η κλασσική στατιστική υπερέχει. Για το λόγο αυτό, είναι αναγκαία η προσεκτική μελέτη των δεδομένων, των παραμέτρων τους και φυσικά ο σαφής καθορισμός των στόχων της ανάλυσης.

Στην παράγραφο αυτή επικεντρωνόμαστε στα σημεία που οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας διαφοροποιούνται από τις κλασσικές μεθόδους στατιστικής. Έτσι, διαφαίνονται καλύτερα οι περιπτώσεις που η προτεινόμενη προσέγγιση αποτελεί την καλύτερη μεθοδολογική επιλογή, λαμβάνοντας πάντα όμως υπόψη τους στόχους της έρευνας και τις δυσκολίες που καλούμαστε να ξεπεράσουμε.

Η εξ' ορισμού διαφορά του DM από τη στατιστική, φαίνεται ήδη από τα επιστημονικά πεδία που το «τροφοδοτούν» με τα απαραίτητα μεθοδολογικά εργαλεία. Το γεγονός ότι το DM συνδυάζει στοιχεία των βάσεων δεδομένων, σημαίνει πως διαθέτει τις απαραίτητες διαδικασίες ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί με επιτυχία ακόμα και αν έχουμε στη διάθεσή μας ένα πολύ μεγάλο σύνολο δεδομένων (Hand, 1999). Η αδυναμία των κλασσικών στατιστικών μεθόδων να επεξεργαστούν βάσεις δεδομένων πολύ μεγάλων διαστάσεων, καλύπτεται από το DM και η υπεροχή αυτή έχει ιδιαίτερα μεγάλη

σημασία αν αναλογιστούμε πως στην ψηφιακή εποχή που ζούμε υπάρχει πληθώρα δεδομένων προς επεξεργασία. Αυτό το χαρακτηριστικό του DM ήταν και ένας από τους λόγους που επιλέχθηκε ως κατάλληλη και αξιόπιστη μεθοδολογία για την ανάλυση των ερευνών που είχαμε στη διάθεσή μας και οι οποίες είχαν πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις από τις συνήθεις κοινωνικές έρευνες της εποχής τους. Με δεδομένη την ευρεία χρήση της τεχνολογίας στην καθημερινή μας ζωή, ειδικά κατά την τελευταία δεκαετία με την ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων, η δημιουργία βάσεων δεδομένων μεγάλων διαστάσεων, δεν είναι πια τόσο δύσκολη όσο παλιότερα και συνεπώς οι έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας μπορούν τώρα να εφαρμοστούν σε μεγαλύτερα δείγματα. Έτσι εξασφαλίζεται το απαραίτητο μέγεθος του δείγματος ώστε οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας να καταλήξουν μέσα σε εύλογο υπολογιστικό χρόνο σε αξιόπιστα αποτελέσματα.

Ένα άλλο σημείο διαφοροποίησης των δύο προσεγγίσεων έχει να κάνει με τη διαδικασία συλλογής των δεδομένων. Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται σε μια στατιστική ανάλυση, έχουν συλλεγεί με στόχο να αναλυθούν για μια συγκεκριμένη έρευνα. Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι σε αυτή την περίπτωση γνωστά από το πρωταρχικό στάδιο του σχεδιασμού της βάσης, δηλαδή από το σχεδιασμό του ερευνητικού εργαλείου που θα χρησιμοποιηθεί για τη συλλογή των δεδομένων, και «καθοδηγούν» την κατασκευή του ερευνητικού εργαλείου έτσι ώστε να εξυπηρετούνται καλύτερα οι στόχοι της ανάλυσης. Από την άλλη τα δεδομένα που υπόκεινται σε μια ανάλυση με χρήση μεθόδων του DM αποτελούν συνήθως παρατηρήσεις που καταγράφηκαν για κάποιο άλλο σκοπό πέραν αυτής της ανάλυσης και χρησιμοποιούνται δευτερευόντως για την ανάλυση με μεθόδους DM. Γι' αυτό άλλωστε το DM συχνά χαρακτηρίζεται και ως δευτερογενής ανάλυση (Hand κ.ά, 2001). Στην περίπτωση του DM, τα ερευνητικά ερωτήματα δε λαμβάνονται υπόψη κατά το σχεδιασμό της έρευνας και τα δεδομένα χρησιμοποιούνται για την εύρεση προτύπων και υποβοσκουσών δομών αλλά και τον αιτιακό προσδιορισμό μιας εξαρτημένης μεταβλητής. Τα ζητήματα αυτά δεν αποτελούν τα πρωταρχικά ερευνητικά ζητήματα, αλλά προκύπτουν ως ένα βαθύτερο στάδιο ανάλυσης των διαθέσιμων παρατηρήσεων.

Επιπλέον, αντίθετα με την κλασική στατιστική που θεωρεί ότι το σύνολο δεδομένων είναι ένα τυχαίο σύνολο ενός μεγαλύτερου πληθυσμού, το DM μπορεί να επεξεργαστεί δεδομένα που είναι πολύπλοκα, προέρχονται από μη τυχαία δείγματα και δε συλλέγονται μέσα από ένα απλό δειγματοληπτικό πλαίσιο (Breiman, 2001). Καθώς η υπόθεση της στατιστικής δεν ικανοποιείται πάντοτε - σε πολλές έρευνες χρησιμοποιούνται

πολυεπίπεδες μέθοδοι δειγματοληψίας, με αποτέλεσμα να έχουμε μεγαλύτερα τυπικά σφάλματα από αυτά που θα είχαμε στην περίπτωση των απλών τυχαίων δειγμάτων – απαιτούνται άλλες τεχνικές που λειτουργούν χωρίς αυτή την προϋπόθεση. Μια τέτοια είναι η προσέγγιση που στηρίζεται στις άνισες πιθανότητες επιλογής ενός ερωτώμενου, δηλαδή σε άνισα βάρη για κάθε παρατήρηση, και λαμβάνει υπόψη τις ενδοομαδικές επιδράσεις για κάθε ομάδα κοινών χαρακτηριστικών που προκύπτει από τη συγκέντρωση του δείγματος (Thomas και Heck, 2001).

Κάθε διαδικασία ανάλυσης δεδομένων υπηρετεί δύο στόχους. Ο πρώτος είναι να «αποκαλύψει» τον τρόπο με τον οποίο επιδρούν οι μεταβλητές που εισάγονται στο μοντέλο (input variables ή ανεξάρτητες μεταβλητές όπως έχει επικρατήσει να λέγονται στις κοινωνικές επιστήμες) πάνω στη μεταβλητή απόκρισης (response variable ή εξαρτημένη μεταβλητή). Ο δεύτερος στόχος είναι να δημιουργήσει - στηριζόμενη στα δεδομένα-, ένα μηχανισμό πρόβλεψης, δηλαδή ένα μοντέλο, για μελλοντικές παρατηρήσεις. Η κλασσική στατιστική επικεντρώνεται κυρίως στον έλεγχο υποθέσεων σχετικά με συγκεκριμένες ανεξάρτητες μεταβλητές που εμπλέκονται στο υπό εξέταση μοντέλο, στοχεύοντας στην όσο το δυνατό καλύτερη προσαρμογή του μοντέλου. Έτσι, μια κλασσική στατιστική ανάλυση ασχολείται πρωτίστως με το αν και κατά πόσο οι ανεξάρτητες μεταβλητές επιδρούν στην εξαρτημένη μεταβλητή, ελέγχοντας, κυρίως, τους αριθμητικούς συντελεστές τους, και όχι με την προβλεπτική ισχύ του μοντέλου ή την προσαρμογή του μοντέλου (Breiman, 2001). Παρόλο που υπάρχουν σχετικά μέτρα αξιολόγησης της προσαρμογής ενός μοντέλου στα δεδομένα (goodness-of-fit measures), όπως ο συντελεστής R^2 και ο προσαρμοσμένος συντελεστής $adj.-R^2$, εντούτοις οι τιμές τους συνήθως ερμηνεύονται ως το ποσοστό της εξηγούμενης διακύμανσης από το μοντέλο και είτε δεν αναφέρονται καν στην ανάλυση, είτε, αν αναφέρονται, έχει επικρατήσει ο εμπειρικός κανόνας να γίνονται αποδεκτές ακόμα και αρκετά χαμηλές τιμές τους (Attewell, 2015). Άλλωστε, δεν αποτελεί κοινή τακτική η απόρριψη ή επαναπροσαρμογή μοντέλων στις κοινωνικές επιστήμες, λόγω χαμηλών επιπέδων προσαρμογής. Η μη συστηματική χρήση των μέτρων καλής προσαρμογής, η ελλειμματική ερμηνεία τους και η αποδοχή ακόμα και χαμηλών τιμών κατωφλιού, έχει ως αποτέλεσμα, τόσο την παράβλεψη του στόχου της πρόβλεψης εκ μέρους του μοντέλου, όσο και την ανεπαρκή εξέταση της προσαρμογής του.

Αντίθετα με τα παραπάνω, το DM δίνει έμφαση πρωτίστως στην προβλεπτική ισχύ ενός μοντέλου και χρησιμοποιεί μεθόδους ή συνδυασμό μεθόδων για τη βελτίωση αυτής της ισχύος. Με άλλα λόγια, η αξιολόγηση της προσαρμογής γίνεται με όρους

προβλεπτικής ακρίβειας (Attewell, 2015, Breiman, 2001). Έτσι, ενδιαφερόμαστε για το κατά πόσο αυτά τα αποτελέσματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να προβλέψουν μελλοντικά δεδομένα, και αν αυτό είναι δυνατό, τότε με ποια βεβαιότητα πραγματοποιείται αυτή η πρόβλεψη. Ενδεικτικό παράδειγμα αυτού του τρόπου αξιολόγησης είναι η χρήση του ποσοστού των σωστά ταξινομημένων παρατηρήσεων στις προκαθορισμένες κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής, ως ένα από τα μέτρα αξιολόγησης των αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων (Chauhan και Chauhan, 2014, Patil κ.ά., 2010). Άλλα μέτρα που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση των αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων είναι ο υπολογιστικός χρόνος που απαιτείται για την κατασκευή του δέντρου, η πολυπλοκότητα του δέντρου, η ερμηνευσιμότητά του, η γενίκευσή του σε περισσότερα δεδομένα και η σαφήνεια των αποτελεσμάτων των ενδιάμεσων ελέγχων που πραγματοποιούνται στους κόμβους του δέντρου (Han και Kamber, 2006, Hand κ.ά., 2001).

Τεχνικές που χρησιμοποιούνται ευρέως στο DM για την καλύτερη πρόβλεψη των προτύπων είναι, μεταξύ άλλων, η μέθοδος μεταθέσεων Monte Carlo (Robert και Casella, 2013), η μέθοδος επαναδειγματοληψίας Bootstrap (Davison και Hinkley, 1997, Singh και Xie, 2008), η διασταυρωμένη επικύρωση (Cross validation) (Refaeilzadeh κ.ά., 2009) και ο διαχωρισμός του συνόλου δεδομένων σε δύο υποσύνολα από τα οποία το ένα χρησιμοποιείται για την εύρεση των προτύπων και ονομάζεται σύνολο εκπαίδευσης (training set) και το άλλο για τον έλεγχο της ακρίβειάς τους και ονομάζεται σύνολο ελέγχου (test set) (Bramer, 2007, Larose, 2005). Στην τελευταία περίπτωση, η οποία ακολουθήθηκε στην παρούσα διατριβή, χρησιμοποιείται το 70% των δεδομένων ως σύνολο εκπαίδευσης, για τον προσδιορισμό των προτύπων που μας ενδιαφέρουν. Το υπόλοιπο 30% των δεδομένων χρησιμοποιείται ως σύνολο ελέγχου για τον έλεγχο της ορθότητας των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από το 70%. Με άλλα λόγια, το 70% του συνόλου των δεδομένων χρησιμοποιείται για την ταξινόμηση των παρατηρήσεων στις προκαθορισμένες κλάσεις (τιμές) της εξαρτημένης μεταβλητής – στις περιπτώσεις ταξινόμησης των δεδομένων-, και το υπόλοιπο 30% χρησιμοποιείται για την επιβεβαίωση ή μη αυτής της ταξινόμησης σε διαφορετικά δεδομένα, αντιπαραβάλλοντας την πραγματική ταξινόμηση των δεδομένων του συνόλου ελέγχου, με την ταξινόμηση που «υποδεικνύεται» από τα αποτελέσματα που προέκυψαν από το 70% των δεδομένων. Αυτή η αναλογία διαχωρισμού του αρχικού συνόλου δεδομένων, 70:30, είναι μια από τις πιο ευρέως χρησιμοποιούμενες στη βιβλιογραφία, μαζί με την αναλογία 80:20 (Suthaharan, 2016). Η τελική επιλογή της αναλογίας εξαρτάται από το μέγεθος της βάσης

δεδομένων. Έτσι, το γεγονός ότι στην παρούσα έρευνα τα διαθέσιμα δεδομένα δεν ήταν υπερβολικά πολλά – στις εφαρμογές του DM, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, χρησιμοποιούνται βάσεις δεδομένων πολύ μεγάλων διαστάσεων που συνήθως ξεπερνούν τις μερικές χιλιάδες παρατηρήσεις – μας οδήγησε στην επιλογή της πρώτης αναλογίας έτσι ώστε να μην περιοριστεί αρκετά ο αριθμός των παρατηρήσεων που θα περιλαμβάνονταν στο σύνολο ελέγχου και ταυτόχρονα να παραμείνει επαρκής ο αριθμός των παρατηρήσεων του συνόλου εκπαίδευσης.

Ένα επιπλέον στοιχείο στη σύγκριση μιας τυπικής στατιστικής ανάλυσης και μιας εφαρμογής του DM, προκύπτει από τους περιορισμούς και την αμφισβήτηση των p-τιμών σημαντικότητας (p-value), ως μοναδικού κριτηρίου ελέγχου των υποθέσεων ενός μοντέλου. Σε αυτό το πλαίσιο, παρατηρούμε πως τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά πολύ πιο έντονα τα τελευταία χρόνια, έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση η χρήση της p-τιμής σημαντικότητας ως μοναδικού κριτηρίου ελέγχου των υποθέσεων ενός μοντέλου, κριτήριο που χρησιμοποιείται σχεδόν σε κάθε ανάλυση της κλασσικής στατιστικής, και πολύ περισσότερο στις εφαρμογές της στις κοινωνικές επιστήμες (Nuzzo, 2014, Siegfried, 2014). Η κριτική αυτή είναι τόσο έντονη ώστε πρόσφατα ένα μεγάλο διεθνές επιστημονικό περιοδικό της κοινωνικής ψυχολογίας – το «Basic and applied social psychology»- απαγόρευσε τη χρήση p-τιμής, σε μια προσπάθεια να περιορίσει την αμφισβήτηση της αναπαραγωγιμότητας (reproducibility) και επαναληψιμότητας (replicability) (Drummond, 2009, Patil κ.ά, 2016) των αποτελεσμάτων των άρθρων που δημοσιεύονται σε αυτό (Trafimow και Marks, 2015). Ένα από τα σημεία που οι p-τιμές δέχονται κριτική, είναι το γεγονός πως η χρήση περισσότερων της μιας ανεξάρτητης μεταβλητής στο μοντέλο δεν έχει ληφθεί υπόψη κατά τη θεωρητική τεκμηρίωση του ελέγχου της μηδενικής υπόθεσης. Έτσι, στις περιπτώσεις με δύο ή και περισσότερες ανεξάρτητες μεταβλητές είναι πολύ πιθανό να σημειωθούν σφάλματα τύπου I^2 ή II^3 καθώς αυξάνεται η πιθανότητα εύρεσης σημαντικών επιδράσεων, μόνο και μόνο, λόγω των πολλαπλασιαστικών ελέγχων που εκτελούνται (Benjamini, 2010, Nickerson, 2000). Επιπλέον, κριτική ασκείται ως προς την τιμή κατωφλιού που συνήθως χρησιμοποιείται (0.05) καθώς οι οριακές τιμές, για παράδειγμα 0.049 ή 0.051, βρίσκονται πολύ κοντά, όμως επιφέρουν διαφορετικό αποτέλεσμα (Attewell, 2015). Οι περιορισμοί αυτοί, οδηγούν στο συμπέρασμα πως η χρήση των p-τιμών θα πρέπει να γίνεται πιο προσεκτικά ή ακόμα καλύτερα να χρησιμοποιούνται και άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις που

---

² Απόρριψη της αρχικής υπόθεσης ενώ είναι ορθή.

³ Αποδοχή της αρχικής υπόθεσης ενώ είναι εσφαλμένη.

ξεπερνούν αυτά τα προβλήματα, όπως συμβαίνει με το DM (Wasserstein και Lazar, 2016).

Τα συνήθη μοντέλα που ελέγχονται μέσω της στατιστικής στις κοινωνικές έρευνες συνήθως εκτιμούν μόνο κύριες επιδράσεις, πιθανόν για αρκετές, ανεξάρτητες μεταβλητές. Ωστόσο, η φύση των κοινωνικών φαινομένων επιβάλλει την εξέταση και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μεταβλητών (Winship και Elwert, 2010), σε μια προσπάθεια να προσεγγιστεί όσο το δυνατό καλύτερα το ζητούμενο που δεν είναι άλλο από τη εύρεση αιτιοτήτων (Pearl, 2010). Αυτό μπορεί να ξεπεραστεί με τη συμπερίληψη αλληλεπιδράσεων στο μοντέλο, κάτι που συναντάται συχνότερα σε τεχνικές όπως τα πολυεπίπεδα μοντέλα (multilevel models) και η μοντελοποίηση δομικών εξισώσεων (Structural Equation Modeling), παρά η απλή γραμμική παλινδρόμηση. Όμως, λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα των κοινωνικών παραγόντων και την πολυδιάστατη φύση τους, η ερμηνεία των μοντέλων απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, ακόμα και στις περιπτώσεις όπου δεν είναι απαγορευτικά πολύπλοκη και ολοκληρώνεται σε εύλογο υπολογιστικό χρόνο.

Από την άλλη, οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας δεν απαιτούν εκ των προτέρων ορισμό των αλληλεπιδράσεων. Ο ερευνητής χρειάζεται μόνο να καθορίσει ένα σύνολο μεταβλητών – σε κάποιες περιπτώσεις και τη μεταβλητή που θεωρεί «στόχο», δηλαδή την εξαρτημένη μεταβλητή - και στη συνέχεια ο αλγόριθμος υπολογίζει τις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις ή τις συσχετίσεις, ελέγχοντας όλες οι πιθανές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μεταβλητών. Έτσι για παράδειγμα, για την κατασκευή των δέντρων αποφάσεων με βάση τους αλγόριθμους CHAID (Kass, 1980) και CART (Breiman κ.ά., 1984), αλγόριθμους που εφαρμόσαμε για την ανάλυση των ερευνών αυτής της διατριβής, πρώτα ελέγχονται όλες οι επιδράσεις και πιθανές αλληλεπιδράσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών στην τιμή της εξαρτημένης μεταβλητής, στη συνέχεια καθορίζονται οι στατιστικά σημαντικές και τέλος κατασκευάζεται το αντίστοιχο δέντρο αποφάσεων, λαμβάνοντας υπόψη μόνο τις σημαντικές. Μάλιστα, οι αλγόριθμοι αυτοί μπορούν να τροποποιηθούν μεταβάλλοντας το κριτήριο που χρησιμοποιείται για τους ελέγχους της σημαντικότητας των παραγόντων επιτυγχάνοντας έτσι τη καλύτερη προσαρμογή στο εκάστοτε πρόβλημα.

Ένα ακόμα αδύνατο σημείο της κλασσικής στατιστικής είναι το γεγονός, πως ειδικά στις κοινωνικές επιστήμες, δεν τηρούνται σχεδόν ποτέ οι προϋποθέσεις που διέπουν τις μεθόδους της. Για παράδειγμα, μια από τις ευρύτερα χρησιμοποιούμενες μεθόδους μιας τυπικής στατιστικής ανάλυσης κοινωνικών ερευνών είναι αυτή της γραμμικής

παλινδρόμησης. Η μέθοδος αυτή στηρίζεται στις εξής υποθέσεις: α) η μέση τιμή των σφαλμάτων είναι ίση με μηδέν, β) η διακύμανση των σφαλμάτων είναι σταθερή και γ) τα σφάλματα είναι μεταξύ τους ασυσχέτιστα. Πιθανή παραβίαση των υποθέσεων αυτών οδηγεί σε σοβαρά προβλήματα στην εκτίμηση του μοντέλου, με πιο σύνηθες το πρόβλημα της ετεροσκεδαστικότητας, δηλαδή των άνισων διακυμάνσεων των σφαλμάτων (Tabachnick κ.ά., 2001). Στην πραγματικότητα όμως, οι στατιστικές αναλύσεις των κοινωνικών ερευνών, δεν ελέγχουν καμία από αυτές τις υποθέσεις με αποτέλεσμα να προκύπτουν αποτελέσματα, η αξιοπιστία και αμεροληψία των οποίων αμφισβητείται (Attewell, 2015, Osborne και Waters, 2002).

Η παραπάνω αδυναμία αντιμετωπίζεται με προσεκτική μελέτη των δεδομένων πριν την εφαρμογή της κύριας ανάλυσης, μετασχηματισμούς τους σε δομές που ικανοποιούν τις απαιτήσεις των μεθόδων και εφαρμογή μεθόδων με λιγότερο αυστηρές προϋποθέσεις. Το DM διαθέτει πληθώρα εργαλείων προεπεξεργασίας των δεδομένων, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, όπως είναι για παράδειγμα η διακριτοποίηση, δηλαδή ο μετασχηματισμός μιας αριθμητικής μεταβλητής σε κατηγορική (discretization) και η οπτικοποίηση (visualization).

Επιπλέον, οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας, όπως για παράδειγμα αυτοί που εφαρμόζονται για την κατασκευή δέντρων αποφάσεων, επιχειρούν να εντοπίσουν τις μη γραμμικές σχέσεις που συνδέουν τις μεταβλητές. Η εύρεση και η διαχείριση μη γραμμικών σχέσεων εξασφαλίζει πιο αξιόπιστα αποτελέσματα και ακριβέστερη περιγραφή των δομών που διέπουν τα μοντέλα, αναιρώντας τους περιορισμούς που προϋποθέτουν οι μέθοδοι ανάλυσης γραμμικών σχέσεων. Ο έλεγχος των προϋποθέσεων μιας μεθόδου της τυπικής στατιστικής θεωρείται χρονοβόρα και περιττή διαδικασία και αντιμετωπίζεται με σχετική επιπολαιότητα σε πολλές εφαρμογές της κλασσικής στατιστικής στις κοινωνικές επιστήμες. Η συνήθης πρακτική είναι η υπόθεση πως οι σχέσεις που περιγράφουν τα δεδομένα είναι γραμμικές, κάτι που δημιουργεί έντονους προβληματισμούς ως προς την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων.

Από τα παραπάνω, δεν επιδιώκεται η πρόκριση μιας εκ των δύο προσεγγίσεων ως πιο αποτελεσματικής και αξιόπιστης αλλά η ανάδειξη του συμπληρωματικού ρόλου του DM σε αδυναμίες της κλασσικής στατιστικής, αδυναμίες που ως τώρα αντιμετωπίζονταν με συμβάσεις και εμπειρικές τακτικές. Η ανάγκη μιας διαφορετικής προσέγγισης από αυτή που χρησιμοποιούταν ευρέως ως τώρα πυροδοτείται από τις αλλαγές που έχει επιφέρει η τεχνολογική πρόοδος στη συλλογή και επεξεργασία δεδομένων - καθώς έχουμε στη διάθεσή μας τεράστιο όγκο δεδομένων και πολύπλοκα εργαλεία για την ανάλυσή τους -

αλλά και από νέα ερωτήματα στα οποία καλούμαστε να απαντήσουμε σε έναν κόσμο με πολλαπλές αλληλεπιδράσεις.

2.3 Δέντρα αποφάσεων

Οι αλγόριθμοι κατασκευής δέντρων αποφάσεων ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των μεθόδων ταξινόμησης δεδομένων και περιγράφονται πολύ σύντομα, έτσι ώστε να είναι κατανοητά τα σχήματα που δίνονται παρακάτω.

Τα δέντρα αποφάσεων είναι ακυκλικά σχήματα δεντροειδούς μορφής που αποτελούνται από κόμβους και κλάδους. Ο κεντρικός κόμβος ονομάζεται ρίζα του δέντρου και δεν έχει κανένα κλαδί κατευθυνόμενο προς αυτόν, ενώ αντίθετα έχει μόνο κλαδιά που εξέρχονται από αυτόν, δημιουργώντας έτσι ένα κατευθυνόμενο δέντρο. Σε κάθε κόμβο του δέντρου ελέγχονται οι τιμές μιας μεταβλητής και οι εξερχόμενοι κλάδοι εκφράζουν τις διαφορετικές ομάδες παρατηρήσεων που προκύπτουν με βάση αυτό τον έλεγχο. Από τις μεταβλητές που εισέρχονται στον αλγόριθμο, στο ρόλο των ανεξάρτητων μεταβλητών, χρησιμοποιούνται στους κλάδους του δέντρου μόνο εκείνες που αξιολογούνται ως σημαντικές – με διάφορα στατιστικά κριτήρια που διαθέτουν οι σχετικοί αλγόριθμοι. Συνήθως η τιμή της μεταβλητής συγκρίνεται με μία σταθερά, όμως υπάρχουν περιπτώσεις όπου συγκρίνονται οι τιμές δύο μεταβλητών ή χρησιμοποιείται μία συνάρτηση με μία ή περισσότερες μεταβλητές. Οι κόμβοι που δεν έχουν εξερχόμενα κλαδιά ονομάζονται φύλλα του δέντρου. Τα φύλλα ταξινομούν τις παρατηρήσεις που καταλήγουν σε αυτά στις κατηγορίες, ή κλάσεις όπως συναντώνται εναλλακτικά στη βιβλιογραφία, της εξαρτημένης μεταβλητής. Η προβλεπτική ικανότητα των δέντρων αποφάσεων έγκειται στο γεγονός πως παρατηρήσεις με άγνωστη τιμή εξαρτημένης μεταβλητής μπορούν να ταξινομηθούν στις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής, ή να τους αποδοθεί τιμή σε περίπτωση που η εξαρτημένη μεταβλητή είναι συνεχής, ακολουθώντας την πορεία από τη ρίζα του δέντρου προς τα φύλλα, σύμφωνα με τις τιμές των ελέγχων στους κόμβους. Σε κάθε κόμβο ελέγχεται η τιμή της παρατήρησης (στη βιβλιογραφία συναντάμε και τον όρο υπόδειγμα) και ακολουθείται το κλαδί στο οποίο ανήκει μέχρι τον επόμενο κόμβο ή φύλλο. Έτσι, σε κάθε επίπεδο του δέντρου, η ταξινόμηση στις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής δε γίνεται στο σύνολο του δείγματος, αλλά μόνο στα δεδομένα που υπέδειξε στον υπό εξέταση κόμβο ο έλεγχος που προηγούμενου επιπέδου (Quinlan, 1986).

Όταν παρουσιάζονται ελλείπουσες τιμές (missing values), τότε συνήθως η άγνωστη τιμή καταχωρείται ως μια ξεχωριστή τιμή της μεταβλητής και έτσι δημιουργείται ένας τρίτος κλάδος στον κόμβο. Διαφορετικά απαιτείται ειδική μεταχείριση και μια πιθανή λύση είναι η εκχώρηση του υποδείγματος στον κλάδο με τη μεγαλύτερη συχνότητα.

Οι αλγόριθμοι που εφαρμόζονται για την κατασκευή δέντρων αποφάσεων, συνήθως χρησιμοποιούν ένα μέρος του συνόλου δεδομένων – που, όπως αναφέραμε και νωρίτερα, είναι γνωστό με τον όρο σύνολο εκπαίδευσης (training set) – με σκοπό την ανάπτυξη ενός μοντέλου με βάση τις κοινές ιδιότητες που παρουσιάζουν τα δεδομένα. Το μοντέλο αυτό χρησιμοποιείται προβλεπτικά για την ταξινόμηση του υπόλοιπου συνόλου δεδομένων – γνωστού με τον όρο test set-, με την πραγματική ταξινόμησή του να λειτουργεί ως μέτρο εκτίμησης της ακρίβειας του προβλεπτικού μοντέλου. Το τελικό μοντέλο χρησιμοποιείται για την ταξινόμηση μελλοντικών δεδομένων που δεν έχουν χρησιμοποιηθεί για τη διαμόρφωση του μοντέλου, σε ένα πρόβλημα πρόβλεψης της τελικής κατηγοριοποίησης δεδομένων. Έτσι, χρησιμοποιώντας μια περισσότερο μαθηματική απεικόνιση της παραπάνω διαδικασίας, θα λέγαμε πως αν $E = \{t_1, t_2, \dots, t_n\}$ είναι το σύνολο εκπαίδευσης όπου για κάθε άτομο $t_i, i=1, \dots, n$, είναι γνωστή η κλάση της εξαρτημένης μεταβλητής στην οποία ανήκει και $C = \{c_1, c_2, \dots, c_m\}$ το σύνολο των κλάσεων, τότε στόχος της μεθοδολογίας αυτής είναι να κατασκευάσει ένα μοντέλο για κάθε κλάση χρησιμοποιώντας τα χαρακτηριστικά που είναι διαθέσιμα στα δεδομένα. Δηλαδή να ορίσει μια συνάρτηση $f: E \rightarrow C$ η οποία κατηγοριοποιεί κάθε άτομο t_i σε μία κλάση c_j της εξαρτημένης μεταβλητής.

Οι αλγόριθμοι που χρησιμοποιούνται στοχεύουν στην κατασκευή μικρότερου δυνατού δέντρου επιλέγοντας εκείνες τις μεταβλητές – για τους κόμβους – αλλά και εκείνες τις διαμερίσεις – για τα κλαδιά – που δημιουργούν ομοιογενή υποσύνολα κλάδων. Το σύννηθες κριτήριο που χρησιμοποιείται είναι το κέρδος πληροφορίας (Clarke κ.ά, 2009, Hastie, κ.ά., 2001) που αυξάνεται με την αύξηση της μέσης ομοιογένειας των υποσυνόλων, ή ο Gini δείκτης (Clarke κ.ά, 2009, Hastie κ.ά, 2001, Nisbet κ.ά., 2009). Ωστόσο, η πολυπλοκότητα των δέντρων που υπολογίζεται μετρώντας τον αριθμό των κόμβων, τον αριθμό των φύλλων, το βάθος του δέντρου, τον αριθμό των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται ή τις διαμερίσεις ανά κόμβο, εξακολουθεί να προβληματίζει σε αρκετές περιπτώσεις καθώς παράγονται δέντρα με απαγορευτική πολυπλοκότητα. Μια από τις πιο συνηθισμένες τεχνικές που χρησιμοποιούνται για τον περιορισμό της πολυπλοκότητας είναι το κλάδεμα του δέντρου (pruning), κατά το οποίο εφαρμόζονται διάφορα κριτήρια – όπως η εύρεση του πιο αδύναμου συνδέσμου, ή κριτήρια βασισμένα

στα σφάλματα- που αξιολογούν και τελικά κρατούν στο δέντρο, μόνο τις μεταβλητές που έχουν ουσιαστική επίδραση σε αυτό, εξασφαλίζοντας έτσι μικρότερου μεγέθους δέντρο. Συχνά όμως, ακόμα και το δέντρο που έχει υποστεί κλάδεμα είναι δύσκολο να διαπεραστεί και να ερμηνευθεί και τότε απαιτούνται είτε εναλλακτικοί αλγόριθμοι που να καταλήγουν σε απλούστερα δέντρα είτε επανεξέταση των μεταβλητών που εισέρχονται στο δέντρο (Breiman κ.ά, 1984, Rokach και Maimon, 2005, 2014).

3 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η Ελλάδα στην αρχή της δεκαετίας του 1990

3.1 Εισαγωγή

Οι έρευνες που παρουσιάζονται στα επόμενα κεφάλαια διεξήχθησαν τη χρονική περίοδο μεταξύ του Δεκεμβρίου του 1993 και του Ιουλίου του 1994. Η οικονομική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση της χώρας εκείνη την περίοδο ήταν ιδιαίτερα ρευστή λόγω των εξελίξεων στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό μέτωπο, εξελίξεις που καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό τη μετέπειτα πορεία της χώρας και διαμόρφωσαν τόσο το οικονομικό, όσο και το κοινωνικό περιβάλλον των επόμενων δεκαετιών. Το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον και οι τάσεις της κοινής γνώμης εκείνης της περιόδου περιγράφονται συνοπτικά σε αυτό το κεφάλαιο, με σκοπό να φωτιστούν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξήχθη η κάθε έρευνα, να γίνει πιο σαφής η σημαντικότητα της μελέτης των συγκεκριμένων κοινωνικών αντιλήψεων που παρουσιάζονται στη συνέχεια και να διαφωτιστεί η ερμηνευτική προσέγγιση των αποτελεσμάτων.

Με δεδομένο ότι η κρίση που περνά η χώρα τα τελευταία χρόνια, αν και έγινε αρχικά αντιληπτή ως οικονομική κρίση, κάλυψε ολόκληρο τον κοινωνικοπολιτικό ιστό της χώρας και εξελίχθηκε σε κρίση κοινωνική, πολιτική, θεσμική και, κυρίως, κρίση αξιών, γίνεται φανερό το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η σε βάθος έρευνα των κοινωνικών αντιλήψεων μέσα από αιτιολογικά μοντέλα στην απαρχή της διαμόρφωσής τους. Δηλαδή, στην περίοδο που οι αλλαγές σε κοινωνικό και πολιτικοοικονομικό επίπεδο διαμόρφωναν μια νέα πραγματικότητα για τη χώρα, αλλάζοντας το βηματισμό της τόσο σε εσωτερικό όσο και σε εξωτερικό επίπεδο.

3.2 Πολιτική, οικονομία και κοινωνία: 1989 - 1995

Στο εσωτερικό επίπεδο, η χώρα, έχοντας περάσει από μια μακρά περίοδο κατά την οποία η πολιτική ζωή μονοπωλούταν από σκάνδαλα και οξείες προσωπικές αντιπαραθέσεις στο υψηλότερο πολιτικό επίπεδο, προσπαθεί να επικεντρωθεί στην επίλυση σημαντικών προβλημάτων που είχαν πρωτίστως να κάνουν με την οικονομία.

Η περίοδος της κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ, 1985 – 1989, ως μοναδικού και γνήσιου εκφραστή της «αλλαγής» έχει παρέλθει, ενώ η απόλυτη κυριαρχία του αρχηγού του Α. Παπανδρέου έχει κλονιστεί μετά το σκάνδαλο Κοσκωτά και τις κυβερνητικές επιλογές του, επιλογές που όχι μόνο έπληξαν προσωπικά τον Α. Παπανδρέου αλλά προκάλεσαν και ρήγματα στο επιτακτικό αίτημα της «αλλαγής». Αν και το προσωπικό του κεφάλαιο καταγράφει υψηλά ποσοστά αποδοχής σε αρκετές από τις έρευνες της εποχής, δείχνοντας πως ακόμα «αντέχει», εντούτοις έχει χαθεί ένα μεγάλο μέρος της δυναμικής και του ενθουσιασμού που προκαλούσε στο λαό τα προηγούμενα χρόνια. Από την άλλη, η ΝΔ δε φαίνεται να αναπτύσσει την απαραίτητη δυναμική ώστε να καλύψει τις απαιτήσεις της κοινωνίας και τα δημοσκοπικά οφέλη της ερμηνεύονται περισσότερο ως αποκόμιση των αρνητικών ψήφων προς το ΠΑΣΟΚ, παρά ως θετικές ψήφοι για την κυβερνητική της πρόταση. «Αχίλλειος πτέρνα» για τη ΝΔ ήταν η ηγεσία της, τόσο για τις κοινωνικές της ευαισθησίες, όσο και για τις κυβερνητικές της ικανότητες.

Η έντονη δυσπιστία προς την πολιτική και τους πολιτικούς, η απογοήτευση προς τα οράματα και τους στόχους της προηγούμενης περιόδου, η ταλάντευση από τον ορθολογισμό στον λαϊκισμό και τούμπαλιν αλλά και η έντονη ανησυχία και ανασφάλεια για την οικονομία και το μέλλον, θα χαρακτηρίσουν την περίοδο αναδιαμόρφωσης που ξεκινά για τη χώρα. Απόδειξη αυτού του κλίματος είναι και τα ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά του δείκτη «απαισιοδοξίας» συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά προηγούμενων περιόδων, έτσι όπως αυτά καταγράφονται στις δημοσκοπήσεις της εποχής. Συγκεκριμένα, η διαφορά απαισιόδοξων και αισιόδοξων το Μάρτιο του 1989 είναι 31.5 μονάδες, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους 47.9 μονάδες και τον Μάρτιο του 1990, 72.8 μονάδες (Λούλης, 1995)⁴.

Η δεκαετία του 1990 βρίσκει την πλειοψηφία των Ελλήνων να θέτουν σε αμφισβήτηση τις έννοιες του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού, των εργαλείων που χρησιμοποιεί η καθεμιά, αλλά κυρίως των στόχων που πετυχαίνει η καθεμιά σε πραγματικό και όχι φαντασιακό ή εικονικό επίπεδο. Η αμφισβήτηση αυτή, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως μια διαδικασία αναζήτησης νέου περιεχομένου των εννοιών αυτών, εντάθηκε ακόμα περισσότερο από τις διεθνείς εξελίξεις που επηρέασαν δραστικά την εξέλιξη των πολιτικών ιδεολογιών, όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα του κεφαλαίου. Οι έρευνες κοινής γνώμης καταγράφουν ως πρώτη προτεραιότητα την αντιμετώπιση των οικονομικών ζητημάτων (πληθωρισμός, κλπ.), της

---

⁴ Πανελλαδική Έρευνα, MRB, 1989, 1990.

ανεργίας, το αίτημα για κάθαρση και διαλεύκανση των σκανδάλων και η προετοιμασία της χώρας για την ένταξή της στην ΕΟΚ το 1992 (Άγνωστη εταιρεία ερευνών κοινής γνώμης, 1990, Λούλης, 1995)^{5,6}.

Ταυτόχρονα, η κοινή γνώμη αναζητά νέο αναπτυξιακό μοντέλο, όμως δεν είναι πρόθυμη να δεχτεί μακροχρόνια περίοδο λιτότητας. Το αίτημα αναδιανομής του πλούτου το οποίο κυριάρχησε τη δεκαετία του 1980, άρχισε να φθίνει, δίνοντας τη θέση του στο νέο αίτημα για σταθεροποίηση της οικονομίας. Ο έλεγχος του πληθωρισμού και το νέο μοντέλο ανάπτυξης ήταν οι σημαντικότερες προτεραιότητες του τομέα της οικονομίας. Ειδικότερα, όσο αφορά στο νέο αναπτυξιακό μοντέλο, αρχίζει να αναγνωρίζεται η ανάγκη απαγκίστρωσης του κράτους από οικονομικές δραστηριότητες που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν και χωρίς το πέπλο προστασίας του και η ανάγκη ενίσχυσης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με αυτόβουλη τήρηση των κανόνων της αγοράς. Το νέο αυτό αναπτυξιακό μοντέλο, επιφυλάσσει στο κράτος ρόλο συντονιστή και εγγυητή της κοινωνικής προστασίας μέσα από ένα δίκτυο κοινωνικών παροχών σε βασικές υπηρεσίες όπως η υγεία, η παιδεία και η ασφάλιση (Ιορδάνογλου, 2008). Ωστόσο, ούτε η ρευστότητα του εγχώριου και παγκόσμιου πολιτικού περιβάλλοντος, ούτε παγιωμένες αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας, επέτρεψαν τη διαμόρφωση ενός λειτουργικού και αποτελεσματικού αναπτυξιακού μοντέλου (Αλεξίου, 2005). Έτσι, μέσα σε αυτές τις συνθήκες, οι παλινωδίες, οι ασαφείς στόχοι και οι ιδεολογικές συγκρούσεις, ενέτειναν ακόμα περισσότερο το αίσθημα ανασφάλειας στην οικονομία και παρατείνουν τους προβληματισμούς γύρω από την πορεία της.

Την ίδια στιγμή, τα δύο μεγάλα κόμματα, ΠΑΣΟΚ και ΝΔ, δε φαίνεται να πείθουν για την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων τους, διατηρούν όμως τα υψηλά ποσοστά τους λόγω του πολύ έντονου δικομματισμού της εποχής και του ισχύοντος εκλογικού νόμου. Οι όποιες διαφοροποιήσεις των ποσοστών τους οφείλονται περισσότερο σε αρνητικές ψήφους παρά σε θετικές, ενώ στο χώρο της κεντροαριστεράς τα δημοσκοπικά ποσοστά του ΠΑΣΟΚ ενισχύονται από την περαιτέρω συμπίεση του Συνασπισμού. Οι

---

⁵ «Τάσεις» της MRB, Οκτώβριος – Νοέμβριος 1989: «Σε ποια προβλήματα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα (δυνατότητα πολλαπλών επιλογών);» Θέματα οικονομίας (83.9%), Ανεργία (55.3%), Παιδεία (51.2%), Υγεία (49.9%), Κάθαρση σκανδάλων (33.5%), Προετοιμασία για ΕΟΚ 1992 (33.1%), Ποιότητα ζωής των πόλεων (27.1%), Λειτουργία δημοκρατίας (19.4%), Εικόνα χώρας στο εξωτερικό (17.2%), Θέματα Αμερικανικών βάσεων (11.3%).

⁶ «Τάσεις» της MRB, Μάρτιος 1990: «Σε ποια προβλήματα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα (δυνατότητα πολλαπλών επιλογών);» : Θέματα οικονομίας (88.5%), Υγεία (48.1%), Παιδεία (47.5%), Ανεργία (46.1%), Ποιότητα ζωής των πόλεων (30.6%), Εκσυγχρονισμός Δημοσίου Τομέα (24.9%), Προετοιμασία για ΕΟΚ 1992 (24.4%), Κάθαρση σκανδάλων (24.1%), Προετοιμασία για ΕΟΚ 1992 (24.4%), Λειτουργία δημοκρατίας (13.6%), Εικόνα χώρας στο εξωτερικό (11.1%).

εκλογικές αναμετρήσεις εξακολουθούν να είναι προσωποκεντρικές – διαχρονικό χαρακτηριστικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος – με τα προγράμματα των κομμάτων, για διαφορετικούς λόγους το καθένα, να θεωρούνται αναποτελεσματικά και αναξιόπιστα. Τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα, έχοντας το καθένα μια σημαντική και αμετακίνητη κομματική βάση ερίζουν για τις ψήφους των α-πολιτικών ψηφοφόρων και αυτές του κεντρώου χώρου που προτάσσει τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας.

Το 1990 η ΝΔ έρχεται στην εξουσία με ποσοστό 47%, που, αν και σήμερα φαίνεται εντυπωσιακό αποδείχθηκε τρωτό και συγκυριακό λόγω του εκλογικού νόμου. Λίγους μήνες αργότερα, το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, δημιουργείται κοινωνικός αναβρασμός με αφορμή τις αλλαγές στη μέση εκπαίδευση που εισηγείται ο τότε υπ. Παιδείας Κοντογιαννόπουλος – κάποιες από τις οποίες ήταν ο περιορισμός του αριθμού των απουσιών των μαθητών/-τριών, η επαναφορά της μαθητικής ποδιάς, ένα σύστημα αξιολόγησης της εξωσχολικής συμπεριφοράς των μαθητών/-τριών και ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων των δεκαπενταμελών μαθητικών συμβουλίων. Οι αλλαγές αυτές θεωρήθηκαν οπισθοδρομικές και η μαθητική κοινότητα αντέδρασε με καταλήψεις κυρίως σχολείων. Η συγκρουσιακή αντίδραση της κυβέρνησης είχε ως συνέπεια τη δολοφονία του καθηγητή Ν.Τεμπονέρα και η κοινωνική αναστάτωση, που πλέον είχε γιγαντωθεί, άρχισε να εκτονώνεται μετά την αντικατάσταση του υπουργού από τον Γ. Σουφλιά και την απόσυρση των αλλαγών (Καρακούσης, 2006).

Η κυριότερη κριτική στη ΝΔ ασκείται για την οικονομική της πολιτική καθώς αδυνατεί να προσαρμόσει τα μέτρα λιτότητας με τρόπο που να μην θίγονται τα μικρομεσαία λαϊκά στρώματα, να πείσει πως δεν είναι το κόμμα του «κεφαλαίου» αλλά του «λαού», να πείσει για τον εκσυγχρονισμό της στη διοίκηση του κράτους, για την εύρυθμη λειτουργία της και την εσωκομματική της συνοχή, για την συν-αντίληψη πρωτοκλασάτων στελεχών της πάνω σε βασικά ζητήματα οικονομικής και εξωτερικής πολιτικής, καθώς και για το ότι οι πολιτικές αποφάσεις στο πεδίο της οικονομίας δεν αποτελούσαν μεμονωμένες και ασυντόνιστες κινήσεις, αλλά μέρος ενός ολοκληρωμένου, συνεκτικού και καλοδουλεμένου σχεδίου με σαφείς στόχους και μετρήσιμα αποτελέσματα (Λούλης, 1995)⁷. Το αρνητικό κλίμα που δημιουργούσε στην κοινωνία η οικονομική πολιτική της ΝΔ επιδεινώθηκε από φαινόμενα διατάραξης των

---

⁷ «Τάσεις» MRB, Νοέμβριος 1990: Πώς αξιολογείται τη διακυβέρνηση της χώρας από τη ΝΔ: Κοινωνικά άδικη 58.4%, Αδυναμία να δοθεί κάτι νέο 55.2%, Αδυναμία στη λειτουργία της κυβέρνησης 51.7%, Μη ξεκάθαρη μακροπρόθεσμη οικονομική πολιτική 49%.

ενδοκυβερνητικών ισορροπιών. Παραιτήσεις υπουργών, διαξιφισμοί πρωτοκλασάτων στελεχών, αίσθηση ανοργανωσιάς, απουσία ελέγχου του ενδοκυβερνητικού μετώπου και εμπλοκή «κύκλων» του πρωθυπουργού στη διακυβέρνηση της χώρας, οδήγησαν τη διεισδυτικότητα του Κ.Μητσοτάκη στους άλλους πολιτικούς χώρους πέραν της ΝΔ στο ναδίρ (ΔΗΜΕΛ, 1991). Το Νοέμβριο του 1991 το κλίμα είχε ήδη αναστραφεί υπέρ του ΠΑΣΟΚ (Λούλης, 1995)⁸.

Το κλίμα ανησυχίας για την πορεία της οικονομίας επιδεινώνεται από την άνοδο του πληθωρισμού το 1991 (Bryant κ.ά,2002), με τις μετρήσεις κοινής γνώμης της εποχής να καταγράφουν πως για το 84.9% των Ελλήνων το σημαντικότερο πρόβλημα της χώρας είναι η οικονομία. Λίγο αργότερα, το 50% των Ελλήνων δήλωνε πως το 1993 θα είναι χειρότερη χρονιά για την οικονομία της χώρας (Eurobarometer, 1992) κατατάσσοντας τους πολίτες της χώρας ανάμεσα στους πιο απαισιόδοξους της Ευρώπης.

Το καλοκαίρι του 1993 οι δημοσκοπήσεις της εποχής καταγράφουν οφέλη για το ΠΑΣΟΚ που φαίνεται να καρπώνεται το παραπάνω κλίμα δυσαρέσκειας που δημιουργούσε η κυβέρνηση της ΝΔ. Η αποδοκιμασία ωστόσο των δύο μεγάλων κομμάτων βρίσκεται σε πολύ υψηλά επίπεδα όπως φαίνεται από τις έρευνες κοινής γνώμης - ποσοστό 46% δηλώνει πως κανένα από τα δύο μεγάλα κόμματα ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, δεν κρατά τις υποσχέσεις του.

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στο κλίμα δυσαρέσκειας ήταν ο έντονος προβληματισμός της κοινωνίας γύρω από τις ιδιωτικοποιήσεις. Αν και κάποιες έρευνες της εποχής έδειχναν πως η ελληνική κοινωνία επιζητούσε τις ιδιωτικοποιήσεις (Λούλης, 1995)⁹, ωστόσο υπήρξαν σοβαρές αμφιβολίες για την ορθότητα του τρόπου με τον οποίο αυτές επιχειρήθηκαν. Οι αμφιβολίες αυτές πήγαζαν από την περίπτωση της ΑΓΕΤ που προκάλεσε κύμα αντιδράσεων και δυσαρέσκειας ως προς τη διαφάνεια και την αμεροληψία της διαδικασίας (Λούλης, 1995)¹⁰. Είναι ενδεικτικά τα αποτελέσματα έρευνας το καλοκαίρι του 1993 (Λούλης, 1995)¹¹, σύμφωνα με τα οποία το ποσοστό όσων πίστευαν ότι οι ιδιωτικοποιήσεις γίνονται για να είναι αποτελεσματικές οι επιχειρήσεις ανερχόταν στο 23.9% (έναντι 26.9% τον προηγούμενο χρόνο), το ποσοστό όσων πίστευαν ότι γίνονται για να αυξήσει η κυβέρνηση τα έσοδά της έφτανε το 13.5%

---

⁸ «Τάσεις» της MRB, Νοέμβριος 1991: Θετικές κρίσεις για τον Κ.Μητσοτάκη 30% με πτωτική τάση, θετικές κρίσεις για τον Α. Παπανδρέου 42.5% με ανοδική τάση.

⁹ Πανελλαδική έρευνα της MRB, Ιούνιος 1990: 51.8% Συμφωνώ / Συμφωνώ με επιφυλάξεις με την ιδιωτικοποίηση των προβληματικών ΔΕΚΟ, έναντι 36.9% Διαφωνώ / Διαφωνώ με επιφυλάξεις.

¹⁰ «Τάσεις» MRB, Ιούνιος 1993: 39.9% η πώληση της ΑΓΕΤ / ΗΡΑΚΛΗΣ αποτελεί οικονομικό σκάνδαλο, 23.7% έγινε με τρόπο που γεννά ερωτηματικά, 7% μάλλον έγινε με διαφάνεια και 5.5% έγινε με διαφάνεια.

¹¹ MRB, Ιούνιος 1993

έναντι 18.3% το 1992 και το ποσοστό όσων πίστευαν ότι γίνονται για να ικανοποιηθούν κάποια μεγάλα οικονομικά συμφέροντα έφτανε το 50.3% έναντι 40.5% το 1992. Οι αμφιβολίες ως προς τη χρησιμότητα και τη διαχείριση των ιδιωτικοποιήσεων αποτυπώνονται και στα σχετικά ερωτήματα για την επικείμενη ιδιωτικοποίηση του ΟΤΕ. Είναι χαρακτηριστικό πως στην προαναφερθείσα έρευνα κοινής γνώμης το καλοκαίρι του 1993 (Λούλης, 1995)¹², η πλειοψηφία (54.9%) δήλωνε πως ο ΟΤΕ πρέπει να παραμείνει υπό πλήρη ιδιοκτησία του κράτους και ένα πολύ μικρότερο ποσοστό (14.8%) τασσόταν υπέρ της άποψης να παραχωρηθεί σε ιδιώτες ένα ποσοστό μικρότερο του 50%, αλλά όχι και η διαχείριση. Η έντονη αντίδραση των εργαζομένων και οι συγκρούσεις μεταξύ των επιχειρηματικών κέντρων της εποχής τροφοδότησαν περαιτέρω τα επιχειρήματα της αντιπολίτευσης.

Ένα γεγονός ιδιαίτερης σημασίας το οποίο έδωσε και τη χαριστική βολή που οδήγησε στην πτώση της κυβέρνησης Μητσοτάκη ήταν η σύγκρουσή του με τον Α.Σαμαρά και η υπόθεση του Σκοπιανού ζητήματος. Τον Ιούνιο του 1993 ο Α.Σαμαράς ιδρύει την ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΟΙΞΗ (ΠΟΛ.ΑΝ.) και σε μια προσπάθεια να πάρει αποστάσεις από το υπέρμετρα πατριωτικό προφίλ του, προσπαθεί να την τοποθετήσει ιδεολογικά στο χώρο του πατριωτικού κέντρου μέσα από ένα φιλολαϊκό οικονομικό πρόγραμμα. Η διατάραξη των εσωκομματικών ισορροπιών και η ενδοκομματική σύγκρουση ήταν τόσο καταλυτική για την πορεία της ΝΔ από εκεί και έπειτα που τα απόνερά της φτάνουν μέχρι σήμερα.

Οι εκλογές του 1993 που κρίθηκαν από τις σφοδρές αντιδράσεις της αντιπολίτευσης, την εσωκομματική αναστάτωση της ΝΔ και την οικονομία, ανέδειξαν νικητή το ΠΑΣΟΚ και οδήγησαν σε αλλαγή ηγεσίας στη ΝΔ με τον Μ.Έβερτ, εσωκομματικό αντίπαλο του Κ.Μητσοτάκη, να αναλαμβάνει χρέη αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Η νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ είχε ως στόχο την ευρωπαϊκή προσαρμογή της χώρας καθώς είχε γίνει πια σαφές ότι το μέλλον της χώρας περνούσε από την σύγκλιση της με την υπόλοιπη Ευρώπη (Καρακούσης, 2006). Από τις πρώτες κιόλας μέρες της θητείας της υιοθέτησε σειρά μέτρων για την αντιμετώπιση του χρηματοδοτικού προβλήματος της χώρας, ενώ ξεχωριστή έμφαση δόθηκε στην αξιοποίηση των ευρωπαϊκών πόρων για την ενίσχυση των δημόσιων υποδομών.

Μετά από μια περίοδο μη δημοφιλούς διακυβέρνησης από τη ΝΔ, στη χώρα άρχισε να διαμορφώνεται ένα νέο αναπτυξιακό τοπίο. Παρόλο που η οικονομία συνέχιζε να δέχεται πιέσεις και η σταθεροποίησή της απαιτούσε επιπρόσθετα μέτρα, όχι μόνο

---

¹²Βλ. υποσημείωση 10.

δημοσιονομικά αλλά και εξορθολογιστικά, το ευρωπαϊκό όραμα είχε μπολιάσει μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας. Ένα από τα βασικότερα προβλήματα που καλούνταν να αντιμετωπίσει το οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης ήταν η φοροδιαφυγή, διαχρονικό χαρακτηριστικό της οικονομίας της χώρας αλλά και της επικρατούσας αντίληψης σχετικά με το ρόλο πολίτη – κράτους. Οι αυστηροί κανόνες που επέβαλε ο στόχος της ένταξής μας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) απαιτούσαν συμμάζεμα των δημοσιονομικών, πάταξη της φοροδιαφυγής και του παραεμπορίου και εκσυγχρονισμό των ελεγκτικών μηχανισμών του κράτους. Η εφαρμογή τους ξεκίνησε την περίοδο 1994 -1995, προκαλώντας αντιδράσεις.

Η χώρα είχε μπει σε μια περίοδο με υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, κυρίως λόγω των κοινοτικών κονδυλίων, είχε ξεκινήσει η αναδιαμόρφωσή της μέσα στα ευρωπαϊκά πρότυπα και το αίτημα του εκσυγχρονισμού του κράτους γινόταν όλο και πιο ισχυρό.

3.3 Διεθνές τοπίο

Η περίοδος 1990 – 1994 αποτελεί ένα ορόσημο όχι μόνο για την ελληνική ιστορία αλλά και για ολόκληρο τον κόσμο. Οι πολιτικές αλλαγές που έλαβαν χώρα σε άλλες γωνιές του πλανήτη, άσκησαν ακόμα μεγαλύτερη επιρροή στην πορεία της Ελλάδας καθώς η εποχή της παγκοσμιοποίησης είχε ξημερώσει.

Η ειρηνική επανένωση της Γερμανίας με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, έδωσε το έναυσμα για την επανένωση δύο διαφορετικών συστημάτων και λίγο αργότερα, η κατάρρευση των χωρών του πρώην ανατολικού μπλοκ αποτέλεσε ένα ιδεολογικό σεισμό πολλών ρίχτερ που διαμόρφωσε σε ολόκληρο τον κόσμο νέο πολιτικό και ιδεολογικό περιβάλλον. Με αφορμή αυτή την κοσμογονική αλλαγή δύο αντιφατικές ιδεολογικές προσεγγίσεις ήρθαν ξανά σε σύγκρουση, αυτή τη φορά όμως όχι ως προς την επικράτηση της μιας ή της άλλης, αυτό είχε κριθεί πια από τις εξελίξεις, αλλά ως προς την πορεία του κόσμου μετά την κατάρρευση του διπόλου. Από τη μία, ο φιλελεύθερος καπιταλισμός της Δύσης, με επικεφαλής τις Η.Π.Α., προσδοκούσε την επίτευξη ισορροπίας μέσα από τις ανοιχτές αγορές και τις φιλελεύθερες δημοκρατίες, και από την άλλη η ανάδειξη φονταμενταλιστικών δυνάμεων που ακολούθησε την κατάρρευση του σοβιετικού κομμουνισμού έδινε τροφή σε όσους υποστήριζαν πως η κυριαρχία του Δυτικού προτύπου θα πυροδοτήσει εντάσεις, εθνικιστικές και ακραίες τάσεις, και θα οδηγήσει σε ενοχοποίηση τη Δύση (Βούλγαρης, 2013, Καρακούσης, 2006).

Φυσικά, το πρώτο «θύμα» της κατάλυσης του σοβιετικού προτύπου ήταν η ίδια η αριστερή ιδεολογία σε ολόκληρο τον κόσμο. Στην Ελλάδα, οι εξελίξεις αυτές έθεταν σε αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα και την προοδευτικότητα της αριστερής ιδεολογίας, γεγονός που όχι μόνο συμπίεσε το Συνασπισμό και το ΚΚΕ, αλλά προκάλεσε τριγμούς ακόμα και στο ΠΑΣΟΚ, καθώς ένα σημαντικό μέρος της ρητορείας του εκείνης της περιόδου – κυρίως αυτό που αφορούσε το ρόλο του κράτους στην οικονομία - αντλούσε στοιχεία από αυτά τα οικονομικά μοντέλα. Παράλληλα, το γεγονός ότι η κατάρρευση αυτή πήρε διαστάσεις ντόμινο στην Ανατολική Ευρώπη δημιουργούσε νέες ισορροπίες στην Ευρώπη, τόσο σε πολιτισμικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο.

Η επανένωση της Γερμανίας και η απόλυτη επικράτηση των ΗΠΑ, οδήγησαν στην εντατικοποίηση των διαδικασιών για τη δημιουργία μιας ισχυρής και ενωμένης Ευρώπης που θα εγγυάται τη σταθερότητα και την ασφάλεια, όχι μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο απέναντι στην υπερδύναμη που άκουγε στο όνομα ΗΠΑ, αλλά και στα ίδια τα εδάφη της απέναντι στην υπερδύναμη της ηπείρου που άκουγε στο όνομα Γερμανία. Το Δεκέμβριο του 1991 υπογράφεται η Συνθήκη του Μάαστριχτ που μετέτρεπε την έως τότε οικονομική κοινότητα (ΕΟΚ) σε κοινότητα με πλούσιο οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιεχόμενο και αποτελεί ένα ακόμα βήμα προς τη νομισματική ένωση το 2000.

Παρά την οικονομική και πολιτική κρίση που περνά η χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1990, τις διχαστικές απόψεις που συντηρούσε ο δικομματισμός και την απουσία σαφούς εθνικού σχεδίου για τη νέα εποχή, ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας δεν τίθεται σε αμφισβήτηση. Η Ελλάδα συμμετέχει ενεργά σε πολιτικό επίπεδο στις διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης με τις έρευνες της εποχής (Eurobarometer, 1992) να καταγράφουν πως το 68% των Ελλήνων στέκεται θετικά απέναντι στην Ευρώπη, σημειώνοντας το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό θετικών κρίσεων ανάμεσα στους λαούς της Ευρώπης (71% το αντίστοιχο ποσοστό για τους Ολλανδούς, 66% για τους Ιταλούς). Οι θετικές γνώμες για τη συνθήκη του Μάαστριχτ φτάνουν το 80%, ενώ το 40% δηλώνει πως η ζωή του θα επηρεαστεί θετικά από τη συνθήκη αυτή, απάντηση που δικαιολογείται αν αναλογιστούμε πως μαζί με την Πορτογαλία (με τους πολίτες της σε ποσοστό 48%) και την Ιρλανδία (με το αντίστοιχο ποσοστό να ανέρχεται στο 40%), η Ελλάδα είναι ανάμεσα στις τρεις χώρες που ωφελήθηκαν ουσιαστικά από το δεύτερο πακέτο Ντελόρ. Άλλωστε, από το 1989 άρχισαν να σχεδιάζονται και να εφαρμόζονται τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης που, ενίσχυαν την περιφερειακή ανάπτυξη μέσω σημαντικών έργων υποδομής, στήριζαν με σημαντικούς πόρους την ιδιωτική πρωτοβουλία που στόχευε στην

ανάδειξη και τόνωση της τοπικής αγοράς και ενίσχυαν τομείς του κοινωνικού κράτους όπως η υγεία και η εκπαίδευση. Από τα υψηλότερα ποσοστά μεταξύ των άλλων Ευρωπαίων σημειώνουν οι Έλληνες και στην ερώτηση κατά πόσο ενδιαφέρονται για την πολιτική της Ευρώπης και τα πολιτικά ζητήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Eurobarometer, 1993).

Ωστόσο, στη διεθνή σκακιέρα, η Ελλάδα εμφανίζεται χωρίς εθνική γραμμή και ανήμπορη να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στα τεκτονόμενα της «γειτονιάς της». Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας δημιουργεί κλίμα σφοδρών εντάσεων στα Βαλκάνια και πυροδοτεί την ανάπτυξη φυγόκεντρων τάσεων με εθνικιστικά χαρακτηριστικά. Σε αυτή τη φάση, η Ελλάδα αποτελεί την πιο σταθερή και ώριμη δημοκρατία στην περιοχή, μια δύναμη που θα μπορούσε να παίξει σταθεροποιητικό και ειρηνευτικό ρόλο αντιπροσωπεύοντας την Ευρωπαϊκή προοπτική των Βαλκανίων. Αντί γι' αυτό, η εξωτερική πολιτική της χώρας υιοθέτησε πολλά εθνικιστικά χαρακτηριστικά, ταυτίστηκε με φανατικές αντιλήψεις και ακολούθησε σε πολλά σημεία ακραίες επιλογές κατευθυνόμενες από θρησκευτικές συγκλίσεις, όπως για παράδειγμα η ταύτισή της με τη Σερβία – παρά τα εγκλήματα του Μιλόσεβιτς – με μοναδικό κριτήριο την κοινή μας θρησκεία (Βαλινάκης κ.ά., 2010, Βούλγαρης, 2013).

Από τους πρώτους μήνες του 1991 η ελληνική κοινωνία έρχεται αντιμέτωπη με ένα πολύ μεγάλο κύμα μεταναστών από τη γειτονική Αλβανία. Η κυβέρνηση της ΝΔ προσεγγίζει «δυναμικά» το ζήτημα των Βορειοηπειρωτών ανακινώντας εμμέσως ζήτημα αλτρωτισμού. Αλβανοί και Βορειοηπειρώτες έρχονται μαζικά στη χώρα και οι ξενοφοβικές και εθνικιστικές τάσεις που βρίσκουν εύφορο έδαφος στη χώρα με αυτή την εξωτερική πολιτική δεν αργούν να γιγαντωθούν.

Οι τάσεις αυτές ενισχύονται ακόμα περισσότερο από τα συλλαλητήρια στα οποία πρωταγωνιστεί η Εκκλησία – με τη μαζικότητά τους να φτάνει στο ζενίθ στις αρχές του 1992 - ενάντια στη διεκδίκηση του ονόματος «Μακεδονία» από το νεοσύστατο κράτος της πρώην Γιουγκοσλαβίας με πρωτεύουσα τα Σκόπια. Η αξίωση της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας να αναγνωριστεί από τη διεθνή κοινότητα ως «Δημοκρατία της Μακεδονίας» και να χρησιμοποιήσει στη σημαία της τον ήλιο της Βεργίνας εκλήφθηκε ως προσπάθεια αναζωπύρωσης του «σλαβομακεδονικού αλτρωτισμού» και προπομπός εδαφικών διεκδικήσεων από τη γείτονα χώρα. Έτσι στη χώρα δημιουργείται το κατάλληλο κλίμα για την ανάπτυξη εθνικολαϊκιστικών τάσεων, με έντονα αντιδυτικό χαρακτήρα σε κάποιες περιπτώσεις, και σε συνδυασμό με την επιδείνωση των Ελληνοτουρκικών σχέσεων – επιδείνωση που κορυφώθηκε το 1996 με

την κρίση των Ιμίων– αποδυνάμωσε το ρόλο της Ελλάδας στην περιοχή αλλά και στην υπόλοιπη Ευρωπαϊκή οικογένεια.

Η χώρα, με μια σειρά λανθασμένων επιλογών, που επιβλήθηκαν από τον έντονο συντηρητισμό και εθνικισμό που επικράτησαν έναντι των νηφάλιων και προοδευτικών τάσεων, εγκλωβίστηκε σε μια μαξιμαλιστική διεκδίκηση που αποδείχθηκε αδιέξοδη και μοναχική εθνική πολιτική που δεν ταίριαζε σε ένα Ευρωπαϊκό κράτος με ισχυρό ρόλο στην ευρύτερη περιοχή του. Η διεκδίκηση να μη χρησιμοποιηθεί η λέξη «Μακεδονία» και κανένα παράγωγό της στο όνομα του νεοσύστατου κράτους, σε συνδυασμό με την κίνηση του τελευταίου να αποσύρει τον ήλιο της Βεργίνας από τη σημαία του, θεωρήθηκε από τη διεθνή κοινότητα ως παράλογη απαίτηση από μέρους μας που δεν βοηθούσε το διάλογο μεταξύ των δύο κρατών. Η αδυναμία επίλυσης του ζητήματος εντός των Ευρωπαϊκών θεσμών και η διεθνοποίησή του, σε συνδυασμό με την απουσία συμμαχιών, αδυνάτισε την ισχύ των ελληνικών επιχειρημάτων και τελικά τον Απρίλιο του 1992 ο ΟΗΕ αναγνώρισε το νέο κράτος με προσωρινό όνομα «Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας» αναβάλλοντας για το μέλλον την οριστική επίλυση του ζητήματος του ονόματος. Αν και από τα παραπάνω γίνεται ξεκάθαρο πως η χώρα στις σχέσεις της με τις γειτονικές χώρες ακολουθεί μια πορεία με έντονα στοιχεία εθνικισμού, απομόνωσης και συντηρητισμού, στις σχέσεις της με τον υπόλοιπο κόσμο επιλέγει μια έντονα φιλοδυτική πορεία.

Επί των ημερών πρωθυπουργίας του Κ. Μητσοτάκη συμφωνείται η παραμονή των αμερικανικών βάσεων, επικυρώνεται από τη Βουλή η συμφωνία του Μάαστριχτ, καλλιεργούνται στενές σχέσεις με τον τότε πρόεδρο των ΗΠΑ Τ.Μπους, τον πρεσβύτερο, και γίνονται προσπάθειες για εξομάλυνση των Ελληνοτουρκικών σχέσεων, οι οποίες ωστόσο επικεντρώνονται περισσότερο σε επίπεδο εντυπώσεων παρά ουσίας.

3.4 Θεσμικές αλλαγές στη χώρα

Εκτός από τα παραπάνω όμως στις αρχές της δεκαετίας του 1990 αρχίζει μια νέα περίοδος στον τρόπο διακυβέρνησης της χώρας, μια περίοδος θεσμικής αναδιοργάνωσης. Η διακυβέρνηση έπαυε σιγά σιγά να αποτελεί εθνική υπόθεση και αποκτούσε περισσότερο διεθνοποιημένο χαρακτήρα. Οι αποφάσεις γύρω από οικονομικά ζητήματα περνούσαν μέσα από τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς και ήταν προσανατολισμένες στη σύγκλιση των χωρών. Η μεμονωμένη οικονομική εθνική πολιτική αδυνατούσε μπροστά

στην ισχύ των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης που καθόριζε όλο και περισσότερο τους μελλοντικούς στόχους και τα μέσα επίτευξής τους.

Η υπερεθνική παρέμβαση στη διακυβέρνηση της χώρας δεν εντοπίζεται μόνο στην οικονομική της πολιτική. Ακόμα πιο σημαντική είναι η επίδρασή της στη γενικότερη λειτουργία του κράτους, στη σχέση των πολιτών με αυτό και σε κοινωνικά και θεσμικά ζητήματα. Η χώρα καλείται να ακολουθήσει πλήθος οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που διαμορφώνονται μέσα στα θεσμικά της όργανα και αλλάζουν τους συσχετισμούς μεταξύ των βασικών παραδοσιακών θεσμών του κράτους.

Την περίοδο αυτή γίνονται τα πρώτα βήματα για πολλές ριζικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Η σχέση των πολιτών με το κράτος αλλάζει με τις πρώτες απόπειρες υιοθέτησης των Ευρωπαϊκών προτύπων στη δημόσια διοίκηση και την παραγωγή πλήθους διατάξεων για την απλούστευση των διοικητικών διαδικασιών (Σπανού, 2010). Η δημόσια διοίκηση γίνεται περισσότερο «απρόσωπη», αντικειμενική και αποτελεσματική με την εισαγωγή των ηλεκτρονικών υπηρεσιών στις δημόσιες υπηρεσίες, ενώ ο ρόλος των πολιτών αναβαθμίζεται δίνοντάς τους την ευκαιρία αλληλεπίδρασης και συνδιαμόρφωσης των αποφάσεων. Στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται, οι πολίτες έχουν περισσότερους τρόπους έκφρασης και ελέγχου της αποτελεσματικότητας των δημόσιων υπηρεσιών με χαρακτηριστική περίπτωση τη σύσταση μη κυβερνητικών οργανώσεων καθώς και υπερεθνικών οργανώσεων. Αρμοδιότητα αυτών των οργανώσεων ήταν ο εξωθεσμικός έλεγχος των κυβερνήσεων, η διαμόρφωση πολιτικών, η διαμόρφωση ανοιχτών κοινωνιών πολιτών, η κάλυψη αναγκών εκεί όπου οι επίσημες πολιτικές δεν επαρκούσαν και η ανάδειξη σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων.

Επίσης ενισχύεται ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς η αποκέντρωση και η δημιουργία της λεγόμενης «κοινωνίας των πολιτών», όπου οι πολίτες συνδιαχειρίζονται τα ζητήματα της τοπικής τους κοινωνίας και συνδιαμορφώνουν τις πολιτικές για την επίλυσή τους, αποτελεί πάγιο στόχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παραδοσιακή κλειστή και ελεγχόμενη από την εκάστοτε κυβέρνηση διοίκηση, με τη γιγαντωμένη γραφειοκρατία που κουβαλούσε και την κάθετα ιεραρχική δομή, δίνει τη θέση της σε μια πλουραλιστική, ανοιχτή και με οριζόντια οργανογράμματα διοίκηση που χτίζει αμφίδρομη σχέση με τους πολίτες και προσπαθεί να διαμορφώσει σχέση εμπιστοσύνης με αυτούς (Μακρυδημήτρης και Πραβίτα, 2012).

Το νέο τεχνολογικό περιβάλλον που δημιουργείται, καθώς γίνεται πιο πολύπλοκο, απαιτεί διοικητικό προσωπικό με υψηλού επιπέδου γνώσεις. Οι ανοιχτές αγορές που

προωθούνται από την παγκοσμιοποίηση απαιτούν νέους και αμερόληπτους κανόνες που να ρυθμίζουν τη λειτουργία τους, φορείς που, με γνώμονα το κοινό συμφέρον, να επιτηρούν και να παρεμβαίνουν στοχευμένα στη λειτουργία τους καθώς και περιορισμό των κρατικών μονοπωλίων. Το πολιτικό σύστημα που ταλανίστηκε τα προηγούμενα χρόνια από σκάνδαλα, έντονες προσωπικές αντιπαραθέσεις και διάψευση των προσδοκιών, απαιτούσε τη δημιουργία ενός άλλου διοικητικού μοντέλου με προοδευτικά και καινοτόμα χαρακτηριστικά, που να εγγυάται την ακομμάτιστη λειτουργία νευραλγικών τομέων του κράτους, να αποτρέπει αυθαίρετες αποφάσεις για εξυπηρέτηση συμφερόντων, να αποπνέει αξιοπιστία και να καλλιεργεί σχέση εμπιστοσύνης με τους πολίτες. Για την κάλυψη αυτών των αναγκών, καθιερώθηκαν την περίοδο αυτή οι Ανεξάρτητες Αρχές με νομοθετικές, διοικητικές, κανονιστικές και δικαστικές αρμοδιότητες. Έτσι, στις αρχές του 1990 καθιερώνεται, με Συνταγματική ρύθμιση, μια σειρά Ανεξάρτητων Αρχών και πιο συγκεκριμένα: η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, το Εθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο, η Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών, ο Συνήγορος του Πολίτη και το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού. Παράλληλα, η Τράπεζα της Ελλάδας αναλαμβάνει ενεργότερο ρόλο στην προετοιμασία της χώρας για την ένταξή της στην ΟΝΕ, μέσα από την αυτονόμησή της.

Βέβαια, θα ήταν σοβαρή παράλειψη να μην αναφέρουμε πως στις αρχές της δεκαετίας του 1990 εκπέμπεται για πρώτη φορά τηλεοπτικό σήμα ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών. Η λειτουργία και ο ρόλος της ιδιωτικής τηλεόρασης υπήρξε ιδιαίτερα καθοριστικός, τόσο ως προς τη διαμόρφωση νέων κοινωνικών προτύπων, αξιών και αντιλήψεων, όσο και ως προς τη διαμόρφωση νέων ισορροπιών στο πολιτικό σκηνικό και την ανάδειξη νέων προσώπων στο πολιτικό και οικονομικό φάσμα (Βούλαρης, 2013).

3.5 Σύνοψη

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο που στόχο είχε να περιγράψει το περιβάλλον μέσα στο οποίο διενεργήθηκαν οι έρευνες που αναλύονται στη συνέχεια, θα λέγαμε πως η χώρα αποχαιρέτησε τη δεκαετία του 1980 κουβαλώντας αμαρτίες του πολιτικού συστήματος, αμαρτίες που δημιουργούσαν έντονη δυσπιστία και απογοήτευση στους πολίτες, και εισήλθε με αντιφάσεις στην νέα δεκαετία.

Τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1990, στη χώρα ακούγονται έντονα ξενοφοβικές και εθνικιστικές φωνές, προϊόν τόσο των πολιτικών εξελίξεων που οδήγησαν ακόμα και σε

κατάρρευση κρατών και δημιουργία νέων - δημιουργώντας σε διεθνές επίπεδο συνθήκες βίαιης προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα- όσο και της παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας που αρχίζει να διαφαίνεται. Από τη μία η τάση να προσδεθούμε στο παρελθόν, περιφρουρώντας τις παραδόσεις, την ιστορία και τα κεκτημένα μας, και από την άλλη το ρεύμα της αλλαγής που δημιουργούσε η συμμετοχή μας στην ευρωπαϊκή οικογένεια, η παγκοσμιοποίηση και ο επαναπροσδιορισμός των κρατών στο χάρτη, δημιουργούσαν κλίμα έντασης στην ελληνική κοινωνία και ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη έντονων εθνικολαϊκιστικών τάσεων.

Αντικείμενο των ερευνών που θα ακολουθήσουν στα επόμενα κεφάλαια, είναι η μελέτη των αντιλήψεων που επικρατούσαν στην ελληνική κοινωνία και αφορούσαν στον προοδευτισμό της ελληνικής κοινωνίας, στην επιείκειά της σε αποκλίνουσες συμπεριφορές, στην ξеноφοβία, στη σχέση της χώρας με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τους υπόλοιπους λαούς της Ευρώπης αλλά και στην εθνική ταυτότητα. Με άλλα λόγια, θα λέγαμε πως, από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας, επιχειρήσαμε να μελετήσουμε τη νοοτροπία της ελληνικής κοινωνίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, την εθνική συνείδηση που διαμορφωνόταν στο νέο περιβάλλον και τα όρια ανοχής της.

Την ίδια ώρα, γίνονται τα πρώτα βήματα εξευρωπαϊσμού των θεσμών, του κοινωνικού κράτους και των διοικητικών οργάνων. Παρόλο που η σύγκλιση με τις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης ήταν πάντοτε ζητούμενο για τη χώρα, και το όραμα της δημιουργίας μιας σύγχρονης Ευρωπαϊκής δημοκρατίας δεν τέθηκε ουσιαστικά ποτέ σε αμφισβήτηση, τα βήματα που έγιναν προς αυτή την κατεύθυνση ήταν, τις περισσότερες φορές αργά και νωχελικά, ενώ δεν έλειψαν και φαινόμενα διασπάθισης του δημόσιου χρήματος, κακοδιαχείρισης των κοινοτικών πόρων και εγκαθίδρυσης ενός νέου πελατειακού κράτους, σαφώς πιο αποκεντρωμένου από αυτό των περασμένων δεκαετιών αλλά εξίσου σαθρού.

Βασικά εμπόδια σε αυτή την πορεία διεθνοποίησης και εξευρωπαϊσμού, ήταν τόσο πολιτικό κατεστημένο – που εκφραζόταν μέσα από ισχυρές πολιτικές φυσιγνωμίες, αλλά κυρίως μέσα από τα προσωποκεντρικά κλειστά κόμματα που είχαν σφιχταγκαλιάσει κάθε τομέα του κράτους – όσο και οικονομικά συμφέροντα που για δεκαετίες είχαν την παντοκρατορία και τον έλεγχο του κράτους. Ωστόσο οι πραγματικές διαστάσεις αυτής της γιγάντωσης του κράτους και οι συνέπειες αυτού του προβληματικού δημόσιου τομέα θα γίνουν αντιληπτές πολλά χρόνια αργότερα, όταν πια φτάνουμε στη σημερινή περίοδο της κρίσης.

Η εξέλιξη αυτή πυροδότησε το ενδιαφέρον μας γύρω από τη μελέτη των συγκεκριμένων ζητημάτων, σε μια προσπάθεια να πιάσουμε το κουβάρι από την αρχή, όχι από τη σκοπιά των πολιτικών, παραγοντικών και θεσμικών ευθυνών, αλλά από τη σκοπιά της κοινωνικής εξέλιξης, μιας και, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, η κρίση που βιώνουμε είναι πρωτίστως κοινωνική και αξιακή.

4 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ανοχή στη φυσική και συμβολική βία

Η έρευνα αυτού του κεφαλαίου έχει ως στόχο να διερευνήσει το βαθμό επιείκειας που θα πρέπει να δείχνει η κοινωνία απέναντι στη φυσική και συμβολική βία. Με τον όρο «φυσική και συμβολική βία» ορίζουμε τη βίαιη διακοπή της ανθρώπινης ζωής, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις που επιβάλλεται η θανατική ποινή, οπότε μιλάμε για φυσική βία, αλλά και τη συμβολική βία που επιβάλλεται μέσω των φυλετικών διακρίσεων. Η επιείκεια αυτή διερευνάται μέσω της νοοτροπίας που υιοθετούν τα υποκείμενα, δηλαδή μέσω των συντηρητικών, προοδευτικών ή θεσμικά φιλελεύθερων αντιλήψεων που εκφράζουν, αλλά και μέσω της πολιτικής τους αυτοτοποθέτησης στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά. Η έρευνα διεξάγεται μια χρονική περίοδο με ιδιαίτερο κοινωνιοψυχολογικό ενδιαφέρον καθώς η κοινωνία δέχεται σημαντικές επιδράσεις τόσο από την Ε.Ε. όσο και από χώρες που η πολιτική και οικονομική τους κατάσταση ανατράπηκε πλήρως. Στόχος της έρευνας είναι να διερευνήσει λοιπόν, αν, και αν ναι τότε πώς, ο αναπόφευκτος, λόγω των συγκυριών, επαναπροσδιορισμός των νοοτροπιών και ο πολιτικός προσδιορισμός των υποκειμένων, καθορίζουν τη στάση τους απέναντι στην επιείκεια που θα πρέπει να δείχνει η κοινωνία στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας.

Η παράγραφος 4.1 αναφέρεται στην ταυτότητα της έρευνας και το δείγμα. Η παράγραφος 4.2 περιγράφει το ερωτηματολόγιο, ενώ η 4.3 τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε. Η παράγραφος 4.4 χωρίζεται σε δύο υποπαραγράφους. Στην 4.4.1 παρουσιάζονται τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση και οι παράγοντες που προκύπτουν κατά τη διαδικασία μείωσης διαστάσεων της βάσης. Στην παράγραφο 4.4.2 παρουσιάζεται η εφαρμογή αλγόριθμου εξόρυξης πληροφορίας. Τα συμπεράσματα αυτού του κεφαλαίου παρουσιάζονται στην παράγραφο 4.5.

4.1 Ταυτότητα της έρευνας και δείγμα

Η έρευνα που παρουσιάζεται σε αυτό το κεφάλαιο διενεργήθηκε τον Ιούλιο του 1994, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του Κέντρου Κοινωνικής Ψυχολογίας και Ερευνών Κοινής Γνώμης του Παντείου Πανεπιστημίου. Επιστημονικά υπεύθυνος ήταν ο καθηγητής Σ.Παπαστάμου. Τα δομημένα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν μετά από προσωπική συνέντευξη σε αντιπροσωπευτικό δείγμα N=2500 ατόμων. Η γεωγραφική κάλυψη της έρευνας ήταν πανελλαδική και περιλάμβανε αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές.

Από τα N=2500 άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα, τελικά τα N=2280 (53.2% άντρες, 46.8% γυναίκες) χρησιμοποιούνται στην ανάλυση που ακολουθεί, μετά τον καθαρισμό των δεδομένων από ελλείπουσες τιμές στις προς εξέταση μεταβλητές. Ως προς την ηλικιακή τους κατανομή, N=241 άτομα (10.6% του δείγματος) ήταν από [18-24] ετών, N=566 άτομα (24.8%) από [25-34] ετών, N=511 άτομα (22.4%) ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα [35-44] ετών, N=395 άτομα (17.3%) στην ομάδα [45-54] ετών, N=290 άτομα (12.7%) στην ομάδα [55-64] ετών και N=277 άτομα (12.1%) στην ομάδα [65+] ετών.

4.2 Το ερωτηματολόγιο

Μέσα στο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον που περιεγράφηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η συγκεκριμένη έρευνα επιχειρεί να καταγράψει τις απόψεις των υποκειμένων σε μια σειρά ερωτήσεων με πολιτικό και κοινωνιοψυχολογικό ενδιαφέρον.

Η πρώτη θεματική ενότητα αφορούσε στην άποψη των υποκειμένων για τρέχοντα ζητήματα της χώρας, άποψη που αποτυπωνόταν α) στο σημαντικότερο πρόβλημα που είχε μπροστά της η Ελλάδα εκείνη την περίοδο (το εθνικό, το οικονομικό, η εκπαίδευση, το στεγαστικό, ή η υγεία), β) στο σημαντικότερο κοινωνικό πρόβλημα (η εγκληματικότητα, η ανηθικότητα, οι κυβερνητικές ατασθαλίες, τα ναρκωτικά, οι απεργίες, η ανεργία, το AIDS), γ) στις προτεραιότητες που πίστευαν ότι θα έπρεπε να θέσει η Ελληνική κυβέρνηση μέσω του κρατικού προϋπολογισμού, όπως για παράδειγμα, στον αθλητισμό, την παιδεία, τη βιομηχανία, τις πολιτιστικές δραστηριότητες, τη γεωργία, την εθνική άμυνα και δ) στα σημαντικότερα θεσμικά προβλήματα, όπως για παράδειγμα, τη παλινόρθωση της Βασιλείας στην Ελλάδα, την αποφυλάκιση των

χουντικών, την ιδιωτικοποίηση του ΟΤΕ και της ΔΕΗ, την ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ανώτατης εκπαίδευσης. Στην ίδια θεματική ενότητα, συγκρίνεται η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ με αυτή της Ν.Δ., αξιολογείται το κυβερνητικό έργο του πρώτου κόμματος που ήταν στην εξουσία εκείνη την περίοδο, αξιολογούνται οι χειρισμοί σχετικά με το Σκοπιανό ζήτημα, γίνεται τοποθέτηση των πολιτικών κομμάτων στο πολιτικό φάσμα (άκρα αριστερά – άκρα δεξιά), εκτιμώνται τα σκεπτικά δυσαρέσκειας των κομμάτων (για παράδειγμα, «όλοι άλλα λένε και άλλα κάνουν», «όλοι είναι ανίκανοι να λύσουν τα προβλήματα», «έλλειψη οράματος» κ.ά.) και αξιολογούνται πολιτικοί που ήταν στο προσκήνιο εκείνη την εποχή, όπως ο Μ.Έβερτ ως αρχηγός της ΝΔ. Επιπρόσθετα, γίνεται προσπάθεια να ερμηνευτεί το εκλογικό αποτέλεσμα των Ευρωεκλογών του Ιουνίου του 1994¹³ μέσω ερωτήσεων όπως «ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ. είχαν πτώση επειδή έχουν την ίδια παλαιοκομματική νοοτροπία» ή «ο Συνασπισμός πήρε μεγάλο ποσοστό επειδή έχει σοβαρές απόψεις για τα Ευρωπαϊκά θέματα». Ακόμη, καταγράφονται τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε, σύμφωνα με τους ερωτώμενους, να έχουν οι δήμαρχοι και οι νομάρχες, και αξιολογείται η διαδικασία των Ευρωεκλογών και των δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών, καθώς ήταν οι πρώτες νομαρχιακές εκλογές για τη χώρα. Ως τότε τα όργανα διοίκησης των νομαρχιών διορίζονταν από την κυβέρνηση. Οι εκλογές έγιναν παράλληλα με τις δημοτικές/κοινοτικές εκλογές, η κυβερνώσα παράταξη του ΠΑΣΟΚ κέρδισε συνολικά 218 δήμους/ κοινότητες της χώρας χάνοντας όμως από τη Ν.Δ. τις αναμετρήσεις σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Χαρακτηριστικό εκείνων των νομαρχιακών εκλογών ήταν οι υποψηφιότητες που προέρχονταν από συγκεκριμένες παρατάξεις, χωρίς να διαθέτουν το επίσημο χρίσμα της ηγεσίας των κομμάτων τους, γνωστοί από τα Μ.Μ.Ε ως «αντάρτες».

Πρωτίστως όμως, δίνεται έμφαση στις μετρήσεις δύο θεματικών ενοτήτων με βαθύ κοινωνιοψυχολογικό νόημα. Η πρώτη αφορά στο βαθμό συντηρητισμού – προοδευτισμού των υποκειμένων, όπως αυτός μετράται μέσα από μια κλίμακα δέκα προτάσεων που χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Παπαστάμου και Doise. Πιο αναλυτικά, οι ερωτώμενοι εξέφραζαν μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας το βαθμό διαφωνίας ή συμφωνίας τους (1= «διαφωνώ απόλυτα», 5 = «συμφωνώ απόλυτα») σε προτάσεις όπως: «Μια οικογένεια με παραδοσιακές αρχές», «Μια πιο φιλελεύθερη

---

¹³ Στις Ευρωεκλογές που διεξήχθησαν τον Ιούνιο του 1994 η εκλογική δύναμη των κομμάτων καταγράφηκε ως εξής: ΠΑΣΟΚ (Α. Γ. Παπανδρέου) 37.64%, Ν.Δ.(Μ.Έβερτ) 32.66%, Πολιτική Άνοιξη (Α.Σαμαράς) 8.65%, ΚΚΕ (Α. Παπαρήγα) 6.29%, Συνασπισμός (Ν. Κωνσταντόπουλος) 6.25%, Δημοκρατική Ανάπτυξη (Κ.Στεφανόπουλος) 2.79%, Ένωση Κεντρώων (Β.Λεβέντης) 1.19% και άλλα κόμματα με εκλογικό ποσοστό μικρότερο της μιας ποσοστιαίας μονάδας.

παιδεία στα σχολεία», «Παραδοσιακές ηθικές αρχές», «Τα παιδιά να είναι ανεξάρτητα από τις απόψεις των γονιών τους» και «Ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους Έλληνες στους ξένους που βρίσκονται στην Ελλάδα».

Η δεύτερη θεματική ενότητα αφορά στο βαθμό επιείκειας που η κοινωνία θα έπρεπε να δείχνει σε παραβατικές ή αποκλίνουσες συμπεριφορές, δηλαδή σε συμπεριφορές που παραβιάζουν τις κοινωνικές νόρμες και τα στερεότυπα. Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να δηλώσουν το βαθμό επιείκειας (1= «καθόλου συμφωνία», 5= «πάρα πολύ συμφωνία») που πίστευαν πως θα έπρεπε να επιδεικνύει η κοινωνία απέναντι σε δεκαεπτά «παραβάσεις κανόνων, νορμών ή στερεοτύπων», όπως για παράδειγμα η ευθανασία, η αντίσταση κατά της αστυνομικής αρχής, ο φόνος εξ αμελείας, οι τρομοκρατικές ενέργειες και η θανατική ποινή.

Ακόμη, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αυτοτοποθετηθούν στο πολιτικό φάσμα «άκρα αριστερά» - «άκρα δεξιά», χρησιμοποιώντας μια οκταβάθμια κλίμακα όπου «1» σήμαινε «άκρα Αριστερά» και «8» σήμαινε «άκρα Δεξιά», ενώ δινόταν και η δυνατότητα άρνησης αυτοτοποθέτησης.

4.3 Μεθοδολογία της έρευνας

Η στατιστική ανάλυση που εφαρμόστηκε, χωρίζεται σε τρία στάδια. Τα αποτελέσματά τους δίνονται αναλυτικά στην επόμενη ενότητα του κεφαλαίου.

Το πρώτο είναι το περιγραφικό στάδιο. Σε αυτό, επιχειρήσαμε να ανιχνεύσουμε τη «βαρύτητα» κάθε μιας άποψης που τίθεται στις υπό μελέτη κλίμακες, καθώς επίσης και την κατανομή των απαντήσεων σχετικά με την αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων στην κλίμακα «άκρα αριστερά – άκρα δεξιά» του πολιτικού φάσματος. Για την καλύτερη κατανόηση των απαντήσεων της πολιτικής αυτοτοποθέτησης, οι απαντήσεις επανακωδικοποιήθηκαν σε μικρότερο εύρος τιμών, (5βάθμιο αντί για 8βάθμιο) και συγκεκριμένα ως «άκρα αριστερά», «αριστερά», «κέντρο», «δεξιά», «άκρα δεξιά» και «άρνηση αυτοτοποθέτησης».

Στο δεύτερο στάδιο στόχος μας ήταν να συνοψίσουμε τις ερωτήσεις που αποτελούσαν καθεμιά από τις παραπάνω κλίμακες, με σκοπό τη μείωση των διαστάσεων της βάσης, με τέτοιο τρόπο όμως ώστε να διατηρείται, κατά το δυνατόν, η παρεχόμενη αρχική πληροφορία χρησιμοποιώντας όμως λιγότερες διαστάσεις, δηλαδή λιγότερες μεταβλητές. Για το σκοπό αυτό εφαρμόστηκε η διερευνητική παραγοντική ανάλυση (Explanatory

Factor Analysis) που χρησιμοποιείται για τη δημιουργία νέων μεταβλητών, των αποκαλούμενων «παραγόντων» (Larose, 2006, Rencher κ.ά, 2012). Οι παράγοντες αυτοί προκύπτουν από την ομαδοποίηση των αρχικών μεταβλητών που συγκροτούν μια κλίμακα, σε μικρότερες δέσμες μεταβλητών, με κριτήριο τη νοηματική συνάφεια των μεταβλητών που εμπλέκονται σε κάθε παράγοντα, όπως αυτή καθορίζεται από τη στατιστική επεξεργασία της μεθόδου. Οι παράγοντες που προκύπτουν χρησιμοποιούνται για τη «μέτρηση» μη μετρήσιμων εννοιών οι οποίες περιγράφονται από το περιεχόμενο των παραγόντων – δηλαδή από τις μεταβλητές που διαμορφώνουν τον κάθε παράγοντα – και ονοματοδοτούνται με βάση αυτό το περιεχόμενο από τον ερευνητή, διαδικασία ωστόσο που ενέχει κινδύνους λόγω της υποκειμενικότητάς του (Bartholomew κ.ά, 2008, Fabrigar και Wegener, 2012, Gorsuch, 1983, Kim κ.ά., 1978). Η μέθοδος σχετίζεται με τη μέθοδο κύριων συνιστωσών (Principal Component Analysis) και συχνά η δεύτερη θεωρείται ως εργαλείο για τη διεξαγωγή της παραγοντικής ανάλυσης (Basilevsky, 1994). Αυτή είναι και η προσέγγιση που εφαρμόζεται στο στατιστικό πακέτο SPSS που χρησιμοποιήθηκε σε αυτή την εργασία. Οι διαφορές ωστόσο των δύο μεθόδων ξεφεύγουν από τους στόχους της παρούσας έρευνας και για το λόγο αυτό δεν θα αναφερθούμε περισσότερο σε αυτές.

Για την εκτίμηση των παραγόντων της παρούσας έρευνας λοιπόν, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος κύριων συνιστωσών με βάση τον πίνακα συσχετίσεων και χωρίς περιορισμό στον αριθμό των παραγόντων που θα προκύψουν από αυτή. Για την σαφέστερη ερμηνεία των παραγόντων χρησιμοποιήθηκε η ορθογώνια περιστροφή Varimax που ελαχιστοποιεί τον αριθμό των μεταβλητών με μεγάλες φορτίσεις σε περισσότερους του ενός παράγοντες (Ho, 2013) ενώ για τον ίδιο σκοπό, φορτίσεις με τιμή μικρότερη του 0.40 δε συμπεριλήφθηκαν στο περιεχόμενο του εκάστοτε παράγοντα ακολουθώντας το σχετικό κανόνα (Lehman κ.ά 2013). Στις περιπτώσεις που οι παρεχόμενοι παράγοντες από την παραγοντική ανάλυση αποτελούνταν από περισσότερες από δύο προτάσεις (μεταβλητές), η αξιοπιστία του παράγοντα ελέγχθηκε με τη βοήθεια του δείκτη εσωτερικής συνέπειας, ή αξιοπιστίας όπως εναλλακτικά συναντάται στην ελληνική βιβλιογραφία, Cronbach- α (Cronbach, 1951, Lewis-Beck κ.ά, 2003), ενώ στις περιπτώσεις που ο παράγοντας αποτελούνταν από δύο μόνο προτάσεις (μεταβλητές), η αξιοπιστία ελέγχθηκε με το συντελεστή συσχέτισης του Pearson (r) που προσφέρει πληροφορίες σχετικά με την κατεύθυνση και την ένταση της σχέσης δύο μεταβλητών (Weathington κ.ά., 2010). Στις περιπτώσεις που τα αποτελέσματα αυτών των ελέγχων ήταν ικανοποιητικά – δηλαδή είχαν τιμή μεγαλύτερη του 0.5, όπως εμπειρικά έχει οριστεί ως ελάχιστη αποδεκτή τιμή

– και είχαν νοηματική συνάφεια, κατασκευάστηκε ο αντίστοιχος δείκτης, ο οποίος ορίστηκε ως ο μέσος όρος των τιμών των μεταβλητών που συγκροτούν τον εκάστοτε παράγοντα. Τέλος, για την καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία των τιμών των δεικτών που προέκυψαν, οι τιμές τους κωδικοποιήθηκαν σε τρία επίπεδα (χαμηλό – μεσαίο – υψηλό)¹⁴, τριχοτομώντας το εύρος τιμών τους σε τρία ισοπληθή σύνολα (percentiles).

Στην τρίτη φάση της ανάλυσης, και με βάση τους παράγοντες που προέκυψαν από τα προηγούμενα στάδια, στοχεύσαμε στην προσαρμογή αιτιολογικών μοντέλων που να εξηγούν την άποψη των υποκειμένων σχετικά με το βαθμό επιείκειας της κοινωνίας απέναντι σε φαινόμενα φυσικής και συμβολικής βίας, όπως αυτές οι μορφές βίας ορίστηκαν στο προηγούμενο στάδιο της έρευνας.

Με εφαρμογή αλγόριθμων του DM, και συγκεκριμένα αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων, πετύχαμε δύο σημαντικούς στόχους. Ο πρώτος ήταν να αναγνωρίσουμε εκείνους τους παράγοντες που επιδρούν στατιστικά σημαντικά στην άποψη των υποκειμένων. Αυτός ο στόχος θα μπορούσε να επιτευχθεί και με εφαρμογή κλασσικών μεθόδων στατιστικής όπως η γραμμική παλινδρόμηση, λαμβάνοντας όμως υπόψη τους περιορισμούς της μεθόδου, όπως αυτοί αναλύθηκαν στο κεφάλαιο 2. Ο δεύτερος στόχος, που απαιτούσε χρήση αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας, ήταν να μελετήσουμε τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένα πεδία τιμών αυτών των παραγόντων καθορίζουν την άποψη των υποκειμένων σχετικά με τη επιείκεια της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Με άλλα λόγια, με αυτήν την προσέγγιση, μπορούσαμε να ρίξουμε φως στον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες τιμές των ανεξάρτητων μεταβλητών που περιλαμβάνονται στο μοντέλο μας και αναγνωρίζονται ως στατιστικά σημαντικές από τον αλγόριθμο που εφαρμόζουμε, επηρεάζουν την επιείκεια που θα πρέπει να δείχνει η κοινωνία απέναντι στη φυσική και συμβολική βία. Μέσα από τους αλγόριθμους κατασκευής δέντρων αποφάσεων έγινε εφικτή η ομαδοποίηση των υποκειμένων σύμφωνα με την άποψή τους στην εξαρτημένη μεταβλητή, καθώς και η εύρεση επικεντρωμένων χώρων διασύνδεσης τόσο των μεταβλητών, όσο και των παρατηρήσεων.

Στην παρούσα εφαρμογή λοιπόν, επιχειρήθηκε η προσαρμογή ενός μοντέλου ταξινόμησης των υποκειμένων στα επίπεδα επιείκειας της κοινωνίας απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Καθώς όπως έχει αναφερθεί και νωρίτερα, η κατασκευή ενός δέντρου αποφάσεων που δεν είναι απαγορευτικά πολύπλοκο και επιδέχεται

---

¹⁴ Το νόημα των επιπέδων εδώ ακολουθεί το νόημα των αρχικών ερωτήσεων του ερωτηματολογίου.

νοηματικής ερμηνείας αποτελεί ζητούμενο των αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων, στην παρούσα εφαρμογή χρησιμοποιήθηκαν όλοι οι σχετικοί αλγόριθμοι που προσφέρει το DM, και επιλέχθηκε εκείνος του οποίου τα αποτελέσματα είχαν τη μεγαλύτερη νοηματική καθαρότητα και θεωρητική αιτιολόγηση. Συγκεκριμένα, παρουσιάζεται η εφαρμογή του αλγόριθμου Chi-square Automatic Interaction Detection (CHAID) (Biggs κ.ά., 1991, Kass, 1980) χρησιμοποιώντας ως προβλεπτικούς παράγοντες (ανεξάρτητες μεταβλητές), τους παράγοντες που προκύπτουν από την εφαρμογή της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης στην κλίμακα του συντηρητισμού / προοδευτισμού καθώς και την πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων.

Πολύ συνοπτικά η διαδικασία που ακολουθεί ο αλγόριθμος έχει ως εξής:

- Ο αλγόριθμος εξετάζει αρχικά τον πίνακα διασταυρώσεων των ανεξάρτητων μεταβλητών με την εξαρτημένη μεταβλητή και ελέγχει τη σημαντικότητά τους με τον χ^2 – έλεγχο.

- Επιλέγεται η πιο σημαντική ανεξάρτητη μεταβλητή.

- Αν αυτή έχει περισσότερες από δύο κατηγορίες, αυτές συγκρίνονται και όσες δεν παρουσιάζουν διαφορές στο αποτέλεσμα συνενώνονται.

- Η διαδικασία συνεχίζεται με διαδοχικές συνενώσεις των ζευγών των κατηγοριών που παρουσιάζουν τη λιγότερο σημαντική διαφοροποίηση και τερματίζεται όταν όλες οι εναπομείνουσες κατηγορίες διαφοροποιούνται.

Ως μέγιστο βάθος του δέντρου που προκύπτει, διατηρήθηκε η εξ' ορισμού επιλογή του στατιστικού πακέτου που χρησιμοποιήθηκε, δηλαδή η τιμή 3. Το δέντρο προέκυψε χρησιμοποιώντας το 70% του συνολικού δείγματος ως σύνολο εκπαίδευσης και το 30% ως σύνολο ελέγχου. Οι διαστάσεις του δέντρου ήταν τέτοιες ώστε να περιλαμβάνονται ικανοποιητικές πληροφορίες – σε σχέση με την αρχική βάση δεδομένων – και ταυτόχρονα να επιτρέπεται η κατανόηση και ερμηνεία του, χωρίς να απαιτείται «κλάδεμα» (pruning) για διαχωρισμό των σημαντικότερων πληροφοριών.

Ανακεφαλαιώνοντας τη διαδικασία που ακολουθήθηκε, και με βάση όσα αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο 2, ολόκληρη η στατιστική ανάλυση που ακολουθήθηκε αποτελούταν από τα εξής βήματα:

1. Καθαρισμός των δεδομένων.
2. Περιγραφή και οπτικοποίηση των δεδομένων.
3. Μείωση των διαστάσεων της βάσης δεδομένων.
4. Ανάλυση της νέας βάσης με χρήση αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας.
5. Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων.

6. Ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Οι στατιστικές αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με χρήση του στατιστικού πακέτου IBM SPSS Statistics 20 και της πρόσθετης εφαρμογής του CLEMENTINE 12.0.

4.4 Αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την επιείκεια στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας.

4.4.1 Περιγραφική στατιστική και δείκτες

Όσον αφορά στην κατανομή των προτάσεων που περιέχονται στις κλίμακες που εξετάζουμε, στην κλίμακα νοοτροπίας, οι υψηλότεροι μέσοι όροι¹⁵ βρέθηκαν για τις προτάσεις σχετικά με τον περιορισμό του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα, την υπακοή των παιδιών στους γονείς, την οικογένεια παραδοσιακών συνηθειών και τις παραδοσιακές ηθικές αρχές (βλ. Πίνακα 4.1).

Πίνακας 4.1 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας νοοτροπίας

Αρ. ερώτ.	[1= διαφωνώ απόλυτα, 5 = συμφωνώ απόλυτα]	M	SD
5	Περιορισμός του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα	3.91	1.15
4	Υπακοή των παιδιών στους γονείς	3.84	1.11
1	Μια οικογένεια με παραδοσιακές συνήθειες	3.79	1.17
3	Παραδοσιακές ηθικές αρχές	3.59	1.21
2	Μια πιο φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία	3.25	1.26
6	Μια οικογένεια πιο φιλελεύθερη και ελαστική	3.15	1.25
7	Ένα πιο αυστηρό εκπαιδευτικό σύστημα	3.13	1.31
9	Τα παιδιά να είναι ανεξάρτητα από τις απόψεις των γονιών τους	3.13	1.20
10	Ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους Έλληνες στους ξένους που βρίσκονται στην Ελλάδα	2.85	1.30

¹⁵ Οι απαντήσεις μετρούνται σε τακτική κλίμακα (1-5), ωστόσο στη στατιστική ανάλυση θεωρούνται συνεχείς, ακολουθώντας τη σύμβαση των κοινωνικών επιστημών που εμπειρικά διευκολύνει την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

8	Ελαστικότεροι ηθικοί κανόνες	2.59	1.25

Στην κλίμακα αναφορικά με το βαθμό επιείκειας της κοινωνίας, οι υψηλότεροι μέσοι όροι βρέθηκαν για τις προτάσεις που αφορούσαν στο διαζύγιο, στην ευθανασία, στην έκτρωση και στις εξωσυζυγικές σχέσεις (βλ. Πίνακα 4.2).

Πίνακας 4.2 Περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακα επιείκειας της κοινωνίας

Αρ. ερώτ.	[1=καθόλου, 5=πάρα πολύ]	M	SD
4	Διαζύγιο	3.17	1.21
1	Ευθανασία	2.73	1.18
10	Έκτρωση	2.63	1.22
3	Εξωσυζυγικές σχέσεις	2.52	1.19
6	Ομοφυλοφιλία	2.47	1.24
11	Φόνος εξ αμελείας	2.44	1.10
17	Θανατική ποινή	2.40	1.31
2	Αντίσταση κατά της αστυνομικής αρχής	2.39	1.12
8	Αντίρρηση συνείδησης	2.33	1.22
7	Πορνεία	2.23	1.19
9	Χρήση ναρκωτικών	2.11	1.21
15	Φυλετικές διακρίσεις	1.88	1.14
5	Κλεπταποδοχή	1.78	.98
16	Φοροδιαφυγή	1.69	.91
12	Κλοπή αυτοκινήτου	1.52	.82
14	Τρομοκρατικές ενέργειες	1.31	.70
13	Εμπορία ναρκωτικών	1.14	.50

Αναφορικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων: η πλειοψηφία του δείγματος αυτοτοποθετήθηκε στο κέντρο (47.5%) και ακολούθησαν, το 27% του δείγματος που αυτοτοποθετήθηκε στη δεξιά, το 14.3% που αυτοχαρακτηρίστηκε ως «αριστερό», το 4.3% που αρνήθηκε να απαντήσει, το 3.6% που αυτοτοποθετήθηκε στην άκρα δεξιά και το 3.4% στην άκρα αριστερά.

Από τη διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax που εφαρμόστηκε στην κλίμακα νοοτροπίας, παρήχθησαν τρεις παράγοντες (βλ. Πίνακα 4.3):

- Ο πρώτος παράγοντας αντιστοιχούσε στο συντηρητισμό των υποκειμένων (Cronbach's $\alpha = 0.74$).
- Ο δεύτερος παράγοντας αντιστοιχούσε στον προοδευτισμό των υποκειμένων (Cronbach's $\alpha = 0.56$).
- Ο τρίτος και τελευταίος παράγοντας που προέκυψε, εξέφραζε το θεσμικό φιλελευθερισμό των υποκειμένων ($r=0.45$, $p<0.001$).

Πίνακας 4.3 Φορτίσεις κλίμακας νοοτροπίας ανά παράγοντα

Εξηγούμενη διακύμανση: 57.18%	Παράγοντες		
	Συντηρητισμός	Προοδευτισμός	Θεσμικός Φιλελευθερισμός
Ιδιοτιμή:	3.050	1.473	1.195
% διακύμανσης	30.503	14.727	11.946
Παραδοσιακές ηθικές αρχές	.812		
Μια οικογένεια με παραδοσιακές αρχές	.805		
Υπακοή των παιδιών στους γονείς	.656		
Ένα πιο αυστηρό εκπαιδευτικό σύστημα	.611		
Περιορισμός του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα	.515		
Τα παιδιά να είναι ανεξάρτητα από τις απόψεις των γονιών τους		.775	
Ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους Έλληνες στους ξένους που βρίσκονται στην Ελλάδα		.723	
Ελαστικότεροι ηθικοί κανόνες		.503	
Μια πιο φιλελεύθερη παιδεία			.829

Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax εφαρμόστηκε και στην κλίμακα του βαθμού επιείκειας της κοινωνίας και ανέδειξε συνολικά τέσσερις παράγοντες (βλ. Πίνακας 4.4):

- Ο πρώτος παράγοντας εξέφραζε την κοινωνική ελευθεριότητα των υποκειμένων, (Cronbach's $\alpha = 0.86$).
- Ο δεύτερος παράγοντας εξέφραζε τη βαριά εγκληματικότητα, (Cronbach's $\alpha = 0.68$).
- Ο τρίτος παράγοντας αποτελούταν από προτάσεις που αφορούσαν το θάνατο, ($r=0.28, p<0.001$).
- Ο τέταρτος παράγοντας περιείχε δύο δηλώσεις που νοηματικά συγκροτούν τη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας, ενώ η τρίτη δήλωσή του αφορά στη φοροδιαφυγή. Η τελευταία αυτή δήλωση παραλήφθηκε λόγω νοήματος και τελικά ο παράγοντας στον οποίο επικεντρωθήκαμε, εξέφραζε τη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας ($r=0.28, p<0.001$).

Πίνακας 4.4 Φορτίσεις κλίμακας επιείκειας ανά παράγοντα¹⁶

Εξηγούμενη διακύμανση: 56.43%	Παράγοντας			
	Κοινωνική ελευθεριότητα	Βαριά εγκληματικότητα	Θάνατος	Φυσική & συμβολική βία
Ιδιοτιμή:	5.288	1.843	1.362	1.101
% διακύμανση:	31.103	10.842	8.014	6.474
Ομοφυλοφιλία	.819			
Πορνεία	.816			
Αντίρρηση συνείδησης	.701			
Εξωσυζυγικές σχέσεις	.683			

¹⁶ Οι δηλώσεις που φορτίζουν περισσότερους από έναν παράγοντες, τελικά προσμετρήθηκαν στον παράγοντα στον οποίο η φόρτιση είναι σημειωμένη με έντονη γραφή, σύμφωνα με τη νοηματική συνάφεια.

Αντίσταση κατά της αστυνομικής αρχής	.609		
Χρήση ναρκωτικών	.583		
Εμπορία ναρκωτικών		.791	
Τρομοκρατικές ενέργειες		.735	
Κλοπή αυτοκινήτου		.618	
Κλεπταποδοχή	.519	.524	
Φόνο εξ αμελείας			.797
Διαζύγιο	.514		.555
Έκτρωση	.452		.530
Ευθανασία			.528
Θανατική ποινή			.755
Φυλετικές διακρίσεις			.713
Φοροδιαφυγή			.597

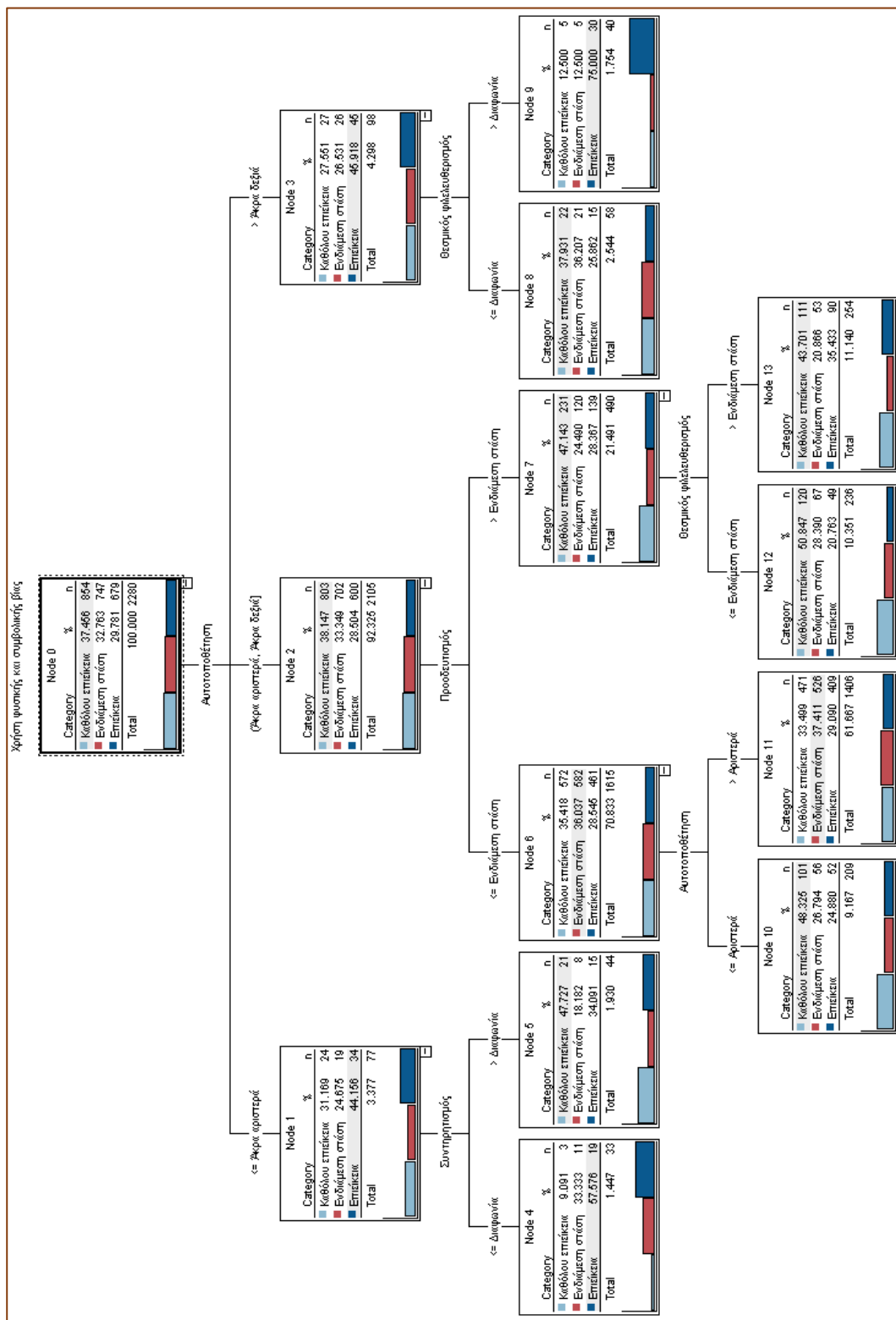

Οι σχετικοί δείκτες κατασκευάστηκαν ως μέσοι όροι των μεταβλητών που διαμόρφωναν κάθε παράγοντα, όπως περιεγράφηκε στην ενότητα της μεθοδολογίας. Η κατανομή (σε τρία επίπεδα, όπως αναφέρθηκε στη μεθοδολογία) των τιμών των δεικτών που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση που ακολουθεί, δίνεται στον Πίνακα 4.1 του Παραρτήματος.

4.4.2 Εφαρμογή data mining

Στην επόμενη φάση της ανάλυσης εφαρμόστηκε ο αλγόριθμος CHAID για την κατασκευή δέντρου αποφάσεων που ταξινομεί τις παρατηρήσεις ως προς το βαθμό επιείκειας που θα έπρεπε να δείξει η κοινωνία απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές που συμπεριλήφθηκαν στον αλγόριθμο ήταν η πολιτική αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων, ο συντηρητισμός, ο προοδευτισμός και ο θεσμικός φιλελευθερισμός, όπως ορίστηκαν στην προηγούμενη φάση της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης. Το δέντρο που προέκυψε, παρουσιάζεται στο Γράφημα 4.1.

Γράφημα 4.1 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CHAID για το βαθμό επιείκειας της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας.

Όπως φαίνεται από τον πρώτο κόμβο («ρίζα») του δέντρου, η πλειοψηφία των ερωτώμενων (N=854 ερωτώμενοι που αντιστοιχούν σε ποσοστό 37.46% του δείγματος)

υποστήριξε πως η κοινωνία δεν έπρεπε να φανεί επιεικής σε φαινόμενα φυσικής και συμβολικής βίας («καθόλου επιεικής»). Στο πρώτο επίπεδο, η ταξινόμηση των απαντήσεων γίνεται με βάση την πολιτική αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων που κρίθηκε ως η πρώτη σε σημαντικότητα μεταβλητή μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών.

Έτσι, στα N=77 υποκείμενα που αυτοτοποθετούνται στην άκρα αριστερά, και τα οποία αντιστοιχούν σε ποσοστό 3.38% του δείγματος, υπερτερεί η άποψη (N=34 υποκείμενα που αντιστοιχούν σε ποσοστό 44.16% των ακροαριστερών του δείγματος) πως η κοινωνία θα πρέπει να είναι επιεικής σε τέτοιου είδους φαινόμενα και συμπεριφορές. Η περαιτέρω ταξινόμηση αυτών των (N=77) υποκειμένων ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή, γίνεται με βάση το βαθμό συντηρητισμού τους (διαχωρισμός δευτέρου επιπέδου). Έτσι, οι ακροαριστεροί, μη συντηρητικοί (N=33 που αντιστοιχούν στο 1.45% του δείγματος) τάσσονται στην πλειοψηφία τους υπέρ της επιείκειας της κοινωνίας απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας σε ποσοστό 57.58% (N=19 από τα N=33 υποκείμενα που εμφανίζονται ως ακροαριστεροί και μη συντηρητικοί), ενώ αντίθετα οι ακροαριστεροί, με ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς το συντηρητισμό (N=44 που αντιστοιχούν στο 1.93% του δείγματος), στην πλειοψηφία τους (N=21 από τους N=44 ακροαριστερούς με ενδιάμεση ή θετική στάση απέναντι στο συντηρητισμό, πλήθος που αντιστοιχεί στο 47.73% αυτών) είναι αντίθετοι στην επιείκεια της κοινωνίας απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας¹⁷, ενώ ακολουθούν όσοι τάσσονται υπέρ της επιείκειας με ποσοστό 34.09% (N=15 από τους N=44 αυτού του κόμβου).

Η πλειοψηφία του δείγματος αυτοτοποθετείται μεταξύ αριστεράς και άκρας δεξιάς (N=2105 υποκείμενα ή 92.33% του δείγματος), και δηλώνει πως η κοινωνία δε θα πρέπει να είναι καθόλου επιεικής απέναντι σε φαινόμενα φυσικής και συμβολικής βίας σε ποσοστό 38.15% (N=803 από τους N=2105 που αυτοτοποθετούνται από την αριστερά μέχρι και την άκρα δεξιά) έναντι 33.35% (N=702 από τους N=2105 αντίστοιχα) που εκφράζει ουδέτερη στάση και 28.50% (N=600 από τους N=2105 αντίστοιχα) που τάσσεται υπέρ της επιεικούς κοινωνίας. Τα N=2105 υποκείμενα που αυτοτοποθετήθηκαν σε αυτήν την κατηγορία του πολιτικού φάσματος, καθορίζουν σε πρώτο επίπεδο τη στάση τους ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή, με βάση το βαθμό προοδευτισμού τους.

Έτσι, οι μη προοδευτικοί και έχοντες ενδιάμεση στάση ως προς τον προοδευτισμό (N=1615 υποκείμενα από τα 2105, ποσοστό 70.83% του δείγματος) εκφράζουν στην πλειοψηφία τους ενδιάμεση στάση ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή – N=582

---

¹⁷ Βλ. πλαίσιο μπλε χρώματος στο Γράφημα 4.1Α.

υποκείμενα (36.04%), έναντι N=572 (35.42%) που τάσσονται κατά της επιείκειας και N=461(29.55%) που τάσσονται υπέρ. Ερευνώντας σε τρίτο επίπεδο τους παράγοντες που καθορίζουν τη στάση των υποκειμένων ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή, είδαμε πως αυτά τα N=1615 υποκείμενα με αντίθετη ή ενδιάμεση στάση ως προς τον προοδευτισμό, χωρίζονται σε δύο κατηγορίες με βάση την ακριβέστερη αυτοτοποθέτησή τους στο πολιτικό φάσμα. Είναι η δεύτερη φορά που η αυτοτοποθέτηση χρησιμοποιείται ως παράγοντας ελέγχου του μοντέλου ταξινόμησης, γεγονός που τις περισσότερες φορές οδηγεί σε αρκετά πολύπλοκα δέντρα. Στην προκειμένη περίπτωση όμως, λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο εύρος τιμών (αριστερά – άκρα δεξιά) της πρώτης διαμέρισης, η δεύτερη αυτή διαμέριση λειτουργεί διευκρινιστικά οδηγώντας σε πιο σαφή και λεπτομερή εικόνα για τα αίτια της ταξινόμησης των υποκειμένων στις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής. Συγκεκριμένα, τα N=1615 υποκείμενα, αυτοχαρακτηρίστηκαν στην πλειοψηφία τους από κεντρώοι έως ακροδεξιοί ή αρνήθηκαν να αυτοτοποθετηθούν (N=1406 υποκείμενα που αντιστοιχούν σε ποσοστό 61.67% του αρχικού δείγματος). Σε αυτούς, η ενδιάμεση στάση ως προς την επιείκεια της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας υπερτερεί έναντι των άλλων επιλογών (N=526 υποκείμενα από τα N=1406 του κόμβου, που αντιστοιχούν σε ποσοστό 37.41% προκρίνουν την ενδιάμεση στάση, N=471 από τα N=1406 του κόμβου, πλήθος που αντιστοιχεί στο 33.4%, υιοθετούν την αρνητική στάση και N=409 από τα N=1406, ποσοστό 29.09%, τη θετική στάση). Τα υπόλοιπα N=209 υποκείμενα αυτής της κατηγορίας των N=1615 υποκειμένων που αυτοτοποθετούνται από την αριστερά μέχρι την άκρα δεξιά και εμφανίζονται ως μη προοδευτικοί ή ως έχοντες ενδιάμεση στάση ως προς τον προοδευτισμό, αυτοχαρακτηρίστηκαν ακροαριστεροί ή αριστεροί και εμφανίζονται στην πλειοψηφία τους (N=101 από τους N=209, που αντιστοιχεί σε ποσοστό 48.35%), αντίθετοι στην επιείκεια της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας, ενώ το ποσοστό των ουδέτερων στάσεων φτάνει στο 26.79% (N=56 από τους N=209) και αυτό των θετικών στάσεων στο 24.88% (N=52 από τους N=209)¹⁸.

Αντίθετα με τους μη προοδευτικούς ή έχοντες ενδιάμεση στάση ως προς τον προοδευτισμό οι οποίοι σχολιάστηκαν στην προηγούμενη παράγραφο, οι προοδευτικοί (N=490 υποκείμενα που αντιστοιχούν στο 21.49% του δείγματος) τάσσονται στην πλειοψηφία τους κατά της επιείκειας της κοινωνίας απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας (N=231 από τους N=490 ερωτώμενους του κόμβου, πλήθος που

---

¹⁸ Βλ. πλαίσιο πράσινου χρώματος στο Γράφημα 4.1Α.

αντιστοιχεί σε ποσοστό 47.14% τάσσεται κατά της επιείκειας, N=139 από τους N=490 του κόμβου, δηλαδή ποσοστό 28.36% τάσσεται υπέρ, και N=120 από τους N=490 ερωτώμενους του κόμβου, δηλαδή ποσοστό 24.49% κρατά ουδέτερη στάση). Στο επόμενο επίπεδο, η ταξινόμηση αυτών των υποκειμένων στις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής έγινε με βάση το βαθμό θεσμικού φιλελευθερισμού τους. Τόσο οι μη θεσμικά φιλελεύθεροι και οι έχοντες ενδιάμεση στάση, όσο και οι θεσμικά φιλελεύθεροι, ήταν στην πλειοψηφία τους αρνητικοί στην επιείκεια της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας¹⁹. Συγκεκριμένα, N=120 υποκείμενα από τους N=236 του κόμβου των μη θεσμικά φιλελεύθερων ή εχόντων ενδιάμεση στάση ως προς θεσμικό φιλελευθερισμό, δηλαδή ποσοστό 50.85% του κόμβου και N=111 υποκείμενα από τα N=254 θεσμικά φιλελεύθερα που αντιστοιχούν στο 43.70% του κόμβου, τάσσονται κατά της επιείκειας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας κοινωνίας. Πέρα από τις πλειοψηφικές αντιλήψεις όμως, όσοι κρατούν ενδιάμεση στάση ως προς το θεσμικό φιλελευθερισμό ή είναι αρνητικοί ως προς αυτόν, εμφανίζονται πιο κοντά στην ουδέτερη στάση ως προς την επιείκεια της κοινωνίας (N=67 από τους N=236 του κόμβου, δηλαδή, 28.39%), ενώ οι θεσμικά φιλελεύθεροι εμφανίζονται πιο κοντά στην επιείκεια (N=90 από τους N=254 του σχετικού κόμβου, δηλαδή ποσοστό 35.43%, αντίστοιχα).

Τέλος, όσοι αρνούνται να αυτοτοποθετηθούν (N=98 υποκείμενα στο σύνολο των N=2280 υποκειμένων, 4.30%) τάσσονται στην πλειοψηφία τους υπέρ της επιείκειας που πρέπει να δείχνει η κοινωνία στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας (N=45 υποκείμενα, έναντι N=27 που τάσσονται κατά και N=26 που κρατούν ενδιάμεση στάση). Ο θεσμικός φιλελευθερισμός των υποκειμένων αυτών που αρνήθηκαν να τοποθετηθούν στο πολιτικό φάσμα αριστερά – δεξιά, ήταν ο δεύτερος παράγοντας που καθόρισε την ταξινόμησή τους στις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής. Οι μη θεσμικά φιλελεύθεροι (N=58 υποκείμενα, 2.54%) πιστεύουν πως η κοινωνία δε θα πρέπει να φανεί επιεικής απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας (N=22 υποκείμενα, έναντι N=21 με ενδιάμεση στάση και N=15 με θετική στάση – ποσοστά 37.93%, 36.21% και 25.86% αντίστοιχα). Από την άλλη, αυτοί με ενδιάμεση στάση ως προς το θεσμικό φιλελευθερισμό και οι θεσμικά φιλελεύθεροι (N=40 υποκείμενα, 1.75%), τάσσονταν στη συντριπτική πλειοψηφία τους υπέρ της επιείκειας της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας (N=30 υποκείμενα με θετική στάση από τα N=40 του κόμβου, N=5 με ουδέτερη

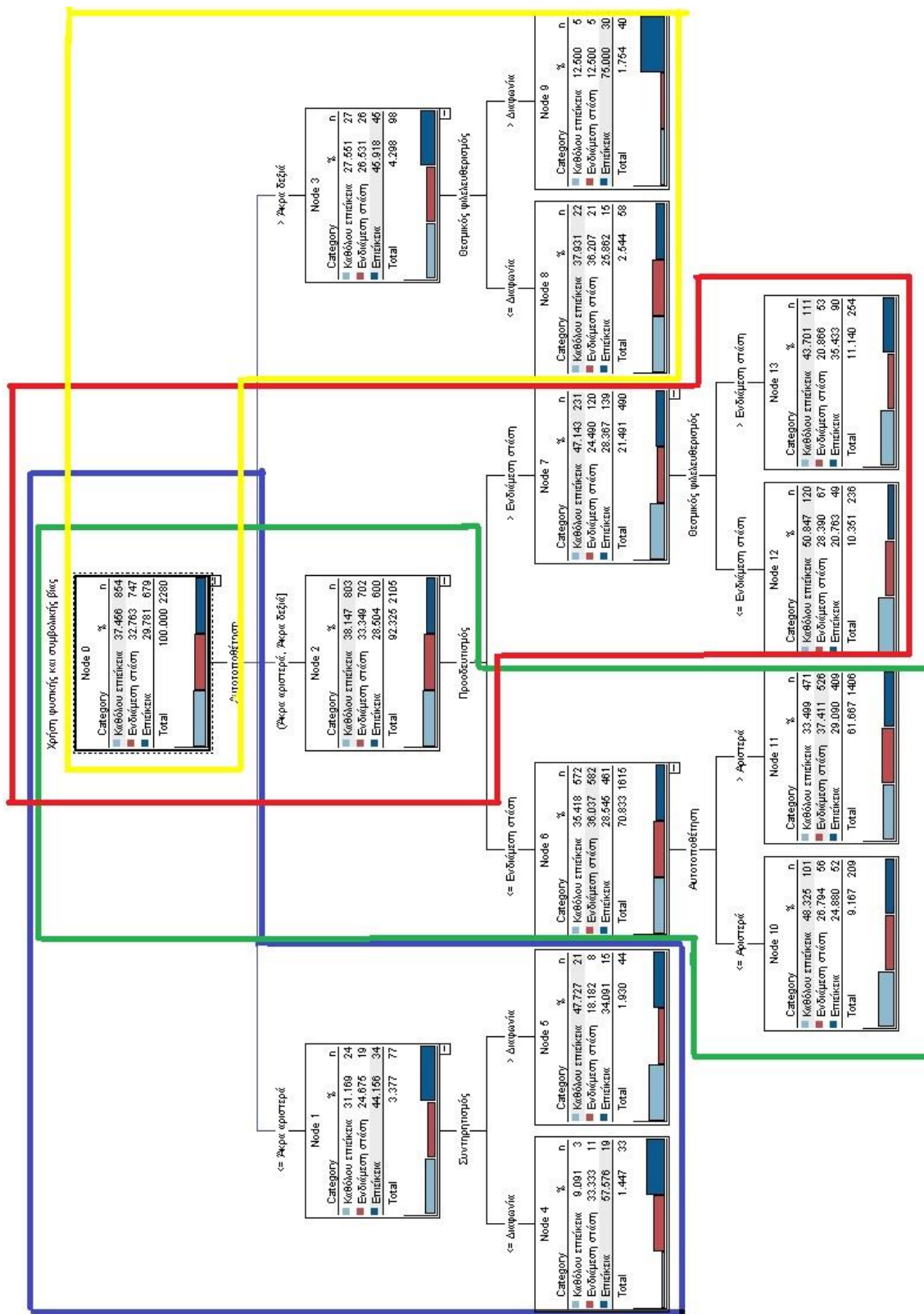
¹⁹ Βλ. πλαίσιο κόκκινου χρώματος στο Γράφημα 4.1Α

στάση από τα N=40 και N=5 με αρνητική από τα N=40, δηλαδή σε ποσοστά 75%, 12.5% και 12.5% αντίστοιχα)²⁰.

Γράφημα 4.1Α Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CHAID για το βαθμό επιείκειας της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας.

---

²⁰ Βλ. πλαίσιο κίτρινου χρώματος στο Γράφημα 4.1Α

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι υπέρ της επεικούς στίσης της κοινωίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας, τάσσονται δύο ομάδες υποκειμένων. Η πρώτη είναι οι ακροαριστεροί και μη συντηρητικοί, και η δεύτερη, όσοι αρνούνται να αυτοτοποθετηθούν στο πολιτικό φάσμα αλλά κρίνονται ως θεσμικά φιλελεύθεροι.

Εξετάζοντας τα δημογραφικά χαρακτηριστικά αυτών των δύο ομάδων είδαμε ότι παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα, στην πλειοψηφία τους, και οι δύο ομάδες αποτελούνται από απόφοιτους γυμνασίου/λυκείου έως 34 ετών που εργάζονταν ως υπάλληλοι γραφείου. Στην περίπτωση των ακροαριστερών, μη συντηρητικών, στην πλειοψηφία τους ήταν άντρες που διέμεναν στη Στερεά Ελλάδα και την Εύβοια, με μηνιαίο εισόδημα έως 100.000δρχ. και με πρόθεση να ψηφίσουν στις εκλογές του Ιουλίου του 1994 το ΚΚΕ. Από την άλλη, όσοι αρνήθηκαν να αυτοποθετηθούν στο πολιτικό φάσμα και ήταν θεσμικά φιλελεύθεροι διέμεναν στην Κρήτη, είχαν μηνιαίο εισόδημα 101.000-200.000δρχ. ενώ ήταν εξίσου πιθανό να είναι άνδρες ή γυναίκες. Αναλυτικά, οι κατανομές των δημογραφικών χαρακτηριστικών παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.2 του Παραρτήματος.

4.5 Σύνοψη έρευνας ανοχής στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας

Ολοκληρώνοντας αυτή την πρώτη εφαρμογή αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας σε μια έρευνα της κοινωνικής ψυχολογίας καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα.

Αρχικά ως προς τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν συμπληρωματικά με άλλες στατιστικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται ευρέως στην κοινωνική ψυχολογία, ως ένα επιπλέον εργαλείο στα χέρια του ερευνητή, για τη βαθύτερη κατανόηση και αποτελεσματικότερη μοντελοποίηση των δεδομένων. Έτσι η εφαρμογή που μόλις παρουσιάστηκε θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένα παράδειγμα προς αυτή την κατεύθυνση, αφού άλλωστε εφαρμόστηκαν σε αυτή μέθοδοι τόσο της κλασσικής στατιστικής όσο και αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας. Όπως φάνηκε, μέσω αυτής της προσέγγισης έγινε εφικτός ο καθορισμός ενός πολυεπίπεδου αιτιολογικού μοντέλου μέσω του οποίου εντοπίστηκαν: α) οι στατιστικά σημαντικοί παράγοντες, β) συγκεκριμένα επίπεδα των τιμών των μεταβλητών, με ισχυρή συσχέτιση μεταξύ τους και στατιστικά σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των υπό εξέταση, με τη μορφή εξαρτημένης μεταβλητής, πεποιθήσεων των υποκειμένων, και γ) ομάδες υποκειμένων με κοινά χαρακτηριστικά και γνωστή τιμή εξαρτημένης μεταβλητής – ή μιλώντας με όρους κοινωνικής ψυχολογίας, με γνωστές αντιλήψεις ως προς το βαθμό επιείκειας που η κοινωνία πρέπει να δείχνει σε φαινόμενα που χαρακτηρίζονται ως φυσική ή συμβολική βία. Ταυτόχρονα, μέσα σε αυτά τα σύνολα

μεταβλητών, αποτυπώθηκε και η κατανομή των παρατηρήσεων, τόσο ως προς τα επίπεδα των μεταβλητών, όσο και ως προς τα επίπεδα των εξεταζόμενων πεποιθήσεων.

Ως προς την κοινωνιοψυχολογική διάσταση των αποτελεσμάτων της παραπάνω διαδικασίας παρατηρούμε ότι οι παράγοντες που προέκυψαν από τις κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν ήταν αξιόπιστοι σύμφωνα με το δείκτη εσωτερικής συνέπειας Cronbach- α και συνεπείς με το θεωρητικό υπόβαθρό τους. Το γεγονός ότι στο σχετικό έλεγχο εσωτερικής συνέπειας δεν προτάθηκε η παράλειψη καμιάς πρότασης για τη βελτίωση του δείκτη, επιβεβαιώνει τη νοηματική καθαρότητα των παραγόντων. Χρησιμοποιώντας το συντηρητισμό, τον προοδευτισμό, το θεσμικό φιλελευθερισμό και την πολιτική αυτοτοποθέτηση ως ανεξάρτητες μεταβλητές, ελέγξαμε ένα αιτιολογικό μοντέλο που μας δείχνει πώς αυτοί οι παράγοντες καθορίζουν το βαθμό επιείκειας που θα έπρεπε να δείχνει η κοινωνία απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα επίπεδα του μοντέλου, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι δύο ομάδες ερωτώμενων τάσσονται υπέρ της επιείκειας της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Η πρώτη ομάδα είναι οι ακροαριστεροί και μη συντηρητικοί, και η δεύτερη, όσοι αρνούνται να αυτοτοποθετηθούν στο πολιτικό φάσμα αλλά κρίνονται ως θεσμικά φιλελεύθεροι. Πριν βιαστεί κάποιος να γενικεύσει το αποτέλεσμα αυτό, θα πρέπει να γίνει σαφής ο ορισμός του όρου «φυσική και συμβολική βία», όπως αυτός προέκυψε από τα πρώτα στάδια της ανάλυσης. Έτσι υπενθυμίζεται πως με τον όρο αυτό αποδώσαμε την επιβολή θανατικής ποινής και τις φυλετικές διακρίσεις. Το δεύτερο σημείο στο οποίο αξίζει να σταθούμε πριν τη γενίκευση του αποτελέσματος, είναι το μικρό μέγεθος αυτών των ομάδων σε σύγκριση με το μέγεθος του δείγματος. Όπως αναφέρεται και στη βιβλιογραφία (Van Hiel κ.ά, 2006, Dhont κ.ά 2012) οι ομάδες επιεικών ως προς τη βία υποκειμένων, εμφανίζονται και στα δύο άκρα του πολιτικού φάσματος, είναι όμως μικρές σε μέγεθος (exotic samples ή exotic movements).

Τέλος, η ταξινόμηση των υποκειμένων αυτών των ομάδων σε εκείνους που πιστεύουν πως η κοινωνία θα πρέπει να είναι επιεικής στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας, γίνεται με βάση την επικρατούσα άποψη ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή, καθιστώντας απαραίτητο τον έλεγχο και των υπόλοιπων απόψεων, έτσι ώστε να προκύψει πιο σαφής εικόνα κυρίως για τις τάσεις των υποκειμένων με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Με άλλα λόγια, για την ακριβέστερη εικόνα κάθε ομαδοποίησης υποκειμένων, συνίσταται ο έλεγχος όλων των κατανομών στις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής, και όχι μόνο ο έλεγχος της επικρατούσας τιμής που καθορίζει την ταξινόμηση του κόμβου στις τιμές της εξαρτημένης μεταβλητής. Για αυτό το λόγο,

στα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν νωρίτερα, γίνεται αναφορά στην κατανομή και τα αντίστοιχα ποσοστά όλων των κατηγοριών της εξαρτημένης μεταβλητής (καθόλου επιεικής, ενδιάμεση στάση, επιεικής).

5 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η νοοτροπία πίσω από τις ξενοφοβικές αντιλήψεις

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3, οι διεθνείς εξελίξεις σε συνδυασμό με το ξεκίνημα της παγκοσμιοποίησης και τη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτελούσαν ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη ξενοφοβικών τάσεων. Έτσι κρίθηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρον να «μετρηθούν» αυτές οι ξενοφοβικές αντιλήψεις και να μελετηθεί η φύση τους. Συγκεκριμένα, η έρευνα αυτή επικεντρώνεται στο βαθμό ξενοφοβίας των υποκειμένων και τη σχέση του με τη νοοτροπία και την πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων στην κλίμακα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά. Μέσω ενός αιτιολογικού μοντέλου, επιχειρείται να διαφωτιστεί ο τρόπος με τον οποίο η νοοτροπία, όπως αυτή προσεγγίζεται μέσα από το συντηρητισμό, τον προοδευτισμό και το θεσμικό φιλελευθερισμό, αλλά και η πολιτική αυτοτοποθέτηση, διαμορφώνουν το βαθμό ξενοφοβίας ενός ατόμου.

Η παράγραφος 5.1 παρουσιάζει την ταυτότητα της έρευνας, ενώ η 5.2 αναφέρεται στις μεταβλητές που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση. Η παράγραφος 5.3 επικεντρώνεται στη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε και η 5.4 παρουσιάζει τα πρώτα αποτελέσματα της ανάλυσης που αφορούν στην περιγραφική προσέγγιση των δεδομένων και στη μείωση των διαστάσεων της βάσης. Η εφαρμογή του DM δίνεται στην παράγραφο 5.5, με τα συμπεράσματα να παρουσιάζονται στην παράγραφο 5.6.

5.1 Ταυτότητα της έρευνας

Η έρευνα που παρουσιάζεται σε αυτό το κεφάλαιο είναι η ίδια με την έρευνα που χρησιμοποιήθηκε στο Κεφάλαιο 4 και η οποία διενεργήθηκε τον Ιούλιο του 1994, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του Κέντρου Κοινωνικής Ψυχολογίας και Ερευνών Κοινής Γνώμης του Παντείου Πανεπιστημίου με επιστημονικά υπεύθυνο τον καθηγητή Σ.Παπαστάμου. Υπενθυμίζεται ότι τα δομημένα ερωτηματολόγια του δείγματος των N=2500 ατόμων από αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές της χώρας

συμπληρώθηκαν μετά από προσωπική συνέντευξη. Μετά τον καθαρισμό των δεδομένων, N=2280 ερωτηματολόγια χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση που ακολουθεί²¹.

5.2 Το ερωτηματολόγιο

Προς αποφυγή επαναλήψεων δε θα παρουσιάσουμε ξανά το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε και περιεγράφηκε αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο. Στην παράγραφο αυτή θα αναφερθούμε μόνο στις κλίμακες που χρησιμοποιούνται για την παρούσα εφαρμογή.

Η πρώτη θεματική ενότητα είναι αυτή που αφορά στη νοοτροπία των υποκειμένων, με τις απαντήσεις να δίνονται σε μια πενταβάθμια κλίμακα όπου 1= «διαφωνώ απόλυτα» και 5 = «συμφωνώ απόλυτα». Μερικές από τις προτάσεις που περιλαμβάνονται στην κλίμακα αυτή είναι οι: «Μια οικογένεια με παραδοσιακές αρχές», «Μια πιο φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία» και «Παραδοσιακές ηθικές αρχές».

Η επόμενη θεματική ενότητα αφορά στο βαθμό ξενοφοβίας των ερωτώμενων. Η μέτρησή του έγινε χρησιμοποιώντας την κλίμακα του Παπαστάμου που αποτελείται από επτά προτάσεις σχετικές με τη στάση της πολιτείας απέναντι στις εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες της χώρας. Συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να εκφράσουν, μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας, όπου 1= «όχι» και 5= «ναι», το βαθμό προσωπικής τους συμφωνίας με προτάσεις που αφορούν στα δικαιώματα που θα έπρεπε να έχουν οι εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες. Τέτοιες προτάσεις ήταν για παράδειγμα οι εξής: «να έχουν τα ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους άλλους πολίτες», «να ιδρύουν σχολεία με το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας τους», «να εγκαταλείψουν τις παραδόσεις τους και τις συνήθειές τους και να προσαρμοστούν απόλυτα στον ελληνικό τρόπο ζωής» και «να μην έχουν δικαίωμα να παντρεύονται με Έλληνες/ -ίδες υπηκόους».

Τέλος, μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν για την εφαρμογή αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας που παρουσιάζεται σε αυτό το κεφάλαιο, ήταν και η πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, μέσω μιας 8-βάθμιας κλίμακας.

---

²¹ Αναλυτικότερα τα χαρακτηριστικά του δείγματος παρουσιάστηκαν στην παράγραφο 4.1.

5.3 Μεθοδολογία της έρευνας

Η ανάλυση, τα αποτελέσματα της οποίας δίνονται στην επόμενη παράγραφο του κεφαλαίου, χωρίζεται σε τρία στάδια.

Το πρώτο είναι το περιγραφικό όπου εξετάζεται η κατανομή των μεταβλητών που μελετώνται μέσα στο δείγμα μας. Στόχος αυτού του σταδίου είναι να προσφέρει την πρώτη περιγραφική προσέγγιση του δείγματος ώστε να είναι σαφές το υπόβαθρο πάνω στο οποίο πραγματοποιείται η περαιτέρω ανάλυση.

Το δεύτερο στάδιο, αφορά στη μείωση των διαστάσεων της βάσης δεδομένων. Για το σκοπό αυτό εφαρμόστηκε, όπως και στο κεφάλαιο 4, η διερευνητική παραγοντική ανάλυση, και κατασκευάστηκαν οι σχετικοί δείκτες των κλιμάκων, υπολογιζόμενοι ως οι μέσοι όροι των δηλώσεων που διαμορφώνουν τον καθένα παράγοντα. Η παραγοντική δομή ελέγχθηκε ως προς την εσωτερική συνάφεια με τον υπολογισμό του σχετικού δείκτη Cronbach-α.

Τέλος, στο τρίτο στάδιο της ανάλυσης εφαρμόστηκαν αλγόριθμοι κατασκευής δέντρων αποφάσεων για τον έλεγχο του αιτιολογικού μοντέλου που θεωρούμε. Έπειτα από τις σχετικές δοκιμές που έγιναν, και έχοντας ως κριτήριο την καθαρότητα και ερμηνευσιμότητα των δέντρων που παρήχθησαν, ο αλγόριθμος CRT προκρίθηκε ως εκείνος ο αλγόριθμος με τα πιο ξεκάθαρα αποτελέσματα και την καλύτερη προσαρμογή στα δεδομένα.

Ο CRT ή CART (Classification and Regression Tree) (Breiman κ.ά, 1984) αλγόριθμος στοχεύει στη μεγιστοποίηση της ομοιογένειας ενός κόμβου και χρησιμοποιεί τη δυαδική - δηλαδή σε δύο κάθε φορά υποσύνολα- αναδρομική διαμέριση για να χωρίσει το σύνολο δεδομένων σε τμήματα, ελαχιστοποιώντας, σε κάθε βήμα, τη μη καθαρότητα (impurity). Ως «μη καθαρότητα» ορίζεται η μικρότερη του 100% ταξινόμηση σε μια και μοναδική κατηγορία ταξινόμησης όλων των παρατηρήσεων ενός κόμβου. Για παράδειγμα, ένας καταληκτικός κόμβος στον οποίο όλες οι παρατηρήσεις που καταλήγουν σε αυτόν ταξινομούνται στην ίδια κατηγορία της εξαρτημένης μεταβλητής, θεωρείται «καθαρός» και δε διαχωρίζεται περαιτέρω.

Επιγραμματικά, η διαδικασία που ακολουθεί ο αλγόριθμος περιγράφεται στα εξής βήματα (Breiman κ.ά, 1984, Guszcz, 2005):

- Αρχικά λαμβάνονται υπόψη όλα τα δεδομένα και όλες οι δυνατές τιμές που μπορούν να λάβουν οι μεταβλητές που εμπλέκονται στην εφαρμογή.

- Επιλέγεται η μεταβλητή και η τιμή αυτής που οδηγεί στον καλύτερο διαχωρισμό ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή.

- Ως καλύτερος διαχωρισμός ορίζεται εκείνος που επιφέρει τη μεγαλύτερη αύξηση της καθαρότητας (purity). Ως απόλυτη καθαρότητα ορίζεται η 100% ταξινόμηση των παρατηρήσεων που καταλήγουν στον υπό εξέταση κόμβο, σε μια και μοναδική τιμή της εξαρτημένης μεταβλητής.

- Ως κριτήριο διαχωρισμού, εφαρμόζεται αυτό που επιλέγεται από τον ερευνητή, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση των δεδομένων και το στόχο της εφαρμογής (στη συνέχεια αναφέρονται περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τα κριτήρια διαχωρισμού που είναι διαθέσιμα στα υπολογιστικά προγράμματα στα οποία είναι διαθέσιμος ο CRT).

- Οι παρατηρήσεις ταξινομούνται ακολουθώντας τους ελέγχους των κλάδων. Όλοι οι έλεγχοι οδηγούν σε διχοτομήσεις, δηλαδή δυαδικές διαμερίσεις των παρατηρήσεων, γεγονός που στο γράφημα φαίνεται ως ταξινόμηση κάθε παρατήρησης στον αριστερό ή δεξιό κλάδο του κόμβου σύμφωνα με τα αποτελέσματα του ελέγχου.

- Η διαδικασία επαναλαμβάνεται στους κόμβους του επόμενου επιπέδου.

- Η διαδικασία τερματίζεται όταν ικανοποιηθεί μια από τις συνθήκες τερματισμού που ορίζει ο ερευνητής πριν την εφαρμογή του αλγορίθμου, στη φάση παραμετροποίησής του, και οι οποίες έχουν να κάνουν με το μέγεθος των κόμβων και των παιδιών καθώς και με το μέγιστο βάθος του δέντρου. Δύο επιπλέον κριτήρια τερματισμού του αλγόριθμου είναι η επίτευξη της απόλυτης καθαρότητας, δηλαδή της ταξινόμησης όλων των παρατηρήσεων που καταλήγουν σε έναν κόμβο στην ίδια τιμή της εξαρτημένης μεταβλητής, και η περίπτωση όπου όλες οι παρατηρήσεις που καταλήγουν σε έναν κόμβο έχουν την ίδια τιμή για μια ανεξάρτητη μεταβλητή που περιέχεται στον αλγόριθμο.

Εξαιτίας των δυαδικών διαμερίσεων των παρατηρήσεων στους κόμβους, συχνά το δέντρο αποφάσεων στο οποίο καταλήγει ο CRT έχει μεγάλο βάθος ή είναι αμφίβολης αξιοπιστίας. Ο λόγος που η αξιοπιστία του είναι, ορισμένες φορές, προβληματική είναι πως μια τέτοια δυαδική διαδικασία προκρίνει ως πιο σημαντικές τις μεταβλητές με πολλές κατηγορίες, προσθέτοντας έτσι μεροληψία (Breiman κ.ά., 1984, Kim και Loh, 2011). Συνεπώς, η εφαρμογή του CRT θα πρέπει να γίνεται πάντοτε με προσοχή, ανάλογα με το πρόβλημα που εξετάζεται και τις μεταβλητές που εμπλέκονται σε αυτό. Στη συγκεκριμένη εφαρμογή ωστόσο, η χρήση του αλγόριθμου δεν παρουσίασε τέτοιου είδους προβλήματα καθώς οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν (συντηρητισμός, προοδευτισμός και θεσμικός φιλελευθερισμός) είχαν το ίδιο πλήθος κατηγοριών (τρεις κατηγορίες για κάθε μία), ενώ η πολιτική αυτοτοποθέτηση με πέντε κατηγορίες, δεν

πριμοδοτήθηκε ως πιο σημαντική έναντι των άλλων όπως φάνηκε από την εφαρμογή του αλγόριθμου στη διαδικασία των δοκιμών των αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων.

Υπάρχουν διάφορα κριτήρια μέτρησης της καθαρότητας ενός κόμβου, όπως για παράδειγμα ο δείκτης Gini (Clarke κ.ά, 2009, Gelfand κ.ά, 1991, Hastie κ.ά, 2001, Nisbet κ.ά., 2009), ο δείκτης Twoing (Al-Hegami, 2007, Breiman κ.ά, 1984) και ο διατακτικός δείκτης Twoing (ordered Twoing) (Al-Hegami, 2007, Breiman κ.ά, 1984), που χρησιμοποιούνται στις περιπτώσεις κατηγορικών εξαρτημένων μεταβλητών αλλά και ο δείκτης ελάχιστης τετραγωνικής απόκλισης (Least-Squared Deviation- LSD) (Breiman κ.ά, 1984) που χρησιμοποιείται για συνεχείς εξαρτημένες μεταβλητές. Στην παρούσα εφαρμογή χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης Gini, σύμφωνα με τον οποίο, οι διαχωρισμοί των κόμβων για τη μεγιστοποίηση της ομοιογένειας των παραγόμενων κόμβων, στηρίζονται στο τετράγωνο της πιθανότητας συμμετοχής κάθε κατηγορίας της εξαρτημένης μεταβλητής στον υπό εξέταση κόμβο. Ο δείκτης έχει τη μαθηματική έκφραση:

$$Gini(t) = 1 - \sum_{j=1}^{c-1} [p(j|t)]^2,$$

όπου $p(j|t)$ η σχετική συχνότητα της κατηγορίας j της εξαρτημένης μεταβλητής στον κόμβο t και c ο αριθμός των κατηγοριών της εξαρτημένης μεταβλητής. Ο δείκτης γίνεται ίσος με το μηδέν, που αποτελεί και την ελάχιστη τιμή του, όταν όλες οι παρατηρήσεις ενός κόμβου ανήκουν σε μία και μόνο κατηγορία, ενώ η μέγιστη τιμή του είναι $(1 - \frac{1}{c})$, όταν όλες οι παρατηρήσεις του κόμβου είναι ομοιόμορφα κατανεμημένες. Έτσι, η ποιότητα της διάσπασης ενός κόμβου p σε k κόμβους, υπολογίζεται από τη σχέση:

$$GINI_{split} = \sum_{i=1}^k \frac{n_i}{n} Gini(i),$$

όπου n_i ο αριθμός των παρατηρήσεων του παραγόμενου κόμβου («παιδιού») i και n ο αριθμός των παρατηρήσεων του αρχικού κόμβου («γονέα») p (Tan κ.ά., 2014).

Από την άλλη, ο δείκτης Twoing, ταξινομεί τις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής σε δύο κλάσεις και οι διαχωρισμοί γίνονται σύμφωνα με τον καλύτερο διαχωρισμό των δύο ομάδων, ενώ στη διατακτική μορφή του, η ομαδοποίηση γίνεται μόνο για γειτονικές κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής και για το λόγο αυτό είναι αποδεκτές μόνο διατακτικές εξαρτημένες μεταβλητές (IBM SPSS, 2013).

Οι Breiman, Friedman, Olshen και Stone στην εργασία τους το 1984, έδειξαν ότι το κριτήριο επιλογής διαχωρισμού δεν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην κατασκευή του τελικού δέντρου αποφάσεων. Το κλάδεμα αποδεικνύεται πολύ πιο σημαντικό για το τελικό αποτέλεσμα.

Ο αλγόριθμος παρουσιάζει δύο σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τους υπόλοιπους αλγόριθμους κατασκευής δέντρων αποφάσεων. Το πρώτο έχει να κάνει με το γεγονός πως το πλήθος των κατηγοριών της εξαρτημένης μεταβλητής, δεν επηρεάζει την απόδοση του αλγόριθμου, ο οποίος εφαρμόζεται τόσο σε περιπτώσεις με πεπερασμένο πλήθος κατηγοριών της εξαρτημένης μεταβλητής – οπότε το ζητούμενο είναι η ταξινόμηση-, όσο και σε περιπτώσεις με άπειρο πλήθος κατηγοριών – οπότε το ζητούμενο είναι η παλινδρόμηση. Στη δεύτερη περίπτωση, δίνεται δηλαδή η δυνατότητα κατασκευής ενός δέντρου παλινδρόμησης, τα φύλλα του οποίου δεν ταξινομούν τις παρατηρήσεις που καταλήγουν σε αυτά σε κατηγορίες / κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής, αλλά προβλέπουν την αριθμητική τιμή τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις, αναζητούνται οι διαχωρισμοί που ελαχιστοποιούν το προβλεπόμενο τετραγωνικό σφάλμα, δηλαδή την ελάχιστη τετραγωνική απόκλιση, ενώ η πρόβλεψη σε κάθε φύλλο βασίζεται στο μέσο κάθε κόμβου, λαμβάνοντας υπόψη και το βάρος κάθε παρατήρησης.

Το δεύτερο πλεονέκτημα του αλγόριθμου CRT είναι πως χρησιμοποιεί πιο προηγμένη διαδικασία κλαδέματος του δέντρου, συγκριτικά με τον CHAID για παράδειγμα που παρουσιάστηκε νωρίτερα, η οποία καταλήγει σε καλύτερα δέντρα αποφάσεων. Συγκεκριμένα, η διαδικασία αυτή ξεκινά από ένα δέντρο μέγιστου βάθους που κατασκευάζεται αρχικά από τον αλγόριθμο, και στη συνέχεια από το δέντρο αυτό κλαδεύονται οι κόμβοι που επιφέρουν την ελάχιστη μείωση της «καθαρότητας» (purity) (Tufféry, 2011).

Ένα επιπλέον πλεονέκτημα του αλγόριθμου είναι πως η απόδοσή του δεν επηρεάζεται από ακραίες τιμές (outliers), όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην τυπική παλινδρόμηση.

5.4 Περιγραφική στατιστική και δείκτες

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η κλίμακα νοοτροπίας που χρησιμοποιείται εδώ, είναι αυτή που χρησιμοποιήθηκε και στο κεφάλαιο 4, όπως άλλωστε και η αυτοτοποθέτηση. Τα περιγραφικά χαρακτηριστικά τους παρουσιάστηκαν εκεί και για το λόγο αυτό δε θα τα επαναλάβουμε εδώ. Όμως, για λόγους πληρότητας και σαφήνειας της παρούσας έρευνας, υπενθυμίζονται στην επόμενη λίστα οι δηλώσεις που διαμορφώνουν τους τρεις παράγοντες της κλίμακας νοοτροπίας και ο μέσος όρος με την τυπική

απόκλιση κάθε δήλωσης. Έτσι, η παραγοντική δομή²² και τα περιγραφικά χαρακτηριστικά²³ των δηλώσεων είχαν ως εξής:

❖ Συντηρητισμός:

- Παραδοσιακές ηθικές αρχές (M=3.59±1.21)
- Μια οικογένεια με παραδοσιακές αρχές (M=3.79±1.17)
- Υπακοή των παιδιών στους γονείς (M=3.84±1.11)
- Ένα πιο αυστηρό εκπαιδευτικό σύστημα (M=3.13±1.31)
- Περιορισμός του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα (M=3.91±1.15)

❖ Προοδευτισμός:

- Τα παιδιά να είναι ανεξάρτητα από τις απόψεις των γονιών τους (M=3.13±1.20)
- Ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους Έλληνες στους ξένους που βρίσκονται στην Ελλάδα (M=2.85±1.30)
- Ελαστικότεροι ηθικοί κανόνες (M=2.59±1.25)

❖ Θεσμικός φιλελευθερισμός:

- Μια πιο φιλελεύθερη παιδεία (M=3.25±1.26)
- Μια οικογένεια πιο φιλελεύθερη και ελαστική (M=3.15±1.25).

Υπενθυμίζεται ακόμα, ότι οι τιμές της αυτοτοποθέτησης επανακωδικοποιήθηκαν σε 5βάθμιο εύρος τιμών («άκρα αριστερά», «αριστερά», «κέντρο», «δεξιά», «άκρα δεξιά», και «άρνηση αυτοτοποθέτησης»), με την πλειοψηφία να τοποθετείται στο κέντρο (47.5%). Όσοι αυτοτοποθετήθηκαν στη δεξιά ακολουθούσαν με 27%, όσοι αυτοτοποθετήθηκαν στην αριστερά με 14.3%, όσοι αρνήθηκαν να αυτοχαρακτηριστούν ως προς τις πολιτικές τους απόψεις έφτασαν το 4.3%, όσοι αυτοτοποθετήθηκαν στην άκρα δεξιά αναλογούσαν στο 3.6% του δείγματος, ενώ όσοι αυτοτοποθετήθηκαν στην άκρα αριστερά αναλογούσαν στο 3.4%.

Αναφορικά με την κλίμακα των μειονοτήτων, οι μεγαλύτεροι μέσοι όροι υπολογίζονται για τις προτάσεις σχετικά με το δικαίωμα των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα, την επιταγή να επιστρέψουν το συντομότερο στη χώρα προέλευσής τους, καθώς και την επιταγή να εγκαταλείψουν τις

---

²² Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης.

²³ Οι αριθμοί μέσα στην παρένθεση αντιστοιχούν στο μέσο όρο και την τυπική απόκλιση .

παραδόσεις και τις συνήθειές τους και να προσαρμοστούν απόλυτα στον ελληνικό τρόπο ζωής (Βλ. Πίνακα 5.1).

Πίνακας 5.1 Περιγραφικά χαρακτηριστικά προτάσεων κλίμακας μειονοτήτων.

Αρ. ερωτ.		M	SD
4	Να έχουν το δικαίωμα να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα	3.29	1.32
2	Να επιστρέψουν το συντομότερο δυνατό στη χώρα προέλευσής τους	3.19	1.33
3	Να εγκαταλείψουν τις παραδόσεις και τις συνήθειές τους και να προσαρμοστούν απόλυτα στον ελληνικό τρόπο ζωής	2.83	1.30
1	Να έχουν ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους άλλους πολίτες	2.80	1.36
5	Να μπορούν να ιδρύουν σχολεία με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της χώρας τους	2.43	1.25
7	Να μην έχουν το δικαίωμα να παντρεύονται με Έλληνες/-ίδες υπηκόους	2.19	1.27
6	Να έχουν προτεραιότητα στην εισαγωγή τους στα Ελληνικά πανεπιστήμια	1.58	0.96

Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax εφαρμόστηκε στην κλίμακα μειονοτήτων. Με επικέντρωση στις φορτίσεις των δηλώσεων που είναι μεγαλύτερες από 0.40, όπως προτείνεται από τον εμπειρικό κανόνα προέκυψαν δύο παράγοντες (βλ. Πίνακα 5.2):

- Ο πρώτος εκφράζει το δείκτη ξενοφιλίας (Cronbach's $\alpha = 0.66$)
- Ο δεύτερος εκφράζει το δείκτη ξενοφοβίας (Cronbach's $\alpha = 0.48$).

Πίνακας 5.2 Φορτίσεις κλίμακας μειονοτήτων ανά παράγοντα

Εξηγούμενη διακύμανση: 52.38%	Παράγοντας	
	Ξενοφιλία	Ξενοφοβία
Ιδιοτιμή:	2.239	1.428

% διακύμανση:	31.982	20.402
Οι μειονότητες της χώρας μας να μπορούν να ιδρύουν σχολεία με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της χώρας τους	,767	
Οι μειονότητες της χώρας μας να έχουν το δικαίωμα να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα	,728	
Οι μειονότητες της χώρας μας να έχουν ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους άλλους πολίτες	,689	
Οι μειονότητες της χώρας μας να έχουν προτεραιότητα στην εισαγωγή τους στα Ελληνικά πανεπιστήμια	,593	,433
Οι μειονότητες της χώρας μας να μην έχουν το δικαίωμα να παντρεύονται με Έλληνες/-δες υπηκόους		,770
Οι μειονότητες της χώρας μας να επιστρέψουν το συντομότερο δυνατό στη χώρα προέλευσή τους	-,401	,586
Οι μειονότητες της χώρας μας να εγκαταλείψουν τις παραδόσεις και τις συνήθειες τους και να προσαρμοστούν απόλυτα στον ελληνικό τρόπο ζωής		,579

Ο δείκτης εσωτερικής συνάφειας Cronbach's α ήταν αρκετά χαμηλός για το δείκτης ξενοφοβίας. Ωστόσο, η νοηματική καθαρότητα του δείκτη επέτρεψε την κατασκευή του και την περαιτέρω χρήση του. Ο Πίνακας 5.3 που ακολουθεί, παρουσιάζει τα περιγραφικά στατιστικά του δείκτη της ξενοφιλίας και αυτού της ξενοφοβίας.

Πίνακας 5.3 Περιγραφικά χαρακτηριστικά δεικτών ξενοφιλίας – ξενοφοβίας

	Ξενοφιλία	Ξενοφοβία
M.T.	2.52	2.74

Τυπικό σφάλμα	0.02	0.02
Διάμεσος	2.50	2.67
Τυπική απόκλιση	0.89	0.91
Διακύμανση	0.75	0.83
Min	1	1
Max ²⁴	5	5

Στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση του βαθμού ξενοφοβίας. Η επικέντρωση όμως μόνο στο σχετικό παράγοντα που προέκυψε από την παραγοντική ανάλυση νωρίτερα, θα στερούσε από την στατιστική ανάλυση σημαντική πληροφορία καθώς οι δύο παράγοντες που προέκυψαν έχουν αντιφατικό περιεχόμενο, ξενοφιλία – ξενοφοβία, και «συνυπάρχουν» σε μεγάλη μερίδα της κοινωνίας, ο καθένας βέβαια στο δικό του βαθμό και σε συγκεκριμένες διαστάσεις. Με στόχο την απομόνωση και την όσο το δυνατό πιο ξεκάθαρη μέτρηση του βαθμού ξενοφοβίας, κατασκευάστηκε ο δείκτης σχετικά με το βαθμό ξενοφοβίας, ως η διαφορά της ξενοφοβίας με την ξενοφιλία, δηλαδή:

$$\text{Βαθμός ξενοφοβίας} = \text{ξενοφοβία} - \text{ξενοφιλία},$$

με μέση τιμή 0.212 ± 1.38 , ελάχιστη τιμή -3.5 και μέγιστη τιμή 4 . Στη συνέχεια, για την καλύτερη ερμηνεία των τιμών του τελικού αυτού δείκτη ξενοφοβίας, οι τιμές του κατηγοριοποιήθηκαν σε τρεις κατηγορίες, όπου $1 =$ «καθόλου ξενόφοβου», $2 =$ «ενδιάμεση στάση» και $3 =$ «πολύ ξενόφοβου».

5.5 Εφαρμογή data mining

Μετά την κατασκευή των σχετικών δεικτών, ακολούθησε η εφαρμογή του αλγόριθμου CRT για την κατασκευή δέντρου αποφάσεων για την ταξινόμηση των παρατηρήσεων ως προς το βαθμό ξενοφοβίας. Ως ανεξάρτητες μεταβλητές χρησιμοποιήθηκαν η πολιτική αυτοτοποθέτηση και η νοοτροπία, δηλαδή οι δείκτες συντηρητισμού, προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού. Ως εξαρτημένη μεταβλητή, χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης ξενοφοβίας. Το δέντρο που προέκυψε χρησιμοποιώντας το 70% του συνολικού δείγματος

²⁴ Στους ερωτώμενους δινόταν και η επιλογή «δε γνωρίζω/δεν απαντώ» με την τιμή 6.

ως σύνολο εκπαίδευσης και το 30% ως σύνολο ελέγχου, παρουσιάζεται στο Γράφημα 5.1.

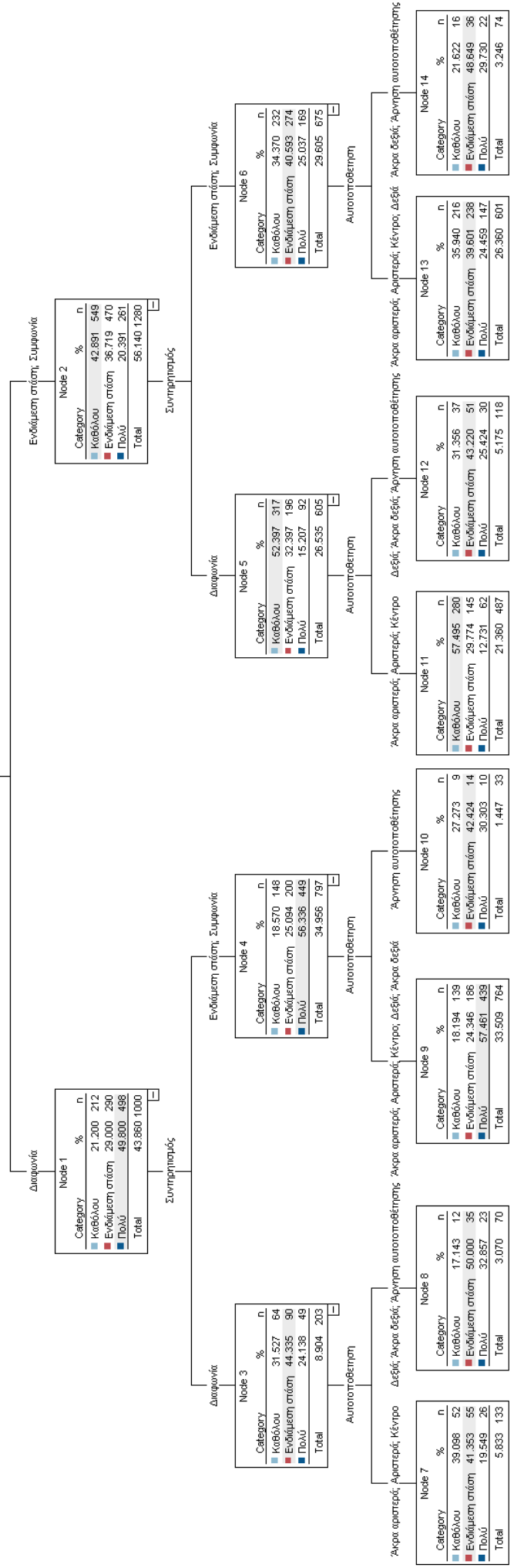
Σε πρώτο επίπεδο, ο βαθμός προοδευτισμού των υποκειμένων είναι αυτός που τα κατηγοριοποιεί σε δύο διακριτές κατηγορίες, Αναλύοντας βαθύτερα τα χαρακτηριστικά αυτών των δύο ομάδων, ο βαθμός συντηρητισμού, αρχικά, και η αυτοτοποθέτηση σε επόμενο στάδιο, είναι οι μεταβλητές που διαμορφώνουν το βαθμό ξενοφοβίας των υποκειμένων, ενώ ο θεσμικός φιλελευθερισμός δεν εμφανίζεται, σύμφωνα με τα κριτήρια επιλογής των σημαντικών μεταβλητών που θέτει ο αλγόριθμος CRT.

Γράφημα 5.1 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CRT για το βαθμό ξενοφοβίας

Βαθμός ξνοσοβίας

Category	%	n
Καθόλου	33.377	761
Ενδύμεση στίση	33.333	760
Πολύ	33.289	759
Total	100.000	2.280

Προσδευτημός

Αναλυτικότερα, στο πρώτο επίπεδο, η ταξινόμηση των απαντήσεων γίνεται με βάση το βαθμό προοδευτισμού των υποκειμένων. Το δείγμα ταξινομείται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, αυτή των αρνητικών προς τις αρχές του προοδευτισμού (N=1000 υποκείμενα από τα N=2280 του δείγματος, δηλαδή ποσοστό 43.86%) και αυτή των εχόντων ενδιάμεση και θετική στάση (N=1280, δηλαδή 56.14% του δείγματος).

Η πρώτη κατηγορία των μη προοδευτικών εμφανίζεται πολύ ξενόφοβη (N=498 ερωτώμενοι από τους N=1000 της κατηγορίας, δηλαδή 49.8% πολύ ξενόφοβοι, N=290, 29% με ενδιάμεση στάση, N=212, δηλαδή 21.2% καθόλου ξενόφοβοι), σε αντίθεση με τη δεύτερη των (μάλλον) προοδευτικών που εμφανίζεται μη ξενόφοβη (N=549 από τους N=1280 της κατηγορίας, δηλαδή 42.89% καθόλου ξενόφοβοι, N=470, 36.72% με ενδιάμεση στάση, N=261, 20.39% πολύ ξενόφοβοι).

Στο επόμενο επίπεδο η ταξινόμηση των υποκειμένων γίνεται με βάση το βαθμό συντηρητισμού. Έτσι για τους μη προοδευτικούς, η πλειοψηφία (N=797 υποκείμενα από τα N=1000 της κατηγορίας αυτής) εμφανίζεται με ενδιάμεση ή θετική στάση απέναντι στις αρχές του συντηρητισμού. Ποσοστό 56.37% (N=449 από τους N=797 ερωτώμενους της κατηγορίας) αυτών των (μάλλον) συντηρητικών εμφανίζεται ξενόφοβο σε αντίθεση με το 18.57% (N=148) που εμφανίζεται ως καθόλου ξενόφοβο. Η πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων στο φάσμα αριστερά – δεξιά διαχωρίζει τους μάλλον συντηρητικούς σε δύο ομάδες, η πρώτη περιλαμβάνει ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, και η δεύτερη μόνο όσους αρνούνται να αυτοτοποθετηθούν. Όσοι αυτοτοποθετούνται στο φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, τάσσονται στην πλειοψηφία τους υπέρ των ξενοφοβικών απόψεων (N=439 από τους N=764, 57.46% πολύ ξενόφοβοι, N=186, 24.35% ενδιάμεση στάση, N=139, 18.19% καθόλου ξενόφοβοι), ενώ όσοι αρνήθηκαν να αυτοτοποθετηθούν (μόλις το 1.45% του δείγματος) εμφανίζονται με ενδιάμεση στάση ως προς τη ξενοφοβία (N=14 από τους N=33 που δεν αυτοτοποθετήθηκαν, δηλαδή, 42.42%) (Βλ. πλαίσιο μπλε χρώματος στο Γράφημα 5.1 Α).

Από την άλλη πλευρά, οι διαφωνούντες στο συντηρητισμό (N=203 υποκείμενα από τα N=1000 της κατηγορίας των διαφωνούντων με τον προοδευτισμό), έχουν στην πλειοψηφία τους ενδιάμεση στάση ως προς την ξενοφοβία (N=90, 44.36%) ενώ ακολουθούν οι αρνητικές στάσεις προς την ξενοφοβία (N=64, 31.53%) και ακόμα πιο πίσω οι θετικές (N=49, 24.14%). Οι περισσότεροι από αυτούς αυτοτοποθετούνται πολιτικά από την άκρα αριστερά μέχρι το κέντρο (N=133 υποκείμενα, 5.83%), με τους περισσότερους να κρατούν ενδιάμεση στάση ή αρνητική στάση απέναντι στην ξενοφοβία

(N=55 από τους N=133, N=55, 41.35% ενδιάμεση στάση, N= 52, 39.1% αρνητική στάση). Οι υπόλοιποι που αυτοποθετούνται στη δεξιά, την άκρα δεξιά ή αρνούνται να αυτοποθετηθούν, έχουν ενδιάμεση στάση (N=35 από τα N=70 υποκείμενα που δεν αυτοποθετήθηκαν) ή θετική στάση (N=23 από τα N=70 υποκείμενα) απέναντι στην ξενοφοβία (αναλυτικά, N=35, 50% ενδιάμεση στάση, N=23, 32.86% θετική στάση, N=12, 17.14% αρνητική στάση) (Βλ. πλαίσιο κίτρινου χρώματος στο Γράφημα 5.1Α).

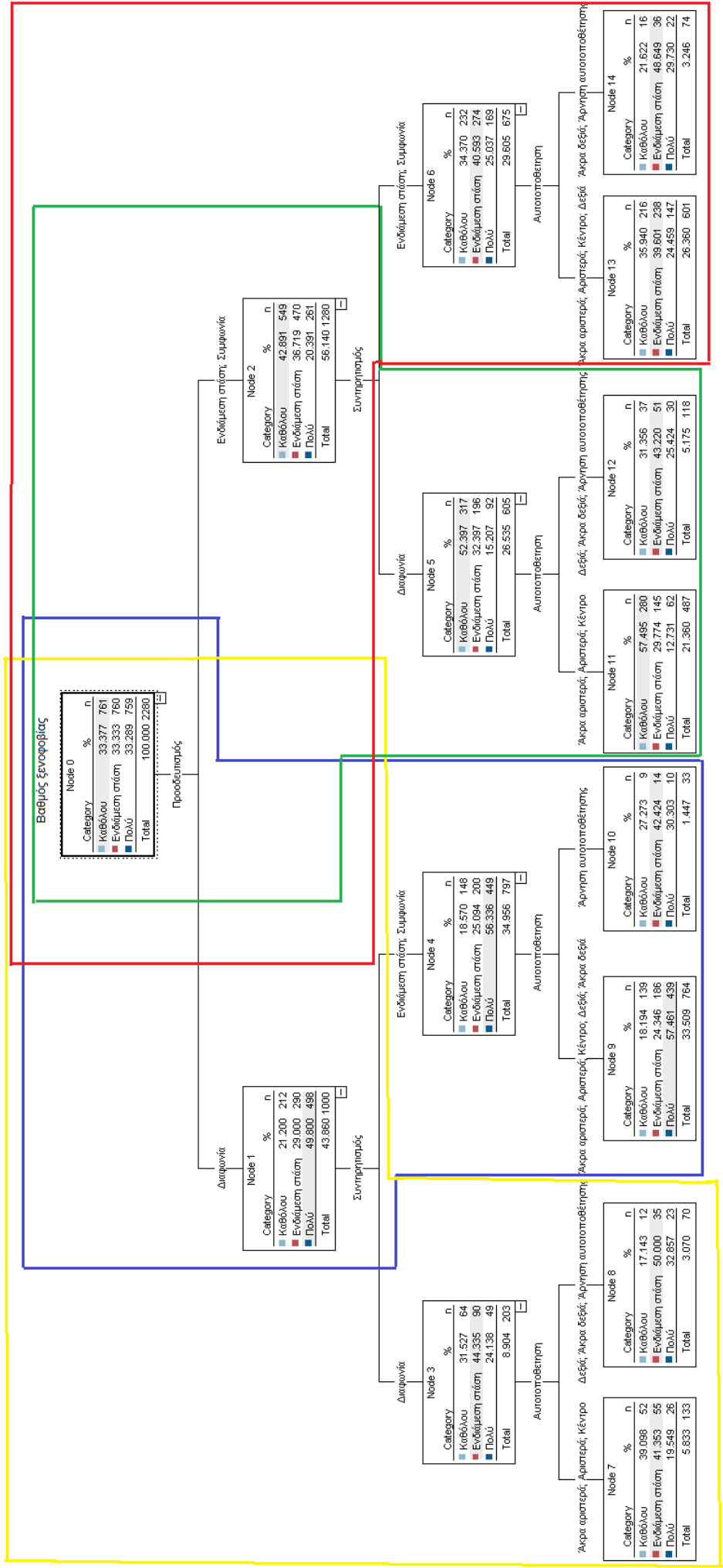
Οι έχοντες ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον προοδευτισμό κατηγοριοποιούνται σε δύο μεγάλες ομάδες, σχεδόν ισοπληθείς, αυτή των μη συντηρητικών – που αντιστοιχεί σε ποσοστό 26.54% του αρχικού δείγματος (N=605 από τους N=1280 μάλλον προοδευτικούς)–, και αυτή των ενδιάμεσων ή θετικών ως προς το συντηρητισμό – ποσοστό 29.61% του αρχικού δείγματος (οι υπόλοιποι N=675 ερωτώμενοι από τους N=1280).

Οι μη συντηρητικοί τάσσονται στην πλειοψηφία τους κατά της ξενοφοβίας (N=317 από τους N=605, ποσοστό 52.40%), ενώ ως προς την πολιτική τους αυτοτοποθέτηση που αποτελεί τον επόμενο σημαντικό παράγοντα που προκρίνει ο αλγόριθμος, όσοι αυτοποθετούνται από την άκρα αριστερά έως το κέντρο, είναι στην πλειοψηφία τους μη ξενόφοβοι - N=280 υποκείμενα από τα N=487, δηλαδή ποσοστό 57.50%. Οι μη συντηρητικοί από την άλλη, που αυτοποθετούνται στη δεξιά, την άκρα δεξιά ή αρνούνται να αυτοποθετηθούν, είναι σε ποσοστό 43.22% (N=51 από τους N=118 της κατηγορίας) ουδέτεροι ως προς το βαθμό ξενοφοβίας τους, ενώ ακολουθούν οι έχοντες αρνητική στάση προς την ξενοφοβία με ποσοστό 31.36% (N=37) (Βλ. πλαίσιο πράσινου χρώματος στο Γράφημα 5.1Α).

Τέλος, οι έχοντες ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς το συντηρητισμό, αυτοί δηλαδή που αποτελούν τη δεύτερη από τις δύο σχεδόν ισοπληθείς ομάδες που αρχικά αναφέραμε, εμφανίζονται με ενδιάμεση στάση απέναντι στην ξενοφοβία, σε ποσοστό 40.59% (N=274 από τους N=675 των μάλλον συντηρητικών) ενώ μεγάλο είναι και το ποσοστό όσων δεν είναι καθόλου ξενόφοβοι (34.37%, N=232 από τους N=675). Η πολιτική τους αυτοτοποθέτηση είναι ο επόμενος παράγοντας που καθορίζει το βαθμό ξενοφοβίας τους, με όσους αυτοπροσδιορίζονται από ακροαριστεροί έως και δεξιοί να έχουν στην πλειοψηφία τους ενδιάμεση στάση ως προς την ξενοφοβία (N=238 υποκείμενα από τα N=601 αυτής της ομάδας, δηλαδή ποσοστό 39.6%) ενώ ακολουθούν οι καθόλου ξενόφοβοι με ποσοστό 35.94% (N=216 από τα N=601 υποκείμενα της ομάδας). Οι υπόλοιποι που αυτοποθετούνται στη άκρα δεξιά ή αρνούνται να αυτοποθετηθούν, έχουν στην πλειοψηφία τους ενδιάμεση στάση ως προς τη ξενοφοβία, ενώ ακολουθούν

οι πολύ ξενόφοβοι (ποσοστό 48.65% για τους έχοντες ενδιάμεση στάση, δηλαδή N=36 από τους N=74 της κατηγορίας και 29.73% για τους έχοντες θετική στάση απέναντι στην ξενοφοβία, δηλαδή N=22 από τους N=74) (Βλ. πλαίσιο κόκκινου χρώματος στο Γράφημα 5.1Α).

Γράφημα 5.1Α Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CRT για το βαθμό ξενοφοβίας

Βαθμίες ξηροφοβίας

Category	%	n
Καθόλου	33.377	761
Ενδίδμεση στήση	33.333	760
Πολύ	33.269	759
Total	100.000	2280

Προσδυσμασιές

Ενδίδμεση στήση, Συμφορνιά

Category	%	n
Καθόλου	42.891	549
Ενδίδμεση στήση	36.719	470
Πολύ	20.391	261
Total	56.140	1280

Συμνηρησιμιάς

Διαφορνιά

Node 1

Category	%	n
Καθόλου	21.200	212
Ενδίδμεση στήση	29.000	290
Πολύ	49.800	498
Total	43.860	1000

Συμνηρησιμιάς

Διαφορνιά

Node 3

Category	%	n
Καθόλου	31.527	64
Ενδίδμεση στήση	44.335	90
Πολύ	24.138	49
Total	8.904	203

Αυτοτοθέρηση

Άκρα ορπισερά, Άοιστερά, Κέντρο Δεξιά, Άκρα δεξιά, Άοισθη αυτοτοθέρησης

Node 7

Category	%	n
Καθόλου	39.098	52
Ενδίδμεση στήση	41.353	55
Πολύ	19.549	26
Total	5.833	133

Ενδίδμεση στήση, Συμφορνιά

Node 4

Category	%	n
Καθόλου	18.570	148
Ενδίδμεση στήση	25.094	200
Πολύ	56.336	449
Total	34.956	797

Αυτοτοθέρηση

Άκρα ορπισερά, Άοιστερά, Κέντρο, Δεξιά, Άκρα δεξιά, Άοισθη αυτοτοθέρησης

Node 9

Category	%	n
Καθόλου	18.194	139
Ενδίδμεση στήση	24.346	186
Πολύ	57.461	439
Total	33.509	764

Διαφορνιά

Node 5

Category	%	n
Καθόλου	52.387	317
Ενδίδμεση στήση	32.397	196
Πολύ	15.207	92
Total	26.535	605

Αυτοτοθέρηση

Άκρα ορπισερά, Άοιστερά, Κέντρο Δεξιά, Άκρα δεξιά, Άοισθη αυτοτοθέρησης

Node 11

Category	%	n
Καθόλου	57.495	280
Ενδίδμεση στήση	29.774	145
Πολύ	12.731	62
Total	21.360	487

Ενδίδμεση στήση, Συμφορνιά

Node 6

Category	%	n
Καθόλου	34.370	232
Ενδίδμεση στήση	40.593	274
Πολύ	25.037	169
Total	29.605	675

Αυτοτοθέρηση

Άκρα ορπισερά, Άοιστερά, Κέντρο, Δεξιά, Άκρα δεξιά, Άοισθη αυτοτοθέρησης

Node 13

Category	%	n
Καθόλου	35.940	216
Ενδίδμεση στήση	39.601	238
Πολύ	24.459	147
Total	26.360	601

Node 14

Category	%	n
Καθόλου	21.622	16
Ενδίδμεση στήση	46.649	36
Πολύ	29.730	22
Total	3.246	74

5.6 Σύνοψη έρευνας νοοτροπίας πίσω από τις ξενοφοβικές αντιλήψεις

Η παραπάνω έρευνα αποτελεί άλλη μία εφαρμογή κλασικών στατιστικών μεθόδων και αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας. Με τη βοήθεια του αλγόριθμου CRT, κατασκευάστηκε ένα δέντρο αποφάσεων με μέγιστο βάθος ίσο με 3 που ταξινομεί τα υποκείμενα σε ξενόφοβους, μη ξενόφοβους και ουδέτερους. Οι ξεκάθαρες διαμερίσεις του συνόλου δεδομένων στους κόμβους του δέντρου, μας επιτρέπουν να σταθούμε στην ερμηνευτική σημασία του δέντρου που δεν είναι ούτε απαγορευτικά πολύπλοκο ούτε διαθέτει χονδροειδείς διαμερίσεις.

Έτσι από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας, οι μη προοδευτικοί που είναι και μη συντηρητικοί, αν και αντιστοιχούν σε μικρό ποσοστό του δείγματος, εμφανίζουν υψηλό βαθμό ξενοφοβίας, και μάλιστα αυτός ο βαθμός αυξάνει όσο κινούμαστε στα δεξιά του πολιτικού φάσματος ή συναντούμε υποκείμενα που αρνούνται να αυτοτοποθετηθούν σε αυτό. Από την άλλη, οι μη προοδευτικοί που εμφανίζονται ως (μάλλον) συντηρητικοί, παρουσιάζουν ακόμα μεγαλύτερο βαθμό ξενοφοβίας και αυτή είναι μια στάση που καλύπτει ολόκληρο το πολιτικό φάσμα καθώς όσοι αυτοτοποθετούνται από την άκρα αριστερά έως την άκρα δεξιά εμφανίζονται πολύ ξενόφοβοι, ενώ όσοι αρνούνται να αυτοτοποθετηθούν εμφανίζονται (μάλλον) ξενόφοβοι. Οι προοδευτικοί αντίθετα, που εμφανίζονται ταυτόχρονα και ως μη συντηρητικοί παρουσιάζουν χαμηλά επίπεδα ξενοφοβίας, αν αυτοτοποθετούνται στα αριστερά του πολιτικού φάσματος, ή κινούνται σε ουδέτερο επίπεδο (ξενοφοβίας), αν αυτοτοποθετούνται στα δεξιά του. Τέλος, οι προοδευτικοί με μάλλον θετική στάση προς το συντηρητισμό, χαρακτηρίζονται από την ουδέτερη στάση τους ως προς την ξενοφοβία, ανεξάρτητα από την πολιτική τους αυτοτοποθέτηση.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως η νοοτροπία, όπως αυτή εκφράστηκε από το συντηρητισμό και τον προοδευτισμό, είναι αυτή που καθορίζει σε μεγαλύτερο βαθμό το αν ένα άτομο θα αναπτύξει ξενοφοβικές αντιλήψεις, από ό,τι η αυτοτοποθέτησή του στο πολιτικό φάσμα. Είναι επίσης ενδιαφέρον το γεγονός πως ακόμα και στους προοδευτικούς, εντοπίζεται μια μεγάλη κατηγορία (μάλλον) συντηρητικών, από τους οποίους, σχεδόν το 25% εμφανίζεται πολύ ξενόφοβο. Αυτή η εστία ξενοφοβίας, ακόμα και στο προοδευτικό τμήμα της κοινωνίας, ή τουλάχιστον σε αυτό που σε πρώτο στάδιο χαρακτηρίστηκε ως τέτοιο, διατηρείται σταθερή ακόμα και σε αυτούς που τοποθετούνται στην αριστερά ή στο κέντρο του πολιτικού τόξου.

6 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Το εθνικό είδωλο στον ευρωπαϊκό καθρέφτη

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3 όπου περιεγράφηκε αναλυτικά το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της περιόδου 1990-1994, η Ελλάδα εισέρχεται στη νέα παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα, ως μέλος της Ε.Ε. με την πολιτική της ζωή να κλυδωνίζεται από τις πολιτικές εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον. Η χώρα και η κοινωνία ολόκληρη, αναζητούν το βηματισμό τους και τη θέση τους στο νέο παγκόσμιο χάρτη, ενώ οι πολιτικές ιδεολογίες υπεισέρχονται σε μια φάση συνεχούς δοκιμασίας και αναθεώρησης. Η ελληνική κοινωνία, υπό τη δυναμική επίδραση της ευρωπαϊκής πορείας που ακολουθεί η χώρα, αν όχι αναθεωρεί, τουλάχιστον αναστοχάζεται τις παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με τη θέση των Ελλήνων στον παγκόσμιο χάρτη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα έρευνα επιχειρεί να καταγράψει τη νέα εθνική ταυτότητα που διαμορφώνεται, να αξιολογήσει τα εθνικά και ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά που συγκεντρώνει και να προσδιορίσει τη νέα θέση της χώρας στην παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα. Παράλληλα, στόχος της έρευνας αυτής είναι να διερευνήσει την πολιτική ιδεολογία που συμβάλλει στη διαμόρφωση αυτής της ταυτότητας, επίδραση που θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική αν αναλογιστούμε τις πολιτικές εξελίξεις εκείνης της περιόδου.

Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζεται η ταυτότητα της έρευνας, ενώ ακολουθεί η παρουσίαση του ερωτηματολογίου. Η ενότητα 6.3 παρουσιάζει τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη στατιστική επεξεργασία της έρευνας, τα αποτελέσματα της οποίας δίνονται στην ενότητα 6.4. Η ενότητα 6.4.1 περιέχει τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των μεταβλητών και τα αποτελέσματα της διαδικασίας κατασκευής δεικτών, η 6.4.2 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της πολυδιάστατης ανάλυσης που ακολουθεί, ενώ η 6.4.3 την εφαρμογή του DM. Τέλος, η παράγραφος 6.5 παρουσιάζει μια σύνοψη των αποτελεσμάτων της έρευνας.

6.1 Ταυτότητα της έρευνας και δείγμα

Η έρευνα που παρουσιάζεται στο παρόν κεφάλαιο διενεργήθηκε το Δεκέμβριο του 1993. Το Κέντρο Κοινωνικής Ψυχολογίας και Ερευνών Κοινής Γνώμης του Παντείου Πανεπιστημίου ήταν ο υπεύθυνος φορέας, με τον καθηγητή Σ.Παπαστάμου να είναι ο επιστημονικά υπεύθυνος της διεξαγωγής της.

Ως προς τη μεθοδολογία συλλογής των δεδομένων, χρησιμοποιήθηκαν δομημένα ερωτηματολόγια τα οποία συμπληρώθηκαν από τους ερευνητές μετά από προσωπική συνέντευξη με τον ερωτώμενο. Συνολικά συμπληρώθηκαν N=1000 ερωτηματολόγια από αντιπροσωπευτικό δείγμα ανδρών και γυναικών με δικαίωμα ψήφου, που προέρχονταν από ολόκληρη τη χώρα, καλύπτοντας έτσι αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Από τα N=1000 αρχικά διαθέσιμα ερωτηματολόγια, τελικά, N=863 χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση που ακολούθησε μετά τον καθαρισμό των αρχικών δεδομένων από ελλείπουσες τιμές.

6.2 Το ερωτηματολόγιο

Η έρευνα διεξήχθη στο ίδιο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον με την έρευνα που παρουσιάστηκε στα δύο προηγούμενα κεφάλαια και συμπεριλαμβάνει ερωτήσεις που ήταν σχετικές με ζητήματα της εσωτερικής πολιτικής επικαιρότητας, όπως η αξιολόγηση των εκλογικών αποτελεσμάτων και των πολιτικών προσώπων που πρωταγωνιστούσαν εκείνη την περίοδο και οι προτεραιότητες που έπρεπε να θέσει η κυβέρνηση, ερωτήσεις ευρύτερου πολιτικού ενδιαφέροντος όπως η προσωπική άποψη των υποκειμένων σχετικά με την επαναφορά της βασιλείας στην Ελλάδα και τα σκεπτικά δυσαρέσκειας των υποκειμένων από τα κόμματα, αλλά και ερωτήσεις σχετικές με διαπολιτισμικά θέματα, όπως ο βαθμός ομοιότητας των Ελλήνων με άλλους λαούς και η σύγκρισή τους σε συγκεκριμένους τομείς.

Για την ανάλυση που ακολουθεί χρησιμοποιήθηκαν μεταβλητές διαπολιτισμικού ενδιαφέροντος αλλά και εκείνες με ευρύτερο πολιτικό ενδιαφέρον.

Ξεκινώντας από την πρώτη κατηγορία των μεταβλητών που περιγράφουν το πώς τα υποκείμενα της έρευνας αντιλαμβάνονται τους Έλληνες σε ένα ευρωπαϊκό αλλά και διεθνές πλαίσιο, διακρίνουμε τις εξής θεματικές ενότητες:

- Κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας.

- Κριτήρια ομοιότητας των Ελλήνων με τους άλλους Ευρωπαίους.
- Βαθμός ομοιότητας των Ελλήνων με άλλους 22 λαούς.
- Σύγκριση εθνικής – ευρωπαϊκής ταυτότητας μέσα από 4 μεμονωμένες ερωτήσεις.

Αναλυτικά, η πρώτη θεματική ενότητα που εν συντομία θα λέγαμε πως αφορά στα κριτήρια καλής πορείας μια χώρας, μετρά την προσωπική άποψη των υποκειμένων σε δεκατρία κριτήρια που τους τίθενται προς αξιολόγηση ώστε να αποφανθούν ότι μια χώρα πορεύεται καλά. Οι απαντήσεις, που εκφράζουν το βαθμό σημαντικότητας σε αυτές τις δεκατρείς προτάσεις, δίνονται μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας, όπου 1 = «καθόλου σημαντικό» και 5 = «πολύ σημαντικό». Οι προτάσεις αυτές θέτουν για παράδειγμα ως κριτήριο καλής πορείας μιας χώρας την ύπαρξη ενός προωθημένου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, την ύπαρξη μιας ανεπτυγμένης βιομηχανίας, ενός ισχυρού εθνικού στρατού, μιας ανθηρής επιστημονικής έρευνας ή μιας επεκτατικής εξωτερικής πολιτικής.

Η δεύτερη θεματική ενότητα αφορά στα κριτήρια ομοιότητας των Ελλήνων με τους άλλους Ευρωπαίους. Οι ερωτώμενοι εκφράζουν μέσω μιας επταβάθμιας κλίμακας, όπου 1 = «πολύ διαφορετικοί» και 7 = «ολόιδιοι», την ομοιότητα που πιστεύουν ότι έχουν οι Έλληνες σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε δεκατρείς τομείς. Για παράδειγμα τέτοιοι τομείς ήταν η πολιτική, η οικονομία, η γλώσσα, οι πολιτιστικές παραδόσεις και η νοοτροπία.

Η τρίτη θεματική αφορούσε στο βαθμό ομοιότητας των Ελλήνων με άλλους είκοσι δύο λαούς. Οι απαντήσεις δίνονται μέσω μιας επταβάθμιας κλίμακας όπου 1 = «πολύ διαφορετικοί» και 7 = «ολόιδιοι» και ανάμεσα στους λαούς που δίνονται προς σύγκριση είναι οι Άγγλοι, οι Αλβανοί, οι Άραβες, οι Βόσνιοι, οι Ισπανοί, οι Κύπριοι και οι Σκοπιανοί.

Η ενότητα των διαπολιτισμικών ζητημάτων στην οποία επικεντρωθήκαμε στο παρόν κεφάλαιο, συμπληρώνεται από τέσσερις ερωτήσεις που δεν αποτελούν δομημένη κλίμακα ερωτήσεων, στοχεύουν όμως στην καταγραφή και μέτρηση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας των ερωτώμενων. Στο πλαίσιο αυτό, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να εκφράσουν την άποψή τους σχετικά με το προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος προς τη διαμόρφωση εθνικής ή ευρωπαϊκής συνείδησης, την εγγύτητά τους με τους Έλληνες ή τους Ευρωπαίους, την προτίμησή τους σε ένα εθνικό ή ενιαίο ευρωπαϊκό στρατό και το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα. Οι απαντήσεις δόθηκαν μέσω πενταβάθμιας κλίμακας, οι τιμές της οποίας φαίνονται στη Λίστα 1 που ακολουθεί.

Λίστα 1. Μεμονωμένες ερωτήσεις σύγκριση εθνικής – ευρωπαϊκής ταυτότητας.

- Σε ποιο βαθμό το εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να αποβλέπει στη δημιουργία πολιτών με εθνική ή Ευρωπαϊκή συνείδηση (1=εθνική συνείδηση, 5=ευρωπαϊκή συνείδηση)
  - Κατά πόσο νιώθετε περισσότερο Έλληνας ή Ευρωπαίος (1=περισσότερο Έλληνας, 5=περισσότερο Ευρωπαίος)
  - Κατά πόσο προτιμάτε έναν ισχυρό εθνικό στρατό ή έναν ενιαίο ευρωπαϊκό στρατό (1=υπέρ ευρωπαϊκού στρατού, 5=υπέρ εθνικού στρατού)
  - Γνώμη για το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα (1=πολύ κατά, 5=πολύ υπέρ).

Στη δεύτερη κατηγορία μεταβλητών που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση αυτού του κεφαλαίου, διακρίνουμε τις εξής θεματικές ενότητες:

- Κλίμακα πολιτικών στάσεων.
- Κριτήρια πολιτικής επιλογής.
- Αυτοτοποθέτηση στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά.

Συγκεκριμένα, η πρώτη θεματική ενότητα αυτής της κατηγορίας ερωτήσεων, περιλαμβάνει δεκατέσσερις ερωτήσεις πολιτικού ενδιαφέροντος, όπως για παράδειγμα η επαναφορά της βασιλείας στην Ελλάδα, η αποφυλάκιση των χουντικών, το άνοιγμα των ελληνικών συνόρων στους Βορειοηπειρώτες και η ιδιωτικοποίηση της δημόσια ανώτατης εκπαίδευσης στις οποίες καταγράφεται η προσωπική άποψη των ερωτώμενων σε αυτές τις προτάσεις μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας όπου 1= «διαφωνώ απόλυτα» και 5= «συμφωνώ απόλυτα».

Η δεύτερη θεματική ενότητα αυτής της κατηγορίας, επιχειρεί να «μετρήσει» τα κριτήρια πολιτικής επιλογής που ακολουθούν οι ερωτώμενοι, μέσα επτά τέτοια κριτήρια. Οι απαντήσεις δίνονται μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας όπου 1= «καθόλου σημαντικό» και 5= «πολύ σημαντικό». Μερικά από αυτά τα κριτήρια είναι η στάση των κομμάτων στα εθνικά ζητήματα, η ιδεολογία, η χαρισματική προσωπικότητα του πολιτικού αρχηγού και η δυναμική παρουσία των στελεχών του κόμματος.

Η τελευταία μεταβλητή αυτής της κατηγορίας πολιτικού ενδιαφέροντος, ήταν η πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων στην κλίμακα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, όπου 1= «άκρα αριστερά» και 8= «άκρα δεξιά».

Σε όλες τις παραπάνω ερωτήσεις, διαπολιτισμικού και πολιτικού ενδιαφέροντος, η επιλογή «χωρίς απάντηση» δινόταν στο ερωτηματολόγιο ως ξεχωριστή απάντηση.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας και η στατιστική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε χρησιμοποιώντας τις παραπάνω θεματικές ενότητες και ερωτήσεις.

6.3 Μεθοδολογία της έρευνας.

Η στατιστική ανάλυση που εφαρμόστηκε σε αυτή την έρευνα ξεκίνησε με τον καθαρισμό των δεδομένων από ελλείπουσες τιμές. Στις μεταβλητές πολιτικού ενδιαφέροντος οι απαντήσεις «χωρίς απάντηση» διατηρήθηκαν στην ανάλυση ως ξεχωριστή κατηγορία απαντήσεων, καθώς θεωρήθηκε πως αντιπροσωπεύουν περισσότερο την απολίτικη στάση των υποκειμένων, παρά την άρνηση απόκρισής τους. Ωστόσο, το πολύ μικρό τους ποσοστό (<2% του συνολικού δείγματος 863 ατόμων) δεν επέτρεψε την εξαγωγή περαιτέρω συμπερασμάτων σχετικά με αυτή τη στάση.

Στη συνέχεια, ακολούθησε η περιγραφική ανάλυση των δεδομένων. Όπως και στις περιπτώσεις των προηγούμενων κεφαλαίων, σε αυτή τη φάση επιχειρήθηκε η αποτύπωση της «βαρύτητας» κάθε μιας από τις δηλώσεις των κλιμάκων, αλλά και αυτής των μεμονωμένων ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκαν, ως μια πρώτη, αναγνωριστική, προσέγγιση των δεδομένων.

Ακολούθησε η σύμπτυξη της πληροφορίας που παρέχουν οι θεματικές ενότητες έτσι ώστε να γίνει ευκολότερη η περαιτέρω ανάλυση χρησιμοποιώντας μια βάση δεδομένων μικρότερων διαστάσεων. Και σε αυτή την εφαρμογή χρησιμοποιήθηκε η κλασική μέθοδος μείωσης των διαστάσεων της βάσης, δηλαδή η διερευνητική παραγοντική ανάλυση (Explanatory Factor Analysis)²⁵. Ως προς τις παραμέτρους της, και εδώ, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος κύριων συνιστωσών με βάση τον πίνακα συσχετίσεων, δεν υπήρξε προκαθορισμένος αριθμός των παραγόντων που θα προκύψουν από αυτή την εφαρμογή της μεθόδου, εφαρμόστηκε η ορθογώνια περιστροφή Varimax και ταυτόχρονα

---

²⁵ Εκτενέστερη περιγραφή της μεθόδου έγινε στο κεφάλαιο 4 και για το λόγο αυτό δε θα επαναληφθεί στο παρόν κεφάλαιο.

τηρήθηκε ο εμπειρικός κανόνας σύμφωνα με τον οποίο επικεντρωνόμαστε στις φορτίσεις των προτάσεων στους παράγοντες που είναι μεγαλύτερες ή ίσες από την τιμή κατωφλιού 0.40.

Στις περιπτώσεις που η διερευνητική παραγοντική ανάλυση δεν κατέληξε σε νοηματικά σαφείς και ξεκάθαρους παράγοντες (κλίμακα ομοιότητας των Ελλήνων με άλλους Ευρωπαίους και κλίμακα πολιτικών στάσεων), εφαρμόστηκε η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση (Confirmatory Factor Analysis – CFA) (Brown, 2015, Harrington, 2009, Jöreskog, 1969) για την εκτίμηση και αξιολόγηση μιας προκαθορισμένης δομής παραγόντων, όπως αυτή καθορίζεται από τη νοηματική συνάφεια των προτάσεων και τη σχετική βιβλιογραφία. Ως δείκτες καλής προσαρμογής χρησιμοποιήθηκαν το στατιστικό χ^2 (Byrne, 1998), το πηλίκο του με τους βαθμούς ελευθερίας (χ^2/df) (Marsh et al. 1988), η ρίζα του μέσου τετραγωνικού σφάλματος προσέγγισης (root mean square error of approximation – RMSEA) (Steiger, 1989), ο δείκτης συγκριτικής προσαρμογής (comparative fit index – CFI) (Bentler, 1990), ο δείκτης σχετικής προσαρμογής (relative fit index – RFI) (Bollen, 1986), η τυποποιημένη ρίζα μέσης τετραγωνικής υπολειμματικής τιμής (standardized root mean square residual, SRMR) (Bentler, 1990) και ο δείκτης προσαρμογής των Tucker – Lewis (TLI) (Tucker και Lewis, 1973) και ο μη κανονικοποιημένος δείκτης προσαρμογής (non-normed fit index, NNFI) (Bartholomew κ.ά, 2008, Bentler και Bonett, 1980).

Η εσωτερική συνάφεια των παραγόμενων παραγόντων – είτε αυτοί προέκυψαν με τη διερευνητική παραγοντική ανάλυση, είτε επιβεβαιώθηκαν με την επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση - ελέγχθηκε με τη βοήθεια του δείκτη εσωτερικής συνάφειας Cronbach- α στις περιπτώσεις που ο υπό εξέταση παράγοντας περιείχε περισσότερες από δύο δηλώσεις, ενώ ο συντελεστής συσχέτισης του Pearson (r) χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο της αξιοπιστίας των παραγόντων, όταν αυτός αποτελούταν από δύο μόνο δηλώσεις. Όταν η τιμή των ελέγχων αυτών ήταν μεγαλύτερη από 0.5 και οι δηλώσεις που αποτελούσαν τον κάθε παράγοντα είχαν νοηματική συνάφεια, τότε η κατασκευή του σχετικού δείκτη κρίθηκε επιτρεπτή και νοηματικά ορθή. Οι δείκτες που κατασκευάστηκαν, υπολογίστηκαν ως ο μέσος όρος των τιμών των μεταβλητών που συγκροτούν τον εκάστοτε παράγοντα.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη φάση της ανάλυσης, οι τιμές των δεικτών επανακωδικοποιήθηκαν σε τρία επίπεδα (χαμηλό – μεσαίο – υψηλό)²⁶, μέσω

---

²⁶ Το νόημα των επιπέδων ακολουθεί το νόημα των αρχικών ερωτήσεων του ερωτηματολογίου.

τριχοτόμησης του εύρους τιμών σε τρία ισοπληθή σύνολα (percentiles) για την καλύτερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Εξαιρέση αυτής της τριχοτόμησης και κωδικοποίησης αποτέλεσε η πολιτική αυτοτοποθέτηση που επανακωδικοποιήθηκε σε πενταβάθμια κλίμακα (1= «άκρα αριστερά», 5= «άκρα δεξιά» και 6= «άρνηση αυτοτοποθέτησης»).

Η συνέχεια της ανάλυσης χωρίζεται σε δύο φάσεις. Η πρώτη αφορά στις μεταβλητές διαπολιτισμικού ενδιαφέροντος. Στόχος αυτής της φάσης είναι να διερευνηθεί η εθνική συνείδηση των υποκειμένων, μέσα από ένα πλέγμα παραγόντων που επιχειρούν να καταγράψουν τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα ορίζουν τη θέση τους σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Για το σκοπό αυτό εφαρμόζεται η Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών (Analyse des Correspondances multiples στη γαλλική ορολογία ή Multiple Correspondence Analysis στην αγγλική ορολογία) χρησιμοποιώντας τους δείκτες που προκύπτουν από την κλίμακα κριτηρίων καλής πορείας μιας χώρας και αυτούς από την κλίμακα ομοιότητας των Ελλήνων με τους άλλους Ευρωπαίους. Αναλυτική περιγραφή των δεικτών που χρησιμοποιήθηκαν, δίνεται στην επόμενη παράγραφο.

Ως προς τη μεθοδολογία, η Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών έχει τις ρίζες της στην προσπάθεια ανάλυσης των πινάκων συνάφειας (contingency tables) (Hirschfeld, 1935) και αποτελεί γενίκευση της Παραγοντικής Ανάλυσης Αντιστοιχιών (Analyse Factorielle des Correspondances στη γαλλική ορολογία ή Correspondence Analysis στην αγγλική ορολογία) (Greenacre, 1993, Greenacre and Blasius, 1994, Clausen, 1998) που παρουσιάστηκε από τον Benzécri το 1962. Η σημερινή της μαθηματική δομή ως μέθοδος ανάλυσης πολυδιάστατων δεδομένων οφείλεται κυρίως στις εργασίες του Benzécri αλλά και άλλων ερευνητών (Benzécri, 1973, 1992, Gifi, 1990, Greenacre και Blasius, 2006, Le Roux και Rouanet, 2004), ενώ η εφαρμογή της στην κοινωνιολογία οφείλεται κυρίως στις εργασίες του Pierre Bourdieu ο οποίος τη χρησιμοποίησε ως εργαλείο απεικόνισης των σχετικών – υπό την έννοια της σύγκρισης- θέσεων των υποκειμένων που εντοπίζονται στην κοινωνική πραγματικότητα, σε χώρο N-διαστάσεων (Lane, 2000, Bourdieu, 1984, 1988, 1996, 2010).

Στόχος της μεθόδου είναι να μελετήσει τις σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών, ή επιπέδων όπως αλλιώς συναντώνται στη βιβλιογραφία, των κατηγορικών μεταβλητών και με βάση αυτές, να καθοριστούν νέοι άξονες που εξηγούν όσο το δυνατό καλύτερα τη σχέση των μεταβλητών. Έτσι, οδηγούμαστε σε νέα, μικρότερων διαστάσεων, βάση δεδομένων, χωρίς τον αρχικό θόρυβο μεταξύ των δεδομένων, και ταυτόχρονα χωρίς απώλεια της πληροφορίας που παρέχει το σύνολο των δεδομένων. Η Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών επιτρέπει με άλλα λόγια στον ερευνητή, α) να παρατηρήσει το

μοτίβο ή πρότυπο (pattern) που περιγράφει τις δομικές συσχετίσεις ενός σύνθετου συνόλου δεδομένων αναπαριστώντας τις κατηγορικές μεταβλητές ως σημεία ενός N-διάστατου χώρου, χωρίς να είναι απαραίτητος ο εκ των προτέρων πιθανοθεωρητικός έλεγχος της κατανομής που ακολουθούν τα δεδομένα (Green κ.ά., 1987, Hwang κ.ά., 2009) και β) να αντιστοιχήσει στις παρατηρήσεις, συντεταγμένες ως προς τους παραγοντικούς άξονες που προέκυψαν από τη μελέτη των μεταβλητών, αντί για τις αρχικές τιμές στις κατηγορίες των μεταβλητών αυτών. Έτσι οι πίνακες συχνοτήτων - αριθμητικοί πίνακες της μορφής (υποκείμενα X κατηγορίες μεταβλητών), είτε εξαρχής είτε μετά από κατάλληλη επεξεργασία ανάλογη των μεταβλητών που περιλαμβάνει η έρευνα-, ή, κατά μία άλλη προσέγγιση οι πίνακες λογικής περιγραφής – πίνακες με στοιχεία (0), (1) όπου οι γραμμές αντιστοιχούν στα υποκείμενα και οι στήλες σε όλες τις πιθανές απαντήσεις της έρευνας – παρουσιάζονται εποπτικά με τρόπο ώστε: «α) η εγγύτητα δύο ατόμων σημαίνει ότι τα άτομα αυτά έχουν εν γένει επιλέξει τις ίδιες απαντήσεις στο σύνολο ερωτήσεων, β) η εγγύτητα δύο απαντήσεων σημαίνει ότι οι απαντήσεις αυτές έχουν εν γένει επιλεγεί από τα ίδια άτομα και γ) δύο απαντήσεις της ίδιας ερώτησης είναι εν γένει απομακρυσμένες. Στην περίπτωση όμως που είναι γειτονικές σημαίνει ότι τα άτομα που τις έχουν επιλέξει ομοιάζουν ως προς την επιλογή των απαντήσεων στις υπόλοιπες ερωτήσεις που έχουν περιληφθεί στην ανάλυση.» (Μπεχράκης, 1999, σελ. 93, Lebart κ.ά., 1995, σελ. 120).

Αν και η μέθοδος, μέχρι πρόσφατα, δε συναντώταν ευρέως στην αγγλική βιβλιογραφία, παρά μόνο στη γαλλική βιβλιογραφία ανάλυσης κοινωνιολογικών δεδομένων, τα τελευταία χρόνια συναντάμε όλο και πιο συχνά διεθνείς αναφορές στις κοινωνικές επιστήμες (Gayo-Cal κ.ά., 2006, Rodrigues κ.ά., 2016, Papastamou κ.ά., 2005, Παπαστάμου και Προδρομίτης, 2010) καθώς αποτελεί εργαλείο ομαδοποίησης των δεδομένων και τα αποτελέσματά της μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε πιο προηγμένες στατιστικές μεθόδους (Le Roux και Rouanet, 2004). Συγκεκριμένα, οι συντεταγμένες των παρατηρήσεων ως προς τους παραγοντικούς άξονες είναι διαθέσιμες μετά την εφαρμογή της μεθόδου και είναι αυτές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως νέες μεταβλητές σε επόμενη στατιστική μέθοδο.

Παραμένοντας στη φάση της ανάλυσης των μεταβλητών διαπολιτισμικού χαρακτήρα, εφαρμόσαμε στη συνέχεια την Ιεραρχική Ταξινόμηση (Ascending Hierarchical Classification Method (AHC)) (Παπαδημητρίου, 2007) για την ταξινόμηση των υποκειμένων σε ομάδες που παρουσιάζουν ομοιογένεια ως προς τις μεταβλητές που εξετάζονται.

Έχοντας εφαρμόσει την Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών στο προηγούμενο βήμα, η ταξινόμηση των υποκειμένων γίνεται τώρα με βάση την «τοποθέτηση» των υποκειμένων ως προς τους παραγοντικούς άξονες. Η ταξινόμηση των υποκειμένων με αυτή τη μέθοδο γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε η ενδο-ομαδική διακύμανση να είναι κατά το δυνατό μικρότερη, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται μεγαλύτερη ομοιογένεια ως προς τα χαρακτηριστικά των υποκειμένων που απαρτίζουν μια ομάδα, δηλαδή να έχουν κοινό προφίλ ως προς τους παραγοντικούς άξονες, και η δια-ομαδική διακύμανση να είναι όσο το δυνατό μεγαλύτερη, δηλαδή οι ομάδες να διαφέρουν ξεκάθαρα μεταξύ τους ώστε να είναι κατά το δυνατό διακριτές και με σαφή όρια.

Χωρίς μαθηματικούς υπολογισμούς, σε ένα περιγραφικό πλαίσιο, θα λέγαμε πως ο αλγόριθμος της Ιεραρχικής Ταξινόμησης (Ward, 1963) στηρίζεται στην ταξινόμηση στην ίδια ομάδα των δύο υποκειμένων με τα κοντινότερα προφίλ και συνεχίζεται επαναληπτικά συνενώνοντας κάθε φορά τα δύο υποκείμενα που βρίσκονται πιο κοντά. Κριτήριο της απόστασης αυτής, αποτελεί η απόσταση του Ward που είναι συμβατή, όπως αποδεικνύεται μαθηματικά αλλά και εμπειρικά μέσα από προηγούμενες εφαρμογές της σε άλλες έρευνες (Beauregard, 2007, Beausejour κ.ά., 2015, Charreire κ.ά., 2010), με την προηγούμενη εφαρμογή της Ανάλυσης Πολλαπλών Αντιστοιχιών και δεν επιτρέπει παρά ελάχιστη απώλεια αδράνειας, η οποία ορίζεται ως η εξηγούμενη από τις διαστάσεις διακύμανση (Greenacre, 1988, Lebart κ.ά., 1984, Clausen, 1998). Ο αλγόριθμος τερματίζεται όταν όλα τα υποκείμενα ανήκουν σε μια μοναδική κλάση, τον αρχικό κόμβο.

Για την κατανόηση του δενδρογράμματος που προκύπτει, είναι δυνατή η οριζόντια τομή του σε οποιοδήποτε επίπεδό του, έτσι ώστε να διαμεριστεί σε μικρότερες κλάσεις. Ωστόσο, το σημείο τομής δεν είναι μια εύκολη υπόθεση καθώς αυτό θα πρέπει να είναι τέτοιο ώστε οι κλάσεις που θα προκύπτουν να μην είναι πολλές και υπερβολικά λεπτομερείς, αλλά ταυτόχρονα να διατηρούνται οι διακρίσεις μεταξύ των κλάσεων και να αναδεικνύονται οι διαφορετικές ιδιότητες των ταξινομημένων υποκειμένων. Η χρυσή αυτή τομή βρίσκεται λαμβάνοντας υπόψη την δια-ομαδική αδράνεια που αποτελεί μέτρο της διακύμανσης μεταξύ των κλάσεων και η οποία θα πρέπει να μεγιστοποιείται μειώνοντας το πλήθος των κλάσεων. Οι πιο σημαντικές μεταβλητές κάθε κλάσης, δηλαδή αυτές που συναντώνται περισσότερο την κλάση, είναι αυτές που τη χαρακτηρίζουν και χρησιμοποιούνται για την περιγραφή της.

Λίγο πριν ολοκληρώσουμε την επεξεργασία της διαπολιτισμικής διάστασης της έρευνας, εξετάστηκε αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις των μεμονωμένων μεταβλητών μέσα

στις κλάσεις (δηλαδή διαφοροποιήσεις της μεταβλητής σχετικά με το εάν στόχος του εκπαιδευτικού συστήματος είναι η δημιουργία πολιτών με εθνική ή ευρωπαϊκή συνείδηση, της μεταβλητής που αναφέρεται στο εάν τα υποκείμενα αισθάνονται περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι, της μεταβλητής σχετικά με την προτίμηση σε εθνικό ή ενιαίο ευρωπαϊκό στρατό και αυτής σχετικά με το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα). Για το σκοπό αυτό, εφαρμόστηκε η διατακτική λογιστική παλινδρόμηση (ordered logistic regression), (Agresti, 1984, Clogg και Shihadeh, 1994, O'Connell, 2006, McCullagh, 1980, Gelman και Hill, 2007, Harrell, 2015, Long και Freese, 2006, Fullerton, 2009), καθώς οι μεμονωμένες ερωτήσεις είχαν κωδικοποιηθεί σε τρία μόνο επίπεδα, γεγονός που καθιστούσε ακατάλληλο το μη παραμετρικό έλεγχο Kruskal-Wallis (Kruskal και Wallis, 1952), και τον Dunn έλεγχο πολλαπλών συγκρίσεων (Dinno, 2015, Dunn, 1964) για τις περιπτώσεις με σημαντικές διαφοροποιήσεις, λόγω του μεγάλου πλήθους ισοπαλιών των δεσμών (tie) στο δείγμα μας.

Η ανάλυση των διαπολιτισμικών ζητημάτων της έρευνας, ολοκληρώθηκε χρησιμοποιώντας, ως συμπληρωματικές μεταβλητές στην ανάλυση πολλαπλών αντιστοιχιών και την ιεραρχική ταξινόμηση που εφαρμόστηκε προηγουμένως, τους δείκτες της κλίμακας σχετικά με το βαθμό ομοιότητας των Ελλήνων με άλλους λαούς και τις μεμονωμένες ερωτήσεις. Στόχος αυτής της προσέγγισης ήταν να διερευνηθεί περαιτέρω το ιδεολογικό πλαίσιο που διαμορφώνει την εθνική ταυτότητα, λαμβάνοντας υπόψη όσο το δυνατό περισσότερες διαστάσεις αυτής της ταυτότητας, και να αποτυπωθεί η συνολική εικόνα αυτής της ταυτότητας.

Με την παραπάνω στατιστική επεξεργασία κλείνει η πρώτη φάση της ανάλυσης, που όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, εστιάζει στη διαπολιτισμική διάσταση της έρευνας. Στη δεύτερη φάση που παρουσιάζεται αμέσως τώρα, γίνεται προσπάθεια να διερευνηθεί το πολιτικό υπόβαθρο που συντελεί στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης. Για το σκοπό αυτό, εφαρμόστηκε ο αλγόριθμος κατασκευής δέντρου αποφάσεων CRT, η περιγραφή του οποίου έγινε στο κεφάλαιο 5, για την ταξινόμηση των υποκειμένων στις κλάσεις που προέκυψαν από τη διαπολιτισμική ανάλυση, σύμφωνα με τις τιμές των σημαντικότερων δεικτών της κλίμακας πολιτικών στάσεων.

Στη συνέχεια, στους σημαντικότερους χώρους που εντόπισε ο αλγόριθμος, εξετάστηκε η κατανομή των κριτηρίων πολιτικής επιλογής που ακολουθούν τα υποκείμενα των χώρων αυτών και η κατανομή της πολιτικής αυτοτοποθέτησής τους. Συγκεκριμένα, απομονώθηκαν οι δύο πρώτοι σε σημαντικότητα χώροι που υποδεικνύει το δέντρο αποφάσεων, και μέσω του χ^2 -ελέγχου εξετάστηκε αν υπάρχουν

διαφοροποιήσεις στα κριτήρια πολιτικής επιλογής που θέτουν τα υποκείμενα καθενός από αυτούς τους χώρους, ενώ, μέσω της ανάλυσης διακύμανσης (Analysis of variance – ANOVA) εξετάστηκε αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς την πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων αυτών των χώρων.

Συνοψίζοντας τις φάσεις της ανάλυσης που ακολουθήθηκε σε αυτή την έρευνα, έχουμε τα εξής στάδια:

1. Καθαρισμός των δεδομένων.
2. Περιγραφή και οπτικοποίηση των δεδομένων.
3. Μείωση των διαστάσεων της βάσης δεδομένων με την εφαρμογή διερευνητικής και επιβεβαιωτικής παραγοντικής ανάλυσης.
4. Κατασκευή δεικτών, έλεγχος εσωτερικής συνάφειας δεικτών και περιγραφική προσέγγισή τους.
5. Ανάλυση μεταβλητών διαπολιτισμικού ενδιαφέροντος:
  - Εφαρμογή Ανάλυσης Πολλαπλών Αντιστοιχιών σε μεταβλητές διαπολιτισμικού ενδιαφέροντος με στόχο την εύρεση παραγοντικών αξόνων και την περαιτέρω μείωση των διαστάσεων της βάσης δεδομένων.
  - Ιεραρχική Ταξινόμηση των υποκειμένων με βάση τους παραγοντικούς άξονες και δημιουργία ομάδων κοινών χαρακτηριστικών.
  - Εξέταση πιθανών διαφοροποιήσεων των τιμών των μεμονωμένων μεταβλητών μεταξύ των ομάδων.
  - Εφαρμογή της Ανάλυσης Πολλαπλών Αντιστοιχιών και της Ιεραρχικής Ταξινόμησης, χρησιμοποιώντας, επιπλέον των αρχικών, συμπληρωματικές μεταβλητές διαπολιτισμικού χαρακτήρα.
6. Εφαρμογή αλγόριθμου εξόρυξης πληροφορίας για την κατασκευή δέντρου αποφάσεων που στόχο έχει την ταξινόμηση των υποκειμένων στις κλάσεις με κοινό πολιτισμικό προφίλ, σύμφωνα με τις πολιτικές τους στάσεις.
  - Διερεύνηση τυχόν διαφοροποιήσεων των κριτηρίων πολιτικής επιλογής και της πολιτικής αυτοτοποθέτησης των υποκειμένων των δύο πιο σημαντικών χώρων που αναδεικνύει ο αλγόριθμος.

Οι στατιστικές αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με χρήση των στατιστικών πακέτων SPAD v5.0, CLEMENTINE 12.0 και της γλώσσας προγραμματισμού R.

6.4 Αποτελέσματα της έρευνας

6.4.1 Περιγραφική στατιστική και δείκτες

Στον Πίνακα 6.1 εμφανίζονται σε φθίνουσα σειρά οι μέσοι όροι των προτάσεων της κλίμακας σχετικά με τα κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας²⁷. Από αυτά, ξεχωρίζουμε το μικρό αριθμό ανέργων, την ύπαρξη ενός ισχυρού νομίσιματος, την ύπαρξη μιας ανεπτυγμένης βιομηχανίας και την ύπαρξη επιχειρήσεων που αντιμετωπίζουν με επιτυχία το διεθνή ανταγωνισμό.

Πίνακας 6.1 Περιγραφικά χαρακτηριστικά προτάσεων κλίμακας κριτηρίων καλής πορείας μιας χώρας.

Αρ. ερώτ.	[1= καθόλου σημαντικό, 5 = πολύ σημαντικό]	M	SD
5	Μικρός αριθμός ανέργων	4.51	0.72
8	Ένα ισχυρό νόμισμα	4.39	0.82
3	Μια ανεπτυγμένη βιομηχανία	4.39	0.71
6	Επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν με επιτυχία το διεθνή ανταγωνισμό	4.33	0.79
4	Ένα καλά διατηρημένο φυσικό περιβάλλον	4.32	0.82
2	Ένα προωθημένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης	4.28	0.82
11	Μια σύγχρονη αγροτική πολιτική	4.26	0.85
10	Μια ανθηρή επιστημονική έρευνα	4.23	0.81
7	Αυξημένη γεννητικότητα ικανή να αποφύγει τη μείωση του πληθυσμού	4.19	0.95
9	Έναν ισχυρό εθνικό στρατό	4.08	1.06
13	Σεβασμό στις πολιτισμικές παραδόσεις του έθνους	3.91	1.08
12	Μια επεκτατική εξωτερική πολιτική	3.28	1.35
1	Καλά αποτελέσματα στις διεθνείς αθλητικές αναμετρήσεις	2.64	1.56

²⁷ Οι απαντήσεις μετρούνται σε τακτική κλίμακα (1-5), ωστόσο στη στατιστική ανάλυση θεωρούνται συνεχείς, ακολουθώντας τη σύμβαση των κοινωνικών επιστημών που εμπειρικά διευκολύνει την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Ο Πίνακας 6.2 παρουσιάζει τους μέσους όρους και την τυπική απόκλιση των προτάσεων της κλίμακας σχετικά με τους τομείς ομοιότητας των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους. Σύμφωνα με αυτόν, Έλληνες και Ευρωπαίοι παρουσιάζουν μεγάλο βαθμό ομοιότητας ως προς τον αθλητισμό, την ψυχαγωγία, τη διατροφή, την παιδεία και την πολιτική.

Πίνακας 6.2 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας σχετικά με τους τομείς ομοιότητας των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους

Αρ. ερώτ.	[1= πολύ διαφορετικοί, 7=ολόιδιοι]	M	SD
6	Αθλητισμός	3.81	1.71
8	Ψυχαγωγία	3.12	1.83
9	Διατροφή	2.92	1.54
10	Παιδεία	2.89	1.47
2	Πολιτική	2.86	1.48
11	Βιομηχανία	2.57	1.43
7	Τεχνολογία	2.48	1.27
3	Οικονομία	2.47	1.17
1	Θρησκεία	2.35	1.33
12	Πολιτιστικές εκδηλώσεις	2.11	1.32
13	Νοοτροπία	2.04	1.29
4	Γλώσσα	2.04	1.27
5	Ήθη - έθιμα	2.00	1.11

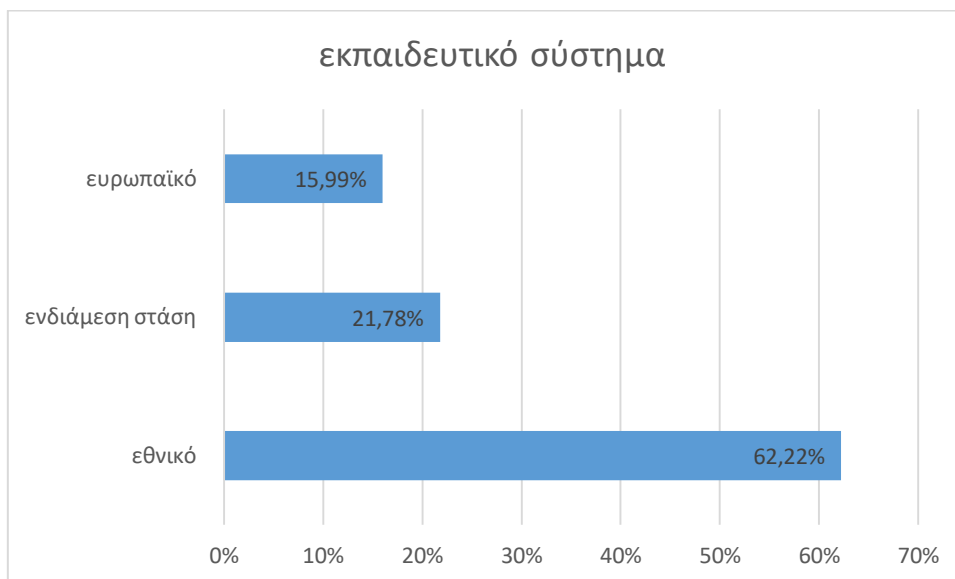
Αναφορικά με την κλίμακα ομοιότητας των Ελλήνων με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους – οι μέσοι όροι παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 6.3 που ακολουθεί – ξεχωρίζουμε τους Κύπριους, Ιταλούς, Ισπανούς, Σέρβους, Γάλλους και Ρώσους, ως λαούς με τους οποίους έχουμε, σύμφωνα με τους ερωτώμενους, το μεγαλύτερο βαθμό ομοιότητας.

Πίνακας 6.3 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας σχετικά με το βαθμό ομοιότητας με άλλους λαούς

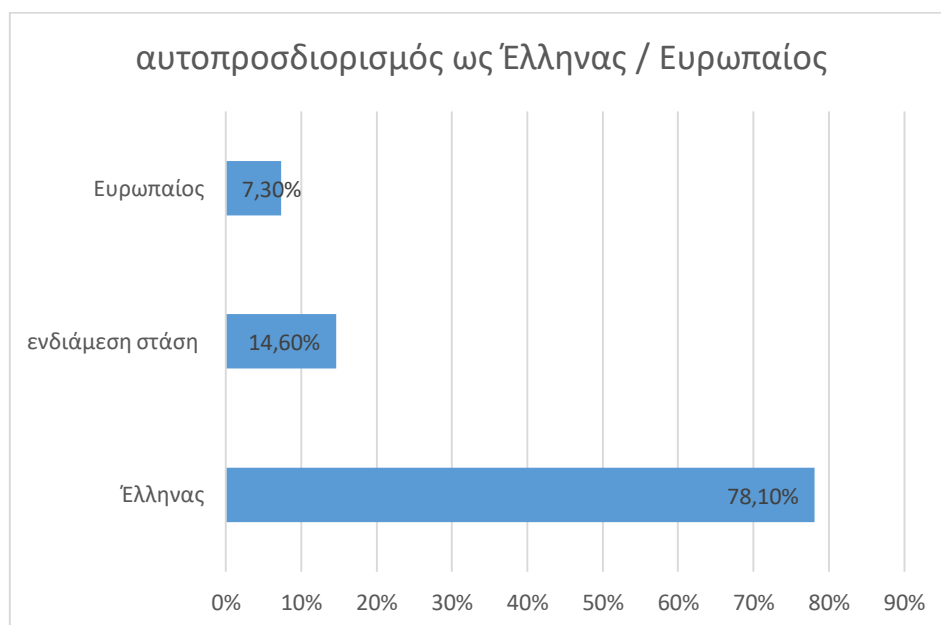
Αρ. ερώτ.	[1= πολύ διαφορετικοί, 7=ολόιδιοι]	M	SD
16	Κύπριους	5.20	1.70
13	Ιταλούς	3.63	1.67
12	Ισπανούς	3.20	1.64
19	Σέρβους	2.83	1.62
8	Γάλλους	2.47	1.41
18	Ρώσους	2.25	1.36
17	Ρουμάνους	2.16	1.32
3	Αμερικάνους	2.14	1.30
14	Καναδούς	1.89	1.21
6	Βέλγους	1.82	1.06
11	Ιρλανδούς	1.81	1.11
22	Τούρκους	1.81	1.16
15	Κροάτες	1.79	1.13
1	Άγγλους	1.78	1.09
7	Βόσνιους	1.78	1.07
10	Ελβετούς	1.78	1.06
2	Αλβανούς	1.73	1.11
4	Άραβες	1.69	1.11
9	Γερμανούς	1.68	0.98
5	Αυστριακούς	1.67	0.93
21	Σκοπιανούς	1.62	1.01
20	Σκανδιναβούς	1.56	0.93

Τέλος, για τις μεμονωμένες ερωτήσεις σχετικά με τον προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, το αν οι ερωτώμενοι αισθάνονται περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι, την προτίμηση στον ελληνικό ή ευρωπαϊκό στρατό και την προτίμηση στο εθνικό ή ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα, τα Γραφήματα 6.1 - 6.4 δείχνουν την κατανομή των απαντήσεών τους στο δείγμα, μετά την κωδικοποίησή τους σε τρεις στάθμες.

Γράφημα 6.1 Κατανομή απαντήσεων σχετικά με τον προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος

Γράφημα 6.2 Κατανομή απαντήσεων σχετικά με το αν (οι ερωτώμενοι) αισθάνονται περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι

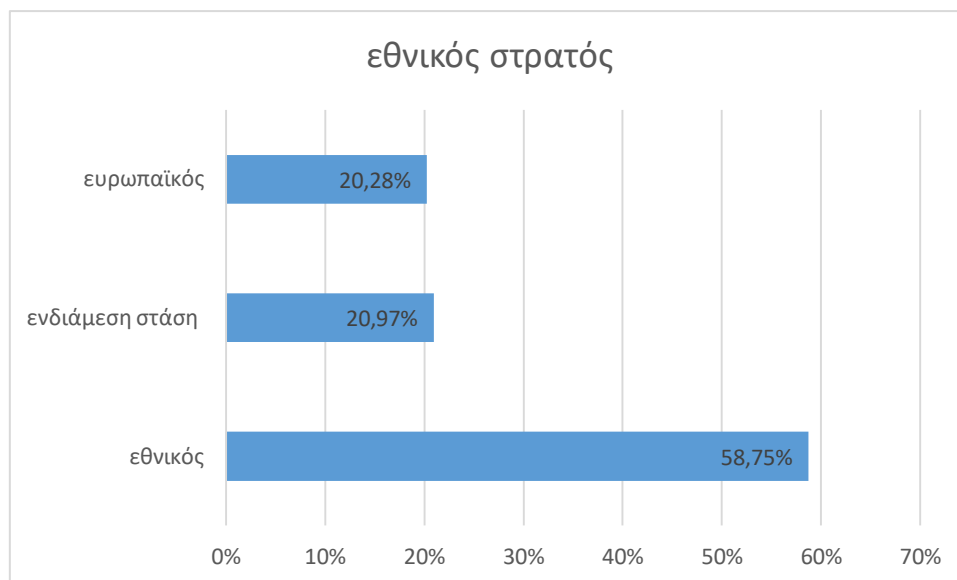
Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων τάσσεται υπέρ ενός εκπαιδευτικού συστήματος που δίνει έμφαση στην ανάπτυξη εθνικής παρά ευρωπαϊκής συνείδησης (62.22% εθνική έναντι 15.99% ευρωπαϊκή συνείδηση), ενώ επίσης συντριπτικό είναι το ποσοστό όσων απαντούν πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι (78.1% Έλληνας, έναντι 7.30% Ευρωπαίος).

Ακόμη, ποσοστό της τάξης του 58.75% προτιμά εθνικό στρατό παρά ενιαίο ευρωπαϊκό, ενώ αναφορικά με το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα, οι απόψεις – παρά την ξεκάθαρη υπεροχή του ενιαίου έναντι του εθνικού νομίσματος – παρουσιάζουν

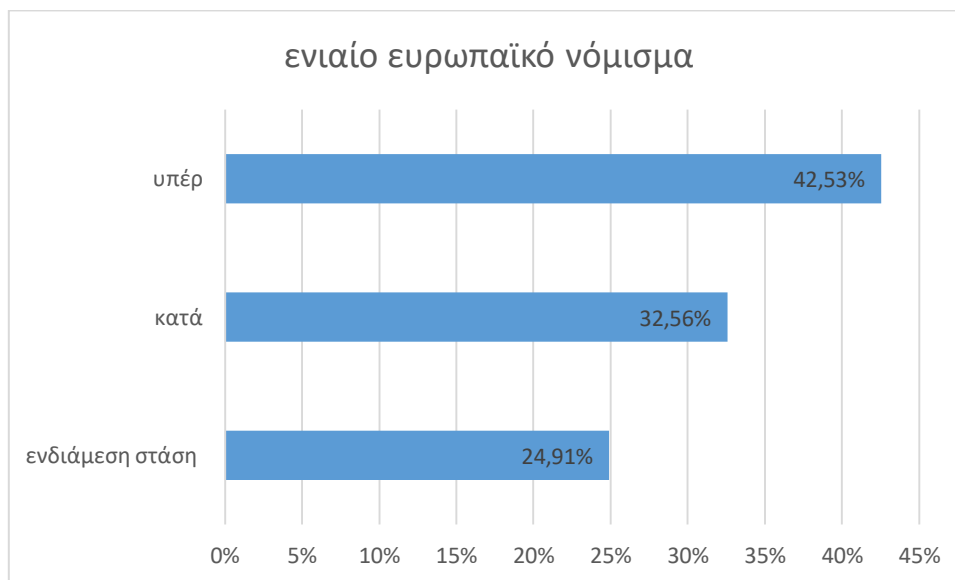

μικρότερο χάσμα μεταξύ τους (32.56% κατά του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, 24.91% ενδιάμεση στάση).

Γράφημα 6.3 Κατανομή απαντήσεων σχετικά με την προτίμηση σε εθνικό ή ενιαίο ευρωπαϊκό στρατό

Γράφημα 6.4 Κατανομή απαντήσεων σχετικά με την προτίμηση σε εθνικό ή ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα

Τα παραπάνω αποτελέσματα αποτελούν την περιγραφική προσέγγιση όλων των διαπολιτισμικών μεταβλητών που χρησιμοποιούνται στην περαιτέρω ανάλυση που ακολουθεί.

Αναφορικά με τη θεματική ενότητα των ερωτήσεων πολιτικού ενδιαφέροντος, οι μεγαλύτερες τιμές συναντώνται για την ερώτηση σχετικά με την ενίσχυση της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο, την ερώτηση σχετικά με τις φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ του ιδιωτικού τομέα και την ερώτηση σχετικά με την επαναφορά της λίστα στα ψηφοδέλτια των επόμενων κοινοβουλευτικών εκλογών. Οι ερωτήσεις σχετικά με την επαναφορά της βασιλείας και την αποδοχή του ονόματος «Νέα Μακεδονία» ή «Άνω Μακεδονία» συγκέντρωσαν τις λιγότερες θετικές κρίσεις και βρίσκονται τελευταίες στη λίστα με τους μέσους όρους των ερωτήσεων αυτής της κλίμακας (βλ. Πίνακα 6.4).

Πίνακας 6.4 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας πολιτικών στάσεων

Αρ. ερώτ.	[1=διαφωνώ απόλυτα, 5=συμφωνώ απόλυτα]	M	SD
6	Ενίσχυση της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο	3.15	1.198
12	Φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ του ιδιωτικού τομέα της ελληνικής οικονομίας	2.78	1.275
14	Επαναφορά της λίστας στα ψηφοδέλτια στις επόμενες κοινοβουλευτικές εκλογές	2.75	1.152
8	Προαιρετική αναγραφή του θρησκευματος στις νέες ταυτότητες	2.65	1.256
10	Άνοιγμα ελληνικών συνόρων στους Βορειοηπειρώτες	2.58	1.240
3	Ιδιωτικοποίηση του ΟΤΕ	2.41	1.265
4	Ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ	2.38	1.260
7	Ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ανώτατης εκπαίδευσης στη χώρα μας	2.30	1.182
5	Αποδοχή από την Ελλάδα της πρότασης Βάνς- Όουεν για τα Σκόπια όποια και αν είναι	2.22	1.151
11	Παροχή άδειας εργασίας έξι μηνών σε περιορισμένο αριθμό Αλβανών λαθρομεταναστών	2.06	1.106
13	Στάση των Αμερικανών στη Γιουγκοσλαβική κρίση	2.03	1.059
2	Αποφυλάκιση των χουντικών	1.92	1.091

9	Αποδοχή του ονόματος «Νέα Μακεδονία» ή «Άνω Μακεδονία» για τη Δημοκρατία των Σκοπίων από την Ελλάδα	1.76	.968
1	Επαναφορά της βασιλείας στην Ελλάδα	1.71	.965

Οι μέσοι όροι των δεικτών της κλίμακας κριτηρίων πολιτικής επιλογής παρουσιάζονται στον Πίνακα 6.5. Η στάση των κομμάτων στον οικονομικό τομέα, η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, η διαφάνεια στη διαχείριση των κοινών και η στάση των κομμάτων στα εθνικά ζητήματα, εμφανίζονται ως τα σημαντικότερα κριτήρια που καθορίζουν την πολιτική επιλογή των ερωτώμενων.

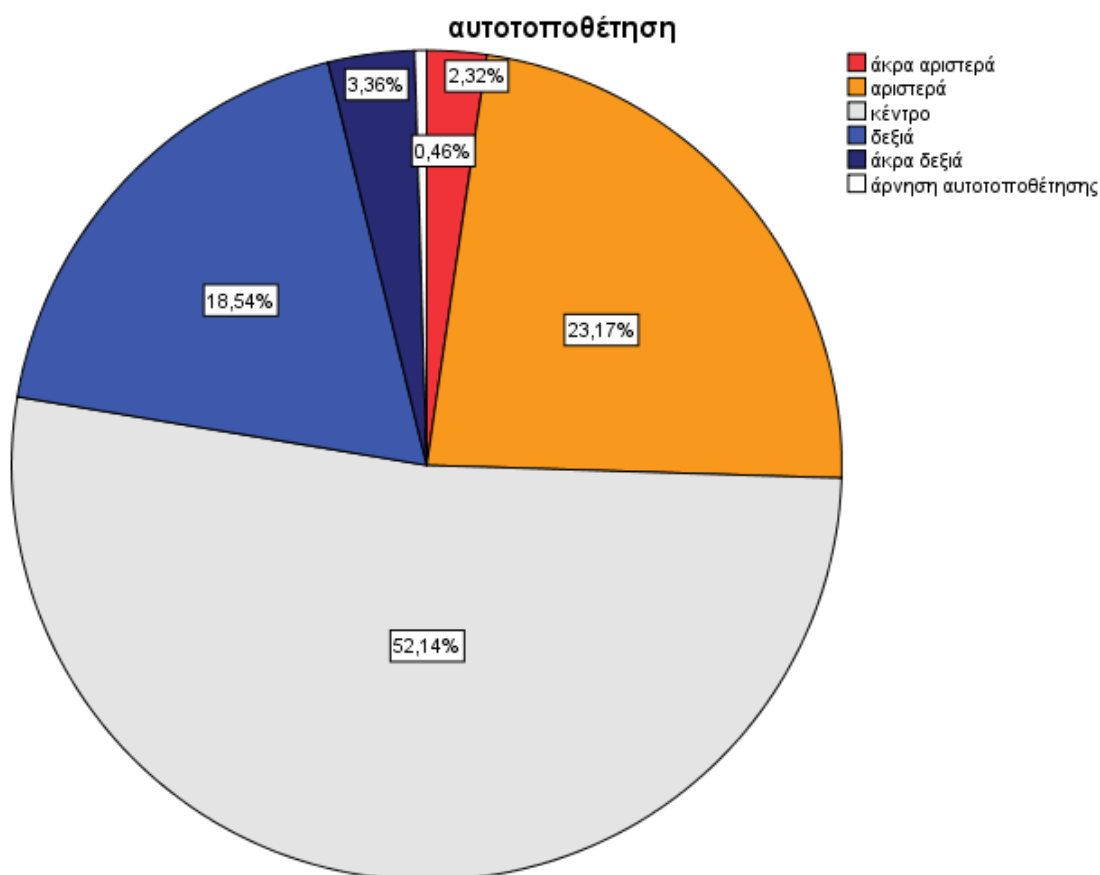
Πίνακας 6.5 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας κριτηρίων πολιτικής επιλογής

Αρ. ερώτ.	[1=καθόλου σημαντικό, 5=πολύ σημαντικό]	M	SD
3	Θέσεις των κομμάτων στον οικονομικό τομέα	4.52	.719
4	Η έμφαση που δίνεται στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων	4.43	.788
5	Η διαφάνεια και εντιμότητα στη διαχείριση των κοινών	4.37	.839
1	Η στάση των κομμάτων στα εθνικά ζητήματα	4.32	.789
2	Η ιδεολογία	4.21	.877
7	Η δυναμική παρουσία των στελεχών του κόμματος	3.92	1.042
6	Η χαρισματική προσωπικότητα του πολιτικού αρχηγού	3.65	1.186

Ολοκληρώνοντας την περιγραφική προσέγγιση των δεδομένων, παρουσιάζεται στο Γράφημα 6.5 η κατανομή των απαντήσεων αναφορικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων. Η πλειοψηφία του δείγματος αυτοτοποθετείται στο κέντρο (52.14%), ενώ ακολουθούν οι τοποθετήσεις στα αριστερά (23.17%) και στα δεξιά (18.54%) του πολιτικού φάσματος άκρα αριστερά – άκρα δεξιά. Συμπυκνώνοντας αυτή την πληροφορία της κατανομής, βλέπουμε ότι το δείγμα χαρακτηρίζεται ως κεντροαριστερό, καθώς ο μέσος όρος της πολιτικής αυτοτοποθέτησης είναι $2.988 \pm .829$ (εύρος τιμών που

κινείται από «1» έως «5» για το φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, και «6» άρνηση αυτοτοποθέτησης).

Γράφημα 6.5 Κατανομή της πολιτικής αυτοτοποθέτησης των ερωτώμενων

Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax, που εφαρμόστηκε για την κλίμακα σχετικά με τα κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας κατέληξε σε τέσσερις παράγοντες. Αναλυτικά:

- Ο πρώτος περιγράφει την αειφόρο ανάπτυξη μιας χώρας (Cronbach's $\alpha = 0.68$).
- Ο δεύτερος παράγοντας περιγράφει ένα ισχυρό εθνικό κράτος (Cronbach's $\alpha = 0.63$)
- Ο τρίτος παράγοντας περιγράφει ένα υγιές κοινωνικό κράτος (Cronbach's $\alpha = 0.60$) και
- Ο τέταρτος και τελευταίος παράγοντας που προέκυψε, περιλαμβάνει μια και μόνο δήλωση, αυτή που αντιστοιχεί στα καλά αποτελέσματα στις διεθνείς αθλητικές δραστηριότητες.

Αναλυτικά οι φορτίσεις των προτάσεων ανά παράγοντα δίνονται στον Πίνακα 6.6.

Πίνακας 6.6 Φορτίσεις κλίμακας κριτηρίων καλής πορείας μιας χώρας ανά παράγοντα

Εξηγούμενη διακύμανση: 56.86%	Παράγοντας			
	Αειφόρος ανάπτυξη	Ισχυρό εθνικό κράτος	Υγιές κοινωνικό κράτος	Καλά αθλητικά αποτελέσματα
Ιδιοτιμή:	3.715	1.458	1.207	1.011
% διακύμανση:	28.577	11.219	9.285	7.780
Σεβασμό στις πολιτισμικές παραδόσεις του έθνους	.735			
Μια ανθηρή επιστημονική έρευνα	.639			
Μια σύγχρονη αγροτική πολιτική	.623			
Ένα καλά διατηρημένο φυσικό περιβάλλον	.613			
Αυξημένη γεννητικότητα, ικανή να αποφύγει τη μείωση του πληθυσμού	.432			
Έναν ισχυρό εθνικό στρατό		.802		
Ένα ισχυρό νόμισμα		.715		
Μια επεκτατική εξωτερική πολιτική	.403	.579		
Επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν με επιτυχία το διεθνή ανταγωνισμό		.445		
Ένα προωθημένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης			.734	
Μικρό αριθμό ανέργων			.654	

Μια ανεπτυγμένη βιομηχανία	.642
Καλά αποτελέσματα στις διεθνείς αθλητικές αναμετρήσεις	.899

Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε η διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συστατικές με περιστροφή Varimax στην κλίμακα των ομοιοτήτων των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους. Η ανάλυση, τα αποτελέσματα της οποίας φαίνονται στον Πίνακα 6.7 που δίνεται παρακάτω, κατέληξε σε τρεις παράγοντες.

Πίνακας 6.7 Παραγοντική ανάλυση στην κλίμακα τομέων ομοιότητας των Ελλήνων με τους άλλους Ευρωπαίους

Εξηγούμενη διακύμανση: 60.66%	Παράγοντες		
	1($\alpha=0.81$)	2($\alpha=0.81$)	3($\alpha=0.77$)
Ιδιοτιμή:	5.488	1.321	1.077
% διακύμανση:	42.217	10.161	8.286
Τεχνολογία	.837		
Βιομηχανία	.811		
Διατροφή	.633		
Οικονομία	.631		
Αθλητισμός		.856	
Ψυχαγωγία		.745	
Παιδεία		.649	
Πολιτική		.598	.411
Πολιτιστικές παραδόσεις			.762
Ήθη-έθιμα			.736
Νοοτροπία			.696
Γλώσσα			.670
Θρησκεία			(.347)

Αν και ο δείκτης αξιοπιστίας καθενός από τους παράγοντες ήταν αρκετά υψηλός, εντούτοις η νοηματική ερμηνεία του πρώτου παράγοντα φαίνεται να περιπλέκεται από

την ύπαρξη της δήλωσης σχετικά με τη διατροφή. Όπως συνηθίζεται σε αυτές τις περιπτώσεις που η διερευνητική παραγοντική ανάλυση δεν καταλήγει σε απόλυτα ξεκάθαρους παράγοντες, εφαρμόστηκε η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση (Confirmatory Factor Analysis - CFA) στην οποία ελέγχθηκε προκαθορισμένη δομή των παραγόντων, σύμφωνα με τη θεωρία, τα αποτελέσματα της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης και τη νοηματική συνάφεια των δηλώσεων. Έτσι, η δομή που ελέγχθηκε μέσω της επιβεβαιωτικής παραγοντικής ανάλυσης ήταν αυτή που παρουσιάζεται στον Πίνακα 6.8.

Πίνακας 6.8 Παραγοντική δομή της κλίμακας τομέων ομοιότητας των Ελλήνων με τους άλλους Ευρωπαίους που διερευνήθηκε μέσω CFA²⁸

	Παράγοντες		
	Οικονομία και ανάπτυξη	Κοινωνία πολιτών	Πολιτισμός, νοοτροπία
Τεχνολογία	X		
Βιομηχανία	X		
Διατροφή		X	
Οικονομία	X		
Αθλητισμός		X	
Ψυχαγωγία		X	
Παιδεία		X	
Πολιτική		X	
Πολιτιστικές παραδόσεις			X
Ήθη-έθιμα			X
Νοοτροπία			X
Γλώσσα			X
Θρησκεία			X

Από την επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση²⁹ προέκυψε ότι το μοντέλο προσαρμόζεται πολύ καλά στα δεδομένα, καθώς οι σχετικοί δείκτες είναι υψηλότεροι

²⁸ Με X είναι σημειωμένος ο παράγοντας στον οποίο η κάθε μία από τις δηλώσεις θεωρούμε ότι έχει τη μεγαλύτερη φόρτιση.

²⁹ Καθώς τα δεδομένα μας ήταν τακτικής κλίμακας (ordinal) χρησιμοποιήσαμε πολυχρονικές συσχετίσεις και ως μέθοδο εκτίμησης την weighted least squares means and variance adjusted (WLSMV) (Kupeli κ.ά.,

από τις τιμές κατωφλιών του κάθε δείκτη (Browne και Cudek, 1993, Hu και Bentler, 1999, Marsh κ.ά 2005, Schumacker και Lomax, 1996). Συγκεκριμένα, $\chi^2(62)=231.511$, $p=0.000$, $\chi^2/df=3.73$ ($\in [2,5]$), $CFI=0.978(>=0.95)$, $RFI=0.962(>=0.90)$, $TLI=0.972(>=0.96)$, $RMSEA=0.056(<0.06)$, $SRMR=0.056(<0.90)$, $GFI=0.996(>=0.95)$, $NNFI=0.972(>=0.90)$ ενώ το γράφημα της προσαρμογής είναι το Γράφημα 1 του παραρτήματος.

Έτσι καταλήξαμε ότι:

- ο πρώτος παράγοντας σκιαγραφεί την οικονομία και την ανάπτυξη μίας χώρας (Cronbach's $\alpha = 0.79$)
- ο δεύτερος την κοινωνία πολιτών (Cronbach's $\alpha = 0.82$), και
- ο τρίτος παράγοντας σκιαγραφεί τον πολιτισμό και την ευρύτερη νοοτροπία των λαών (Cronbach's $\alpha = 0.75$).

Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax εφαρμόστηκε στην κλίμακα ομοιοτήτων με άλλους λαούς, καταλήγοντας σε τέσσερις παράγοντες (βλ. Πίνακα 6.9). Συγκεκριμένα:

- Ο πρώτος παράγοντας σκιαγραφεί τους λαούς των Δυτικών ανεπτυγμένων χωρών (Cronbach's $\alpha = 0.91$).
- Ο δεύτερος παράγοντας, περιγράφει τους λαούς που ανήκουν στο τόξο των χωρών που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως καθ' ημάς ανατολή (Cronbach's $\alpha = 0.77$).
- Ο τρίτος παράγοντας συγκροτείται από τις χώρες των Βαλκανίων, του Ανατολικού μπλοκ και την Ιρλανδία ενώ ο δείκτης αξιοπιστίας του ήταν πολύ υψηλός (Cronbach's $\alpha = 0.86$).
- Ο τέταρτος και τελευταίος παράγοντας περιλαμβάνει τους λαούς των Μεσογειακών χωρών (Cronbach's $\alpha = 0.76$).

Πίνακας 6.9 Φορτίσεις κλίμακας ομοιοτήτων με άλλους λαούς ανά παράγοντα

Εξηγούμενη	Παράγοντας			
διακύμανση: 63.380%				
	Δυτικές ανεπτυγμένες	Καθ' ημάς Ανατολή	Βαλκάνια	Μεσογειακές χώρες

2013) αντί της maximum likelihood (ML) που χρησιμοποιείται στην περίπτωση των συνεχών δεδομένων (scale). Τα αποτελέσματα της ML έδειχναν μέτρια προσαρμογή του μοντέλου στα δεδομένα.

Ιδιοτιμή:	9.512	2.028	1.354	1.050
% διακύμανση:	43.236	9.216	6.157	4.771
Αυστριακούς	.797			
Άγγλους	.771			
Ελβετούς	.764			
Γερμανούς	.733			
Βέλγους	.716			
Καναδούς	.628			
Σκανδιναβούς	.624			
Αμερικάνους	.574			.461
Τούρκους		.785		
Σκοπιανούς		.704		
Αλβανούς		.703		
Άραβες		.566		
Σέρβους			.763	
Ιρλανδούς	.437		.668	
Ρώσους			.575	
Βόσνιους		.519	.533	
Κροάτες		.506	.521	
Ρουμάνους		.458	.493	
Ισπανούς				.752
Ιταλούς				.717
Γάλλους				.714
Κύπριους				.461

Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε η διερευνητική παραγοντική ανάλυση – με τις ίδιες παραμέτρους που χρησιμοποιήθηκαν και στις προηγούμενες περιπτώσεις- και στην κλίμακα των πολιτικών στάσεων. Η ανάλυση κατέληξε σε πέντε παράγοντες (βλ. Πίνακας 6.10). Αν και οι συντελεστές Pearson (r) και ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach-α ήταν ικανοποιητικοί, με εξαίρεση το δείκτη αξιοπιστίας του δεύτερου παράγοντα, οι παράγοντες 2-5 δε χαρακτηρίζονταν από νοηματική καθαρότητα.

Πίνακας 6.10 Φορτίσεις κλίμακας πολιτικών στάσεων ανά παράγοντα

Εξηγούμενη διακύμανση: 64.393%	Παράγοντες				
	1($\alpha=0.866$)	2($\alpha=0.514$)	3($r=0.339$, $p=0.000$)	4($r=0.09$, $p=0$ $.004$)	5($r=0.177$, $p=0.000$)
Ιδιωτιμή:	3.841	1.930	1.159	1.084	1.002
% διακύμανση:	27.434	13.785	8.276	7.744	7.155
Ιδιωτικοποίηση ΟΤΕ	.860				
Ιδιωτικοποίηση ΔΕΗ	.854				
Αποφυλάκιση χουντικών	.782				
Επαναφορά της βασιλείας στην Ελλάδα	.741				
Ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ανώτατης	.707				
Στάση Αμερικανών στη Γιουγκοσλαβική κρίση		.776			
Αποδοχή από την Ελλάδα της πρότασης Βανς- Όουεν		.570			
Φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ του ιδιωτικού τομέα		.552			
Άνοιγμα των ελληνικών συνόρων στους Βορειοηπειρώτες			.894		
Παροχή άδειας εργασίας έξι μηνών σε περιορισμένο αριθμό Αλβανών λαθρομεταναστών			.676		
Ενίσχυση της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο				.639	
Αποδοχή του ονόματος «Νέα Μακεδονία» ή «Άνω Μακεδονία» για τη Δημοκρατία των Σκοπίων				-.542	
Προαιρετική αναγραφή του θρησκευόμετος στις νέες ταυτότητες					.723
Επαναφορά της λίστα στα ψηφοδέλτια στις επόμενες κοινοβουλευτικές εκλογές	.403				.703

Για να ξεπεραστεί αυτή η ερμηνευτική ασάφεια των παραγόντων, εφαρμόστηκε η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση³⁰ (Confirmatory Factor Analysis - CFA), η οποία έλεγξε τη δομή των παραγόντων που παρουσιάζεται στον Πίνακα 6.11. Σύμφωνα με αυτή, διακρίνονται τέσσερις παράγοντες:

- ο πρώτος εκφράζει τη συντηρητική στάση (Cronbach- α = 0.866),
- ο δεύτερος περιέχει προτάσεις της τρέχουσας πολιτικής συγκυρίας ($r = 0.471$, $p=0.000$),
- ο τρίτος εκφράζει τη φιλοκυβερνητική στάση ($r = 0.339$, $p=0.000$) και
- ο τέταρτος παράγοντας την εκσυγχρονιστική στάση ($r = 0.211$, $p=0.000$).

Η συγκεκριμένη δομή καθορίστηκε λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης και ελέγχοντας τους σχετικούς δείκτες της επιβεβαιωτικής παραγοντικής ανάλυσης. Η πρόταση σχετικά με την ενίσχυση της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο αφαιρέθηκε από την ανάλυση καθώς η συμπερίληψή της (με αντιστροφή των τιμών της στον παράγοντα της εκσυγχρονιστικής στάσης) χειρότερεψε τους δείκτες της ανάλυσης. Οι δείκτες της επιβεβαιωτικής παραγοντικής ανάλυσης έδειξαν ότι το μοντέλο προσαρμόζεται πολύ ικανοποιητικά στα δεδομένα, καθώς οι τιμές τους ξεπερνούν τις τιμές κατωφλιού. Αναλυτικά, έχουμε $\chi^2(59)=206.292$, $p=0.000$, $\chi^2/df=3.50$ ($\in [2,5]$), CFI=0.953(≥ 0.95), RFI=0.916(≥ 0.90), TLI=0.938(≥ 0.96), RMSEA=0.054(< 0.06), SRMR=0.059(< 0.90), GFI=0.996(≥ 0.95), NNFI=0.938(> 0.90) ενώ το σχετικό γράφημα δίνεται στο παράρτημα (Γράφημα 2).

Πίνακας 6.11 Παραγοντική δομή της κλίμακας πολιτικού ενδιαφέροντος που διερευνήθηκε μέσω CFA³¹

	Παράγοντες			
	Συντηρητική στάση	Συγκυριακή στάση	Φιλοκυβερνητική στάση	Εκσυγχρονιστική στάση
Ιδιωτικοποίηση ΟΤΕ	X			
Ιδιωτικοποίηση ΔΕΗ	X			

³⁰ Επαναλαμβάνεται πως και σε αυτή την επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση, χρησιμοποιήθηκαν πολυχρονικές συσχετίσεις και η weighted least squares means and variance adjusted (WLSMV) μέθοδος εκτίμησης, αντί της maximum likelihood (ML), καθώς τα δεδομένα με την αυστηρή στατιστική προσέγγιση είναι διατακτικά (ordinal). Τα αποτελέσματα της ML έδειχναν μέτρια προσαρμογή του μοντέλου στα δεδομένα.

³¹ Με X είναι σημειωμένος ο παράγοντας στον οποίο θεωρούμε πως κάθε μία από τις προτάσεις έχει τη μεγαλύτερη φόρτιση

Αποφυλάκιση χουντικών	X		
Επαναφορά της βασιλείας στην Ελλάδα	X		
Ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ανώτατης εκπαίδευσης	X		
Στάση Αμερικανών στη Γιουγκοσλαβική κρίση		X	
Αποδοχή από την Ελλάδα της πρότασης Βανς- Όουεν		X	
Φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ του ιδιωτικού τομέα		X	
Άνοιγμα των ελληνικών συνόρων στους Βορειοηπειρώτες			X
Παροχή άδειας εργασίας έξι μηνών σε περιορισμένο αριθμό Αλβανών λαθρομεταναστών			X
Αποδοχή του ονόματος «Νέα Μακεδονία» ή «Ανω Μακεδονία» για τη Δημοκρατία των Σκοπίων			X
Προαιρετική αναγραφή του θρησκευματος στις νέες ταυτότητες			X
Επαναφορά της λίστα στα ψηφοδέλτια στις επόμενες κοινοβουλευτικές εκλογές	X		

Τέλος, η διερευνητική παραγοντική ανάλυση που εφαρμόστηκε στην κλίμακα των κριτηρίων πολιτικής επιλογής, κατέληξε σε δύο παράγοντες:

- Ο πρώτος εκφράζει τα ιδεολογικά κριτήρια (Cronbach – $\alpha=0.757$), και
- ο δεύτερος, τα προσωποκεντρικά κριτήρια ($r= 0.594$, $p=0.000<0.05$) που θέτουν τα υποκείμενα κατά την πολιτική τους επιλογή.

Οι φορτίσεις των προτάσεων της κλίμακας στους δύο αυτούς παράγοντες δίνονται στον Πίνακα 6.12 που ακολουθεί.

Πίνακας 6.12 Παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών στην κλίμακα κριτηρίων πολιτικής επιλογής

Εξηγούμενη διακύμανση: 61.29%	Παράγοντας	
	Ιδεολογικά κριτήρια	Προσωποκεντρικά κριτήρια
Ιδιοτιμή:	2.961	1.329
% διακύμανση:	42.306	18.980
Η έμφαση που δίνεται στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων	.830	
Η διαφάνεια και εντιμότητα στη διαχείριση των κοινών	.821	
Οι θέσεις των κομμάτων στον οικονομικό τομέα	.757	
Η ιδεολογία	.533	
Η στάση των κομμάτων στα εθνικά ζητήματα ³²	.471	.460
Η χαρισματική προσωπικότητα του πολιτικού αρχηγού		.876

³² Η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση έδειξε ότι, είναι καλύτερο να συμπεριληφθεί η πρόταση αυτή στον παράγοντα των ιδεολογικών κριτηρίων, για τον οποίο άλλωστε είναι υψηλότερη και η φόρτιση αλλά και η νοηματική συνάφεια ($\chi^2(13)=33.205$, $p=0.002$, CFI=0.976, TLI=0.961, RMSEA=0.042, SRMR=0.055 αντί $\chi^2(13)=58.104$, $p=0.000$, CFI=0.946, TLI=0.912, RMSEA=0.063, SRMR=0.071, αν συμπεριληφθεί στον παράγοντα των προσωποκεντρικών κριτηρίων).

Μετά την επανακωδικοποίηση των δεικτών σε 3 στάθμες, υπολογίστηκε η κατανομή τους στο δείγμα και τα αποτελέσματα δίνονται στους Πίνακες 6.13 – 6.16. Όπως βλέπουμε, το υγιές κοινωνικό κράτος και η αειφόρος ανάπτυξη αποτελούν τα σημαντικότερα κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας (46.58% και 33.14% οι θετικές κρίσεις αντίστοιχα). Αναφορικά με τα θέματα ομοιότητας των Ελλήνων με άλλους λαούς της Ευρώπης, το 44.96% δηλώνει πως είμαστε εντελώς διαφορετικοί σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης, ενώ το 30.71% του δείγματος, δηλώνει πως είμαστε ολόιδιοι σε θέματα κοινωνίας των πολιτών. Αναφορικά με την ομοιότητα των Ελλήνων με άλλους λαούς (όχι μόνο της Ευρώπης αλλά ολόκληρου του κόσμου), ποσοστό 35.46% του δείγματος υποστηρίζει πως είμαστε εντελώς διαφορετικοί από τους λαούς που ανήκουν στις χώρες που περιγράφονται ως καθ' ημάς Ανατολή, ποσοστό 36.62% υποστηρίζει πως είμαστε εντελώς διαφορετικοί από τους άλλους Βαλκανικούς λαούς και ποσοστό 32.21% υποστηρίζει πως είμαστε ολόιδιοι με τους λαούς των ανεπτυγμένων, Δυτικών χωρών.

Σχετικά με την κλίμακα πολιτικού ενδιαφέροντος, οι απόψεις γύρω από τη συντηρητική στάση είναι σχεδόν τριχοτομημένες (36.15% διαφωνία, 33.02% ενδιάμεση στάση, 30.82% συμφωνία). Πιο ξεκάθαρη είναι η κατανομή των απόψεων γύρω από την εκσυγχρονιστική στάση και τη φιλοκυβερνητική στάση. Συγκεκριμένα, ποσοστό ίσο με το 52.61% του δείγματος τάσσεται κατά της εκσυγχρονιστικής στάσης, με το 24.33% να βρίσκεται στον αντίποδα αυτής, ενώ από την άλλη, ποσοστό 53.3% διαφωνεί με τις φιλοκυβερνητικές απόψεις, με την κυβερνητική υποστήριξη να φτάνει μόλις το 16.22%.

Πίνακας 6.13 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κριτηρίων καλής πορείας μιας χώρας (σε επίπεδο 3-βάθμιων δεικτών)

Κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας	Αειφόρος ανάπτυξη		Ισχυρό εθνικό κράτος		Υγιές κοινωνικό κράτος		Αθλητικές επιδόσεις	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Μη σημαντικό	362	41.95	351	40.67	461	53.42	408	47.28
Ενδιάμεση στάση	215	24.91	322	37.31	0	0.00	242	28.04
Πολύ σημαντικό	286	33.14	190	22.02	402	46.58	213	24.68

Σύνολο	863	100.00	863	100.00	863	100.00	863	100.00

Πίνακας 6.14 Περιγραφικά χαρακτηριστικά θεμάτων ομοιοτήτων (σε επίπεδο 3-βάθμιων δεικτών)

Θέματα ομοιότητας	Κοινωνία πολιτών		Οικονομία - ανάπτυξη		Πολιτισμός - νοοτροπία	
	N	%	N	%	N	%
Διαφορετικοί	333	38.59	388	44.96	316	36.62
Ενδιάμεση στάση	265	30.71	254	29.43	309	35.81
Ολόιδιοι	265	30.71	221	25.61	238	27.58
Σύνολο	863	100.00	863	100.00	863	100.00

Πίνακας 6.15 Περιγραφικά χαρακτηριστικά 3-βάθμιων δεικτών ομοιότητας με λαούς

Λαοί	Δυτικές αναπτυγμένες χώρες		Καθ' ημάς Ανατολή		Βαλκάνια		Μεσογειακές	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Διαφορετικοί	314	36.38	306	35.46	316	36.62	307	35.57
Ενδιάμεση στάση	271	31.40	345	39.98	294	34.07	293	33.95
Ολόιδιοι	278	32.21	212	24.57	253	29.32	263	30.48
Σύνολο	863	100.00	863	100.00	863	100.00	863	100.00

Πίνακας 6.16 Περιγραφικά χαρακτηριστικά των 3-βάθμιων δεικτών πολιτικού ενδιαφέροντος

	Συντηρητική στάση		Τρέχουσα πολιτική συγκυρία		Φιλοκυβερνητική στάση		Εκσυγχρονιστική στάση	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Διαφωνία	312	36.15	302	34.99	460	53.30	454	52.61
Ενδιάμεση στάση	285	33.02	333	38.59	263	30.48	199	23.06

Συμφωνία	266	30.82	228	26.42	140	16.22	210	24.33
Σύνολο	863	100.00	863	100.00	863	100.00	863	100.00

Τέλος, αναφορικά με τους δύο δείκτες της κλίμακας κριτηρίων πολιτικής επιλογής, ποσοστό σχεδόν ίσο με 40% δηλώνει πως τα ιδεολογικά και τα προσωποκεντρικά κριτήρια είναι δεν σημαντικά για την πολιτική του επιλογή (39.86% για τα ιδεολογικά κριτήρια, 41.36% για τα προσωποκεντρικά κριτήρια), ενώ το ποσοστό όσων θεωρούν πως τα κριτήρια αυτά είναι σημαντικά κυμαίνεται γύρω στο 30% για το καθένα (30.92% για τα ιδεολογικά, 31.63% για τα προσωποκεντρικά) (βλ.Πίνακα 6.17).

Πίνακας 6.17 Περιγραφικά χαρακτηριστικά των 3-βάθμιων δεικτών της κλίμακας κριτηρίων πολιτικής επιλογής³³.

	Ιδεολογικά κριτήρια		Προσωποκεντρικά κριτήρια	
	N	%	N	%
Καθόλου σημαντικό	344	39.86	357	41.36
Ενδιάμεση στάση	239	28.32	225	26.07
Πολύ σημαντικό	261	30.92	273	31.63
Σύνολο	844	99.10	855	99.06

6.4.2 Εφαρμογή πολυδιάστατης ανάλυσης δεδομένων

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται η πολυδιάστατη ανάλυση των δεδομένων. Για αυτή την ανάλυση, επικεντρωνόμαστε αρχικά στις μεταβλητές διαπολιτισμικού χαρακτήρα, αφήνοντας για την επόμενη φάση της επεξεργασίας την κλίμακα πολιτικού ενδιαφέροντος. Έτσι, οι μεταβλητές που συμπεριλήφθηκαν σε πρώτη φάση ήταν τα τρία από τα τέσσερα κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας, δηλαδή, η αειφόρος ανάπτυξη, το ισχυρό εθνικό κράτος και το υγιές κοινωνικό κράτος – οι αθλητικές επιδόσεις έμειναν εκτός ανάλυσης-, και οι τομείς σύγκρισης της Ελλάδας με άλλους Ευρωπαίους, δηλαδή η κοινωνία πολιτών, η οικονομία και η ανάπτυξη και ο πολιτισμός και η νοοτροπία. Από

³³ Τα ποσοστά είναι υπολογισμένα επί του συνολικού δείγματος των 863 ατόμων και δεν αθροίζουν 100% λόγω των ελλειπουσών τιμών.

την Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών, προέκυψαν έντεκα άξονες (βλ. Πίνακα 6.18) με τα χαρακτηριστικά των τριών πρώτων να περιγράφονται στον Πίνακα 6.19. Για αυτούς τους τρεις πρώτους παραγοντικούς άξονες που επεξηγούν το 45.65% της συνολικής αδράνειας, υπάρχουν πολύ υψηλές τιμές για τη δοκιμασία αξιολόγησης, γεγονός που δείχνει την παρουσία κατηγοριών σημαντικά διαφορετικών από το κέντρο βάρους οι οποίες και τους καθορίζουν. Οι σημαντικότερες κατηγορίες ανά άξονα, σύμφωνα με τη δοκιμασία αξιολόγησης, δίνονται στον Πίνακα 6.20, ενώ το παραγοντικό διάγραμμα των δύο πρώτων αξόνων δίνεται στο Γράφημα 6.6 που ακολουθεί.

Πίνακας 6.18 Ιδιοτιμές και ποσοστά αδράνειας

Άξονας	Ιδιοτιμές	Ποσοστό επί της συνολικής αδράνειας	Αθροιστικό ποσοστό
1	0.3408	18.59	18.59
2	0.2791	15.22	33.81
3	0.2171	11.84	45.65
4	0.1849	10.08	55.74
5	0.1685	9.19	64.93
6	0.1481	8.08	73.01
7	0.1333	7.27	80.28
8	0.1189	6.49	86.77
9	0.0945	5.15	91.92
10	0.0787	4.29	96.21
11	0.0694	3.79	100.00

Πίνακας 6.19 Τρεις πρώτοι παραγοντικοί άξονες της Ανάλυσης Πολλαπλών Αντιστοιχιών

	Συντεταγμένες			Συνεισφορά			Τετράγωνο συνημιτόνου			Δοκιμασία αξιολόγησης		
	Άξονας 1	Άξονας 2	Άξονας 3	Άξονας 1	Άξονας 2	Άξονας 3	Άξονας 1	Άξονας 2	Άξονας 3	Άξονας 1	Άξονας 2	Άξονας 3
Κοινωνία πολιτών												
Διαφορετικοί	0.87	-0.41	0.39	14.43	3.89	4.51	0.48	0.11	0.10	20.35	-9.56	9.08

Ενδιάμεση στάση	-0.13	0.05	-1.12	0.25	0.04	29.82	0.01	0.00	0.56	-2.53	0.89	-21.98
Ολόιδιοι	-0.97	0.47	0.63	14.11	4.06	9.48	0.42	0.10	0.18	-18.94	9.20	12.40
Οικονομία- ανάπτυξη												
Διαφορετι κοί	0.74	-0.22	0.34	12.16	1.30	3.93	0.45	0.04	0.09	19.74	-5.84	8.95
Ενδιάμεση στάση	-0.16	0.02	-1.05	0.35	0.01	24.87	0.01	0.00	0.46	-2.96	0.44	-19.89
Ολόιδιοι	-1.13	0.36	0.61	15.89	1.98	7.40	0.44	0.04	0.13	-19.40	6.19	10.57
Πολιτισμός-νοοτροπία												
Διαφορετι κοί	0.67	-0.38	0.49	8.11	3.17	6.78	0.26	0.08	0.14	15.02	-8.50	10.96
Ενδιάμεση στάση	0.06	-0.09	-0.60	0.06	0.17	9.78	0.00	0.00	0.20	1.25	-1.96	-13.08
Ολόιδιοι	-0.97	0.62	0.12	12.62	6.37	0.32	0.36	0.15	0.01	-17.53	11.27	2.22
Αειφόρος ανάπτυξη												
Μη σημαντικό	-0.40	-0.62	0.08	3.25	9.70	0.23	0.11	0.28	0.01	-9.94	-15.53	2.10
Ενδιάμεση στάση	-0.03	-0.32	-0.11	0.01	1.51	0.21	0.00	0.03	0.00	-0.56	-5.39	-1.79
Πολύ σημαντικό	0.53	1.03	-0.03	4.53	20.87	0.02	0.14	0.52	0.00	10.93	21.23	-0.56
Ισχυρό εθνικό κράτος												
Μη σημαντικό	-0.48	-0.48	0.17	4.63	5.51	0.89	0.16	0.16	0.02	-11.73	-11.58	4.11
Ενδιάμεση στάση	0.16	-0.23	-0.24	0.44	1.22	1.60	0.01	0.03	0.03	3.53	-5.30	-5.36
Πολύ σημαντικό	0.63	1.28	0.09	4.24	21.41	0.13	0.11	0.46	0.00	9.79	19.91	1.38
Υγιές κοινωνικό κράτος												
Μη σημαντικό	-0.30	-0.52	-0.01	2.28	8.76	0.01	0.10	0.31	0.00	-9.30	-16.47	-0.44
Πολύ σημαντικό	0.34	0.60	0.02	2.62	10.04	0.01	0.10	0.31	0.00	0.00	0.00	0.00

Πίνακας 6.20 Συγκεντρωτικά αποτελέσματα σημαντικότερων κατηγοριών ανά άξονα σύμφωνα με τη δοκιμασία αξιολόγησης

Μεταβλητή	Άξονας 1		Άξονας 2			Άξονας 3		
	Κατηγορία μεταβλητής	Δοκιμασία αξιολόγησης	Μεταβλητή	Κατηγορία μεταβλητής	Δοκιμασία αξιολόγησης	Μεταβλητή	Κατηγορία μεταβλητής	Δοκιμασία αξιολόγησης
Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	-19.40	Υγιές κοινωνικό κράτος	Μη σημαντικό	-16.47	Κοινωνία πολιτών	Ενδιάμεση στάση	-21.98
Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	-18.94	Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντικό	-15.53	Οικονομία-ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	-19.89

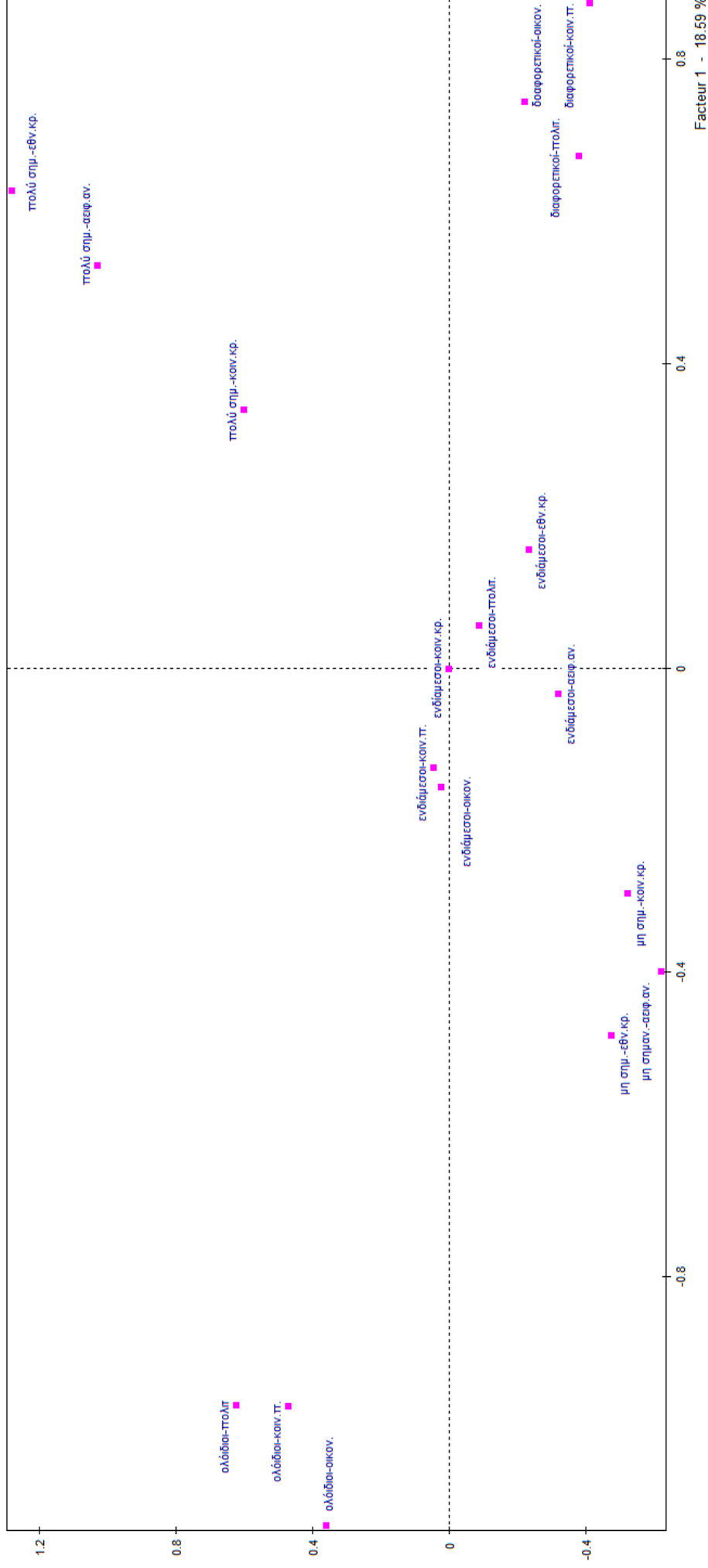
Πολιτισμός- νοοτροπία	Ολόιδιοι	-17.53	Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	-11.58	Πολιτισμός- νοοτροπία	Ενδιάμεση στάση	-13.08
Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	-11.73	Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	-9.56	Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	-5.36
Μεσαία περιοχή			Μεσαία περιοχή			Μεσαία περιοχή		
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	10.93	Πολιτισμός- νοοτροπία	Ολόιδιοι	11.27	Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	9.08
Πολιτισμός- νοοτροπία	Διαφορετικοί	15.02	Υγιές κοινωνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	16.47	Οικονομία- ανάπτυξη	Ολόιδιοι	10.57
Οικονομία- ανάπτυξη	Διαφορετικοί	19.74	Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	19.91	Πολιτισμός- νοοτροπία	Διαφορετικοί	10.96
Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	20.35	Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	21.23	Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	12.40

Γράφημα 6.6 Παραγοντικό διάγραμμα – Κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας και βαθμός ομοιότητας Ελλήνων – Ευρωπαίων σε συγκεκριμένους τομείς³⁴

- ³⁴ • Ολόιδιοι- πολιτ. : Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
- Ολόιδιοι – κοιν. π.: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.
  - Ολόιδιοι – οικον.: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης.
  - Μη σημ.- εθν. κρ.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους.
  - Μη σημ. – αιφ. αν.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η αειφόρος ανάπτυξη
  - Μη σημ. – κοιν.κρ.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η ύπαρξη κοινωνικού κράτους.
  - Ενδιάμεσοι- οικον.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας.
  - Ενδιάμεσοι- κοιν.π.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.
  - Ενδιάμεσοι – κοιν.κρ.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της ύπαρξης κοινωνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Ενδιάμεσοι – πολιτ.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
  - Ενδιάμεσοι – αιφ.αν.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της αειφόρου ανάπτυξης ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Ενδιάμεσοι- εθν. κρ.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα του ισχυρού εθνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Πολύ σημ.- εθν.κρ.: Είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Πολύ σημ. – αιφ.αν.: Είναι πολύ σημαντική η αειφόρος ανάπτυξη ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Πολύ σημ.- κοιν.κρ.: Είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη κοινωνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Διαφορετικοί- οικον.: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης.

-
- Διαφορετικοί- πολιτ...: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
  - Διαφορετικοί- κοιν.π...: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.

Facteur 2 - 15.22 %

Έτσι, ο πρώτος άξονας αντιπαράθετει όσους θεωρούν ότι Έλληνες και Ευρωπαίοι είναι ολόιδιοι, με εκείνους που θεωρούν ότι είναι πολύ διαφορετικοί. Η σύγκριση γίνεται και στους τρεις τομείς σύγκρισης που συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση, δηλαδή την οικονομία, την κοινωνία των πολιτών και τον πολιτισμό. Στην ίδια κατεύθυνση, βλέπουμε σημαντική αντίθεση μεταξύ όσων θεωρούν πως η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους δεν αποτελεί κριτήριο για την καλή πορεία μιας χώρας – και οι οποίοι βρίσκονται πιο κοντά με όσους θεωρούν ότι είμαστε ολόιδιοι με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους – και όσων, από την άλλη πλευρά διαπιστώνουν χάσμα μεταξύ Ελλήνων και Ευρωπαίων και αξιολογούν την αειφόρο ανάπτυξη μιας χώρας ως ένα πολύ σημαντικό κριτήριο αξιολόγησης της πορείας της.

Ο δεύτερος άξονας ορίζεται από όσους πιστεύουν πως η ανάπτυξη ενός υγιούς κοινωνικού κράτους, η αειφόρος ανάπτυξη και η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους δεν αποτελούν σημαντικά κριτήρια ώστε να αποφανθούν πως μια χώρα πορεύεται καλά και όσους θεωρούν πως τα παραπάνω κριτήρια είναι πολύ σημαντικά για αυτή την κρίση. Οι υποστηρικτές της πρώτης άποψης, γειτνιάζουν με όσους πιστεύουν πως Έλληνες και Ευρωπαίοι είμαστε διαφορετικοί σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών, ενώ στον αντίποδα του άξονα, όσους κρίνουν πως τα εξεταζόμενα κριτήρια είναι σημαντικά, γειτνιάζουν με όσους θεωρούν πως, πολιτισμικά, Έλληνες και Ευρωπαίοι είναι ολόιδιοι.

Στο ένα άκρο του τρίτου άξονα, συναντάμε όσους εξέφρασαν ενδιάμεση θέση στη σύγκρισή μας με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους σε θέματα κοινωνίας των πολιτών, οικονομίας και ανάπτυξης όπως και πολιτισμού και νοοτροπίας. Στο άλλο άκρο του άξονα, βρίσκονται όσους θεωρούν πως είμαστε ολόιδιοι με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών και σε θέματα οικονομίας, ενώ διαφέρουμε σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας. Ωστόσο όσους θεωρούν ότι είμαστε διαφορετικοί σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών, φαίνεται να βρίσκονται κοντά στις απόψεις των υποκειμένων αυτού του άκρου του άξονα, προσδίδοντας μια χροιά όχι και τόσο ξεκάθαρης στάσης. Έτσι, θα λέγαμε πως τα υποκείμενα αυτής της κατηγορίας φαίνεται να διακατέχονται από αμφιταλαντευόμενες απόψεις και να μην έχουν διαμορφωμένο ένα συνεκτικό και συμπαγές ιδεολογικό πλαίσιο.

Εφαρμόζοντας την ιεραρχική ταξινόμηση των υποκειμένων σύμφωνα με τις συντεταγμένες τους στους πέντε^{35,36} από τους έντεκα παραγοντικούς άξονες που προέκυψαν από την προηγούμενη παραγοντική ανάλυση, και διαμερίζοντας στη συνέχεια το παραγόμενο δεντρόγραμμα σε τρεις κλάσεις³⁷, προκύπτει η διαμέριση που φαίνεται στον Πίνακα 6.21.

Πίνακας 6.21 Αυτόματη περιγραφή των τριών κλάσεων της ιεραρχικής ταξινόμησης.

Κλάση 1/3: Αδιαφορία για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα.							
Αριθμός ατόμων 440							
Ποσοστό 50.98%							
Μεταβλητή	Χαρακτηριστική κατηγορία απαντήσεων	% της κατηγορίας στην κλάση	% της κατηγορίας στο σύνολο του δείγματος	% της κλάσης στην κατηγορία	Τιμή ελέγχου	P	Αρ. ατόμων
Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	56.59	37.31	77.33	12.12	0.000	322
Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	54.77	38.59	72.37	10.02	0.000	333
Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	57.73	44.96	65.46	7.67	0.000	388
Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	47.73	36.62	66.46	6.89	0.000	316
Κοινωνία πολιτών	Ενδιάμεση στάση	39.55	30.71	65.66	5.70	0.000	265
Οικονομία-ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	37.50	29.43	64.96	5.26	0.000	254
Υγιές κοινωνικό κράτος	Μη σημαντικό	59.32	53.42	56.62	3.48	0.000	461
Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντικό	47.73	41.95	58.01	3.45	0.000	362
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ενδιάμεση στάση	41.14	35.81	58.58	3.27	0.001	309
Αειφόρος ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	29.09	24.91	59.53	2.82	0.002	215
Υγιές κοινωνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	40.68	46.58	44.53	-3.48	0.000	402
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	23.18	33.14	35.66	-6.30	0.000	286
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ολόιδιοι	11.14	27.58	20.59	-11.20	0.000	238
Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	4.77	25.61	9.50	-15.00	0.000	221

³⁵ Η επιλογή 5 παραγοντικών αξόνων είναι η εξ' ορισμού επιλογή του στατιστικού πακέτου που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση. Στη συγκεκριμένη εφαρμογή, η επιλογή αυτή δικαιολογείται και από το γεγονός πως οι πρώτοι παραγοντικοί άξονες δεν εξηγούν, ο καθένας, ποσοστό μεγαλύτερο του 20% της συνολικής αδράνειας και επομένως απαιτείται ικανός αριθμός παραγοντικών αξόνων για την καλύτερη απεικόνιση του δείγματος, ενώ ταυτόχρονα από τις 2 μεταβλητές που περιλαμβάνονται στην ανάλυση, προκύπτουν 6 ενεργές κατηγορίες.

³⁶ Οι πέντε παράγοντες εξηγούν το 64.93% της συνολικής αδράνειας.

³⁷ Ορίζοντας οι παραγόμενες κλάσεις να είναι από 3 έως 10 στο πλήθος, προκύπτουν 3 εναλλακτικές. Η πρώτη είναι αυτή των 3 κλάσεων που χρησιμοποιήθηκε στην περαιτέρω ανάλυση, ενώ στις άλλες δύο είχαμε 6 και 7 κλάσεις αντίστοιχα, αριθμός που κρίθηκε αρκετά μεγάλος για την ερμηνεία τους.

Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	5.68	30.71	9.43	-17.05	0.000	265
Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	0.00	22.02	0.00	-17.89	0.000	190
Υγιές κοινωνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	0.00	0.00	-99.99	0.000	0

Κλάση 2/3: Εκσυγχρονισμός εθνικού κράτους

Αριθμός ατόμων 155

Ποσοστό 17.96%

Μεταβλητή	Χαρακτηριστική κατηγορία απαντήσεων	% της κατηγορίας στην κλάση	% της κατηγορίας στο σύνολο του δείγματος	% της κλάσης στην κατηγορία	Τιμή ελέγχου	P	Αρ. ατόμων
Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	100.00	22.02	81.58	24.92	0.000	190
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	78.06	33.14	42.31	12.73	0.000	286
Υγιές κοινωνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	70.97	46.58	27.36	6.68	0.000	402
Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	61.94	44.96	24.74	4.60	0.000	388
Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	52.90	38.59	24.62	3.91	0.000	333
Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	47.10	36.62	23.10	2.87	0.002	316
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ολόιδιοι	18.71	27.58	12.18	-2.70	0.003	238
Αειφόρος ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	10.97	24.91	7.91	-4.62	0.000	215
Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	10.32	30.71	6.04	-6.45	0.000	265
Υγιές κοινωνικό κράτος	Μη σημαντικό	29.03	53.42	9.76	-6.68	0.000	461
Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	4.52	25.61	3.17	-7.41	0.000	221
Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντικό	10.97	41.95	4.70	-9.14	0.000	362
Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	37.31	0.00	-12.56	0.000	322
Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	0.00	40.67	0.00	-13.33	0.000	351
Υγιές κοινωνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	0.00	0.00	-99.99	0.000	0

Κλάση 3/3: Ευρωκεντρισμός

Αριθμός ατόμων 268

Ποσοστό 31.05%

Μεταβλητή	Χαρακτηριστική κατηγορία απαντήσεων	% της κατηγορίας στην κλάση	% της κατηγορίας στο σύνολο του δείγματος	% της κλάσης στην κατηγορία	Τιμή ελέγχου	P	Αρ. ατόμων
Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	83.58	30.71	84.53	22.85	0.000	265
Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	72.01	25.61	87.33	20.84	0.000	221
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ολόιδιοι	59.70	27.58	67.23	13.80	0.000	238
Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	59.70	40.67	45.58	7.53	0.000	351
Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντικό	50.37	41.95	37.29	3.28	0.001	362

Πολιτισμός-νοοτροπία	Ενδιάμεση στάση	27.99	35.81	24.27	-3.17	0.001	309
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	23.51	33.14	22.03	-4.02	0.000	286
Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	27.24	37.31	22.67	-4.08	0.000	322
Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	13.06	22.02	18.42	-4.31	0.000	190
Οικονομία-ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	13.81	29.43	14.57	-6.98	0.000	254
Κοινωνία πολιτών	Ενδιάμεση στάση	12.69	30.71	12.83	-8.01	0.000	265
Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	12.31	36.62	10.44	-10.41	0.000	316
Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	14.18	44.96	9.79	-12.66	0.000	388
Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	3.73	38.59	3.00	-15.54	0.000	333
Υγιές κοινωνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	0.00	0.00	-99.99	0.000	0

Η πρώτη κλάση αποτελείται από N=440 άτομα, μέγεθος που αντιστοιχεί στο 50.98% του δείγματος. Η κλάση χαρακτηρίζεται κυρίως από όσους κράτησαν ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της ανάπτυξης ενός ισχυρού εθνικού κράτους ως κριτήριο καλής πορείας μιας χώρας με ποσοστό 56.59% στην κλάση. Τα υποκείμενα αυτής της κλάσης, γνωμοδότησαν υπέρ της ενδιάμεσης στάσης ή της διαφορετικότητας των Ελλήνων απέναντι στους Ευρωπαίους σε θέματα κοινωνίας των πολιτών, σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας αλλά και σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης. Τέλος, κράτησαν ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της αειφόρου ανάπτυξης ως κριτήριο καλής πορείας μιας χώρας και αξιολόγησαν αρνητικά τη σημαντικότητα της ανάπτυξης ενός υγιούς κοινωνικού κράτους και την αειφόρο ανάπτυξη. Το προφίλ αυτό θα λέγαμε ότι σκιαγραφεί το κομμάτι της κοινωνίας που είναι αδιάφορο ως προς τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα και αντιδρά νωχελικά στα διάφορα κοινωνικά ερεθίσματα.

Η δεύτερη κλάση που προέκυψε, αντιστοιχεί στο 17.96% του δείγματος, συμπεριλαμβάνοντας N=155 υποκείμενα. Τα υποκείμενα αυτής της κλάσης αξιολογούν ως πολύ σημαντικούς παράγοντες που καθορίζουν την καλή πορεία μιας χώρας την ανάπτυξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους, τη λειτουργία ενός υγιούς κοινωνικού κράτους καθώς και την αειφόρο ανάπτυξη της χώρας. Για τα ίδια υποκείμενα, οι Έλληνες είμαστε πολύ διαφορετικοί σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης, σε θέματα της κοινωνίας πολιτών και σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας, σε σύγκριση με τους άλλους Ευρωπαίους. Τα χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας αποτελούν σαφείς ενδείξεις πως πρόκειται για το κομμάτι της κοινωνίας που αντιλαμβάνεται τη διαφορετικότητα και τις ιδιαιτερότητες των Ελλήνων απέναντι στους υπόλοιπους Ευρωπαίους ως ένα χάσμα μεταξύ των δύο και εκφράζει την ανάγκη να πετύχουμε τη σύγκλισή μας με τους λαούς

της υπόλοιπης Ευρώπης μέσα από εκσυγχρονιστικές διαδικασίες που θα επιτρέψουν την ανάπτυξη ενός κράτους το οποίο θα έχει υγιή και ολοκληρωμένο κοινωνικό ιστό, με αιεφόρο ανάπτυξη και ταυτόχρονα με ισχυρό εθνικό προφίλ.

Τέλος, η τρίτη κλάση αντιστοιχεί στο 31.05% του δείγματος, με N=268 υποκείμενα. Τα υποκείμενα αυτά εκφράζουν την άποψη ότι Έλληνες και Ευρωπαίοι είναι ολόιδιοι σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών, σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης καθώς και σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας. Η ανάπτυξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους και η αιεφόρος ανάπτυξη της χώρας, δεν προκρίνονται ως σημαντικά κριτήρια για την αξιολόγηση της πορείας της. Θα λέγαμε πως τα παραπάνω χαρακτηριστικά σκιαγραφούν όσους επιθυμούν την ταύτιση με τους Ευρωπαίους, χωρίς ιδιαίτερους ελεγκτικούς μηχανισμούς και προϋποθέσεις ως προς τις συγκρίσεις και τα κριτήρια αφομοίωσης. Πρόκειται δηλαδή για το κομμάτι της κοινωνίας που εκφράζει τον Ευρωκεντρισμό.

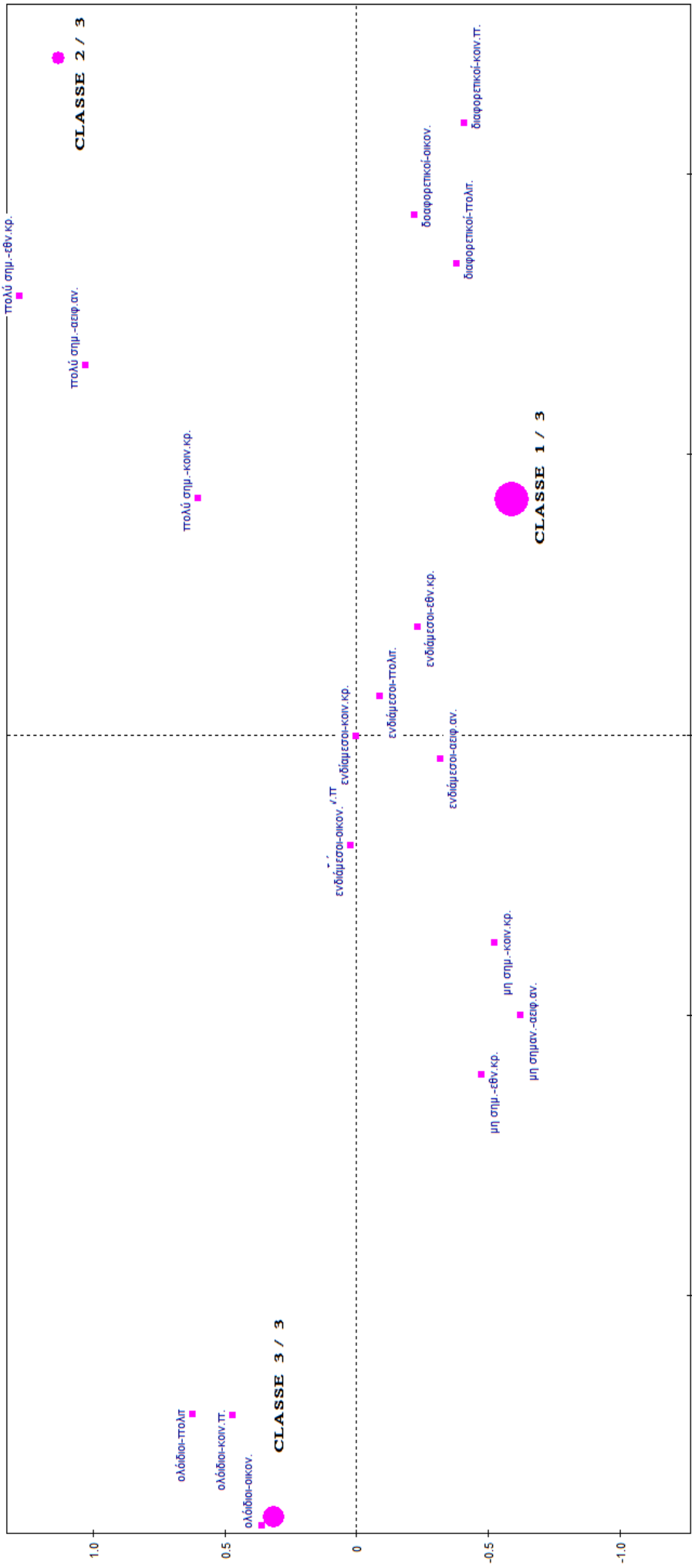
Το Γράφημα 6.7 που ακολουθεί, αποτελεί προβολή των κλάσεων αυτών στο παραγοντικό διάγραμμα των δύο πρώτων παραγόντων, όπως αυτοί προέκυψαν από την Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών που προηγήθηκε. Κάθε ομάδα περιλαμβάνει τα υποκείμενα που βρίσκονται πιο κοντά σε κάθε παράγοντα.

Γράφημα 6.7 Προβολή των κέντρων των τριών κλάσεων της ιεραρχικής ταξινόμησης, στους δύο πρώτους παραγοντικούς άξονες³⁸

- ³⁸ Ολόιδιοι- πολιτ. : Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
- Ολόιδιοι – κοιν. π.: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.
  - Ολόιδιοι – οικον.: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης.
  - Μη σημ.- εθν. κρ.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους.
  - Μη σημ. – αιεφ. αν.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η αιεφόρος ανάπτυξη
  - Μη σημ. – κοιν.κρ.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η ύπαρξη κοινωνικού κράτους.
  - Ενδιάμεσοι- οικον.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας.
  - Ενδιάμεσοι- κοιν.π.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.
  - Ενδιάμεσοι – κοιν.κρ.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της ύπαρξης κοινωνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Ενδιάμεσοι – πολιτ.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
  - Ενδιάμεσοι – αιεφ.αν.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της αιεφόρου ανάπτυξης ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Ενδιάμεσοι- εθν. κρ.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα του ισχυρού εθνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Πολύ σημ.- εθν.κρ.: Είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.

-
- Πολύ σημ. – αειφ.αν.: Είναι πολύ σημαντική η αειφόρος ανάπτυξη ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Πολύ σημ.- κοιν.κρ.: Είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη κοινωνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Διαφορετικοί- οικον.: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης.
  - Διαφορετικοί- πολιτ.: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
  - Διαφορετικοί- κοιν.π...: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.

Facteur 2 - 15.22 %

Facteur 1 - 18.59 %

Στην επόμενη φάση της ανάλυσης, ελέγχθηκε η ύπαρξη πιθανών διαφοροποιήσεις των τιμών των μεμονωμένων προτάσεων³⁹ μέσα στις ομάδες που προέκυψαν από την προηγούμενη ανάλυση και οι οποίες επαναλαμβάνεται πως ήταν η ομάδα των αδιάφορων για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, η ομάδα των υποστηρικτών του εκσυγχρονισμού του εθνικού κράτους και η ομάδα των υποστηρικτών του ευρωκεντρισμού.

Η διατακτική λογιστική παλινδρόμηση έδειξε ότι, οι απόψεις σχετικά με το στόχο του εκπαιδευτικού συστήματος δε διαφοροποιούνται στατιστικά σημαντικά μεταξύ των ομάδων (LR $\chi^2(1)=8.52$, $p=0.8531>0.05$, $\text{pseudoR}^2=0.000$), με τη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης να προκρίνεται, έναντι της ευρωπαϊκής συνείδησης, ως στόχος του εκπαιδευτικού συστήματος και στις τρεις ομάδες. Επιπλέον, οι ερωτώμενοι δήλωσαν στην πλειοψηφία τους ότι αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι, με την κατανομή των απαντήσεων να μη διαφοροποιείται στατιστικά σημαντικά μεταξύ των τριών ομάδων (LR $\chi^2(1)=1.46$, $p=0.2267>0.05$, $\text{pseudoR}^2=0.0013$). Στην ερώτηση σχετικά με το στρατό, ο εθνικός χαρακτήρας του, υπερτερεί έναντι του ευρωπαϊκού, σε όλες τις ομάδες, με τις επιμέρους διαφοροποιήσεις να μην είναι στατιστικά σημαντικές, σύμφωνα με τη διατακτική λογιστική παλινδρόμηση (LR $\chi^2(1)=1.42$, $p=0.234>0.05$, $\text{pseudoR}^2=0.0009$). Ωστόσο, στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων βρέθηκαν σχετικά με την ύπαρξη ενός εθνικού ή ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος (LR $\chi^2(1)=8.45$, $p=0.0036<0.05$, $\text{pseudoR}^2=0.0046$). Αν και σε όλες τις ομάδες η ύπαρξη ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, συγκεντρώνει υψηλότερα ποσοστά από εκείνα του εθνικού νομίσματος, για την ομάδα των αδιάφορων και αυτή των εκσυγχρονιστών, παρατηρούνται μικρές διαφοροποιήσεις των ποσοστών (%) των ακραίων τιμών (ισχυρό εθνικό vs ενιαίο ευρωπαϊκό) και παρόμοια ποσοστά της ενδιάμεσης στάσης. Στην ομάδα των ευρωκεντρικών όμως, παρατηρούνται σχεδόν διπλάσια ποσοστά υπέρ της ύπαρξης ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος (50%), σε σύγκριση με τα ποσοστά υπέρ του ισχυρού εθνικού νομίσματος (25.4%). Ο Πίνακας 6.22 παρουσιάζει την αναλυτική κατανομή των απαντήσεων των μεμονωμένων ερωτήσεων στις τρεις ομάδες, σε απόλυτους αριθμούς και ποσοστά (%) επί των ομάδων.

---

³⁹ Υπενθυμίζεται ότι οι μεμονωμένες ερωτήσεις ήταν οι εξής:

- Σε ποιο βαθμό το εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να αποβλέπει στη δημιουργία πολιτών με εθνική ή Ευρωπαϊκή συνείδηση (1=εθνική συνείδηση, 5=ευρωπαϊκή συνείδηση)
- Κατά πόσο νιώθετε περισσότερο Έλληνας ή Ευρωπαίος (1=περισσότερο Έλληνας, 5=περισσότερο Ευρωπαίος)
- Κατά πόσο προτιμάτε έναν ισχυρό εθνικό στρατό ή έναν ενιαίο ευρωπαϊκό στρατό (1=υπέρ ευρωπαϊκού στρατού, 5=υπέρ εθνικού στρατού)
- Γνώμη για το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα (1=πολύ κατά, 5=πολύ υπέρ).

Πίνακας 6.22 Κατανομή απαντήσεων μεμονωμένων ερωτήσεων στις 3 ομάδες των αδιάφορων, εκσυγχρονιστών και ευρωκεντρικών⁴⁰.

		Αδιάφοροι (CL1)	Εκσυγχρονιστές (CL2)	Ευρωκεντρικοί (CL3)	Σύνολο
Εκπαιδευτικό σύστημα	Εθνικό	263(59.8%)	113(72.9%)	161(60.1%)	537(62.2%)
	Ενδιάμεση στάση	113(25.7%)	22(14.2%)	53(19.8%)	188(21.8%)
	Ευρωπαϊκό	64(14.5%)	20(12.9%)	54(20.1%)	138(16%)
Νιώθουν περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι	Έλληνας	343(78%)	133(85.8%)	198(73.9%)	674(78.1%)
	Ενδιάμεση στάση	70(15.9%)	15(9.7%)	41(15.3)	126(14.6%)
	Ευρωπαίος	27(6.1%)	7(4.5)	29(10.8%)	63(7.3%)
Ισχυρός εθνικός στρατός ή ενιαίος ευρωπαϊκός στρατός	Εθνικός στρατός	255(58.0%)	107(69%)	145(54.1%)	507(58.7%)
	Ενδιάμεση στάση	103(23.4%)	23(14.8%)	55(20.5%)	181(21%)
	Ευρωπαϊκός στρατός	82(18.6%)	25(16.1%)	68(25.4%)	175(20.3%)
Ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα	κατά ευρωπαϊκού νομίσματος	157(35.7%)	56(36.1%)	68(25.4%)	281(32.6%)
	Ενδιάμεση στάση	108(24.5%)	41(26.5%)	66(24.6%)	215(24.9%)
	υπέρ ευρωπαϊκού νομίσματος	175(39.8%)	58(37.4%)	134(50%)	367(42.5%)
Σύνολο		440(100%)	155(100%)	268(100%)	863(100%)

Ολοκληρώνοντας την έρευνα αυτή, σε μια προσπάθεια να ιχνηλατήσουμε τα χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν την εθνική ταυτότητα, εφαρμόσαμε την ανάλυση πολλαπλών αντιστοιχιών και την ιεραρχική ταξινόμηση που παρουσιάσαμε νωρίτερα, χρησιμοποιώντας όμως επιπλέον, ως συμπληρωματικές μεταβλητές, τις ανεξάρτητες ερωτήσεις σχετικά με το εκπαιδευτικό σύστημα, το αν οι ερωτώμενοι νιώθουν περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι, το στρατό και το νόμισμα, αλλά και τους δείκτες που προέκυψαν από την κλίμακα της σύγκρισης των Ελλήνων με άλλους λαούς, δηλαδή τις δυτικές ανεπτυγμένες χώρες, τις χώρες της καθ' ημάς ανατολής και τις χώρες της

⁴⁰ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αφορούν στα ποσοστά επί των ομάδων.

Μεσογείου. Ο δείκτης που περιελάμβανε χώρες των Βαλκανίων, του ανατολικού μπλοκ και την Ιρλανδία, δε συμπεριλήφθηκε καθώς δε θεωρήθηκε αρκετά συνεκτικός και διαυγής. Τα αποτελέσματα της μεθόδου δίνονται στον Πίνακα 6.23 που ακολουθεί, ενώ η αναπαράσταση των σχέσεων αυτών δίνεται στο Γράφημα 6.8. Τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα των σημαντικότερων κατηγοριών ανά άξονα για τις ενεργές και συμπληρωματικές κατηγορίες, σύμφωνα με τη δοκιμασία αξιολόγησης της ανάλυσης αυτής που συμπεριλαμβάνει και τις συμπληρωματικές μεταβλητές, δίνονται στον Πίνακα 6.1 του Παραρτήματος.

Για την πρώτη κλάση των «αδιάφορων» υποκειμένων, από τις συμπληρωματικές μεταβλητές, σημαντικές ήταν οι χώρες με τις οποίες συγκρινόταν η Ελλάδα και η προσωπική γνώμη σχετικά με τον προσανατολισμό που θα πρέπει να έχει το εκπαιδευτικό σύστημα. Τα υποκείμενα της κλάσης αυτής, θεωρούν ότι είμαστε διαφορετικοί από τους υπόλοιπους Μεσογειακούς λαούς, από τους λαούς των καθ' ημάς ανατολής χωρών αλλά και από αυτούς των δυτικών ανεπτυγμένων χωρών. Στο προφίλ αδιαφορίας για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, που ενισχύεται από τις απόψεις περί διαφορετικότητάς μας από όλους τους συγκρινόμενους λαούς, προστίθεται και η ενδιάμεση στάση στο ζήτημα του εκπαιδευτικού συστήματος. Η μη ένταξή μας σε κάποιο μεγαλύτερο σύνολο χωρών, θα μπορούσε να υποκρύπτει απόψεις περί μοναδικότητάς μας αν όχι και ανωτερότητάς μας, ωστόσο, η ενδιάμεση στάση που εμφανίζουν τα υποκείμενα αυτής της ομάδας στα υπόλοιπα εξεταζόμενα ζητήματα, τόσο σε αυτά που περιλαμβάνονται ως ενεργές κατηγορίες, όσο και σε αυτά που περιλαμβάνονται ως συμπληρωματικές, πριμοδοτεί τη διάσταση της αδιαφορίας παρά αυτή του (κρυφο-)εθνικισμού.

Στη δεύτερη κλάση που, όπως περιεγράφηκε νωρίτερα, αντιπροσωπεύει το κομμάτι της κοινωνίας που αντιλαμβάνεται χάσμα και διαφορετικότητα μεταξύ Ελλήνων και υπολοίπων Ευρωπαίων και προβάλλει το αίτημα του εκσυγχρονισμού, από τις συμπληρωματικές μεταβλητές, σημαντικές εμφανίζονται εκείνες που αφορούν στο εκπαιδευτικό σύστημα, στο στρατό, το αν αισθάνονται περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι και τη σύγκρισή μας με τους λαούς της ανατολής και της δύσης. Τα υποκείμενα λοιπόν αυτής της ομάδας, τάσσονται υπέρ ενός εκπαιδευτικού συστήματος που διαμορφώνει εθνική και όχι ευρωπαϊκή συνείδηση, θεωρούν ότι είμαστε διαφορετικοί τόσο από τους λαούς των χωρών της καθ' ημάς ανατολής όσο και των δυτικών ανεπτυγμένων, τάσσονται υπέρ ενός ισχυρού εθνικού στρατού έναντι ενός ισχυρού ευρωπαϊκού στρατού, και τέλος αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι. Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι μέσα σε αυτή την κεντρία κλάση,

υποβόσκουν κάποιες τάσεις με εθνικιστικές ρίζες, οι οποίες από την πρώτη ανάλυση καλύφθηκαν από τις υπόλοιπες, φανερά πιο μετριοπαθείς, ενεργές κατηγορίες και δεν έγιναν αντιληπτές.

Στην τρίτη κλάση των υποκειμένων που υποστηρίζουν τον ευρωκεντρισμό, σημαντικές είναι οι συμπληρωματικές μεταβλητές που αφορούν στη σύγκρισή μας με τους άλλους λαούς, η μεταβλητή που αφορά στο ευρωπαϊκό νόμισμα, εκείνη που αφορά στο στρατό και εκείνη που αφορά στο αν αισθάνονται περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι. Τα υποκείμενα αυτής της κλάσης, θεωρούν ότι είμαστε ολόιδιοι με τους λαούς της Μεσογείου αλλά και εκείνους των δυτικών ανεπτυγμένων χωρών. Ωστόσο δεν είναι ξεκάθαρη η άποψή τους αναφορικά με τη σύγκρισή μας με τους λαούς των χωρών της ανατολής, καθώς τόσο η ενδιάμεση στάση, όσο και η θέση πως είμαστε ολόιδιοι εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές μέσα στην κλάση. Όσον αφορά όμως στις υπόλοιπες συμπληρωματικές μεταβλητές, η εικόνα υπέρ των ευρωπαϊκών απόψεων είναι ξεκάθαρη. Τα υποκείμενα αυτής της κλάσης τάσσονται υπέρ ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, αισθάνονται περισσότερο Ευρωπαίοι και στέκονται θετικά απέναντι στην άποψη για δημιουργία ενός ισχυρού, ενιαίου ευρωπαϊκού στρατού.

Πίνακας 6.23 Αυτόματη περιγραφή των κλάσεων 1-3 σύμφωνα με τις ενεργές και συμπληρωματικές κατηγορίες.

Κλάση 1/3: Αδιαφορία για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα Αριθμός ατόμων 440 Ποσοστό 50.98%							
Μεταβλητή	Χαρακτηριστική κατηγορία απαντήσεων	% της κατηγορίας στην κλάση	% της κατηγορίας στο σύνολο του δείγματος	% της κλάσης στην κατηγορία	Τιμή ελέγχου	P	Αρ. ατόμων
Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	56.59	37.31	77.33	12.12	0.000	322
Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	54.77	38.59	72.37	10.02	0.000	333
Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	57.73	44.96	65.46	7.67	0.000	388
Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	47.73	36.62	66.46	6.89	0.000	316
Κοινωνία πολιτών	Ενδιάμεση στάση	39.55	30.71	65.66	5.70	0.000	265
Μεσογειακές χώρες	Διαφορετικοί	44.55	35.57	63.84	5.57	0.000	307
Οικονομία-ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	37.50	29.43	64.96	5.26	0.000	254
Καθ' ημάς ανατολή	Διαφορετικοί	41.14	35.46	59.15	3.49	0.000	306
Υγιές κοινωνικό κράτος	Μη σημαντικό	59.32	53.42	56.62	3.48	0.000	461
Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντικό	47.73	41.95	58.01	3.45	0.000	362

Πολιτισμός- νοοτροπία	Ενδιάμεση στάση	41.14	35.81	58.58	3.27	0.001	309
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Διαφορετικοί	41.14	36.38	57.64	2.89	0.002	314
Αειφόρος ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	29.09	24.91	59.53	2.82	0.002	215
Εκπαιδευτικό σύστημα	Ενδιάμεση στάση	25.68	21.78	60.11	2.75	0.003	188
Υγιές κοινωνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	40.68	46.58	44.53	-3.48	0.000	402
Μεσογειακές χώρες	Ολόιδιοι	24.55	30.48	41.06	-3.79	0.000	263
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Ολόιδιοι	25.68	32.21	40.65	-4.12	0.000	278
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	23.18	33.14	35.66	-6.30	0.000	286
Πολιτισμός- νοοτροπία	Ολόιδιοι	11.14	27.58	20.59	-11.20	0.000	238
Οικονομία- ανάπτυξη	Ολόιδιοι	4.77	25.61	9.50	-15.00	0.000	221
Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	5.68	30.71	9.43	-17.05	0.000	265
Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	0.00	22.02	0.00	-17.89	0.000	190
Υγιές κοινωνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	0.00	0.00	-99.99	0.000	0
Κλάση 2/3: Εκσυγχρονισμός εθνικού κράτους							
Αριθμός ατόμων 155							
Ποσοστό 17.96%							
Μεταβλητή	Χαρακτηριστική κατηγορία απαντήσεων	% της κατηγορίας στην κλάση	% της κατηγορίας στο σύνολο του δείγματος	% της κλάσης στην κατηγορία	Τιμή ελέγχου	P	Αρ. ατόμων
Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	100.00	22.02	81.58	24.92	0.000	190
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	78.06	33.14	42.31	12.73	0.000	286
Υγιές κοινωνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	70.97	46.58	27.36	6.68	0.000	402
Οικονομία- ανάπτυξη	Διαφορετικοί	61.94	44.96	24.74	4.60	0.000	388
Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	52.90	38.59	24.62	3.91	0.000	333
Εκπαιδευτικό σύστημα	Εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα	72.90	62.22	21.04	2.98	0.001	537
Πολιτισμός- νοοτροπία	Διαφορετικοί	47.10	36.62	23.10	2.87	0.002	316
Καθ' ημάς ανατολή	Διαφορετικοί	45.81	35.46	23.20	2.85	0.002	306
Ισχυρός εθνικός στρατός ή ενιαίος ευρωπαϊκός στρατός	Ισχυρός εθνικός στρατός	69.03	58.75	21.10	2.81	0.002	507
Νιώθουν περισσότερο	Περισσότερο Έλληνες	85.81	78.10	19.73	2.54	0.006	674

Έλληνες ή Ευρωπαίοι							
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Διαφορετικοί	45.16	36.38	22.29	2.39	0.008	314
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Ενδιάμεση στάση	23.23	31.40	13.28	-2.37	0.009	271
Καθ' ημάς ανατολή	Ολόιδιοι	16.77	24.57	12.26	-2.45	0.007	212
Εκπαιδευτικό σύστημα	Ενδιάμεση στάση	14.19	21.78	11.70	-2.50	0.006	188
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ολόιδιοι	18.71	27.58	12.18	-2.70	0.003	238
Αειφόρος ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	10.97	24.91	7.91	-4.62	0.000	215
Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	10.32	30.71	6.04	-6.45	0.000	265
Υγιές κοινωνικό κράτος	Μη σημαντικό	29.03	53.42	9.76	-6.68	0.000	461
Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	4.52	25.61	3.17	-7.41	0.000	221
Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντικό	10.97	41.95	4.70	-9.14	0.000	362
Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	37.31	0.00	-12.56	0.000	322
Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	0.00	40.67	0.00	-13.33	0.000	351
Υγιές κοινωνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	0.00	0.00	-99.99	0.000	0
Κλάση 3/3: Ευρωκεντρισμός							
Αριθμός ατόμων 268							
Ποσοστό 31.05%							
Μεταβλητή	Χαρακτηριστική κατηγορία απαντήσεων	% της κατηγορίας στην κλάση	% της κατηγορίας στο σύνολο του δείγματος	% της κλάσης στην κατηγορία	Τιμή ελέγχου	P	Αρ. ατόμων
Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	83.58	30.71	84.53	22.85	0.000	265
Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	72.01	25.61	87.33	20.84	0.000	221
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ολόιδιοι	59.70	27.58	67.23	13.80	0.000	238
Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	59.70	40.67	45.58	7.53	0.000	351
Μεσογειακές χώρες	Ολόιδιοι	44.78	30.48	45.63	5.96	0.000	263
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Ολόιδιοι	43.28	32.21	41.73	4.54	0.000	278
Καθ' ημάς ανατολή	Ολόιδιοι	33.21	24.57	41.98	3.81	0.000	212
Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντικό	50.37	41.95	37.29	3.28	0.001	362
Ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα	Υπέρ ευρωπαϊκού νομίσματος	50.00	42.53	36.51	2.90	0.002	367
Καθ' ημάς ανατολή	Ενδιάμεση στάση	46.64	39.98	36.23	2.60	0.005	345
Νιώθουν περισσότερο Ευρωπαίος	Περισσότερο Ευρωπαίος	10.82	7.30	46.03	2.47	0.007	63

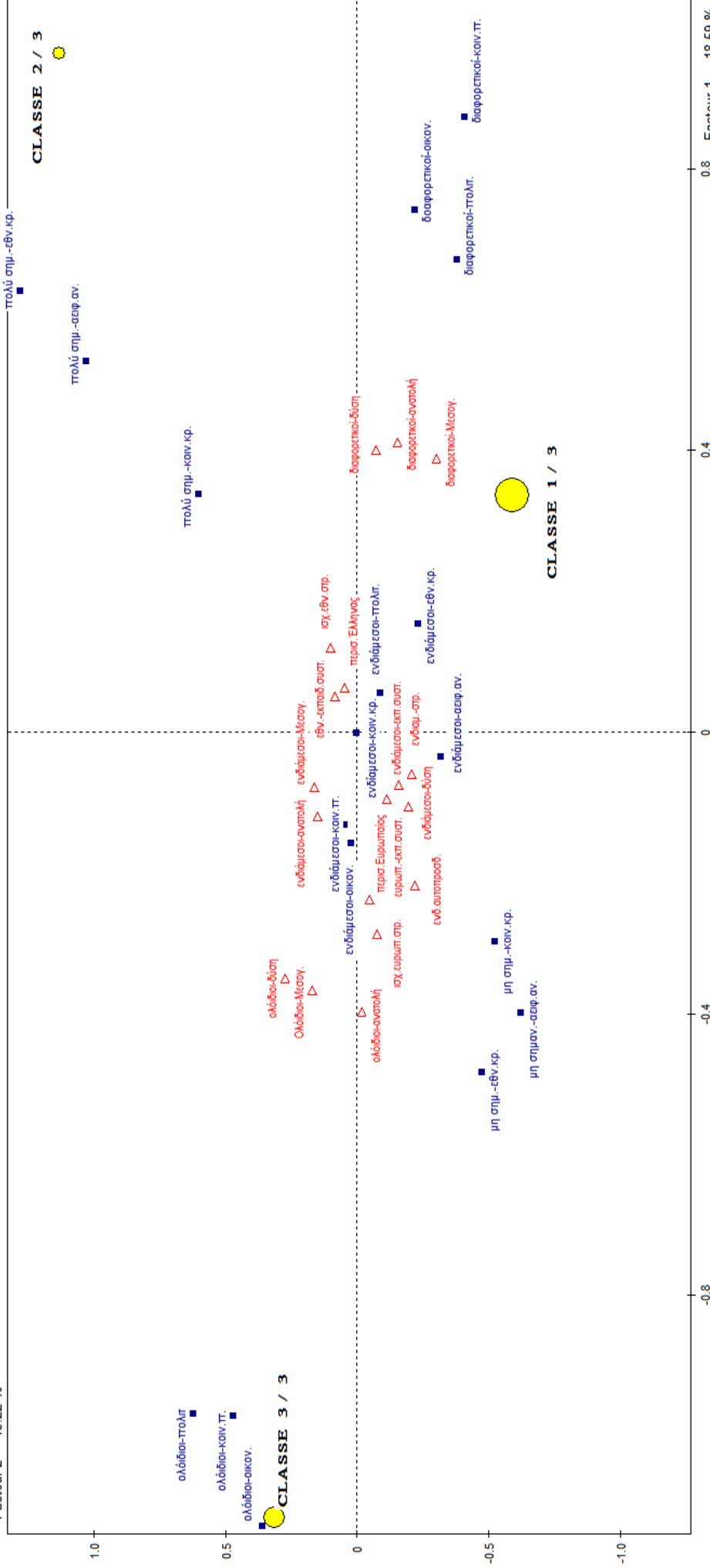
Έλληνες ή Ευρωπαίοι							
Ισχυρός εθνικός στρατός ή ενιαίος ευρωπαϊκός στρατός	Ισχυρό ευρωπαϊκό στρατό	25.37	20.28	38.86	2.38	0.009	175
Ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα	Κατά ευρωπαϊκού νομίσματος	25.37	32.56	24.20	-2.98	0.001	281
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ενδιάμεση στάση	27.99	35.81	24.27	-3.17	0.001	309
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντικό	23.51	33.14	22.03	-4.02	0.000	286
Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	27.24	37.31	22.67	-4.08	0.000	322
Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	13.06	22.02	18.42	-4.31	0.000	190
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Διαφορετικοί	23.51	36.38	20.06	-5.30	0.000	314
Καθ' ημάς ανατολή	Διαφορετικοί	20.15	35.46	17.65	-6.40	0.000	306
Οικονομία-ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	13.81	29.43	14.57	-6.98	0.000	254
Κοινωνία πολιτών	Ενδιάμεση στάση	12.69	30.71	12.83	-8.01	0.000	265
Μεσογειακές χώρες	Διαφορετικοί	16.42	35.57	14.33	-8.12	0.000	307
Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	12.31	36.62	10.44	-10.41	0.000	316
Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	14.18	44.96	9.79	-12.66	0.000	388
Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	3.73	38.59	3.00	-15.54	0.000	333
Υγιές κοινωνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	0.00	0.00	0.00	-99.99	0.000	0

Γράφημα 6.8 Ιεραρχική Ταξινόμηση υποκειμένων σε 3 ομάδες σύμφωνα με τους παραγοντικούς άξονες και τις συμπληρωματικές κατηγορίες⁴¹

- ⁴¹ Ολόιδιοι- πολιτ. : Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
- Ολόιδιοι – κοιν. π.: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.
  - Ολόιδιοι – οικον.: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης.
  - Μη σημ.- εθν. κρ.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους.
  - Μη σημ. – αιφ. αν.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η αιφόρος ανάπτυξη
  - Μη σημ. – κοιν.κρ.: Δεν είναι σημαντικό για την καλή πορεία μιας χώρας η ύπαρξη κοινωνικού κράτους.
  - Ενδιάμεσοι- οικον.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας.
  - Ενδιάμεσοι- κοιν.π.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.
  - Ενδιάμεσοι – κοιν.κρ.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της ύπαρξης κοινωνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.

-
- Ενδιάμεσοι – πολιτ.: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
  - Ενδιάμεσοι – αιφ.αν.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα της αειφόρου ανάπτυξης ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Ενδιάμεσοι- εθν. κρ.: Ενδιάμεση στάση ως προς τη σημαντικότητα του ισχυρού εθνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Ολόιδιοι-δύση: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους λαούς των ανεπτυγμένων Δυτικών χωρών.
  - Ολοίδιοι – Μεσογ.: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους λαούς της Μεσογείου.
  - Ολόιδιοι- ανατολή: Οι Έλληνες είναι ολόιδιοι με τους λαούς των χωρών της καθ' ημάς Ανατολής.
  - Ισχ.ερωπ.στρ.: Υπέρ ενός ενιαίου και ισχυρού ευρωπαϊκού στρατού.
  - Περισ.Ευρωπαίος: Αισθάνομαι περισσότερο Ευρωπαίος παρά Έλληνας.
  - Ενδιάμεσοι-ανατολή: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητά μας με τους λαούς των χωρών της καθ' ημάς Ανατολή.
  - Ενδιάμεσοι-Μεσογ.: Ενδιάμεσοι στάση ως προς την ομοιότητά μας με τους λαούς της Μεσογείου.
  - Υπέρ ευρωπ.νομισμ.: Υπέρ ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος.
  - Ενδιαμ.-ευρ.νομ.: Ενδιάμεσοι στάση ως προς την ύπαρξη ενιαίου ευρωπαϊκού ή εθνικού νομίσματος.
  - Ευρωπ.-εκπ.συστ.: Υπέρ ενός εκπαιδευτικού συστήματος που διαμορφώνει ευρωπαϊκή συνείδηση.
  - Ενδ.αυτοπροσδ.: Ενδιάμεση στάση ως προς το εάν αισθάνεται (ο ερωτώμενος) περισσότερο Έλληνας ή Ευρωπαίος.
  - Εθν.-εκπαιδ.συστ.: Υπέρ ενός εκπαιδευτικού συστήματος που διαμορφώνει εθνική συνείδηση.
  - Ισχ.εθν.στρ.: Υπέρ ενός ισχυρού εθνικού στρατού.
  - Περισ. Έλληνας: Αισθάνομαι περισσότερο Έλληνας παρά Ευρωπαίος.
  - Ενδιάμεσοι- εκπ.σύστ.: Ενδιάμεση στάση ως προς το εκπαιδευτικό σύστημα.
  - Ενδιαμ.στρ.: Ενδιάμεσοι στάση ως προς την ύπαρξη εθνικού ή ευρωπαϊκού στρατού.
  - Ενδιάμεσοι-δύση: Ενδιάμεση στάση ως προς την ομοιότητά μας με τους λαούς των ανεπτυγμένων Δυτικών χωρών.
  - Κατά ευρωπ.νομισμ.: Κατά ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος.
  - Διαφορετικοί-δυσή: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί από τους λαούς των ανεπτυγμένων χωρών της Δύσης.
  - Διαφορετικοί-ανατολή: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί από τους λαούς των χωρών της καθ' ημάς Ανατολής.
  - Διαφορετικοί- Μεσογ.: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί από τους λαούς της Μεσογείου.
  - Πολύ σημ.- εθν.κρ.: Είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Πολύ σημ. – αιφ.αν.: Είναι πολύ σημαντική η αειφόρος ανάπτυξη ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Πολύ σημ.- κοιν.κρ.: Είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη κοινωνικού κράτους ως κριτηρίου καλής πορείας μιας χώρας.
  - Διαφορετικοί- οικον.: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης.
  - Διαφορετικοί- πολιτ.: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα πολιτισμού και νοοτροπίας.
  - Διαφορετικοί- κοιν.π.: Οι Έλληνες είναι διαφορετικοί σε σχέση με τους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών.

Facteur 2 - 15.22 %

Facteur 1 - 18.59 %

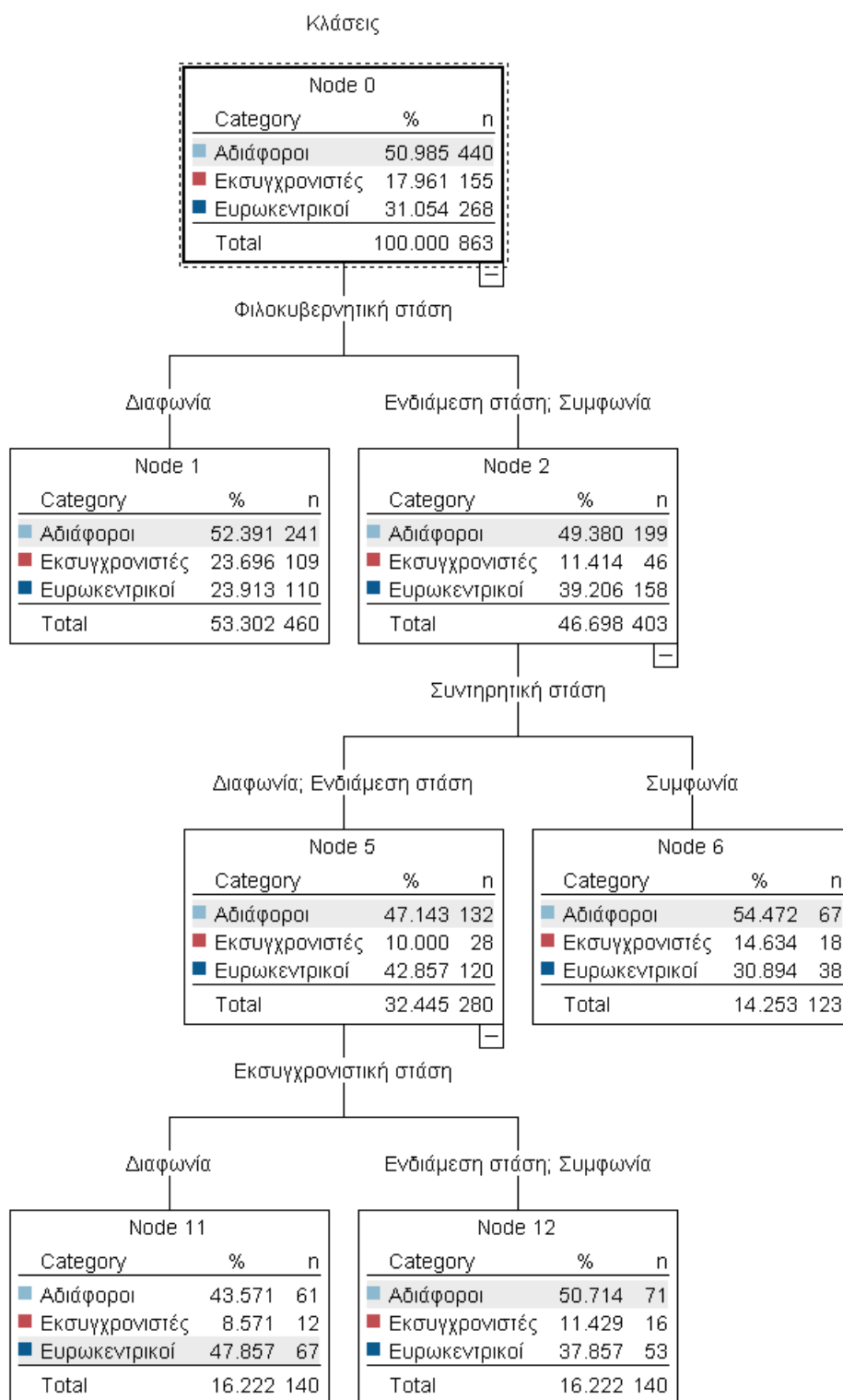
Με τα παραπάνω, ολοκληρώνεται η προσπάθεια χαρτογράφησης της εθνικής ταυτότητας - μέσα από τις μεταβλητές διαπολιτισμικού χαρακτήρα, δηλαδή τις μεταβλητές σχετικά με τα κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας, τη σύγκριση των Ελλήνων με άλλους λαούς αλλά και τις μεταβλητές που μετρούν την ισχύ της εθνικής έναντι της ευρωπαϊκής ιδεολογίας - με τη χρήση κλασικών στατιστικών προσεγγίσεων.

6.4.3 Εφαρμογή data mining

Η ανάλυση της προηγούμενης παραγράφου κατέληξε σε τρεις κλάσεις με διακριτά διαπολιτισμικά χαρακτηριστικά. Τώρα, οι τρεις αυτές κλάσεις διερευνώνται περαιτέρω με την εφαρμογή του αλγόριθμου CRT σε μια προσπάθεια να μελετήσουμε την πολιτική ιδεολογία τους. Επίσης, σε αυτή την παράγραφο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης διακύμανσης, η εφαρμογή της οποίας σε συγκεκριμένα υποσύνολα υποκειμένων που αναδεικνύονται ως σημαντικά από τον παραπάνω αλγόριθμο, επιχειρεί να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα συγκεκριμένα υποκείμενα κάνουν την πολιτική τους επιλογή, και ακόμα, αν υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς την πολιτική τους αυτοτοποθέτηση.

Έτσι, για την εφαρμογή του αλγόριθμου CRT, ο δείκτης που εκφράζει τη συντηρητική στάση, εκείνος που εκφράζει τη φιλοκυβερνητική στάση και εκείνος της εκσυγχρονιστικής στάσης – όπως αυτοί διαμορφώθηκαν από την επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση που προηγήθηκε – χρησιμοποιούνται ως ανεξάρτητες μεταβλητές για την κατασκευή δέντρου αποφάσεων που σκοπό έχει να ταξινομήσει τα υποκείμενα στις τρεις κλάσεις, των αδιάφορων, των εκσυγχρονιστών και των ευρωκεντρικών. Ο δείκτης της τρέχουσας πολιτικής συγκυρίας δε συμπεριλήφθηκε σε αυτή την ανάλυση καθώς περιείχε προτάσεις της πολιτικής επικαιρότητας εκείνης της εποχής, χωρίς ιδιαίτερο ιδεολογικό υπόβαθρο. Το δέντρο αποφάσεων που προκύπτει, παρουσιάζεται στο Γράφημα 6.9.

Γράφημα 6.9 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CRT για την ταξινόμηση στις κλάσεις των αδιάφορων, εκσυγχρονιστών και ευρωκεντρικών.

Τα N=863 υποκείμενα της έρευνας, διαμερίζονται αρχικά σε δύο ομάδες, σύμφωνα με το βαθμό συμφωνίας τους ως προς την κυβερνητική πολιτική. Οι μη φιλοκυβερνητικοί (N=460, 53.30%) κατατάσσονται στην πλειοψηφία τους στην ομάδα των αδιάφορων για

τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα (N=241, 52.39% επί των μη φιλοκυβερνητικών), ενώ, ακολουθούν όσοι κατατάσσονται στους εκσυγχρονιστές και εκείνοι που κατατάσσονται στους ευρωκεντρικούς, με σχεδόν ίδια ποσοστά (N=109, 23.70% και N=110, 23.91% αντίστοιχα).

Από την άλλη πλευρά, οι έχοντες ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς την κυβερνητική πολιτική (N=403, 46.70% επί του συνολικού δείγματος 863 ατόμων), κατατάσσονται και αυτοί στην πλειοψηφία τους στην ομάδα των αδιάφορων για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα (N=199, 49.38% επί των ενδιάμεσων ή θετικών ως προς την κυβερνητική πολιτική), με τους υπόλοιπους που κατατάσσονται στην ομάδα των εκσυγχρονιστών και αυτούς που κατατάσσονται στην ομάδα των ευρωκεντρικών να διαφοροποιούνται σημαντικά (N=46, 11.41%, στη ομάδα των εκσυγχρονιστών, N=158, 39.21% στην ομάδα των ευρωκεντρικών) (βλ. Γράφημα 6.9Α, αριστερό και δεξιό κόμβο του μπλε πλαισίου αντίστοιχα).

Η ανάλυση συνεχίζεται σε δεύτερο επίπεδο μόνο για τα υποκείμενα που έχουν εκφράσει ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς την κυβερνητική πολιτική. Η περαιτέρω ταξινόμηση αυτών στις τρεις κλάσεις γίνεται με βάση τη στάση τους απέναντι στο συντηρητισμό. Οι ενδιάμεσοι ή αρνητικοί ως προς τη συντηρητική στάση (N=280, 32.45%) ταξινομούνται στην πλειοψηφία τους στους αδιάφορους (N=132, 47.14%) ενώ ακολουθούν, με μικρή διαφορά, όσοι ταξινομούνται στην κλάση των ευρωκεντρικών (N=120, 42.86%). Παρόμοια είναι η κατανομή στις τρεις κλάσεις και για τους θετικούς ως προς τη συντηρητική στάση (N=123, 14.25%), οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ταξινομούνται στους αδιάφορους για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα (N=67, 54.47%), ενώ ακολουθούν όσοι ταξινομούνται στους ευρωκεντρικούς (N=38, 30.89%) (βλ. Γράφημα 6.9Α, αριστερό και δεξιό κόμβο του πράσινου πλαισίου αντίστοιχα).

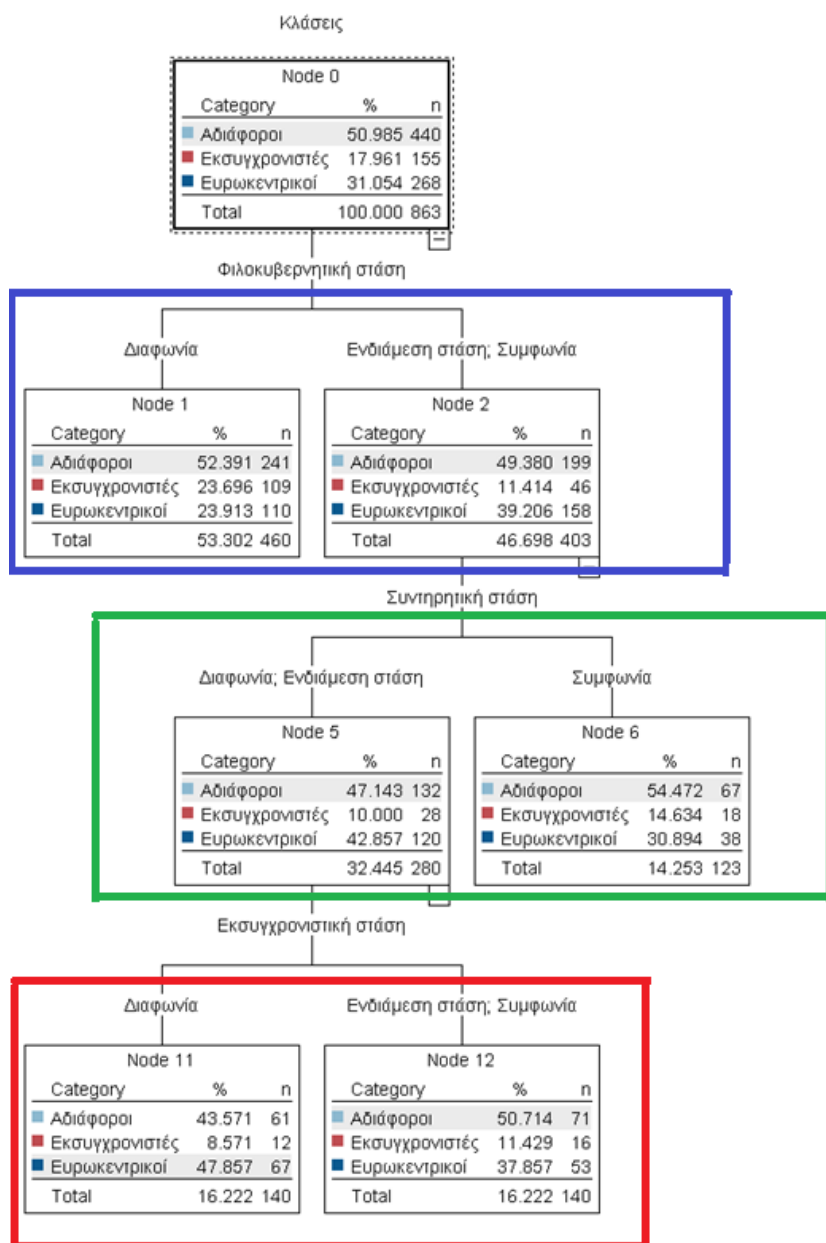
Σε ένα τρίτο, βαθύτερο, επίπεδο, τα υποκείμενα ταξινομούνται στις τρεις κλάσεις με βάση τις απόψεις τους γύρω από τον εκσυγχρονισμό. Η ανάλυση αυτή, πραγματοποιείται μόνο για τους έχοντες ενδιάμεση ή θετική κρίση για την κυβερνητική πολιτική, που είναι ταυτόχρονα και ενδιάμεσοι ή διαφωνούντες με το συντηρητισμό (δηλαδή για N=280, 32.45%), και αποτελεί διχοτόμηση του συνόλου αυτού, καθώς προκύπτουν δύο ισοπληθείς ομάδες (N=140 υποκείμενα η κάθε μία). Έτσι, όσοι διαφωνούν με τον εκσυγχρονισμό (N=140, 16.22%) ταξινομούνται στην πλειονότητά τους στην τρίτη κλάση των ευρωκεντρικών (N=67, 47.86%), ενώ στον αντίποδα, οι έχοντες ενδιάμεση ή θετική στάση απέναντι στον εκσυγχρονισμό, τοποθετούνται στην πλειονότητά τους στην

πρώτη κλάση των αδιάφορων για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα (N=71, 50.71%) (βλ. Γράφημα 6.9Α, αριστερό και δεξιό κόμβο του κόκκινου πλαισίου αντίστοιχα).

Πρόκειται για την πρώτη διαφοροποίηση στην ταξινόμηση των υποκειμένων στις τρεις κλάσεις, καθώς, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, υπερίσχυσε η κλάση των αδιάφορων για τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα.

Γράφημα 6.9Α Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CRT για την ταξινόμηση στις κλάσεις των αδιάφορων, εκσυγχρονιστών και ευρωκεντρικών.

Στη συνέχεια, επικεντρωνόμαστε στο πρώτο επίπεδο σημαντικότητας, δηλαδή στη διαμέριση του δείγματος σε δύο ομάδες σύμφωνα με τη φιλοκυβερνητική στάση. Οι δύο

ομάδες, διαφωνούντων και (μάλλον) συμφωνούντων ως προς τη κυβερνητική πολιτική (N=460, 53.30% και N=403, 46.70%, αντίστοιχα), εξετάζονται ως προς τα κριτήρια που ακολουθούν για την πολιτική τους επιλογή. Ο χ^2 -έλεγχος έδειξε ότι, τόσο στην περίπτωση των ιδεολογικών κριτηρίων, όσο και στην περίπτωση των προσωποκεντρικών, παρουσιάζονται στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των διαφωνούντων και (μάλλον) συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική ($\chi^2(2)=20.988$, $p=0.000<0.05$ για την περίπτωση των ιδεολογικών κριτηρίων και $\chi^2(2)=7.379$, $p=0.025<0.05$ για την περίπτωση των προσωποκεντρικών κριτηρίων). Η κατανομή των κριτηρίων στις δύο αυτές ομάδες υποκειμένων, δίνεται στον Πίνακα 6.24 για τα ιδεολογικά κριτήρια και 6.25 για τα προσωποκεντρικά.

Όπως βλέπουμε, το μεγαλύτερο ποσοστό των διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική αξιολογεί ως καθόλου σημαντικά για τη διαμόρφωση της πολιτικής του επιλογής τα ιδεολογικά κριτήρια (N=187, 47.6%), ενώ ως πολύ σημαντικά τα αξιολογεί η μειοψηφία τους (N=93, 23.7%). Στην ομάδα των (μάλλον) συμφωνούντων, η κατανομή αντιστρέφεται, με όσους δηλώνουν πως τα ιδεολογικά κριτήρια δεν είναι σημαντικά, να αντιστοιχούν στο 34.8% (N=157) των υποκειμένων αυτής της ομάδας, και όσους δηλώνουν πως είναι πολύ σημαντικά να είναι ελαφρώς περισσότεροι, 37.3% (N=168). Επίσης, από τον Πίνακα 6.24, φαίνεται ότι το 64.4% (N=168) όσων θεωρούν πως τα ιδεολογικά κριτήρια είναι πολύ σημαντικά για την πολιτική επιλογή, ανήκει στην ομάδα των (μάλλον) συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική, με την πλειοψηφία των αρνητικών κρίσεων για αυτό το κριτήριο να ανήκει στην ομάδα των διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική (54.4%, N=187).

Από τον Πίνακα 6.25, για την κατανομή των προσωποκεντρικών κριτηρίων στις δύο ομάδες βλέπουμε ότι, η πλειοψηφία των διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική (N=184, 45.7%), τάσσεται κατά της σημαντικότητας των προσωποκεντρικών κριτηρίων πολιτικής επιλογής, ενώ οι θετικές κρίσεις μόλις ξεπερνούν το 30% (N=129, 32.0%). Ακόμη, όσοι θεωρούν πως τα πολιτικά πρόσωπα είναι σημαντικό κριτήριο για την πολιτική επιλογή ενός ατόμου, κατατάσσονται στην πλειονότητά τους (N=144, 52.7%) στην ομάδα των (μάλλον) συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική, ενώ όσοι θεωρούν πως δεν είναι σημαντικό κριτήριο, κατατάσσονται στην πλειονότητά τους στην ομάδα των διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική (N=184, 51.5%).

Πίνακας 6.24 Κατανομή ιδεολογικών κριτηρίων στις ομάδες διαφωνούντων και μάλλον συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική.

			Ομάδες		Σύνολο
			Διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική	(Μάλλον) συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική	
Ιδεολογικά κριτήρια	Καθόλου σημαντικό	N	187	157	344
		% επί του κριτηρίου	54.4%	45.6%	100.0%
		% επί της ομάδας	47.6%	34.8%	40.8%
	Ενδιάμεση στάση	N	113	126	239
		% επί του κριτηρίου	47.3%	52.7%	100.0%
		% επί της ομάδας	28.8%	27.9%	28.3%
	Πολύ σημαντικό	N	93	168	261
		% επί του κριτηρίου	35.6%	64.4%	100.0%
		% επί της ομάδας	23.7%	37.3%	30.9%
Σύνολο	N	393	451	844	
	% επί του κριτηρίου	46.6%	53.4%	100.0%	
	% επί της ομάδας	100.0%	100.0%	100.0%	

Πίνακας 6.25 Κατανομή προσωποκεντρικών κριτηρίων στις ομάδες διαφωνούντων και μάλλον συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική.

			Ομάδες		Σύνολο
			Διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική	(Μάλλον) συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική	
Προσωποκεντρικά κριτήρια	Καθόλου σημαντικό	N	184	173	357
		% επί του κριτηρίου	51.5%	48.5%	100.0%
		% επί της ομάδας	45.7%	38.3%	41.8%
	Ενδιάμεση στάση	N	90	135	225
		% επί του κριτηρίου	40.0%	60.0%	100.0%
		% επί της ομάδας	22.3%	29.9%	26.3%
	Πολύ σημαντικό	N	129	144	273
		% επί του κριτηρίου	47.3%	52.7%	100.0%
		% επί της ομάδας	32.0%	31.9%	31.9%
Σύνολο	N	403	452	855	
	% επί του κριτηρίου	47.1%	52.9%	100.0%	
	% επί της ομάδας	100.0%	100.0%	100.0%	

Εξετάζοντας τώρα την πολιτική αυτοτοποθέτηση αυτών των δύο ομάδων, βλέπουμε ότι υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους ($F(1,861)=7.59$, $p=0.006<0.05$) (βλ.Πίνακα 6.26), με το χαμηλότερο μέσο όρο να καταγράφεται στην ομάδα των (μάλλον) συμφωνούντων προς την κυβερνητική πολιτική ($M=3.06$, $SD=0.822$ για την ομάδα των διαφωνούντων, έναντι $M=2.91$, $SD=0.829$ στην ομάδα των (μάλλον) συμφωνούντων)⁴².

⁴² Υπενθυμίζεται ότι η πολιτική αυτοτοποθέτηση έχει κωδικοποιηθεί σε κλίμακα 1- άκρα αριστερά, 5- άκρα δεξιά και 6-άρνηση αυτοτοποθέτησης.

Πίνακας 6.26 Πίνακας ανάλυσης διακύμανσης πολιτικής αυτοτοποθέτησης στις ομάδες συμφωνούντων και (μάλλον) διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική.

Αυτοτοποθέτηση	Άθροισμα τετραγώνων	β.ε.	Μέσο τετράγωνο	F	Sig.
Μεταξύ των ομάδων	5.172	1	5.172	7.589	.006
Μέσα στις ομάδες	586.713	861	.681		
Σύνολο	591.884	862			

6.5 Σύνοψη έρευνας εθνικού ειδώλου στον ευρωπαϊκό καθρέφτη

Η έρευνα που παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο αυτό, είχε ως στόχο να χαρτογραφήσει τα χαρακτηριστικά εκείνα που διαμορφώνουν την εθνική ταυτότητα των υποκειμένων. Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν κάλυπταν θέματα διαπολιτισμικότητας και πολιτικών αντιλήψεων και συνδυάστηκαν στο τελευταίο στάδιο της ανάλυσης για την εξαγωγή των τελικών αποτελεσμάτων.

Έτσι, η πρώτη ενότητα ερωτήσεων αφορούσε, στα κριτήρια που θέτουν τα υποκείμενα για την καλή αξιολόγηση της πορείας μιας χώρας και στις συγκρίσεις των Ελλήνων με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους σε συγκεκριμένους τομείς της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας. Μέσα από τις αναλύσεις που εφαρμόστηκαν, ταυτοποιήθηκαν τελικά τρεις συμπαγείς ομάδες υποκειμένων με διακριτά χαρακτηριστικά που αντιπροσωπεύουν τις διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας και οριοθετούν το «χάρτη» που χρησιμοποιήθηκε στην περαιτέρω ανάλυση. Οι ομάδες αυτές επιγραμματικά είναι η ομάδα των αδιάφορων για τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, η ομάδα των εκσυγχρονιστών που τάσσεται υπέρ της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού, και εκείνη του ευρωκεντρισμού που αντιλαμβάνεται απόλυτη ομοιότητα των Ελλήνων με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους.

Οι ερωτήσεις που αποτελούσαν τη δεύτερη ενότητα των διαπολιτισμικών ερωτήσεων, «μετρούσαν» την ισχύ της εθνικής συνείδησης σε σχέση με την ευρωπαϊκή συνείδηση που είχαν αναπτύξει τα υποκείμενα, και μέσα από μια σειρά συγκρίσεων των Ελλήνων με άλλους λαούς, ανίχνευαν την εγγύτητά μας με αυτούς. Οι ερωτήσεις αυτές, αποτέλεσαν το δεύτερο, βαθύτερο πεδίο μελέτης που προβαλλόταν στον πολιτισμικό χάρτη των τριών μεγάλων ομάδων που διαμορφώθηκε από την προηγούμενη

επεξεργασία. Η προβολή αυτή έδωσε τη δυνατότητα μιας λεπτομερούς και πολυδιάστατης περιγραφής της εθνικής ταυτότητας, φέρνοντας στην επιφάνεια διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων.

Έτσι, για την ομάδα των αδιάφορων, οι Έλληνες είναι διαφορετικοί από όλους τους λαούς με τους οποίους συγκρίνονται (Μεσογειακούς, Δυτικούς και λαούς της Ανατολής) ενώ οι ίδιοι (αδιάφοροι) εμφανίζονται με ενδιάμεση στάση ως προς το εκπαιδευτικό σύστημα, ενισχύοντας έτσι το προφίλ σύγχυσης και αδιαφορίας.

Για την ομάδα των εκσυγχρονιστών, η διαμόρφωση εθνικής συνείδησης θα πρέπει να είναι ο στόχος του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ενώ προτιμούν την ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού στρατού και αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι. Τα υποκείμενα αυτής της ομάδας θεωρούν πως οι Έλληνες διαφέρουμε από τους λαούς των δυτικών ανεπτυγμένων χωρών αλλά και από εκείνους των καθ' ημάς ανατολής, προσδίδοντας έτσι σαφείς ενδείξεις πως μέσα σε αυτή την ομάδα συγκαταλέγονται και κάποιες εθνικιστικές τάσεις.

Τα υποκείμενα της τρίτης ομάδας των ευρωκεντρικών, ταυτίζουν τους Έλληνες με τους λαούς της Μεσογείου και των δυτικών ανεπτυγμένων χωρών, ενώ τάσσονται υπέρ ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος και υπέρ ενός ενιαίου ευρωπαϊκού στρατού. Η ταύτισή τους με το ενιαίο ευρωπαϊκό πρότυπο, διαπιστώνεται και από το γεγονός πως, όπως δηλώνουν, αισθάνονται περισσότερο Ευρωπαίοι παρά Έλληνες.

Διερευνώντας το πολιτικό υπόβαθρο αυτών των τριών ομάδων, με τη χρήση αλγόριθμου κατασκευής δέντρου αποφάσεων, είδαμε ότι, μεταξύ της φιλοκυβερνητικής, της συντηρητικής και της εκσυγχρονιστικής στάσης, η πρώτη, σύμφωνα με τον αλγόριθμο, προκρίνεται ως η πιο σημαντική για την ταξινόμηση των υποκειμένων στις τρεις ομάδες. Χαρακτηριστικό του δέντρου αποφάσεων που προκύπτει είναι ότι, σε όλους τους κόμβους, πλην ενός μόνο, οι πολιτικές αντιλήψεις δε διαφοροποιούν την ταξινόμηση των υποκειμένων στις τρεις ομάδες, με την πρώτη ομάδα των αδιάφορων να αναδεικνύεται πλειοψηφική σε όλους τους κόμβους. Έτσι, φιλοκυβερνητικοί και μη, κατατάσσονται στους αδιάφορους γύρω από τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα της Ευρώπης αλλά και ολόκληρου του κόσμου. Έχοντας ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τη κυβερνητική πολιτική και συμφωνούντες με τη συντηρητική στάση κατατάσσονται στους αδιάφορους. Έχοντας ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τη κυβερνητική πολιτική και (μάλλον) διαφωνούντες με τη συντηρητική στάση, ταξινομούνται στους αδιάφορους. Η μόνη διαφοροποίηση στην ταξινόμηση, προκύπτει για τους (μάλλον) συμφωνούντες με τη κυβερνητική πολιτική, που (μάλλον) διαφωνούν

με τη συντηρητική στάση και οι οποίοι ταξινομούνται στην ομάδα των ευρωκεντρικών, στην περίπτωση που είναι και διαφωνούντες με τον εκσυγχρονισμό, ενώ ταξινομούνται στην ομάδα των αδιάφορων στην περίπτωση που είναι (μάλλον) υπέρ της εκσυγχρονιστικής τάσης.

Τα παραπάνω αποτελέσματα από το δέντρο αποφάσεων, μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως η ομάδα των αδιάφορων χαρακτηρίζεται όχι μόνο από ασάφεια ως προς τα διαπολιτισμικά ζητήματα που εξετάστηκαν, αλλά και από ασαφές πολιτικό ιδεολογικό υπόβαθρο. Με άλλα λόγια, αδιάφοροι ως προς τα διαπολιτισμικά ζητήματα υπάρχουν σχεδόν σε όλες τις πολιτικές τάσεις που εξετάστηκαν στην παρούσα έρευνα.

Στις δύο σημαντικότερες, ως προς τις πολιτικές στάσεις, ομάδες, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις στα κριτήρια που θέτουν τα υποκειμένά τους για την πολιτική επιλογή τους. Έτσι, οι διαφωνούντες με την κυβερνητική πολιτική, δηλώνουν στην πλειοψηφία τους πως τα ιδεολογικά κριτήρια δεν έχουν σημασία κατά την πολιτική τους επιλογή, ενώ από την άλλη, οι (μάλλον) συμφωνούντες με την κυβερνητική πολιτική, δηλώνουν πως τα ιδεολογικά κριτήρια είναι πολύ σημαντικά για την επιλογή που ακολουθούν. Οι περισσότεροι όμως και από τις δύο ομάδες, δηλώνουν πως τα πολιτικά πρόσωπα δεν είναι σημαντικό κριτήριο για την πολιτική τους επιλογή.

Στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις βρέθηκαν και ως προς την πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων αυτών των δύο ομάδων (διαφωνούντων και (μάλλον) συμφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική), με τους μεγαλύτερους μέσους όρους, δηλαδή τις δεξιότερες τοποθετήσεις να βρίσκονται στους διαφωνούντες με την κυβερνητική πολιτική.

Μεθοδολογικά, στην έρευνα χρησιμοποιήθηκαν κλασσικές στατιστικές μέθοδοι οι οποίες ωστόσο δε συναντώνται στην αγγλική βιβλιογραφία τόσο συχνά όσο στη γαλλική. Πέρα όμως από την παρουσίαση μιας ακόμα εφαρμογής των μεθόδων αυτών στη διεθνή βιβλιογραφία, ο μεθοδολογικός στόχος της έρευνας αυτής ήταν να αναδείξει τη συμπληρωματική σχέση μεταξύ των κλασσικών, πλην όμως προηγμένων μεθόδων, της στατιστικής, και αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας στην ανάλυση πολυδιάστατων ερευνών. Έτσι, οι μεν πρώτες μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν για την εύρεση ομάδων υποκειμένων με κοινά διαπολιτισμικά χαρακτηριστικά, οι δε δεύτερες χρησιμοποιήθηκαν για την ταξινόμηση των υποκειμένων στις ομάδες αυτές, σύμφωνα με τις πολιτικές τους στάσεις. Επιπλέον, στους επικεντρωμένους χώρους υψηλού ενδιαφέροντος που προέκυψαν από τον αλγόριθμο του DM, εφαρμόστηκαν κλασσικοί στατιστικοί έλεγχοι για την περαιτέρω διερεύνηση των πολιτικών αντιλήψεων που υποβόσκουν σε αυτούς

και καθορίζουν τις πολιτικές επιλογές και τον αυτοπροσδιορισμό των υποκειμένων στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά.

7 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Τι σημαίνει Ευρωπαϊκή Ένωση για τους Έλληνες;..

Η υποδοχή μιας νέας διάστασης ταυτότητας

Η έρευνα που παρουσιάζεται σε αυτό το κεφάλαιο έχει ως στόχο να καταγράψει και να διερευνήσει, όσο το δυνατό πιο σφαιρικά, τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με την Ε.Ε. στην αρχή της δεκαετίας του 1990. Ο πολιτικός αναβρασμός στις γειτονικές χώρες και τα ρεύματα μεταναστών από αυτές, σε συνδυασμό με την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας, συνθέτουν ένα πολύπλοκο περιβάλλον, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3. Από τη μία, η συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. δημιουργεί νέο οικονομικό, διοικητικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς, και από την άλλη οι αλληπάλληλες και ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο, επιβάλλουν συνθήκες πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ρευστότητας. Μέσα σε αυτό το ιδιαίτερα πολυσύνθετο περιβάλλον, η έρευνα αυτή επιχειρεί να ρίξει φως στη σχέση Ελλάδα- Ε.Ε., κυρίως ως προς το τι σημαίνει Ε.Ε. για την ελληνική κοινωνία, πώς αντιλαμβάνονται αυτή τη σχέση τα μέλη της, ποιους όρους επιβάλλουν σε αυτή τη σχέση και ποια κατεύθυνση επιθυμούν να ακολουθήσει η Ε.Ε. μέσα από μελλοντικές διευρύνσεις της. Η διερεύνηση αυτών των σχέσεων συνδυάζεται και με τις αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας γύρω από τις μειονότητες και τους μετανάστες, καθώς, λόγω των πολιτικών εξελίξεων σε παγκόσμιο επίπεδο, επηρεάστηκε η πολιτισμική συνοχή της ελληνικής κοινωνίας, διαμορφώνοντας έτσι μια παράμετρο που θεωρήθηκε πως θα ήταν χρήσιμο να συμπεριληφθεί στην έρευνα.

Η δομή αυτού του κεφαλαίου έχει ως εξής. Στην παράγραφο 7.1 που ακολουθεί παρουσιάζεται η ταυτότητα της έρευνας. Η παράγραφος 7.2 είναι αφιερωμένη στην παρουσίαση του ερωτηματολογίου και η 7.3 στην παρουσίαση της μεθοδολογίας που εφαρμόστηκε κατά την στατιστική επεξεργασία. Τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των παραγόντων που μελετώνται και η μείωση των διαστάσεων της βάσης, δίνονται στην ενότητα 7.4.1, ενώ τα αποτελέσματα της εφαρμογής του DM, στην ενότητα 7.4.2. Για την καλύτερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων η ενότητα του DM, χωρίζεται σε τρεις υποενότητες με βάση τη μεταβλητή που μελετάται κάθε φορά. Στην παράγραφο 7.5 δίνονται τα συμπεράσματα της έρευνας.

7.1 Ταυτότητα της έρευνας και δείγμα

Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Η έρευνα αυτού του κεφαλαίου διενεργήθηκε το Μάιο του 1994 από το Κέντρο Κοινωνικής Ψυχολογίας και Ερευνών Κοινής Γνώμης του Παντείου Πανεπιστημίου με επιστημονικά υπεύθυνο το καθηγητή Σ. Παπαστάμου. Ο σχεδιασμός των κλιμάκων και των ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκαν, αποτελεί προϊόν προσωπικής εργασίας του ιδίου.

Τα δομημένα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν μετά από προσωπική συνέντευξη σε αντιπροσωπευτικό δείγμα N=1996 ατόμων από αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές όλης της χώρας.

Από τα ερωτηματολόγια αυτά, τελικά τα N=1693 (49.9% άντρες, 50.1% γυναίκες) χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση που παρουσιάζεται σε αυτό το κεφάλαιο, μετά τον καθαρισμό τους από ελλείπουσες τιμές στις μεταβλητές ενδιαφέροντος. Ως προς την ηλικιακή κατανομή των ερωτώμενων, N=253 από αυτούς (14.9% του δείγματος) ήταν από [18-24] ετών, N=375 (22.2%) από [25-34] ετών, N=384 (22.7%) ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα [35-44] ετών, N=311 (18.4%) στην ομάδα [45-54] ετών, N=183 (10.8%) στην ομάδα [55-64] ετών και N=187 (11.%) στην ομάδα [65+] ετών.

7.2 Το ερωτηματολόγιο

Το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο διεξήχθη η παρούσα έρευνα δε διαφέρει από το αυτό των προηγούμενων ερευνών αφού και αυτή διενεργήθηκε στο ίδιο χρονικό πλαίσιο. Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα είχαν στόχο την καταγραφή των απόψεων των υποκειμένων για ζητήματα της επικαιρότητας, καθώς και για θέματα πολιτικού και κοινωνιοψυχολογικού ενδιαφέροντος.

Συγκεκριμένα, η έρευνα περιείχε ερωτήσεις μέσα από τις οποίες τα υποκείμενα αξιολογούσαν την κυβέρνηση και τους πολιτικούς πρωταγωνιστές της εποχής, αξιολογούσαν τα σημαντικά προβλήματα για τη χώρα και εξέφραζαν την άποψή τους για μια σειρά ζητημάτων που απασχολούσαν την ελληνική κοινωνική και πολιτική ζωή εκείνη την περίοδο, όπως για παράδειγμα η αποφυλάκιση των Χουντικών, η διεθνής στρατιωτική παρέμβαση στην πρώην Γιουγκοσλαβία, η ιδιωτικοποίηση του ΟΤΕ και της

ΔΕΗ και η παροχή άδειας εργασίας έξι μηνών σε περιορισμένο αριθμό Αλβανών μεταναστών.

Επιπλέον, η έρευνα περιελάμβανε ερωτήσεις σχετικά με τη νοοτροπία των υποκειμένων⁴³, την πολιτική αυτοτοποθέτηση στο φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, τα σκεπτικά δραστηριοποίησης του ερωτώμενου ως ενεργό μέλος ενός κόμματος ή μιας κομματικής νεολαίας, καθώς και ερωτήσεις σχετικά με τη γνώμη των ερωτώμενων για ζητήματα γύρω από τα ναρκωτικά, όπως αξιολόγηση του πιο αποτελεσματικού τρόπου αποτοξίνωσης, αιτίες που οδηγούν κάποιον στη χρήση ναρκωτικών, αποποινικοποίηση των ναρκωτικών ουσιών, αντίδραση απέναντι σε χρήστη που ανήκει στο στενό περιβάλλον του ερωτώμενου.

Ο κύριος όγκος όμως των ερωτήσεων της έρευνας αυτής, είναι προσανατολισμένος στη σχέση της Ελλάδας με την Ευρώπη, και συγκεκριμένα στον τρόπο που τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται αυτή τη σχέση, καθώς και στις απόψεις των ερωτώμενων γύρω από ζητήματα μειονοτήτων και μεταναστών. Αυτές είναι και οι ερωτήσεις που καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της στατιστικής ανάλυσης.

Έτσι, η πρώτη κλίμακα αυτής της ενότητας έχει να κάνει με το σκοπό της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελείται από τις τέσσερις προτάσεις της παρακάτω λίστας στις οποίες τα υποκείμενα κλήθηκαν να απαντήσουν μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας (1= «όχι», 5= «ναι»). Η ακριβής διατύπωση της ερώτησης έχει ως εξής: «Σε ποιο βαθμό ο σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ...:

- Να πετύχει την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών μελών
- Να καθιερώσει μια ενιαία κυβέρνηση για όλα τα κράτη μέλη
- Να ασκήσει απόλυτο έλεγχο σε θέματα επιστημονικής έρευνας

---

⁴³ Πρόκειται για την ίδια κλίμακα που παρουσιάστηκε αναλυτικά το Κεφάλαιο 4 και από την οποία προέκυψαν 3 παράγοντες: α) συντηρητισμός, β) προοδευτισμός, γ) θεσμικός φιλελευθερισμός, με διερευνητική παραγοντική ανάλυση στο σύνολο των 10 προτάσεων. Οι προτάσεις αυτές υπενθυμίζεται πως είναι οι εξής:

- Μια οικογένεια με παραδοσιακές συνήθειες
- Μια πιο φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία
- Παραδοσιακές ηθικές αρχές
- Υπακοή των παιδιών στους γονείς
- Περιορισμός του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα
- Μια οικογένεια πιο φιλελεύθερη και ελαστική
- Ένα πιο αυστηρό εκπαιδευτικό σύστημα
- Ελαστικότεροι ηθικοί κανόνες
- Τα παιδιά να είναι ανεξάρτητα από τις απόψεις των γονιών τους
- Ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους Έλληνες στους ξένους που βρίσκονται στην Ελλάδα.

- Να προσφέρει στις χώρες μέλη οικονομική προστασία απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις.»

Στη συνέχεια, μέσα από οχτώ προτάσεις πενταβάθμιας κλίμακας (1= «όχι», 5= «ναι»), επιχειρείται η αποτίμηση της Ελληνικής συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να αξιολογήσουν το γεγονός της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. ως την καλύτερη εγγύηση πολιτικής σταθερότητας, για παράδειγμα, ή ως παράγοντα που συνεισφέρει στην αύξηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας ή ως παράγοντα που ευνοεί την εγκατάσταση στο εθνικό μας έδαφος πολυεθνικών εταιρειών, σε βάρος της εθνικής οικονομίας.

Στην επόμενη θεματική ενότητα που αφορά στα κριτήρια που θα πρέπει να τηρεί μια χώρα ώστε να θέσει υποψηφιότητα για ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε περίπτωση νέας διεύρυνσης, οι απαντήσεις δόθηκαν μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας όπου 1 = «όχι» και 5 = «ναι». Ενδεικτικά αναφέρονται τέσσερα από τα εννιά κριτήρια της κλίμακας:

- Να διαθέτει σημαντικούς οικονομικούς πόρους
- Να έχει το ίδιο θρήσκευμα με την πλειοψηφία των άλλων χωρών μελών
- Να βρίσκεται γεωγραφικά στη Δυτική ή Κεντρική Ευρώπη
- Απλά και μόνο να θέσει υποψηφιότητα για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ακολούθησε η αξιολόγηση των συνεπειών μιας πιθανής διάλυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ερωτώμενοι αξιολόγησαν εννέα προτάσεις μέσω πενταβάθμιας κλίμακας (1 = όχι και 5 = ναι). Τέτοιες προτάσεις αναφέρουν για παράδειγμα, πως η διάλυση της Ε.Ε. θα ελάφρυνε τον Έλληνα φορολογούμενο, ή πως θα είχε αρνητικές επιπτώσεις στην αγροτική μας πολιτική, ή πως θα αποσταθεροποιούσε την εξωτερική μας πολιτική.

Επιπλέον, το ερωτηματολόγιο περιέχει μια θεματική ενότητα πέντε προτάσεων που αφορά στα κριτήρια που θα πρέπει να πληροί κάποιος ώστε να είναι και να νιώθει Ευρωπαίος⁴⁴. Οι απαντήσεις δίνονται μέσω πενταβάθμιας κλίμακας (1= «διαφωνώ», 5= «συμφωνώ») και κάποια από τα κριτήρια είναι, να ενδιαφέρεται κάποιος για την πολιτική κατάσταση στις άλλες χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στον ίδιο βαθμό που ενδιαφέρεται για τη δική του χώρα, να θέτει τα οικονομικά συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπεράνω των συμφερόντων της χώρας του ή να πιστεύει ότι αυτό που προέχει είναι η πολιτισμική ενότητα της Ευρώπης, ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται μια σχετική απώλεια της πολιτισμικής μας αυτοτέλειας.

---

⁴⁴ Η ακριβής διατύπωση της ερώτησης είχε ως εξής: «για να είναι και να νιώθει κάποιος Ευρωπαίος, συμφωνείτε ή διαφωνείτε και σε ποιο βαθμό ότι θα πρέπει...»

Μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας (1 = «όχι» και 5 = «ναι») πέντε προτάσεων, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν στη συνέχεια του ερωτηματολογίου να εντοπίσουν το βασικό συμφέρον της ένταξης της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι προτάσεις αυτές αφορούν στη δυνατότητα που μας παρέχεται να βελτιώσουμε την τουριστική υποδομή στη χώρα μας, στις πιστώσεις που μας παρέχονται σε θέματα αγροτικής πολιτικής, στη χρηματοδότηση ερευνητικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων, στην εγγύηση που μας προσφέρεται ως προς τη σταθερότητα της εσωτερικής μας πολιτικής και στην πρακτική αδυναμία στην οποία βρίσκονται οι προαιώνιοι εχθροί μας να προβούν σε επιθετικές στρατιωτικές ενέργειες εναντίον μας, λόγω της συμμετοχής μας στην Ε.Ε.

Στο ίδιο πλαίσιο καταγραφής των απόψεων των υποκειμένων σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση, βρίσκονται και οι μεμονωμένες ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν στη συνέχεια του ερωτηματολογίου και οι οποίες καταγράφουν τις απόψεις των υποκειμένων σχετικά με το αν οι ερωτώμενοι νιώθουν περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι, αν είναι υπέρ ενός ισχυρού εθνικού στρατού ή ενός ενιαίου ευρωπαϊκού στρατού και αν είναι πιστεύουν πως το εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να αποβλέπει στη δημιουργία πολιτών με εθνική ή ευρωπαϊκή συνείδηση (αναλυτικά οι τιμές των προτάσεων αυτών δίνονται στη Λίστα 2).

ΛΙΣΤΑ 2 Μεμονωμένες ερωτήσεις σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση

- Πιστεύετε ότι το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας πρέπει να αποβλέπει στη δημιουργία πολιτών με εθνική ή με ευρωπαϊκή συνείδηση; (1= «ευρωπαϊκή συνείδηση», 5= «εθνική συνείδηση»)
- Νιώθετε περισσότερο Έλληνας ή Ευρωπαίος; (1= «Περισσότερο Έλληνας», 5= «Περισσότερο Ευρωπαίος»)
- Είστε υπέρ ενός ισχυρού εθνικού στρατού ή ενός ενιαίου ευρωπαϊκού; (1= «ενός ευρωπαϊκού», 5= «ενός εθνικού»).

Η παραπάνω λίστα μεμονωμένων ερωτήσεων ολοκληρώνει την ενότητα γύρω από τη σχέση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στη συνέχεια ακολουθούν δύο ακόμα θεματικές ενότητες, εκ των οποίων η πρώτη αφορά στο τι θα πρέπει να γίνει με τις μειονότητες και η δεύτερη στα δικαιώματα των μεταναστών.

Αναλυτικά, η πρώτη θεματική ενότητα περιέχει επτά προτάσεις (σε πενταβάθμια κλίμακα 1 = «όχι» και 5 = «ναι») σχετικά με την ισότιμη αντιμετώπιση των μειονοτήτων, αλλά και προτάσεις ακραίας αντιμετώπισής τους. Μερικές από αυτές τις προτάσεις είναι

για παράδειγμα, οι μειονότητες να έχουν τα ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με τους άλλους πολίτες, ή να επιστρέψουν το συντομότερο δυνατό στη χώρα προέλευσής τους, ή να έχουν το δικαίωμα να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα.

Η δεύτερη θεματική ενότητα αναφέρεται στα δικαιώματα των μεταναστών και αποτελείται από έξι προτάσεις στις οποίες οι ερωτώμενοι εξέφρασαν το βαθμό προσωπικής τους συμφωνίας (1= «διαφωνώ», 5= «συμφωνώ»). Τέτοιες προτάσεις ήταν για παράδειγμα οι εξής: οι ξένοι μετανάστες στη χώρα μας πρέπει να είναι ελεύθεροι να επιλέξουν τον τόπο διαμονής τους, ή να έχουν τα ίδια δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης με τους Έλληνες, κυρίως σε περίπτωση ατυχήματος ή ανεργίας, ή να έχουν την ίδια νομική κάλυψη με τους Έλληνες, όπως για παράδειγμα δικαίωμα προσφυγής σε περίπτωση απόλυσής τους.

Τέλος, στην ανάλυση που θα ακολουθήσει θα χρησιμοποιηθούν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά που συλλέχθηκαν μέσω του ερωτηματολογίου. Αυτά ήταν το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και η ασχολία του ερωτώμενου, η ασχολία του αρχηγού της οικογένειας και το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα.

Στην επόμενη παράγραφο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της στατιστικής ανάλυσης που εφαρμόστηκε και ακολουθούν τα αποτελέσματά της.

7.3 Μεθοδολογία της έρευνας.

Στην πρώτη φάση της ανάλυσης εξετάσαμε περιγραφικά τις απαντήσεις στις μεμονωμένες προτάσεις και σε κάθε μία από τις προτάσεις των θεματικών εννοιών που χρησιμοποιήθηκαν.

Στη δεύτερη φάση επιχειρήσαμε να συνοψίσουμε την πληροφορία που δίνεται μέσα από τις κλίμακες, με τρόπο νοηματικά ορθό και στατιστικά έγκυρο. Η μείωση των διαστάσεων της βάσης δεδομένων έγινε με εφαρμογή της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης (Explanatory Factor Analysis) όπως και στις προηγούμενες έρευνες. Ωστόσο, το γεγονός πως στην παρούσα έρευνα οι κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν δεν περιελάμβαναν μεγάλο αριθμό προτάσεων – για παράδειγμα η κλίμακα σχετικά με το σκοπό που υπηρετεί η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελείται από τέσσερις μόνο προτάσεις – καθιστούσε αυτή τη μέθοδο εν δυνάμει προβληματική και αναποτελεσματική και απαιτούσε, κατά περίπτωση, διαφορετική προσέγγιση.

Έτσι, για την καλύτερη προσέγγιση της διαδικασίας μείωσης των διαστάσεων της βάσης και την κατασκευή των σχετικών δεικτών, η διερευνητική παραγοντική ανάλυση με ορθογώνια περιστροφή Varimax χρησιμοποιήθηκε στις κλίμακες με επαρκή αριθμό δηλώσεων. Στις περιπτώσεις που η διερευνητική παραγοντική ανάλυση κατέληξε σε τρεις ή περισσότερους παράγοντες, κατασκευάστηκαν οι αντίστοιχοι δείκτες υπολογιζόμενοι ως ο μέσος όρος των δηλώσεων που αποτελούν τον κάθε παράγοντα. Στις περιπτώσεις που αυτή η εφαρμογή κατέληξε σε δύο μόνο παράγοντες, με ξεκάθαρα αντιφατικό περιεχόμενο, επιλέχτηκε η αντιστροφή των απαντήσεων των προτάσεων που αποτελούν έναν από τους δύο παράγοντες και ο υπολογισμός ενός και μόνου δείκτη από την εξεταζόμενη κλίμακα. Η προσέγγιση αυτή οδήγησε σε παράγοντες με σαφές νοηματικό περιεχόμενο, που προσεγγίζουν το εξεταζόμενο κάθε φορά ζήτημα από την ίδια οπτική, συμπεριλαμβάνοντας ταυτόχρονα όλες τις διαστάσεις της θεματικής ενότητας. Η ίδια τεχνική κατασκευής ενός και μόνου δείκτη έπειτα από αντιστροφή των απαντήσεων των δηλώσεων με αντιφατικό περιεχόμενο, ακολουθήθηκε και στην περίπτωση που η κλίμακα είχε μικρό αριθμό δηλώσεων.

Στη συνέχεια, οι δείκτες που κατασκευάστηκαν ελέγχθηκαν ως προς την εσωτερική τους συνάφεια με το σχετικό δείκτη Cronbach- α . Πριν την περαιτέρω ανάλυση των δεδομένων, και έχοντας ως στόχο την όσο το δυνατό πιο ξεκάθαρη ερμηνεία των τιμών των δεικτών, εφαρμόστηκε και εδώ η επανακωδικοποίηση των τιμών των δεικτών σε τρία επίπεδα (χαμηλό – μεσαίο – υψηλό), μετά από τριχοτόμηση του εύρους τιμών τους σε τρία ισοπληθή σύνολα (percentiles). Εξαίρεση αυτής της κωδικοποίησης αποτέλεσε η πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων που κωδικοποιήθηκε σε πενταβάθμια κλίμακα με την άρνηση αυτοτοποθέτησης να αποτελεί την έκτη ξεχωριστή τιμή.

Στο επόμενο στάδιο της ανάλυσης, επιχειρήθηκε η προσαρμογή αιτιολογικών μοντέλων με τη χρήση αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας. Έτσι, και σε αυτή την έρευνα, η εφαρμογή αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων ανέδειξε τους σημαντικούς παράγοντες που επηρεάζουν την τελική κρίση των υποκειμένων και τον τρόπο με τον οποίο συμβαίνει αυτό, όπως αυτός καθορίζεται μέσα από τους συνδυασμούς των στάθμεων των παραγόντων που εξετάζονται. Στη συγκεκριμένη έρευνα, χρησιμοποιήθηκαν τρεις τέτοιοι αλγόριθμοι, ο CRT , ο QUEST και ο CHAID. Η συνοπτική περιγραφή του CRT και του CHAID παρουσιάστηκε στα κεφάλαια 5 και 4 αντίστοιχα, και συνεπώς, για αποφυγή επανάληψης, στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστεί συνοπτικά μόνο ο QUEST.

Ο QUEST (Quick, Unbiased and Efficient Statistical Tree) αλγόριθμος (Loh και Shih, 1997), που χρησιμοποιήθηκε λοιπόν, αποτελεί έναν αλγόριθμο δυαδικής ταξινόμησης που ανταποκρίνεται καλύτερα στην τάση των αλγορίθμων ταξινόμησης να επιλέγουν ως σημαντικούς τους παράγοντες που επιτρέπουν τους περισσότερους διαχωρισμούς, δημιουργώντας έτσι μεροληπτικούς διαχωρισμούς. Ο QUEST, στηρίζεται στους μονοπαραγοντικούς, γραμμικούς συνδυασμούς, υπολογίζοντας για κάθε διαχωρισμό τη συσχέτιση μεταξύ της εξεταζόμενης και της εξαρτημένης μεταβλητής μέσω του F-ελέγχου (ANOVA) ή του ελέγχου Levene - για διατακτικές ή συνεχείς μεταβλητές - ή μέσω του Pearson χ^2 - για κατηγορικές (nominal) μεταβλητές (Rokach και Maimon, 2005). Στις περιπτώσεις που υπάρχουν περισσότερες από δύο κατηγορίες για την εξαρτημένη μεταβλητή ως προς την οποία γίνεται και η ταξινόμηση, ο αλγόριθμος ομαδοποιεί τις κατηγορίες της σε δύο υπερ-ομάδες, μέσω του αλγορίθμου συσταδοποίησης 2-means⁴⁵ (MacQueen, 1967), και επιλέγεται προς διαχωρισμό η μεταβλητή με την υψηλότερη συσχέτιση με την εξαρτημένη μεταβλητή, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί ο δυαδικός διαχωρισμός.

Ταυτόχρονα, ο QUEST μετριάζει την τάση των αλγορίθμων ταξινόμησης προς μεροληπτικούς διαχωρισμούς, στηριζόμενος σε τεχνικές επιλογής των σημαντικών μεταβλητών που ενέχουν ελάχιστη μεροληψία. Μια τέτοια τεχνική που εφαρμόζεται συνήθως και προσφέρει μικρότερη μεροληψία είναι η Fisher's LDA. Σύμφωνα με τη μέθοδο Fisher's LDA (Linear Discriminant Analysis – Γραμμική Διαχωριστική Ανάλυση) (Härdle και Simar, 2007, Hastie κ.ά., 2001, Johnson και Wichern, 2007), που αποτελεί μια κλασσική στατιστική μέθοδο ταξινόμησης παρατηρήσεων σε προκαθορισμένες κατηγορίες, οι παρατηρήσεις κάθε κλάσης μοντελοποιούνται ως κανονικά κατανοημένες και με κοινό πίνακα συνδιακύμανσης. Έτσι, παράγονται γραμμικές διαχωριστικές συναρτήσεις που δίνουν και το όνομά τους στη μέθοδο. Εκτός όμως από την LDA, ως μέθοδος διαχωρισμού των κόμβων εφαρμόζεται και η QDA (Quadratic Discriminant Analysis) – Τετραγωνική Διαχωριστική Ανάλυση - στην περίπτωση των άνισων διακυμάνσεων (Hastie κ.ά., 2001). Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, οι παρατηρήσεις κάθε κλάσης μοντελοποιούνται ξανά ως κανονικά κατανοημένες, μόνο που τώρα εκτιμάται ταυτόχρονα ένας πίνακας συνδιακύμανσης για κάθε αντίστοιχο δείγμα. Ως αποτέλεσμα, οι διαχωριστικές συναρτήσεις είναι τετραγωνικές τώρα, μετονομάζοντας και τη μέθοδο σε τετραγωνική διαχωριστική ανάλυση. Στη

---

⁴⁵ Πρόκειται για τον αλγόριθμο K-Means, «επιβάλλοντάς» του την παραγωγή 2 συστάδων.

βιβλιογραφία συναντάμε και άλλες τεχνικές αυτού του είδους (Lim κ.ά., 2000) η περαιτέρω όμως αναφορά σε αυτές ξεφεύγει από τους σκοπούς της παρούσας διατριβής. Χρησιμοποιώντας αυτές τις τεχνικές, ο QUEST καταφέρνει να βρει το βέλτιστο διαχωρισμό και μάλιστα σε πολύ μικρότερο υπολογιστικό χρόνο από αυτόν που απαιτεί ο CRT (Lim κ.ά., 2000), ενώ η σε 10-φακέλους διασταυρωμένη επικύρωση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το κλάδεμα του δέντρου (Ten-fold cross-validation).

Όλα τα δέντρα που παρουσιάζονται στην ενότητα των αποτελεσμάτων προέκυψαν χρησιμοποιώντας το 70% του συνολικού δείγματος ως σύνολο εκπαίδευσης και το 30% ως σύνολο ελέγχου.

Στους κλάδους υψηλού ενδιαφέροντος, εξετάστηκαν περαιτέρω τα κοινωνιοψυχολογικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων που «κατέληγαν» σε αυτούς, στοχεύοντας στην εύρεση βαθύτερων σχέσεων που επηρέαζαν την τελική κατηγοριοποίησή τους στις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής.

Συγκεκριμένα ελέγχθηκε με τον έλεγχο Mann - Whitney U (Mann, Whitney, 1947), αν διαφοροποιείται η νοοτροπία των υποκειμένων των δύο καταληκτικών κόμβων των κλάδων που παρουσίαζαν έντονο ενδιαφέρον. Οι μεταβλητές που ελέγχθηκαν ήταν διατακτικές, με τρεις κατηγορίες τιμών (διαφωνία, ενδιάμεση στάση, συμφωνία). Επιπλέον, ελέγχθηκε αν η αυτοτοποθέτηση⁴⁶ των υποκειμένων στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά - άκρα δεξιά, παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ αυτών των δύο καταληκτικών κόμβων.

Τέλος, μελετήθηκε, με τον Mann - Whitney U έλεγχο για τις διατακτικές μεταβλητές και τον χ^2 -έλεγχο για τις κατηγορικές, αν τα υποκείμενα που ανήκουν στους κόμβους υψηλού ενδιαφέροντος, διαφοροποιούνται στατιστικά σημαντικά ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους, δηλαδή ως προς το φύλο τους, την ηλικιακή τους ομάδα, το μορφωτικό τους επίπεδο, την ασχολία τους, την ασχολία του αρχηγού της οικογένειάς τους και το μηνιαίο οικογενειακό τους εισόδημα.

Οι στατιστικές αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με χρήση του στατιστικού πακέτου IBM SPSS Statistics 20 και της πρόσθετης εφαρμογής του CLEMENTINE 12.0.

---

⁴⁶ Οι τιμές της αυτοτοποθέτησης δίνονται σε 6-βάθμια κλίμακα όπου 1=άκρα αριστερά, 5=άκρα δεξιά και 6=άρνηση αυτοτοποθέτησης.

7.4 Αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την σχέση της Ελλάδας με την Ευρώπη

7.4.1 Περιγραφική στατιστική και δείκτες

Ως μια πρώτη αναγνωριστική προσέγγιση των δεδομένων, παρουσιάζονται στη συνέχεια τα περιγραφικά χαρακτηριστικά τόσο των προτάσεων των κλιμάκων όσο και των μεμονωμένων ερωτήσεων. Στη περιγραφική στατιστική επεξεργασία που ακολουθεί, παρουσιάζονται πρώτα τα αποτελέσματα της κλίμακας νοοτροπίας, στη συνέχεια τα αποτελέσματα των κλιμάκων και των μεμονωμένων ερωτήσεων για ζητήματα της Ε.Ε, ακολουθούν τα αποτελέσματα για τις κλίμακες των μειονοτήτων και των μεταναστών και τέλος τα περιγραφικά χαρακτηριστικά σχετικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά.

Ο Πίνακας 7.1 παρουσιάζει τη μέση τιμή και την τυπική απόκλιση των προτάσεων της κλίμακας νοοτροπίας. Η πρόταση σχετικά με τους ελαστικότερους ηθικούς κανόνες παρουσιάζει την υψηλότερη μέση τιμή στο δείγμα, ενώ ακολουθεί η πρόταση, σύμφωνα με την οποία Έλληνες και ξένοι πρέπει να έχουν τα ίδια κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα.

Πίνακας 7.1 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας νοοτροπίας

Αρ. ερωτ.	[1= διαφωνώ απόλυτα, 5 = συμφωνώ απόλυτα]	M	SD
8	Ελαστικότερους ηθικούς κανόνες	3.34	1.16
10	Ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα Ελλήνων - ξένων	3.09	1.26
7	Αυστηρότερο εκπαιδευτικό σύστημα	2.91	1.22
6	Φιλελεύθερη και ελαστική οικογένεια	2.76	1.15
2	Πιο φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία	2.68	1.21
9	Ανεξαρτησία παιδιών από τις απόψεις των γονιών	2.68	1.19
3	Παραδοσιακές ηθικές αρχές	2.36	1.10
1	Οικογένεια με παραδοσιακές συνήθειες	2.31	1.11
4	Υπακοή παιδιών στους γονείς	2.19	1.08
5	Περιορισμό του αριθμού ξένων	2.08	1.07

Οι Πίνακες 7.2 – 7.4 δίνουν τα αντίστοιχα περιγραφικά χαρακτηριστικά των κλιμάκων σχετικά με το σκοπό της Ε.Ε., την αποτίμηση της συμμετοχής μας σε αυτήν και τα κριτήρια ένταξης νέων χωρών στην Ε.Ε.

Ως προς το σκοπό της Ε.Ε., και οι τέσσερις προτάσεις συγκεντρώνουν θετικές έως πολύ θετικές κρίσεις, καθώς οι μέσες τιμές τους υπερβαίνουν το μέσο όρο, με την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών-μελών να προκρίνεται μεταξύ των υπολοίπων (βλ. Πίνακα 7.2).

Ως προς την αποτίμηση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., η πρόταση σχετικά με τη μετάθεση του κέντρου λήψης πολιτικών και κοινωνικών αποφάσεων, έξω από τα εθνικά μας σύνορα, εμφανίζει τη μεγαλύτερη μέση τιμή στο δείγμα, ενώ η χαμηλότερη μέση τιμή, η οποία και βρίσκεται κοντά στην ενδιάμεση στάση, συναντάται για την πρόταση σύμφωνα με την οποία η συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. συνεισφέρει στην αύξηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας (βλ. Πίνακα 7.3).

Αναφορικά με τα κριτήρια ένταξης μιας χώρας στην Ε.Ε., η ύπαρξη σημαντικών οικονομικών πόρων ξεχωρίζει ως το κριτήριο με τις περισσότερες θετικές κρίσεις. Από την άλλη, το να αποτελείται η υποψήφια χώρα από αμιγή πληθυσμό, αποκλειστικά και μόνο λευκής φυλής, είναι το κριτήριο με τη χαμηλότερη μέση τιμή, λίγο χαμηλότερη από την ενδιάμεση στάση (βλ. Πίνακα 7.4).

Πίνακας 7.2 Περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακας σχετικά με το σκοπό της Ε.Ε.

Αρ.	[1= όχι, 5= ναι]	M	SD
1	Ενοποίηση της οικονομίας των κρατών μελών	3.85	1.14
3	Απόλυτος έλεγχος σε θέματα επιστημονικής έρευνας	3.69	1.08
2	Καθιέρωση ενιαίας κυβέρνησης για όλα τα κράτη	3.65	1.14
4	Οικονομική προστασία των χωρών απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις	3.47	1.14

Πίνακας 7.3 Περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακας σχετικά με την αποτίμηση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε.

Αρ.	[1= όχι, 5= ναι]	M	SD
8	Μετάθεση κέντρου λήψης αποφάσεων έξω από τα εθνικά σύνορα λόγω Ε.Ε.	3.44	1.04
7	Νέα ώθηση στη βιομηχανική παραγωγή λόγω Ε.Ε.	3.42	1.10
3	Εγκατάσταση πολυεθνικών εταιρειών και Ε.Ε.	3.35	1.10
1	Εγγύηση πολιτικής σταθερότητας η Ε.Ε.	3.25	1.25
6	Αλλοτρίωση της εθνικής ανεξαρτησίας λόγω της Ε.Ε.	2.96	1.10
4	Μείωση αριθμού ανέργων και Ε.Ε.	2.93	1.18
5	Νέοι ορίζοντες στην Ελληνική Πολιτισμική ιδιαιτερότητα και Ε.Ε.	2.90	1.14
2	Αύξηση ρατσισμού και ξενοφοβίας λόγω συμμετοχής στην Ε.Ε.	2.78	1.19

Πίνακας 7.4 Περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακας σχετικά με τα κριτήρια ένταξης νέων χωρών στην Ε.Ε.

Αρ.	[1= όχι, 5= ναι]	M	SD
1	Οικονομικοί πόροι νέων υποψήφιων χωρών	3.38	1.12
4	Αναπτυσσόμενες χώρες	3.32	1.08
6	Βιομηχανική ανάπτυξη	3.29	1.11
3	Γεωγραφική θέση ⁴⁷	2.85	1.14
5	Αποδοχή χωρίς όρους των απαιτήσεων της Ε.Ε.	2.83	1.22
2	Θρήσκευμα νέων υποψήφιων χωρών	2.71	1.22
9	Απλή κατάθεση υποψηφιότητας	2.68	1.16
7	Συμμετοχή στην πολιτισμική οικογένεια της Β. Ευρώπης	2.58	1.09
8	Αμιγής πληθυσμός αποκλειστικά λευκής φυλής	2.29	1.14

⁴⁷ Να ανήκει γεωγραφικά στη Δυτική ή Κεντρική Ευρώπη

Όμοια, οι Πίνακας 7.5 – 7.8 παρουσιάζουν τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των προτάσεων της κλίμακας σχετικά με την αξιολόγηση των συνεπειών που θα προκύψουν από μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε., της κλίμακας σχετικά με τα κριτήρια που πρέπει να ικανοποιούνται για να αισθάνεται κανείς Ευρωπαίος, εκείνης σχετικά με το βασικό συμφέρον της χώρας μας από την ένταξή της στην Ε.Ε., καθώς και τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των μεμονωμένων προτάσεων σχετικά με την Ε.Ε.

Έτσι, από τον Πίνακα 7.5, ως προς τις συνέπειες μιας πιθανής διάλυσης της Ε.Ε., η εξασθένηση της οικονομικής ανάπτυξης εμφανίζεται ως η πρόταση με τη μεγαλύτερη μέση τιμή, δηλαδή με το μεγαλύτερο βαθμό συμφωνίας εκ μέρους των ερωτώμενων. Από τον ίδιο πίνακα, τα υποκείμενα φαίνεται να υιοθετούν ενδιάμεση στάση ως προς την ελάφρυνση του Έλληνα φορολογούμενου και τη διατήρηση της κατάστασης στη χώρα ως έχει, σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε.

Σχετικά με τα κριτήρια που πρέπει να τηρούνται ώστε να νιώθει κανείς Ευρωπαίος, τις περισσότερες θετικές αποκρίσεις συγκέντρωσε η πρόταση σύμφωνα με την οποία για να ισχύει αυτό θα πρέπει κάποιος να ενδιαφέρεται για την πολιτική κατάσταση στις άλλες χώρες μέλη της Ε.Ε., στον ίδιο βαθμό που ενδιαφέρεται για τη δική του χώρα (Βλ. Πίνακα 7.6). Από την άλλη, η πρόταση πως θα πρέπει να θέτει τα οικονομικά συμφέροντα της Ε.Ε. πάνω από τα οικονομικά συμφέροντα της χώρας του, καθώς και η πρόταση πως θα πρέπει να πιστεύει πως αυτό που προέχει είναι η πολιτισμική ενότητα της Ευρώπης, ακόμα και αν αυτό συνεπάγεται μια σχετική απώλεια της πολιτισμικής αυτοτέλειας της χώρας του, συγκεντρώνουν λιγότερες από το μέσο όρο θετικές κρίσεις από τους ερωτώμενους (Βλ. Πίνακα 7.6).

Πίνακας 7.5 Περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακας σχετικά με τις συνέπειες από μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε.

Αρ.	[1= όχι, 5= ναι]	M	SD
ερώτ.			
5	Εξασθένηση οικονομικής ανάπτυξης	3.58	1.13
2	Αρνητικές επιπτώσεις στην αγροτική πολιτική	3.56	1.21
6	Αφαίρεση πόρων από την επιστημονική έρευνα	3.48	1.17
3	Αποσταθεροποίηση εξωτερικής πολιτικής	3.46	1.16
4	Επαναφορά της αυτονομία μας ως προς τη λήψη αποφάσεων	3.02	1.08
8	Διαφύλαξη της πολιτισμικής μας ιδιαιτερότητας	3.01	1.08

7	Ανάπτυξη εθνικού συστήματος παιδείας	2.96	1.07
9	Χωρίς αλλαγές στην κατάσταση της χώρας	2.53	1.09
1	Ελάφρυνση Έλληνα φορολογούμενου	2.50	1.27

Πίνακας 7.6 Περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακας σχετικά με τα κριτήρια ώστε να νιώθει κανείς Ευρωπαίος

Αρ. ερώτ.	[1= διαφωνώ, 5= συμφωνώ]	M	SD
1	Ο Ευρωπαίος ενδιαφέρεται για την πολιτική κατάσταση των άλλων μελών	3.05	1.25
4	Ο Ευρωπαίος έχει το δικαίωμα ενεργού συμμετοχής στις αποφάσεις	2.94	1.19
5	Ο Ευρωπαίος πρέπει να είναι υπέρ μιας ενιαίας ευρωπαϊκής κυβέρνησης	2.62	1.22
2	Ο Ευρωπαίος θέτει τα οικονομικά συμφέροντα της Ε.Ε. πάνω από αυτά της χώρας του	2.42	1.20
3	Για τον Ευρωπαίο προέχει η πολιτισμική ενότητα της Ευρώπης	2.42	1.16

Αναφορικά με την κλίμακα που μετρά το βασικό συμφέρον της ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ε., η χρηματοδότηση ερευνητικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων μαζί με τις πιστώσεις σε θέματα αγροτικής πολιτικής, εμφανίζουν τις υψηλότερες μέσες τιμές. Από την άλλη, η πρόταση που αναφέρεται στην εγγύηση της εσωτερικής πολιτικής σταθερότητας που προκύπτει από την ένταξή μας στην Ε.Ε., εμφανίζει τη χαμηλότερη μέση τιμή, που όμως είναι υψηλότερη από την ενδιάμεση στάση (βλ. Πίνακα 7.7).

Τέλος, και οι τρεις μεμονωμένες ερωτήσεις παρουσιάζουν μέσες τιμές που αντανακλούν την υπεροχή της εθνικής ταυτότητας και την προάσπιση του εθνικού κράτους (βλ. Πίνακα 7.8).

Πίνακας 7.7 Περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακας σχετικά με το βασικό συμφέρον της ένταξής μας στην Ε.Ε.

Αρ. ερώτ.	[1= όχι, 5= ναι]	M	SD

1	Χρηματοδότηση ερευνητικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων	3.89	1.028
2	Πιστώσεις σε θέματα αγροτικής πολιτικής	3.82	1.024
1	Βελτίωση τουριστικής υποδομής	3.71	1.106
5	Προστασία από επιθετικές στρατιωτικές ενέργειες εναντίον μας	3.59	1.225
4	Εγγύηση εσωτερικής πολιτικής σταθερότητας	3.41	1.195

Πίνακας 7.8 Περιγραφικά χαρακτηριστικά μεμονωμένων ερωτήσεων έρευνας «Ελλάδα – Ευρώπη»

Αρ.	ερώτ.	M	SD
1	Πιστεύετε ότι το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας πρέπει να αποβλέπει στη δημιουργία πολιτών με εθνική ή με ευρωπαϊκή συνείδηση ⁴⁸	4.19	0.989
3	Νιώθετε περισσότερο Έλληνας ή περισσότερο Ευρωπαίους ⁴⁹	1.65	0.931
2	Είστε υπέρ ενός ισχυρού εθνικού στρατού ή ενός ενιαίου ευρωπαϊκού ⁵⁰	4.02	1.070

Στους Πίνακες 7.9 και 7.10 παρουσιάζονται αντίστοιχα τα περιγραφικά χαρακτηριστικά της κλίμακας σχετικά με τις μειονότητες και εκείνης σχετικά με τους μετανάστες. Για την κλίμακα των μειονοτήτων, το δικαίωμα διδασκαλίας της μητρικής τους γλώσσας συγκέντρωσε τις περισσότερες θετικές κρίσεις, ενώ το να μην έχουν το δικαίωμα να παντρεύονται με Έλληνες/-ίδες υπηκόους συγκέντρωσε περισσότερες (μάλλον) αρνητικές κρίσεις. Το δείγμα της έρευνας εμφανίστηκε αντίθετο στην προτεραιότητα εισαγωγής των μειονοτήτων στα ελληνικά πανεπιστήμια, συγκεντρώνοντας αποκρίσεις πολύ κοντά στην απόλυτα αρνητική στάση (βλ. Πίνακα 7.9).

Σχετικά με την κλίμακα μεταναστών, οι υψηλότερες μέσες τιμές βρίσκονται για τις προτάσεις που αφορούν στα δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης και στη νομική κάλυψη

⁴⁸ Οι τιμές της πρότασης είναι: 1= «Ευρωπαϊκή συνείδηση», 5= «Εθνική συνείδηση»

⁴⁹ Οι τιμές της πρότασης είναι: 1= «Περισσότερο Έλληνας», 5= «Περισσότερο Ευρωπαίος»

⁵⁰ Οι τιμές της πρότασης είναι: 1= «Ενός ευρωπαϊκού», 5= «Ενός εθνικού»

των μεταναστών. Οι ερωτώμενοι και στις δύο περιπτώσεις τάχθηκαν υπέρ της ίδιας κοινωνικής ασφάλισης και νομικής κάλυψης, με αυτή που ισχύει για τους Έλληνες/-ίδες υπηκόους. Ωστόσο, στο ζήτημα της αυτόματης ανανέωσης των αδειών παραμονής, η πλειοψηφία του δείγματος κράτησε ενδιάμεση στάση (βλ. Πίνακα 7.10).

Πίνακας 7.9 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας μειονοτήτων

Αρ.	[1= όχι, 5= ναι]	M	SD
4	Δικαίωμα διδασκαλίας της μητρικής τους γλώσσας	3.47	1.20
1	Ίδια δικαιώματα για τις μειονότητες με τους υπόλοιπους	3.42	1.18
2	Επιστροφή μειονοτήτων στη χώρα τους	2.89	1.15
5	Δικαίωμα ίδρυσης σχολείων με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της χώρας τους	2.84	1.26
3	Απόλυτη προσαρμογή μειονοτήτων στον ελληνικό τρόπο ζωής	2.75	1.25
7	Στέρηση δικαιώματος γάμου με Έλληνες/-ίδες υπηκόους	2.35	1.27
6	Προτεραιότητα εισαγωγής στα ελληνικά πανεπιστήμια	1.75	1.03

Πίνακας 7.10 Περιγραφικά χαρακτηριστικά κλίμακας μεταναστών

Αρ.	[1 = διαφωνώ, 5= συμφωνώ]	M	SD
2	Ίδια δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης με Έλληνες/-ίδες	3.52	1.12
3	Ίδια νομική κάλυψη με Έλληνες/-ίδες	3.43	1.12
1	Ελεύθερη επιλογή των μεταναστών του τόπου διαμονής τους	3.39	1.24
4	Δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης και συνεταιρίζεσθε	3.24	1.14
6	Δικαίωμα συμμετοχής στις συνδικαλιστικές και πολιτικές αποφάσεις	2.64	1.25
5	Αυτόματη ανανέωση αδειών παραμονής	2.57	1.23

Ο Πίνακας 7.11 παρουσιάζει την κατανομή της πολιτικής αυτοτοποθέτησης στο φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, μετά την κωδικοποίησή της σε 5-βάθμια κλίμακα. Η πλειοψηφία του δείγματος αυτοτοποθετείται στο κέντρο του πολιτικού φάσματος (N= 910, 53.8%) και δεξιά (N=453, 26.8%), ενώ το ποσοστό όσων αυτοπροσδιορίζονται στην άκρα δεξιά είναι σχεδόν διπλάσιο από αυτό εκείνων που αυτοπροσδιορίζονται στην άκρα αριστερά (N=55, 3.2% άκρα δεξιά, N=29, 1.7% άκρα αριστερά).

Πίνακας 7.11 Αυτοτοποθέτηση συνολικού δείγματος στο πολιτικό φάσμα αριστερά – δεξιά.

	N	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό(%)
Άκρα αριστερά	29	1.7	1.7
Αριστερά	206	12.2	13.9
Κέντρο	910	53.8	67.6
Δεξιά	453	26.8	94.4
Άκρα δεξιά	55	3.2	97.6
Άρνηση αυτοτοποθέτησης	40	2.4	100.0
Σύνολο	1693	100.0	

Ο Πίνακας 7.12 παρουσιάζει την κατανομή των δημογραφικών χαρακτηριστικών στο δείγμα. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων ήταν απόφοιτοι γυμνασίου- λυκείου (N=848, 50.1%), ενώ το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα ήταν για τους περισσότερους από 101.000- 300.000δρχ. (N=608, 35.9% με 101.000-200.000δρχ., N=596, 35.2% με 201.000-300.00δρχ.). Ως προς την ασχολία τους, οι περισσότεροι εργαζόταν ως υπάλληλοι γραφείου (N=718, 42.4%), ενώ για τους περισσότερους (N=898, 53%) ο αρχηγός της οικογένειας ήταν και αυτός υπάλληλος γραφείου.

Πίνακας 7.12 Κατανομή δημογραφικών χαρακτηριστικών στο δείγμα

	N	%	
Μορφωτικό επίπεδο	Καθόλου- Δημοτικό	470	27.8
	Γυμνάσιο – Λύκειο	848	50.1
	Ανώτερη – Ανώτατη	375	22.2
Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα			

	Μέχρι 100.000δρχ.	148	8.7
	101.000- 200.000δρχ.	608	35.9
	201.000-300.000δρχ.	596	35.2
	301.000-400.000δρχ.	183	10.8
	401.000+ δρχ.	30	1.8
	Άρνηση απάντησης	128	7.6
Ασχολία ερωτώμενου⁵¹			
	Υπάλληλοι γραφείου (white collar)	718	42.4
	Χειρωνάκτες (blue collar)	261	15.4
	Οικονομικά μη ενεργοί	664	39.2
	Άνεργοι	50	3.0
Ασχολία αρχηγού οικογένειας⁵²			
	Υπάλληλοι γραφείου (white collar)	898	53.0
	Χειρωνάκτες (blue collar)	425	25.1
	Συνταξιούχοι	365	21.6
	Άνεργοι	5	.3
	Σύνολο	1693	100.0

Στην επόμενη φάση της ανάλυσης, δημιουργήθηκαν δείκτες ανά κλίμακα ώστε να μειωθούν οι διαστάσεις της βάσης δεδομένων. Η δομή των δεικτών και η κατανομή των τιμών τους στο δείγμα, δίνεται παρακάτω.

Από την κλίμακα νοοτροπίας, με εφαρμογή της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης με περιστροφή Varimax⁵³, προέκυψαν τρεις παράγοντες:

- ο συντηρητισμός (Cronbach- α =0.757),
- ο θεσμικός φιλελευθερισμός (Cronbach- α = 0.680) και,
- ο προοδευτισμός (r = 0.317, p = 0.000).

Η δομή καθενός παράγοντα δίνεται στον Πίνακα 7.13, ενώ οι σχετικοί δείκτες υπολογίστηκαν ως μέσος όρος των προτάσεων που αποτελούν κάθε παράγοντα. Η

⁵¹ Οι τιμές της μεταβλητής (βιομήχανοι/ έμποροι, ελεύθεροι επαγγελματίες/ επιστήμονες, ελεύθεροι επαγγελματίες τεχνίτες, αγρότες/ ψαράδες, υπάλληλοι γραφείου, υπάλληλοι εργατοτεχνίτες, μη εργαζόμενες νοικοκυρές, φοιτητές/ σπουδαστές, συνταξιούχοι, άνεργοι), κωδικοποιήθηκαν στις τιμές: υπάλληλοι γραφείου, χειρωνάκτες, μη οικονομικά ενεργούς, και άνεργους.

⁵² Βλ. προηγούμενη σημείωση

⁵³ Για την ευκολότερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων επικεντρωθήκαμε στις φορτίσεις που είναι μεγαλύτερες ή ίσες από την τιμή 0.40, ακολουθώντας τον εμπειρικό κανόνα.

κατανομή των τιμών των δεικτών στο δείγμα δίνεται στον Πίνακα 7.14 από τον οποίο βλέπουμε ότι η πλειοψηφία του δείγματος τάσσεται (μάλλον) υπέρ του συντηρητισμού (N=617, 36.4% συμφωνία, N=659, 38.9% ενδιάμεση στάση). Ως προς το θεσμικό φιλελευθερισμό, οι θετικές γνώμες είναι αρκετά υψηλότερες από τις αρνητικές και ενδιάμεσες (N=754, 44.5% συμφωνία, N=655, 38.7% διαφωνία, N=284, 16.8% ενδιάμεση στάση), ενώ ξεκάθαρα υπέρ του προοδευτισμού τάσσεται η πλειοψηφία του δείγματος (N=783, 46.2% συμφωνία, N=585, 34.6% ενδιάμεση στάση, N=325, 19.2% διαφωνία).

Πίνακας 7.13 Φορτίσεις κλίμακας νοοτροπίας

Εξηγούμενη διακύμανση: 58.614%	Παράγοντας		
	Συντηρητισμός	Θεσμικός φιλελευθερισμός	Προοδευτισμός
Ιδιοτιμή:	3.079	1.710	1.072
% διακύμανση:	30.793	17.102	10.719
Οικογένεια με παραδοσιακές συνήθειες	.837		
Παραδοσιακές ηθικές αρχές	.826		
Υπακοή παιδιών στους γονείς	.730		
Αυστηρότερο εκπαιδευτικό σύστημα	.585		
Περιορισμό του αριθμού ξένων	.506		
Φιλελεύθερη και ελαστική οικογένεια		.809	
Φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία		.799	
Ελαστικότερους ηθικούς κανόνες		.646	
Ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα Ελλήνων - ξένων			.811
Ανεξαρτησία παιδιών από τις απόψεις των γονιών			.728

Πίνακας 7.14 Κατανομή τιμών των δεικτών συντηρητισμού, θεσμικού φιλελευθερισμού και προοδευτισμού.

		N	%
Συντηρητισμός	Συμφωνία	617	36.4
	Ενδιάμεση στάση	659	38.9
	Διαφωνία	417	24.6
Θεσμικός φιλελευθερισμός	Συμφωνία	754	44.5
	Ενδιάμεση στάση	284	16.8
	Διαφωνία	655	38.7
Προοδευτισμός	Συμφωνία	783	46.2
	Ενδιάμεση στάση	585	34.6
	Διαφωνία	325	19.2
	Σύνολο	1693	100.0

Από την πρώτη κλίμακα που αφορούσε στο σκοπό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατασκευάστηκε ένας δείκτης ως ο μέσος όρος των προτάσεων της κλίμακας (Cronbach- $\alpha=0.73$). Ο δείκτης αυτός απαντούσε στο ερώτημα αν σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η οικονομική και επιστημονική ενοποίηση των κρατών μελών και η προστασία τους απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις. Οι τιμές του μετά την κωδικοποίηση σε τρεις στάθμες⁵⁴ κατανέμονται ως εξής: το 35% του δείγματος (N= 593 άτομα) εξέφρασε αρνητική στάση στη πρόταση αυτή, το 36.4% (N= 617 άτομα) κράτησε ενδιάμεση στάση και το υπόλοιπο 28.5% (N=483 άτομα) εκφράστηκε θετικά.

Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax, που εφαρμόστηκε στην θεματική ενότητα που αφορούσε στην αποτίμηση της ελληνικής συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οδήγησε σε δύο παράγοντες με τον έναν να περιλαμβάνει τις δηλώσεις που αναφέρονταν στη θετική επίδραση στη χώρα (Cronbach- $\alpha=0.749$) και τον άλλο στην αρνητική (Cronbach- $\alpha= 0.654$) (βλ. Πίνακα 7.15).

Πίνακας 7.15 Παραγοντική ανάλυση κλίμακας αποτίμησης της ελληνικής συμμετοχής στην Ε.Ε.

Συν. εξηγούμενη διακύμανση: 54.004%	Παράγοντας	
	Θετική επίδραση	Αρνητική επίδραση

⁵⁴ Οι τιμές του δείκτη μετά την κωδικοποίηση είναι: 1= «όχι», 2 = «ενδιάμεση στάση», 3= «ναι».

Ιδιοτιμή:	2.806	1.514
% διακύμανση:	35.074	18.931
Εγγύηση πολιτικής σταθερότητας η Ε.Ε.	.765	
Νέα ώθηση στη βιομηχανική παραγωγή λόγω Ε.Ε.	.755	
Μείωση αριθμού ανέργων και Ε.Ε.	.732	
Νέοι ορίζοντες στην Ελληνική πολιτισμική ιδιαιτερότητα και Ε.Ε.	.726	
Αύξηση ρατσισμού και ξενοφοβίας λόγω συμμετοχής στην Ε.Ε.		.726
Μετάθεση κέντρου λήψης αποφάσεων έξω από τα εθνικά σύνορα λόγω Ε.Ε.		.725
Εγκατάσταση πολυεθνικών εταιρειών και Ε.Ε.		.702
Αλλοτρίωση της εθνικής ανεξαρτησίας λόγω της Ε.Ε.		.593

Αντιστρέφοντας τις δηλώσεις του παράγοντα της αρνητικής επίδρασης, καταλήγουμε στην κατασκευή ενός δείκτη (Cronbach's $\alpha = 0.73$) που υπολογίζεται ως ο μέσος όρος των δηλώσεων της κλίμακας που μετρά τη συμφωνία ή μη των υποκειμένων με την άποψη πως η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είχε θετική επίδραση στη χώρα. Ως προς την κατανομή των τιμών στο δείγμα, μετά την κωδικοποίησή τους σε τρία επίπεδα, ποσοστό ίσο με 38.2% (N=647 υποκείμενα) εκφράστηκε αρνητικά απέναντι σε αυτή την πρόταση, το 36% (N=609 υποκείμενα) κράτησε ουδέτερη στάση και το υπόλοιπο 25.8% (N=437 υποκείμενα) είχε θετική στάση.

Εφαρμόζοντας τη διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax στην κλίμακα σχετικά με τα κριτήρια ένταξης μιας χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αναδείχθηκαν τρεις παράγοντες (βλ. Πίνακα 7.16):

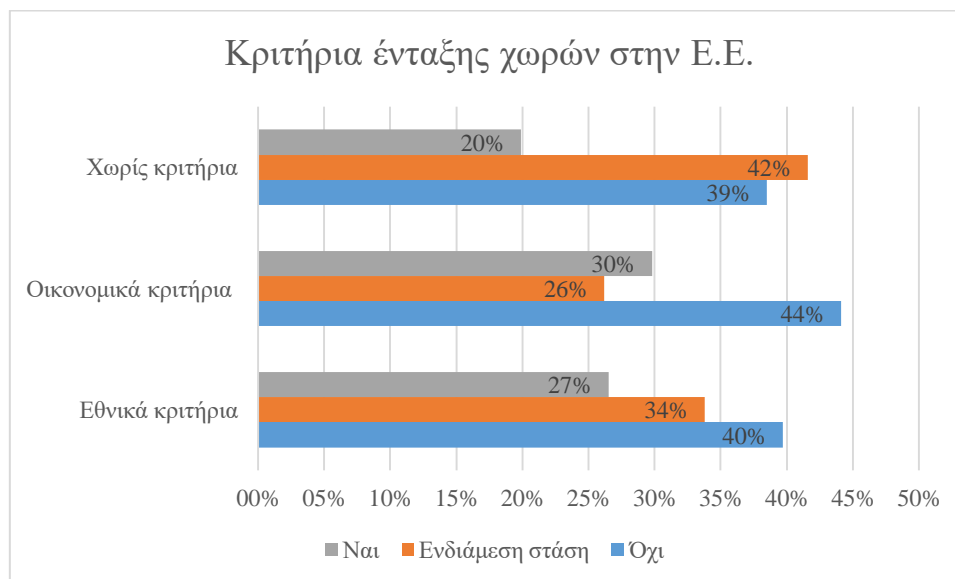
- Ο πρώτος παράγοντας (Cronbach's $\alpha = 0.73$) εξέφραζε τα εθνικά κριτήρια που θα έπρεπε να πληροί μια χώρα για να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση
- Ο δεύτερος παράγοντας επικεντρωνόταν στα οικονομικά κριτήρια (Cronbach's $\alpha = 0.78$)
- Ο τρίτος και τελευταίος παράγοντας που προέκυψε για αυτή την κλίμακα αποτελούταν από μία μόνο δήλωση, αυτή της απλής κατάθεσης υποψηφιότητας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, χωρίς κανένα κριτήριο.

Πίνακας 7.16 Παραγοντική ανάλυση κλίμακας κριτηρίων ένταξης μιας χώρας στην Ε.Ε.

Συνολική εξηγ. διακύμανση:61.615%	Παράγοντας		
	Εθνικά κριτήρια	Οικονομικά κριτήρια	Χωρίς κριτήρια
Ιδιοτιμή:	2.992	1.541	1.012
% διακύμανση:	33.241	17.126	11.248
Συμμετοχή στην πολιτισμική οικογένεια της Β.Ευρώπης	.740		
Γεωγραφική θέση	.734		
Αμιγής πληθυσμός αποκλειστικά λευκής φυλής	.698		
Αποδοχή χωρίς όρους των απαιτήσεων της Ε.Ε.	.632		
Θρήσκευμα νέων υποψήφιων χωρών	.611		
Οικονομικοί πόροι		.835	
Βιομηχανική ανάπτυξη		.824	
Αναπτυσσόμενες χώρες		.809	
Απλή κατάθεση υποψηφιότητας			.981

Οι σχετικοί δείκτες κατασκευάστηκαν ως ο μέσος όρος των προτάσεων που αποτελούν το κάθε παράγοντα. Η κατανομή των απαντήσεων στους δείκτες αυτούς, μετά την κωδικοποίησή τους σε τρία επίπεδα, δίνεται στο Γράφημα 7.1 που ακολουθεί. Ως προς την ένταξη χωρίς κριτήρια, το δείγμα κρατά στην πλειοψηφία του ενδιάμεση στάση (42%), ενώ αρνητικά ως προς τα οικονομικά κριτήρια στέκεται το πλειοψηφικό 44%. Η πλειοψηφία του δείγματος, κρατά (μάλλον) αρνητική στάση ως προς την τήρηση εθνικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. με την πλειοψηφία του δείγματος (40%) να τηρεί αρνητική στάση, και το 34% του δείγματος να βρίσκεται στην ενδιάμεση στάση.

Γράφημα 7.1 Κατανομή απαντήσεων στους δείκτες της κλίμακας κριτηρίων ένταξης νέων χωρών στην Ε.Ε.

Η εφαρμογή της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax στη θεματική ενότητα που αφορούσε στην αξιολόγηση των συνεπειών μιας πιθανής διάλυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης οδήγησε σε δύο παράγοντες (βλ. Πίνακα 7.17). Ο πρώτος αφορούσε στην ύφεση που θα προκληθεί στη χώρα (Cronbach- $\alpha = 0.784$) και ο δεύτερος στην ανάπτυξη ισχυρού εθνικού κράτους (Cronbach- $\alpha = 0.631$).

Πίνακας 7.17 Παραγοντική ανάλυση κλίμακας αξιολόγησης των συνεπειών μιας πιθανής διάλυσης της Ε.Ε

Συν. εξηγούμενη διακύμανση: 51.61%	Παράγοντας	
	Ύφεση	Ανάπτυξη εθνικού κράτους
Ιδιοτιμή:	2.900	1.745
% διακύμανση:	32.221	19.388
Αρνητικές επιπτώσεις στην αγροτική πολιτική	.819	
Εξασθένιση οικονομικής ανάπτυξης	.776	
Αποσταθεροποίηση εξωτερική μας πολιτικής	.762	
Αφαίρεση πόρων από την επιστημονική έρευνα	.721	
Χωρίς αλλαγές στην κατάσταση της χώρας		
Ανάπτυξη εθνικού συστήματος παιδείας		.723
Διαφύλαξη πολιτισμικής ιδιαιτερότητας		.713
Επαναφορά αυτονομίας αποφάσεων στη χώρα		.701

Το αντιφατικό περιεχόμενο μας επέτρεψε να κατασκευάσουμε ένα μόνο δείκτη, υπολογιζόμενο ως το μέσο όρο των προτάσεων, αντιστρέφοντας τις προτάσεις του δεύτερου παράγοντα. Ο δείκτης αυτός εξέφραζε την πρόκληση ύφεσης στη χώρα από πιθανή διάλυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Cronbach- $\alpha=0.724$). Μετά την κωδικοποίηση των τιμών σε τρία επίπεδα, το 33.2% του δείγματος (N=562 υποκείμενα) εμφανιζόταν με αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από πιθανή διάλυση της Ε.Ε., το 37.1% (N=628 υποκείμενα) με ενδιάμεση στάση και το 29.7% (N=503 υποκείμενα) με θετική στάση.

Αναφορικά με την κλίμακα κριτηρίων που θα πρέπει να πληροί κάποιος για να νιώθει Ευρωπαίος, ο μικρός αριθμός δηλώσεων της κλίμακας, μόλις πέντε, μας οδήγησε στην κατασκευή ενός μόνο δείκτη, που υπολογίστηκε ως ο μέσος όρος των δηλώσεων, και που νοηματικά εξέφραζε την προτεραιότητα στην Ευρώπη (Cronbach- $\alpha=0.781$). Οι τιμές του κωδικοποιήθηκαν σε τρία επίπεδα, με την κατανομή των απαντήσεων στο δείγμα, να δείχνει ότι η πλειοψηφία του δείγματος ήταν αντίθετη με την πρόταση πως για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος θα πρέπει να δίνει προτεραιότητα στην Ευρώπη (N=679, 40.1%). Ακολουθούσαν οι θετικές απόψεις με ποσοστό 32.7% (N=553) και οι ενδιάμεσες με ποσοστό 27.2% (N=461).

Ένας δείκτης κατασκευάστηκε και στην περίπτωση της θεματικής ενότητας που «μετρούσε» το αν ήταν προς το συμφέρον της χώρας μας η ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποφέροντας οικονομικά και εθνικά οφέλη σε αυτή. Η κλίμακα περιείχε μόνο πέντε προτάσεις και ο δείκτης υπολογίστηκε ως ο μέσος όρος των προτάσεων αυτών (Cronbach- $\alpha=0.846$). Ως προς την κατανομή των κωδικοποιημένων σε τρεις στάθμες τιμών του, το 8.1% του δείγματος (N=137 άτομα) είχε αρνητική στάση ως προς την πρόταση πως το βασικό συμφέρον της χώρας μας από την ένταξή της στην Ε.Ε ήταν τα οικονομικά και εθνικά οφέλη που αποκόμισε, το 16.4% (N=277 άτομα) εξέφρασε ενδιάμεση στάση και η συντριπτική πλειοψηφία 75.5% (N=1279 άτομα) τάχθηκε θετικά ως προς αυτή την πρόταση.

Η διερευνητική παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax που εφαρμόστηκε στην κλίμακα των μειονοτήτων, ανέδειξε τρεις παράγοντες (βλ. Πίνακα 7.18):

- Ο πρώτος παράγοντας περιείχε προτάσεις σχετικά με την ισοτιμία των μειονοτήτων (Cronbach- $\alpha=0.70$).

- Ο δεύτερος περιείχε προτάσεις που εξέφραζαν την ακραία αντιμετώπιση των μειονοτήτων και τη μηδενική ανοχή στη διαφορετικότητά τους ($r=0.36$, $p=0.000$).
- Ο τρίτος παράγοντας εξέφραζε την παραχώρηση πολιτειακών αλλά όχι φυλετικών δικαιωμάτων ($r=0.07$, $p=0.000$).

Πίνακας 7.18 Παραγοντική ανάλυση κλίμακας μειονοτήτων

Συν. εξηγούμενη διακύμανση: 64.18%	Παράγοντας		
	Ισοτιμία μειονοτήτων	Ακραία αντιμετώπιση μειονοτήτων	Παραχώρηση πολιτειακών αλλά όχι φυλετικών δικαιωμάτων
Ιδιοτιμή:	2.362	1.120	1.011
% δικαύμανση:	33.736	16.000	14.442
Δικαίωμα διδασκαλίας της μητρικής τους γλώσσας	.841		
Δικαίωμα ίδρυσης σχολείων με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα χώρας τους	.839		
Ίδια δικαιώματα με τους υπόλοιπους	.598		
Επιστροφή μειονοτήτων στη χώρα τους		.819	
Απόλυτη προσαρμογή μειονοτήτων στον ελληνικό τρόπο ζωής		.781	
Προτεραιότητα εισαγωγής στα ελληνικά πανεπιστήμια			.834
Στέρηση δικαιώματος γάμου με Έλληνες/-ίδες			.593

Λαμβάνοντας υπόψη τους χαμηλούς δείκτες συσχέτισης (r) και το νοηματικό περιεχόμενο των δηλώσεων, ως καταλληλότερη προσέγγιση για τη μείωση των διαστάσεων της κλίμακας αυτής, κρίθηκε η αντιστροφή των προτάσεων του δεύτερου και τρίτου παράγοντα και η κατασκευή ενός μοναδικού δείκτη που υπολογίστηκε ως ο μέσος όρος όλων των προτάσεων της κλίμακας. Ο δείκτης αυτός εξέφραζε πλέον την ισοτιμία των μειονοτήτων μέσα στην Ελληνική κοινωνία (Cronbach- $\alpha=0.598$). Η κατανομή των κωδικοποιημένων σε τρεις στάθμες τιμών του δείκτη, έδειξε ότι το 40.5%

(N=686 άτομα) του δείγματος ήταν αντίθετο με την ισότιμη αντιμετώπιση των μειονοτήτων, ποσοστό 31.7% (N=537 άτομα) κρατούσε ενδιάμεση στάση, ενώ υπέρ της ισοτιμίας τάχθηκε το μειοψηφικό ποσοστό του 27.8% (N=470 άτομα).

Η εφαρμογή της διερευνητικής παραγοντικής ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες με περιστροφή Varimax στην κλίμακα σχετικά με τα δικαιώματα των μεταναστών, κατέληξε σε δύο παράγοντες (βλ. Πίνακα 7.19).

Πίνακας 7.19 Παραγοντική ανάλυση της κλίμακας μεταναστών.

Συνολ. εξηγ. διακύμανση: 67.703	Παράγοντας	
	Κοινωνική ισοτιμία μεταναστών	Ισοπολιτεία μεταναστών
Ιδιοτιμή:	3.030	1.032
% διακύμανση:	50.504	17.198
Ίδια νομική κάλυψη με Έλληνες/-ίδες	.871	
Ίδια δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης με Έλληνες/-ίδες	.808	
Δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης και συνεταιρίζεσθε	.795	
Ελεύθερη επιλογή του τόπου διαμονής τους	.544	.468
Αυτόματη ανανέωση αδειών παραμονής		.931
Δικαίωμα συμμετοχής στις συνδικαλιστικές και πολιτικές αποφάσεις		.631

Ωστόσο, τα όρια της νοηματικής διάκρισης αυτών των δύο παραγόντων δεν ήταν αρκετά σαφή αφού ο πρώτος δείκτης εξέφραζε την κοινωνική ισοτιμία των μεταναστών και ο δεύτερος την ισοπολιτεία τους. Παράλληλα, ο δείκτης αξιοπιστίας του πρώτου παράγοντα ήταν αρκετά υψηλός (Cronbach – $\alpha=0.81$) και ο συντελεστής συσχέτισης του Pearson, χαμηλός, αν και στατιστικά σημαντικός ($r=0.41$, $p<0.001$). Έτσι, κατασκευάστηκε ένας δείκτης που εξέφραζε την κοινωνική και πολιτειακή ισότιμη αντιμετώπιση των μεταναστών και ο οποίος υπολογίστηκε ως ο μέσος όρος των δηλώσεων της κλίμακας (Cronbach – $\alpha=0.794$). Η κατανομή των απαντήσεων στα τρία επίπεδα του δείκτη έδειξε ότι, η πλειοψηφία των ερωτώμενων υιοθέτησε ενδιάμεση στάση ως προς την κοινωνική και πολιτειακή ισοτιμία των μεταναστών (N=658, 38.9%

ενδιάμεση στάση, N=528, 31.2% διαφωνία, N=507, 29.9% συμφωνία).

Η κατανομή των τιμών των δεικτών που κατασκευάστηκαν παραπάνω φαίνεται συγκεντρωτικά στον Πίνακα 7.20 που ακολουθεί. Επιπλέον, στον ίδιο πίνακα παρουσιάζεται και η κατανομή των τιμών των τριών μεμονωμένων μεταβλητών σχετικά με τον αυτοπροσδιορισμό των ερωτώμενων, το εκπαιδευτικό σύστημα και το στρατό, μετά την κωδικοποίηση των τιμών τους σε τρεις στάθμες.

Πίνακας 7.20 Συγκεντρωτικός πίνακας κατανομή των τιμών όλων των δεικτών

Δείκτης	Τιμή δείκτη	N	%
Σκοπός της Ε.Ε. είναι η οικονομική και επιστημονική ενοποίηση των κρατών – μελών και η προστασία τους απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις	Διαφωνία	593	35.0
	Ενδιάμεση στάση	617	36.4
	Συμφωνία	483	28.5
Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε είχε θετική επίδραση στη χώρα	Διαφωνία	647	38.2
	Ενδιάμεση στάση	609	36.0
	Συμφωνία	437	25.8
Ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε με εθνικά κριτήρια	Διαφωνία	672	39.7
	Ενδιάμεση στάση	572	33.8
	Συμφωνία	449	26.5
Ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια	Διαφωνία	746	44.1
	Ενδιάμεση στάση	443	26.2
	Συμφωνία	504	29.8
Ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε χωρίς κριτήρια	Διαφωνία	652	38.5
	Ενδιάμεση στάση	704	41.6
	Συμφωνία	337	19.9
Πρόκληση ύφεσης στη χώρα από πιθανή διάλυση της Ε.Ε	Διαφωνία	562	33.2
	Ενδιάμεση στάση	628	37.1
	Συμφωνία	503	29.7
Για να νιώθει κάποιος Ευρωπαίος πρέπει να δίνει προτεραιότητα στην Ευρώπη	Διαφωνία	679	40.1

	Ενδιάμεση στάση	461	27.2
	Συμφωνία	553	32.7
Η ένταξη της χώρας στην Ε.Ε. απέφερε οικονομικά και εθνικά οφέλη σε αυτήν	Διαφωνία	137	8.1
	Ενδιάμεση στάση	277	16.4
	Συμφωνία	1279	75.5
Εκπαιδευτικό σύστημα που διαμορφώνει εθνική ή ευρωπαϊκή συνείδηση	Ευρωπαϊκή	106	6.3
	Ενδιάμεση στάση	272	16.1
	Εθνική	1315	77.7
Αισθάνομαι περισσότερο Έλληνας ή Ευρωπαίος	Περισσότερο Έλληνας	1409	83.2
	Ενδιάμεση στάση	194	11.5
	Περισσότερο Ευρωπαίος	90	5.3
Ισχυρός εθνικός ή ευρωπαϊκός στρατός	Ευρωπαϊκός	143	8.4
	Ενδιάμεση στάση	366	21.6
	Εθνικός	1184	69.9
Ισοτιμία μειονοτήτων μέσα στην ελληνική κοινωνία	Διαφωνία	686	40.5
	Ενδιάμεση στάση	537	31.7
	Συμφωνία	470	27.8
Κοινωνική και πολιτειακή ισότιμη αντιμετώπιση των μεταναστών	Διαφωνία	528	31.2
	Ενδιάμεση στάση	658	38.9
	Συμφωνία	507	29.9

7.4.2 Εφαρμογή data mining

Έχοντας κατασκευάσει τους σχετικούς δείκτες, η ανάλυση συνεχίστηκε με την εφαρμογή αλγορίθμων εξόρυξης πληροφορίας για την εύρεση αιτιακών σχέσεων. Για την καλύτερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων η ενότητα αυτή χωρίζεται σε τρεις

υποενότητες σύμφωνα με το στόχο κάθε εφαρμογής του DM. Έτσι, η πρώτη ενότητα αφορά στην κατασκευή δέντρου αποφάσεων για την μελέτη των αιτιακών σχέσεων που διέπουν την πρόκληση ύφεσης στη χώρα σε περίπτωση που διαλυθεί η Ε.Ε.

7.4.2.1 Δημιουργία ύφεσης στη χώρα λόγω διάλυσης της Ε.Ε.

Αρχικά λοιπόν, επικεντρωθήκαμε στη δημιουργία ύφεσης στη χώρα ως συνέπεια μιας πιθανής διάλυσης της Ε.Ε., και τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις της κοινωνίας γύρω από ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Με άλλα λόγια, η πρώτη εφαρμογή του DM σε αυτή την έρευνα είχε ως στόχο τη διερεύνηση των αιτιακών σχέσεων που καθορίζουν το αν και κατά πόσο μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα. Για το σκοπό αυτό εφαρμόστηκε ο αλγόριθμος κατασκευής δέντρου αποφάσεων CRT οποίος κατέταξε τις παρατηρήσεις στις τρεις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής «πιθανή διάλυση της Ε.Ε. θα προκαλέσει ύφεση στην Ελλάδα» λαμβάνοντας υπόψη τους εξής από τους δείκτες που κατασκευάστηκαν νωρίτερα:

- α) σκοπός της Ε.Ε. είναι η οικονομική και ερευνητική ενοποίηση των κρατών-μελών και η προστασία τους απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις,
- β) θετική επίδραση από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε.,
- γ) εθνικά κριτήρια ένταξης νέων χωρών,
- δ) οικονομικά κριτήρια ένταξης νέων χωρών,
- ε) ένταξη νέων χωρών χωρίς κριτήρια,
- ζ) προτεραιότητα στην Ε.Ε. για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος,
- στ) οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξή μας στην Ε.Ε.,
- η) ισοτιμία μειονοτήτων και
- θ) κοινωνική και πολιτειακή ισοτιμία μεταναστών.

Το δέντρο που προέκυψε παρουσιάζεται στο Γράφημα 7.2. Όπως βλέπουμε από αυτό, ποσοστό ίσο με το 33.3% του δείγματος (δηλαδή N=563 υποκείμενα) θεωρούν πως η διάλυση της Ε.Ε. δε θα επιφέρει ύφεση στη χώρα, ενώ το ποσοστό όσων πιστεύουν το αντίθετο είναι ίσο με 29.8% (N=504 υποκείμενα). Ο πρώτος διαχωρισμός στους κλάδους του δέντρου γίνεται ως προς το εάν η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση στη χώρα. Ποσοστό ίσο με το 25.8% (N=437) του δείγματος τάσσεται υπέρ αυτής της άποψης

ενώ το πλειοψηφικό 74.2% (N=1256), είτε κρατά ενδιάμεση στάση είτε κρίνει πως η συμμετοχή μας είχε αρνητική επίδραση.

Γράφημα 7.2 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CRT για την πρόκληση ύφεσης στη χώρα έπειτα από πιθανή διάλυση της Ε.Ε

δημογραφία ύψους στη χώρα από διάλυση ΕΕ

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	33,3	563
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	37,0	626
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	29,8	504
Total	100,0	1693

θετική επίδραση από τη συμμετοχή μας στην ΕΕ

θετική στίση για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε.

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	8,2	36
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	28,8	126
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	62,9	275
Total	25,8	437

Έντεθα νέων χωρών με οικονομικά κριτήρια

θετική στίση επίτευξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	4,8	10
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	16,3	34
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	78,8	164
Total	12,3	208

Στοιός της ΕΕ η ευνοϊότητα

φωνητική στίση ως προς το ότι στοιός της Ε.Ε είναι η ευνοϊότητα

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	16,0	8
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	70,0	35
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	14,0	7
Total	3,0	60

θετική στίση ως προς το ότι στοιός της Ε.Ε είναι η ευνοϊότητα

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	10,1	18
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	31,8	57
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	58,1	104
Total	10,6	179

θετική στίση επίτευξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	18,5	46
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	34,9	87
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	46,6	116
Total	14,7	249

φωνητική στίση επίτευξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	38,9	242
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	46,1	287
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	15,0	93
Total	36,7	622

ενδιάμεση στίση για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε: φωνητική στίση για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	42,0	627
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	39,8	500
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	18,2	229
Total	74,2	1256

Οφέλη από την ένταξη μας στην ΕΕ

θετική στίση ως προς τη οικονομική και εθνική οφέλη από την ένταξη μας στην Ε.Ε: φωνητική στίση ως προς τη οικονομική και εθνική οφέλη από την ένταξη μας στην Ε.Ε

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	33,1	288
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	42,9	374
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	24,0	209
Total	51,4	871

Έντεθα νέων χωρών με οικονομικά κριτήρια

φωνητική στίση επίτευξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	38,9	242
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	46,1	287
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	15,0	93
Total	36,7	622

φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε

Category	%	n
■ φωνητική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	62,1	239
■ ενδιάμεση στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	32,7	126
■ θετική στίση ως προς τη δημογραφία ύψους στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	5,2	20
Total	22,7	385

Για την καλύτερη «ανάγνωση» και κατανόηση του δέντρου θα επικεντρωθούμε πρώτα σε όλους τους κόμβους του κεντρικού αριστερού κλάδου (Γράφημα 7.2.A) και έπειτα στους αντίστοιχους του δεξιού κλάδου (Γράφημα 7.2.B).

Έτσι, ξεκινώντας από τα αριστερά, βλέπουμε ότι, όσοι πιστεύουν ότι η συμμετοχή μας είχε θετική επίδραση στην πορεία της χώρας (αριστερός κλάδος δέντρου), θεωρούν στην πλειοψηφία τους πως η διάλυση της Ε.Ε. θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα (N=275, 62.9%), ενώ ακολουθούν με ποσοστό 28.8% (N=126) όσοι κράτησαν ουδέτερη στάση.

Σε δεύτερο επίπεδο, τα υποκείμενα αυτά χωρίζονται σε δύο κατηγορίες ανάλογα με το εάν η ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. θα πρέπει να ακολουθεί οικονομικά κριτήρια. Οι δύο κατηγορίες που προκύπτουν είναι σχεδόν ισοπληθείς, με N=208 υποκείμενα, δηλαδή ποσοστό 12.3% επί του αρχικού συνόλου των N=1693 υποκειμένων να εκφράζονται θετικά στην τήρηση οικονομικών ενταξιακών κριτηρίων για τις χώρες που επιθυμούν να ενταχθούν στην Ε.Ε., και N=229 υποκείμενα, δηλαδή ποσοστό 13.5%, να εκφράζονται αρνητικά ως προς αυτό το κριτήριο. Είτε όμως τα θετικά διακείμενα προς τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε. άτομα τοποθετούνται θετικά ως προς την ένταξη νέων χωρών με οικονομικά κριτήρια, είτε τοποθετούνται αρνητικά ή ουδέτερα, στην πλειοψηφία, τους θεωρούν πως η διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα. Συγκεκριμένα, οι θετικοί στην τήρηση οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών, εκφράζουν την άποψη πως η διάλυση της Ε.Ε. θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα σε ποσοστό 78.8% (N=164) - επί των θετικών κρίσεων στην τήρηση οικονομικών κριτηρίων-, αντίθετα με το μόλις 4.8% (N=10) που πιστεύουν πως η διάλυση της Ε.Ε. δε θα επιφέρει ύφεση στη χώρα. Από την άλλη πλευρά, οι αρνητικοί ή ουδέτεροι ως προς την τήρηση οικονομικών κριτηρίων, θεωρούν στην πλειοψηφία τους (48.5% που αντιστοιχεί σε N=111 υποκείμενα από τα συνολικά N=229 αυτής της κατηγορίας) ότι η διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση, με τις αρνητικές γνώμες να φτάνουν το 11.4% (δηλαδή μόλις N=26 υποκείμενα από τα N=229 της κατηγορίας).

Ολοκληρώνοντας τα δύο πρώτα επίπεδα του δέντρου που κατασκεύασε ο αλγόριθμος CRT, βλέπουμε ότι, όσοι κρίνουν πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. ήταν ένα θετικό γεγονός για την πορεία της χώρας, κρίνουν στην πλειοψηφία τους πως σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε. θα επέλθει ύφεση στη χώρα. Επίσης, τα ίδια άτομα που αξιολόγησαν θετικά τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., προκρίνουν ως σημαντικό κριτήριο για την ένταξη νέων χωρών στην Ένωση, την τήρηση οικονομικών κριτηρίων. Αυτός φαίνεται να είναι ο δεύτερος σημαντικότερος παράγοντας που καθορίζει τη στάση τους ως προς την πρόκληση ύφεσης στην Ελλάδα σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε.. Όσοι υποστηρίζουν

την τήρηση οικονομικών κριτηρίων στην ενταξιακή πορεία μιας χώρας, πιστεύουν στη συντριπτική τους πλειοψηφία πως αν διαλυθεί η Ε.Ε. η χώρα θα βρεθεί αντιμέτωπη με ύφεση. Όσοι υποστηρίζουν πως (μάλλον) δε θα πρέπει να τηρούνται οικονομικά κριτήρια κατά την ενταξιακή πορεία μιας χώρας, πιστεύουν, στην πλειοψηφία τους, πως (μάλλον) θα προκληθεί ύφεση στη χώρα αν διαλυθεί η Ε.Ε.

Στο δέντρο αποφάσεων παρουσιάζεται ένας επιπλέον διαχωρισμός, σε βαθύτερο επίπεδο ανάλυσης, για τον κόμβο των αρνητικών ή ουδέτερων αποκρίσεων στην τήρηση οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. Έτσι, εμβαθύνουμε κατά ένα επιπλέον επίπεδο το παραγόμενο δέντρο, το τρίτο στη σειρά, διερευνώντας με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τις αιτιολογικές σχέσεις που διαμορφώνουν την άποψη των υποκειμένων σχετικά με την πρόκληση ύφεσης στη χώρα αν διαλυθεί η Ε.Ε.. Συγκεκριμένα, τα υποκείμενα αυτής της κατηγορίας – των θετικών ως προς τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε. και (μάλλον) αρνητικών προς την τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. - διαχωρίστηκαν σε δύο ομάδες σύμφωνα με την προσωπική τους γνώμη στην ερώτηση αν η Ε.Ε. έχει ως στόχο την οικονομική και επιστημονική ενοποίηση των χωρών-μελών και την προστασία τους απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις. Η πλειοψηφία των υπό διαχωρισμό υποκειμένων -δηλαδή όσων ανήκαν στον κόμβο των θετικών ως προς την ένταξή μας στην Ε.Ε και αρνητικών ή ουδέτερων ως προς την τήρηση οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. – τοποθετήθηκε θετικά ή ουδέτερα ως προς αυτό το σκοπό της Ε.Ε., ομαδοποίηση που αντιστοιχεί στο 10.6% (N=179) του αρχικού δείγματος. Στον αντίποδα, μόλις το 3% του αρχικού δείγματος (N=50) βρίσκει θετική τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., κριτικάρει την ύπαρξη οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. και δε θεωρεί πως σκοπός της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των χωρών-μελών και η αμοιβαία προστασία τους.

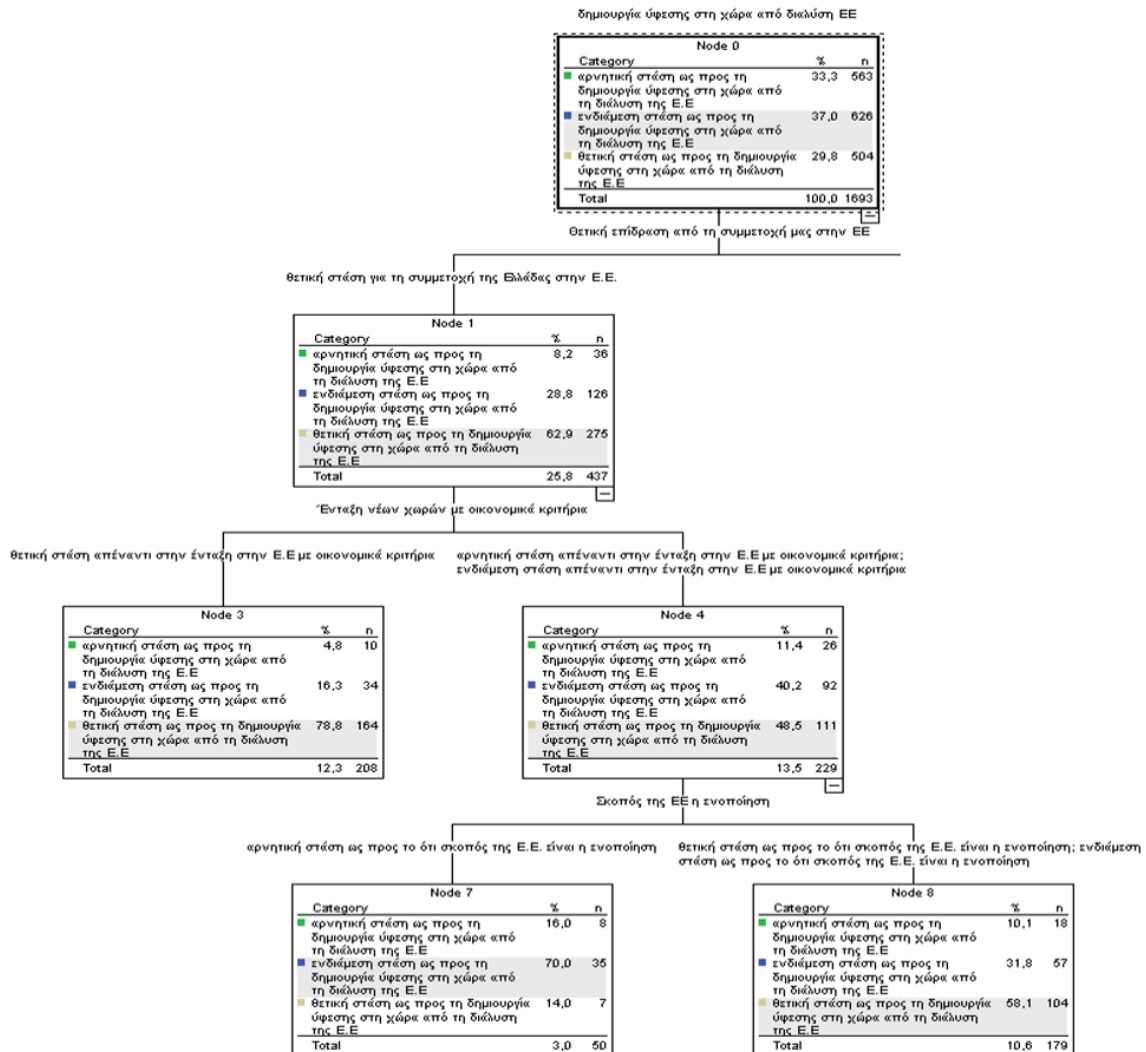
Οι δύο τελικές ομάδες υποκειμένων που προέκυψαν από το διαχωρισμό του τρίτου επιπέδου, διαφοροποιούν τις απαντήσεις τους ως προς το εάν η διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα. Οι μεν αρνητικοί ως προς την ενοποιητική στόχευση της Ε.Ε. κρατούν, στην πλειοψηφία τους, ενδιάμεση στάση ως προς την πρόκληση ύφεσης, με το ποσοστό των ουδέτερων απαντήσεων να φτάνει το 70% (N=35) των συνολικών απαντήσεων αυτής της κατηγορίας, ενώ ακολουθεί η αρνητική στάση με ποσοστό 16% (N=8). Οι δε θετικοί και ουδέτεροι ως προς την ενοποιητική στόχευση της Ε.Ε. θεωρούν σε ποσοστό 58.1% (N=104) ότι σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε. στη χώρα θα προκληθεί

ύφεση, ενώ ποσοστό 31.8% (N=57) κράτησε ουδέτερη στάση ως προς τις συνέπειες διάλυσης της Ε.Ε.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι αυτός ο κλάδος του δέντρου εκφράζει τη φιλοευρωπαϊκή τάση της ελληνικής κοινωνίας που βρίσκει θετικό γεγονός τη συμμετοχή μας στην οικογένεια της Ε.Ε. και θεωρεί πως η ένταξη νέων χωρών στην οικογένεια αυτή θα πρέπει να γίνεται είτε με χαλαρά είτε χωρίς καθόλου οικονομικά κριτήρια. Σε αυτή την τάση, η ενοποίηση των χωρών-μελών της Ε.Ε., η αμοιβαία προστασία έναντι των μεγάλων δυνάμεων και η ουσιαστική σύγκλισή τους σε επίπεδο οικονομικό, θεσμικό και επιστημονικό φαίνεται να παίζει καθοριστικό ρόλο για τον εντοπισμό δύο υπο-τάσεων. Η πρώτη, που είναι και η κυρίαρχη, είναι αυτή που υποστηρίζει τον πολυεπίπεδο ενοποιητικό χαρακτήρα της Ε.Ε και η οποία θεωρεί πως μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα. Η δεύτερη τάση, εμφανώς ασθενέστερη, υποστηρίζει πως στόχος της Ε.Ε. δεν είναι η ενοποίηση των χωρών-μελών της και η διάλυσή της (μάλλον) δε θα βάλει τη χώρα σε τροχιά ύφεσης. Μια τρίτη τάση που ανιχνεύτηκε από τον κλάδο αυτό των θετικών αποκρίσεων στην επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., είναι η τήρηση οικονομικών ενταξιακών κριτηρίων για τις νέες χώρες που επιθυμούν να ενταχθούν στην Ε.Ε., χωρίς να έχουμε περαιτέρω πληροφόρηση για τα σκεπτικά που κρύβονται πίσω από αυτή την αντίληψη. Και στις τρεις τάσεις όμως, είναι σαφής η φιλοευρωπαϊκή στάση των υποκειμένων, τόσο από τη θετική αξιολόγηση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., όσο και από τα υψηλά ποσοστά των απόψεων πως η διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα.

Γράφημα 7.2Α Αριστεροί κόμβοι του δέντρου αποφάσεων του αλγόριθμου CRT για την πρόκληση ύφεσης στη χώρα έπειτα από πιθανή διάλυση της Ε.Ε.

Στηριζόμενοι τώρα στο δεύτερο μισό του δέντρου, δηλαδή στους δεξιούς κόμβους, βλέπουμε ότι (βλ. Γράφημα 7.2.B), τα N=1256 υποκείμενα που αξιολογούν την επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. ως αρνητική ή ουδέτερη, πιστεύουν στην πλειοψηφία τους ότι η διάλυση της Ε.Ε. δε θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα – N=527, ποσοστό 42% -, ενώ ακολουθούν με ποσοστό 39.8% (N=500) όσοι κρατούν ενδιάμεση στάση.

Αυτοί που στέκονται κριτικά απέναντι στη θετική επίδραση της συμμετοχής μας, διαχωρίζονται στη συνέχεια σε δύο ομάδες σύμφωνα με τη στάση τους στην ερώτηση σχετικά με το εάν η χώρα μας αποκόμισε οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξη της στην Ε.Ε.. Η μειοψηφία αυτών – δηλαδή, N=385 υποκείμενα από τα N=1256 με κριτική στάση στην επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., πλήθος που αντιστοιχεί στο 22.7% του αρχικού δείγματος - είτε εκφράζει ενδιάμεση στάση είτε τάσσεται αρνητικά απέναντι στα οικονομικά και εθνικά οφέλη για τη χώρα από την ένταξη της στην Ε.Ε. Με ποσοστό 62.1% (N=239), υπερисχύει σε αυτή την ομάδα η άποψη ότι δεν θα

προκληθεί ύφεση στη χώρα από μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε., ενώ η ουδέτερη στάση ακολουθεί με ποσοστό 32.7% (N=126).

Από την άλλη πλευρά, η πλειοψηφία όσων κρατούν κριτική στάση ως προς τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., δηλαδή N=871 υποκείμενα που αντιστοιχούν σε ποσοστό 51.4% του αρχικού δείγματος (από τα N=1256 υποκείμενα που εξέφρασαν αυτή την κριτική στάση), κρίνουν ταυτόχρονα πως υπήρξαν οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξή μας στην Ε.Ε., με την πλειοψηφία αυτών, ποσοστό 42.9% (N=374), να κρατούν ουδέτερη στάση απέναντι στην πρόκληση ύφεσης στη χώρα στην περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε., ενώ το 33.1% (N=288) αυτών δηλώνει πως δε θα προκληθεί ύφεση, σε αντίθεση με το υπόλοιπο 24% (N=209) που δηλώνει πως η διάλυση της Ε.Ε. θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα.

Στο τρίτο επίπεδο εμβάθυνσης, ο διαχωρισμός των υποκειμένων στις δύο ομάδες που υπολογίζει ο αλγόριθμος, έγινε μόνο για τα N=871 υποκείμενα, που κράτησαν κριτική στάση ως προς την επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. ενώ υποστήριζαν πως η χώρα αποκόμισε οικονομικά και εθνικά οφέλη από αυτή τη συμμετοχή της. Ο παράγοντας που κρίθηκε σημαντικός για αυτή λοιπόν την εμβάθυνση ήταν τα οικονομικά κριτήρια που θα πρέπει να πληροί μια χώρα για την ένταξή της στην Ε.Ε. Η πλειοψηφία των υποκειμένων που λαμβάνουν μέρος σε αυτό το διαχωρισμό, είτε κρατά ενδιάμεση στάση είτε τάσσεται αρνητικά σε ένα τέτοιο ενταξιακό κριτήριο. Σε αυτά τα υποκείμενα, η επικρατούσα άποψη ως προς την πρόκληση ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε. είναι η ουδέτερη στάση (N=287, 46.1%), ενώ ακολουθεί η αρνητική (N=242, 38.9%). Στον αντίποδα, όσοι υποστηρίζουν πως η ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. θα πρέπει να γίνεται με οικονομικά κριτήρια (N=244, 14.7%), πιστεύουν, στην πλειοψηφία τους, πως η διάλυση της Ε.Ε. θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα (N=116, 46.6%), ενώ ακολουθούν με ποσοστό 34.9% (N=87) όσοι κρατούν ουδέτερη στάση ως προς την πρόκληση ύφεσης ύστερα από τη διάλυση της Ε.Ε.

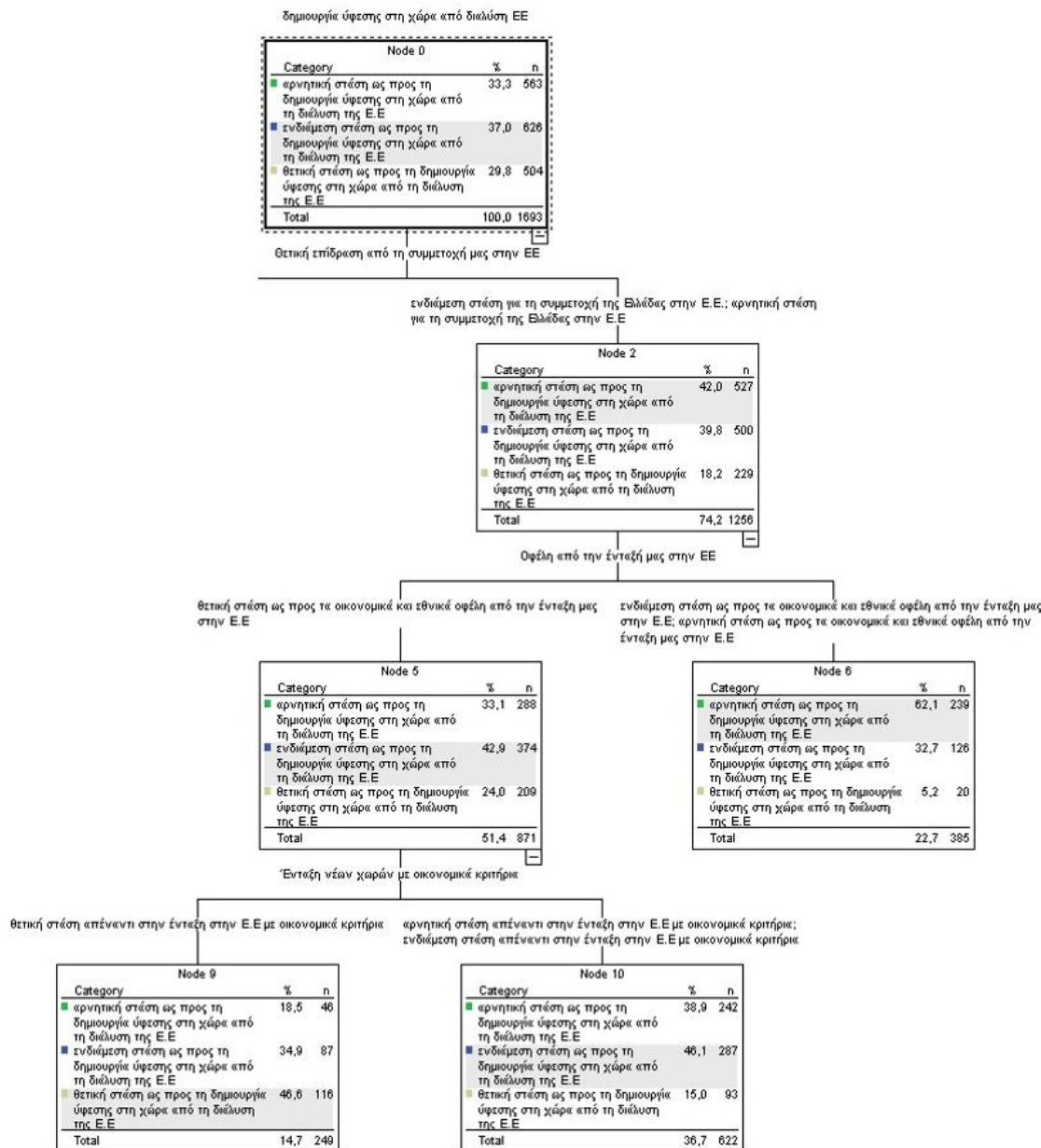
Ο δεύτερος αυτός μεγάλος κλάδος του δέντρου σκιαγραφεί την συμφεροντολογική διάσταση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. Δηλαδή, την τάση σύμφωνα με την οποία η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. ήταν ένα μάλλον αρνητικό γεγονός, που ωστόσο απέφερε στη χώρα οικονομικές και εθνικές απολαβές, παραπέμποντας καθαρά στα χρηματοδοτικά και αναπτυξιακά πακέτα και τις επιδοτήσεις που έχει λάβει η χώρα από την Ε.Ε. Σε αυτό το πλαίσιο «μονομερών» παροχών προς τη χώρα, η ένταξη νέων χωρών με ή χωρίς οικονομικά κριτήρια φαίνεται να είναι σημαντικός παράγοντας για την περαιτέρω διαμόρφωση των αντιλήψεων. Συγκεκριμένα, αναδεικνύεται μια πλειοψηφική τάση

σύμφωνα με την οποία η ένταξη νέων χωρών (μάλλον) δε θα πρέπει να γίνεται με οικονομικά κριτήρια, άποψη που πιθανότατα αγγίζει όχι μόνο το φόβο αυστηρών οικονομικών και δημοσιονομικών μέτρων σε όλη την επικράτεια της Ε.Ε., κάτι που θα επηρέαζε και τις ήδη ενταγμένες χώρες, αλλά και την ανησυχία για επανεξέταση της κατανομής των ευρωπαϊκών πόρων, πολιτική που πιθανόν στερήσει από τη χώρα μέρος της ευρωπαϊκής χρηματοδότησης. Παρόλα αυτά, οι θιασώτες αυτής της άποψης, κρίνουν πως η διάλυση της Ε.Ε. (μάλλον) δε θα θέσει τη χώρα σε υφειακό κλοιό, προσδίδοντας ευκαιριακό και συγκυριακό χαρακτήρα στη συμμετοχή μας σε αυτή. Με άλλα λόγια, διαγράφεται η αντίληψη πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. ήταν μια περιστασιακή απόφαση την οποία εκμεταλλεύτηκε η χώρα αποκομίζοντας σημαντικά χρηματικά οφέλη και εξασφαλίζοντας ισχυρές συμμαχίες, χρήσιμες για την εξωτερική της πολιτική και ασφάλεια, που όμως δε θέτει σε κίνδυνο την οικονομική, κοινωνική και πολιτική σταθερότητα της χώρας, στην περίπτωση που το οικοδόμημα της Ε.Ε. γκρεμιστεί.

Από την άλλη, η μειοψηφική τάση ως προς την ισχύ οικονομικών ενταξιακών κριτηρίων, εκφράζει τη θετική στάση της ως προς την τήρηση αυτών, ενώ παράλληλα δείχνει να ανησυχεί περισσότερο για τις επιπτώσεις μιας πιθανής διάλυσής της, καθώς υποστηρίζει πως στη χώρα θα επικρατήσει ύφεση στην περίπτωση που η Ε.Ε. διαλυθεί. Θα λέγαμε πως τα ευρήματα αυτά ψηλαφίζουν την ανησυχία μήπως η χρηματοδοτική ικανότητα της Ε.Ε. εξασθενήσει εντάσσοντας στους κόλπους της χώρες που στερούνται υψηλού επιπέδου ευμάρειας και χρήζουν οικονομικής υποστήριξης δηλαδή μήπως η οικονομική βοήθεια που παρέχει η Ε.Ε. ανακαταμεμηθεί προς ζημία της χώρας μας και όφελος των νέων, πιθανώς αδύναμων, αφού δε θα έχουν ελεγχθεί οι οικονομικές τους δυνατότητες χωρών.

Στα πλαίσια της ευρύτερης κριτικής και (μάλλον) αρνητικής στάσης ως προς την επίδραση που δέχτηκε η Ελλάδα από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε., εντοπίζεται και μια (μάλλον) ακραία αντιευρωπαϊκή τάση, σύμφωνα με την οποία, ούτε η κοινωνία επηρεάστηκε θετικά από την Ε.Ε., αλλά ούτε ωφεληθήκαμε σε οικονομικό ή εθνικό επίπεδο. Σύμφωνα με αυτή τη στάση, σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε., (μάλλον) δε θα προκληθεί ύφεση στη χώρα.

Γράφημα 7.2B Δεξιοί κόμβοι του δέντρου αποφάσεων του αλγόριθμου CRT για την πρόκληση ύφεσης στη χώρα έπειτα από πιθανή διάλυση της Ε.Ε.

Στη συνέχεια της ανάλυσης, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των ελέγχων που έγιναν στους καταληκτικούς κόμβους, του βαθύτερου επιπέδου, των δύο αυτών κυρίαρχων τάσεων, της φιλοευρωπαϊκής και της ευκαιριακά επωφελούς, ως προς το βαθμό συντηρητισμού, προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού των υποκειμένων αλλά και ως προς την αυτοτοποθέτησή τους στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά. Επιπλέον δίνονται τα αποτελέσματα των ελέγχων πιθανών διαφοροποιήσεων ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά αυτών των υποκειμένων.

Έτσι, ξεκινώντας από τους δύο καταληκτικούς κόμβους του τρίτου επιπέδου της φιλοευρωπαϊκή τάση – δηλαδή τη θετική αξιολόγηση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. και τη χαλαρή ή καθόλου επιβολή οικονομικών ενταξιακών κριτηρίων - , βλέπουμε ότι όσοι

κρατούν θετική ή ουδέτερη στάση ως προς τον ενοποιητικό χαρακτήρα της Ε.Ε, είναι σημαντικά λιγότερο συντηρητικοί ($U=2734$, $p=0.000<0.05$) σε σχέση με εκείνους που πιστεύουν πως σκοπός της Ε.Ε. δεν είναι η ενοποίηση των χωρών – μελών της. Οι υπέρμαχοι της ενοποίησης, είναι περισσότερο προοδευτικοί εν αντιθέσει με τους πολέμιους αυτού του στόχου ($U=3695$, $p=0.042<0.05$), ενώ τα δύο «στρατόπεδα» δε διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς το βαθμό θεσμικού φιλελευθερισμού τους ($U=3734$, $p=0.053>0.05$). Όσο αφορά στον αυτοπροσδιορισμό των υποκειμένων στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, είδαμε ότι η διαφοροποίηση μεταξύ των υπέρμαχων και των πολέμιων του ενοποιητικού χαρακτήρα της Ε.Ε. είναι στατιστικά σημαντική ($U=3422$, $p=0.004<0.05$), με τους έχοντες θετική ή ενδιάμεση στάση ως προς τον ενοποιητικό χαρακτήρα της Ε.Ε. να εμφανίζονται περισσότεροι δεξιοί από τους αρνητικούς ως προς αυτή τη στάση. Παρά τις διαφορές που εντοπίστηκαν σε κοινωνιοψυχολογικό επίπεδο, μεταξύ των δύο καταληκτικών κόμβων, δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ως προς τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, ελέγχθηκε η ύπαρξη διαφοροποιήσεων ως προς το φύλο ($\chi^2(1)=0.126$, $p=0.723>0.05$), την ασχολία του ερωτώμενου ($\chi^2(3)=1.663$, $p=0.645>0.05$), την ασχολία του αρχηγού της οικογένειας ($\chi^2(3)=2.890$, $p=0.409>0.05$), την ηλικιακή ομάδα ($U=3738.5$, $p=0.143>0.05$), το μορφωτικό επίπεδο ($U=3882$, $p=0.126>0.05$), αλλά και το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα ($U=4298.5$, $p=0.651>0.05$) (βλ. Πίνακα 7.1 Παραρτήματος για τα αναλυτικά αποτελέσματα των ελέγχων Mann Whitney U).

Εφαρμόζοντας τώρα τους ίδιους ελέγχους για τους δύο καταληκτικούς κόμβους της ευκαιριακά επωφελούς τάσης⁵⁵, είδαμε ότι, στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται μόνο ως προς το βαθμό συντηρητισμού ($U=64090$, $p=0.000<0.05$) και το βαθμό προοδευτισμού ($U=67804.5$, $p=0.002<0.05$), με τις υψηλότερες τιμές να καταγράφονται και για τις δύο μεταβλητές, στην ομάδα όσων κράτησαν αρνητική ή ουδέτερη στάση στην ύπαρξη οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων μελών στην Ε.Ε.. Από την άλλη, ο βαθμός θεσμικού φιλελευθερισμού δε διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των δύο ομάδων ($U=727320$, $p=0.130>0.05$), όπως και η πολιτική αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων τους ($U=74014$, $p=0.247>0.05$). Επίσης, δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο ($\chi^2(1)=0.276$, $p=0.599>0.05$), την ασχολία του ερωτώμενου ($\chi^2(3)=3.912$, $p=0.271>0.05$), την ασχολία του αρχηγού της οικογένειας ($\chi^2(3)=0.368$, $p=0.832>0.05$), την ηλικιακή ομάδα του

---

⁵⁵ Δηλαδή Mann Whitney U έλεγχο για την περίπτωση διατακτικής εξαρτημένης μεταβλητών και χ^2 έλεγχο για την περίπτωση κατηγορικής εξαρτημένης μεταβλητής

ερωτώμενου ($U=75029$, $p=0.47>0.05$), το μορφωτικό του επίπεδο ($U=75057$, $p=0.431>0.05$) και το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα ($U=76428.5$, $p=0.753>0.05$) (βλ. Πίνακα 7.2 Παραρτήματος για τα αναλυτικά αποτελέσματα των ελέγχων Mann Whitney U).

Ο CRT αλγόριθμος διέκρινε ως στατιστικά σημαντικές μεταβλητές το βαθμό συμφωνίας των ερωτώμενων με την άποψη πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση στη χώρα, την τήρηση οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε., το βαθμό συμφωνίας των ερωτώμενων με την άποψη πως η χώρα αποκόμισε οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξή της στην Ε.Ε καθώς και το βαθμό συμφωνίας των ερωτώμενων με την άποψη πως στόχος την Ε.Ε. είναι η οικονομική και ερευνητική ενοποίηση των μελών της αλλά και η προστασία τους απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις.

Σε μια προσπάθεια να διερευνηθούν περαιτέρω οι αντιλήψεις που διαμορφώνουν τη γνώμη των ερωτώμενων σχετικά με το εάν θα δημιουργηθεί ύφεση στη χώρα στην περίπτωση που διαλυθεί η Ε.Ε., προσαρμόσαμε ένα ακόμα μοντέλο, αυτή τη φορά χρησιμοποιώντας μικρότερο αριθμό ανεξάρτητων μεταβλητών. Έτσι, ως εξαρτημένη μεταβλητή χρησιμοποιήθηκε ξανά η στάση απέναντι στη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε., ενώ ως ανεξάρτητες μεταβλητές χρησιμοποιήθηκαν ο βαθμός προσωπικής συμφωνίας με την αποκόμιση οφελών από την ένταξή μας στην Ε.Ε. και τα ενταξιακά κριτήρια (εθνικά, οικονομικά ή καθόλου κριτήρια) που θα πρέπει να ισχύουν για τις χώρες που επιθυμούν να ενταχθούν στην Ε.Ε.

Η επιλογή αυτή έγινε ακολουθώντας το εξής σκεπτικό: αρχικά ο δείκτης σχετικά με τη θετική επίδραση της συμμετοχής στην Ε.Ε. για τη χώρα, που κρίθηκε ως ο σημαντικότερος από τον CRT αλγόριθμο νωρίτερα, απορρίφθηκε σε μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε και άλλους σημαντικούς δείκτες, στηριζόμενοι στα στατιστικά κριτήρια που θέτει ο QUEST αλγόριθμος, αντί για εκείνα του CRT αλγόριθμου. Οι δοκιμές άλλων αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων, συμπεριλαμβάνοντας το δείκτη αυτό, επιβεβαίωσαν τη σημαντικότητά του, ακόμα και στις περιπτώσεις που το δέντρο ήταν απαγορευτικά πολύπλοκο ή ασαφές. Από τους υπόλοιπους δείκτες, επιλέχτηκαν, με νοηματικά κριτήρια, αυτοί που περιγράφουν τις απόψεις των υποκειμένων σχετικά με τις προοπτικές διεύρυνσης της Ε.Ε., δηλαδή αυτοί που περιγράφουν το πλαίσιο ανάπτυξης της Ε.Ε., τις προτεραιότητες και τα κριτήρια που θέλουν να ακολουθηθούν σε μια διαδικασία διεύρυνσής της. Οι δείκτες αυτοί δεν ήταν άλλοι από τα κριτήρια (εθνικά, οικονομικά ή χωρίς κριτήρια) ένταξης νέων χωρών. Επιπλέον, σε μια προσπάθεια να

συμπληρωθεί η οπτική των υποκειμένων γύρω από την Ε.Ε., μαζί με τους όρους της διεύρυνσής της, περιλήφθηκε και ο δείκτης σχετικά με το εάν η χώρα αποκόμισε οικονομικά και εθνικά οφέλη από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε. Ουσιαστικά, μέσω αυτού του δείκτη επιχειρείται η «μέτρηση» του αντίκτυπου της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., μέσα από τομείς που επηρεάστηκαν άμεσα από το γεγονός αυτό. Έτσι, η εφαρμογή του QUEST αλγόριθμου, μέσα από ένα συνδυασμό απόψεων για το «τώρα» και το «μετά» της Ε.Ε., επιχειρεί να καταγράψει το μηχανισμό διαμόρφωσης των αντιλήψεων σχετικά με την πρόκληση ύφεσης από μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε.

Το αποτέλεσμα του αλγόριθμου QUEST παρουσιάζεται στο γράφημα (Γράφημα 7.3) που ακολουθεί. Το δέντρο αποφάσεων στο οποίο κατέληξε ο αλγόριθμος χωρίζεται σε δύο κλάδους, σύμφωνα με τις απόψεις των υποκειμένων γύρω από την τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών. Έτσι, διακρίνονται δύο μεγάλες ομάδες υποκειμένων, η πρώτη, που είναι και η μεγαλύτερη, περιλαμβάνει αυτούς που είναι αντίθετοι ή ουδέτεροι ως προς τα οικονομικά κριτήρια (N=1189 υποκείμενα που αντιστοιχούν στο 70.2% του δείγματος), και η δεύτερη περιλαμβάνει N=504 υποκείμενα (29.8% του δείγματος) που υποστηρίζουν την ύπαρξη των οικονομικών κριτηρίων. Τα περισσότερα από τα υποκείμενα που είναι αρνητικά ή ουδέτερα ως προς τα οικονομικά κριτήρια, κρατούν ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε., ενώ ακολουθούν με μικρή διαφορά όσοι πιστεύουν πως δε θα προκληθεί ύφεση σε μια τέτοια περίπτωση (N=494, 41.5% για την ενδιάμεση στάση, N=476, 40% για την αρνητική). Από την άλλη, όσοι υποστηρίζουν τα οικονομικά κριτήρια, εμφανίζονται ξεκάθαρα πιο ανήσυχοι για τις συνέπειες που θα έχει η διάλυση της Ε.Ε. στη χώρα, καθώς σε ποσοστό 56.5% (N=285) θεωρούν πως θα προκληθεί ύφεση, με τις αρνητικές απόψεις να μην ξεπερνούν το 18% (N=87, 17.3%).

Γράφημα 7.3 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου QUEST για την πρόκληση ύφεσης στη χώρα έπειτα από πιθανή διάλυση της Ε.Ε.

δημιουργία ύφεσης στη χώρα από διάλυση ΕΕ

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	33,3	563
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	37,0	626
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	29,8	504
Total	100,0	1693

Επιτέριτων χωρών με οικονομικά κριτήρια

■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	17,3	87
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	26,2	132
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	56,5	285
Total	29,8	504

Βεβηκή στάση απέναντι στην ένταξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	40,0	476
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	41,5	494
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	18,4	219
Total	70,2	1189

Οφέλη από την ένταξη μας στην ΕΕ

ενδιάμεση στάση απέναντι στην ένταξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια: αρνητική στάση απέναντι στην ένταξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	60,1	215
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	35,2	126
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	4,7	17
Total	21,1	358

Οφέλη από την ένταξη μας στην ΕΕ

αρνητική στάση ως προς τα οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξη μας στην Ε.Ε: ενδιάμεση στάση ως προς τα οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξη μας στην Ε.Ε

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	55,4	31
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	25,0	14
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	19,6	11
Total	3,3	56

Βεβηκή στάση απέναντι στην ένταξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια: αρνητική στάση απέναντι στην ένταξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	31,4	261
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	44,3	368
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	24,3	202
Total	49,1	831

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	61,2	274
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	26,3	118
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	12,5	56
Total	26,5	448

Οφέλη από την ένταξη μας στην ΕΕ

αρνητική στάση ως προς τα οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξη μας στην Ε.Ε: ενδιάμεση στάση ως προς τα οικονομικά και εθνικά οφέλη από την ένταξη μας στην Ε.Ε

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	28,3	118
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	61,2	274
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	10,5	43
Total	21,1	358

Οφέλη από την ένταξη μας στην ΕΕ

Βεβηκή στάση απέναντι στην ένταξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια: αρνητική στάση απέναντι στην ένταξη στην Ε.Ε με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ αρνητική στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	31,4	261
■ ενδιάμεση στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	44,3	368
■ Βεβηκή στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	24,3	202
Total	49,1	831

Σε δεύτερο επίπεδο, η αποκόμιση οφελών από την ένταξη μας στην Ε.Ε. κρίθηκε και για τους δύο κλάδους ως η σημαντική μεταβλητή που διαχωρίζει τις απόψεις των υποκειμένων και διαμορφώνει τις βαθύτερες κατηγοριοποιήσεις τους.

Συγκεκριμένα, για το δεξιό κλάδο, οι αρνητικοί ή ουδέτεροι προς τα οικονομικά κριτήρια, διαχωρίζονται σε αυτούς που υποστηρίζουν πως η χώρα ωφελήθηκε σε

οικονομικό και εθνικό επίπεδο, και αποτελούν την πλειοψηφική τάση (N=831, 49.1%), και σε αυτούς που είτε κρατούν ουδέτερη στάση είτε είναι αντίθετοι στα οφέλη αυτά (N=358, 21.1%). Όσοι στέκονται κριτικά απέναντι στα οφέλη που αποκόμισε η χώρα από την ένταξή της στην Ε.Ε. υποστηρίζουν σε ποσοστό 60.1% (N=215) πως η διάλυση της Ε.Ε. δε θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα, ενώ οι ουδέτερες απόψεις φτάνουν στο 35.2% (N=126). Αντίθετα, όσοι υποστηρίζουν πως η χώρα είχε οφέλη από την ένταξή της στην Ε.Ε. κρατούν στην πλειονότητά τους ουδέτερη στάση (N=368, 44.3%) ως προς τη δημιουργία ύφεσης, ενώ ακολουθούν οι απόψεις μη δημιουργίας ύφεσης με ποσοστό 31.4% (N=261) (Βλ. Γράφημα 7.3Α, δεξιό κλάδο, πλαίσιο μπλε χρώματος).

Από το διαχωρισμό δευτέρου επιπέδου του αριστερού κόμβου που αποτελείται από όσους είναι υπέρ των οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη μιας χώρας στην Ε.Ε., προκύπτουν δύο κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει όσους υποστηρίζουν πως η χώρα αποκόμισε οικονομικά και εθνικά οφέλη από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε. (N=448 υποκείμενα από τα N=504 αυτού του κλάδου) και οι οποίοι στην πλειοψηφία τους (N=274, 61.2%) προβλέπουν ύφεση στη χώρα σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε.. Σε αυτή την κατηγορία ερωτώμενων, οι ουδέτερες γνώμες ως προς την ύφεση ακολουθούν με ποσοστό 26.3% (N=118), ενώ οι αρνητικές κινούνται αρκετά χαμηλότερα (N=56, 12.5%). Η δεύτερη κατηγορία που προκύπτει από το διαχωρισμό περιλαμβάνει τους υπόλοιπους των θετικά διακείμενων προς την τήρηση οικονομικών ενταξιακών κριτηρίων, οι οποίοι τοποθετούνται κριτικά ή ουδέτερα απέναντι στα οφέλη της χώρας μας από την ένταξή της στην Ε.Ε. (N=56 υποκείμενα από τα N=504 των θετικών ως προς τα οικονομικά κριτήρια). Τα υποκείμενα αυτά, πιστεύουν στην πλειοψηφία τους (N=31, 55.4%) ότι δε θα προκληθεί στη χώρα ύφεση αν διαλυθεί η Ε.Ε., ενώ η ενδιάμεση ως προς την ύφεση στάση ακολουθεί με ποσοστό 25% (N=14). (Βλ. Γράφημα 7.3Α, αριστερό κλάδο, πλαίσιο πράσινου χρώματος).

Γράφημα 7.3Α Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου QUEST για την πρόκληση ύφεσης στη χώρα έπειτα από πιθανή διάλυση της Ε.Ε.

δημοσιεύσεις στην χώρα από διάλυση ΕΕ

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	32,3	563
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	37,9	628
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	29,8	504
Total	100,0	1693

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	17,3	87
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	26,2	132
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	56,5	285
Total	29,8	504

Ένταξη νέων χωρών με οικονομικά κριτήρια

Εθνική στήση απέναντι στην ένταξη στην ΕΕ με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	17,3	87
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	26,2	132
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	56,5	285
Total	29,8	504

Ομάδα από την ένταξη με την ΕΕ

Εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε, ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε, εθνική στήση από τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	56,4	31
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	25,0	14
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	19,6	11
Total	3,3	56

Node 3

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	60,1	215
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	35,2	126
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	4,7	17
Total	21,1	358

Node 4

ανάμειξη στήση απέναντι στην ένταξη στην ΕΕ με οικονομικά κριτήρια, εθνική στήση απέναντι στην ένταξη στην ΕΕ με οικονομικά κριτήρια

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	40,0	476
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	41,5	484
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	18,4	219
Total	70,2	1199

Ομάδα από την ένταξη με την ΕΕ

Εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε, ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε, εθνική στήση από τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	60,1	215
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	35,2	126
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	4,7	17
Total	21,1	358

Node 5

Category	%	n
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	31,4	261
■ ανάμειξη στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	44,3	368
■ εθνική στήση ως προς τη δημοσίευση στην χώρα από τη διάλυση της Ε.Ε	24,3	202
Total	48,1	831

Node 6

Θα λέγαμε λοιπόν, ότι ο δεξιός κλάδος του δέντρου αυτού, εκφράζει την τάση σύμφωνα με την οποία η ένταξη νέων χωρών (μάλλον) δε θα πρέπει να γίνεται με οικονομικά κριτήρια, ενώ ήταν προς το συμφέρον της χώρας μας η ένταξη της στην ευρωπαϊκή οικογένεια καθώς αυτή αποκόμισε οικονομικά και εθνικά οφέλη, αν και πιθανότατα η διάλυση αυτής της οικογένειας δε θα επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις στη χώρα. Πρόκειται δηλαδή για την τάση της ευκαιριακής ωφέλειας, η οποία «κρατά» τις συμμαχίες, τις επιδοτήσεις και τα χρηματοδοτικά πακέτα στήριξης που δόθηκαν στη χώρα μας από την Ε.Ε., αλλά απορρίπτει τα αυστηρά δημοσιονομικά κριτήρια ένταξης νέων χωρών, πιθανότατα υπό το φόβο γενικευμένης επιβολής τέτοιου είδους κριτηρίων

στις χώρες - μέλη. Οι θιασώτες αυτής της τάσης, φαίνεται να αντιλαμβάνονται τη διάλυση της Ε.Ε. ως ένα γεγονός που δε θα επηρεάσει την πορεία της χώρας μας, αποκαλύπτοντας έτσι την συγκυριακή, συμφεροντολογική σχέση που έχουν δομήσει με την υπόλοιπη Ε.Ε..

Στον ίδιο κλάδο, αλλά με ασθενέστερη ισχύ, εντοπίζεται και η τάση των ουδέτερων ή αντίθετων με τα θετικά οφέλη που αποκόμισε η χώρα από την ένταξή της στην Ε.Ε. Γι' αυτούς, η διάλυση της Ε.Ε. δε θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα, όπως υποστηρίζει η συντριπτική πλειοψηφία τους. Θα λέγαμε πως πρόκειται για τη τάση εκείνη που αντιδρά αρνητικά απέναντι στην Ε.Ε. και που πρεσβεύει την εθνική αυτονομία και την καλή πορεία της χώρας ανεξάρτητα από τέτοιου είδους συμμαχίες.

Στον αντίποδα αυτών των δύο τάσεων, οι υποστηρικτές της τήρησης οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε., θεωρούν, στην πλειοψηφία τους, πως ήταν προς το συμφέρον μας η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. και σε περίπτωση διάλυσής της, η πορεία της χώρας θα επηρεαστεί αρνητικά. Πρόκειται δηλαδή για τους υποστηρικτές των αυστηρών δημοσιονομικών κριτηρίων, έτσι ώστε η διεύρυνση της Ε.Ε. να γίνει δυσκολότερη και να διατηρηθεί η παρούσα κατανομή των κοινοτικών κονδυλίων. Με άλλα λόγια, πρόκειται για εκείνη την τάση που αντιπροσωπεύουν εκείνοι οι οποίοι αισθάνονται ασφάλεια στους κόλπους της Ε.Ε. και επιθυμούν τη διατήρηση των υπάρχουσών ισορροπιών μεταξύ των μελών της.

Τέλος, μέσα στους υποστηρικτές της τήρησης οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε., εντοπίζεται μια πολύ μικρή μερίδα υποκειμένων που τάσσονται (μάλλον) αρνητικά στα οφέλη που αποκομίσαμε από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε. και οι οποίοι στην πλειοψηφία τους κρίνουν πως δε θα επηρεαστεί αρνητικά η πορεία της χώρας σε περίπτωση που διαλυθεί η Ε.Ε. Οι απόψεις αυτές μπορούν να αναγνωστούν ως μέρος του ευρωσκεπτικιστικού αφηγήματος που υποστηρίζει πως η Ε.Ε. θα πρέπει να λειτουργεί με αυστηρά οικονομικά κριτήρια και να μετατραπεί σε έναν κατεξοχήν οικονομικό οργανισμό, ενώ θέτει σε αμφισβήτηση την οικονομική υποστήριξη που έλαβε η χώρα μας.

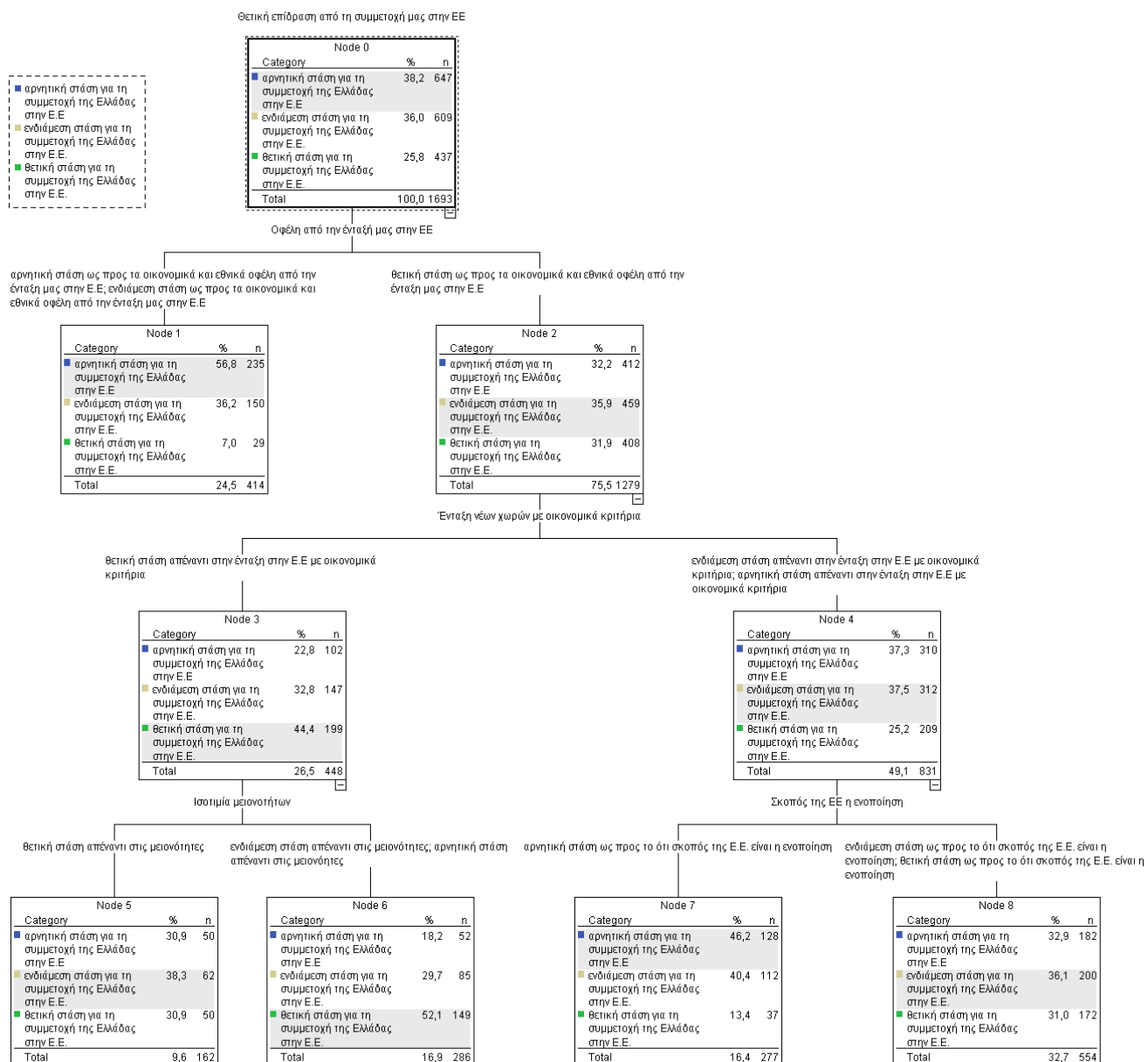
Με τα παραπάνω ολοκληρώνεται η εφαρμογή αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας για τη μελέτη αιτιακών σχέσεων που διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις της κοινωνίας γύρω από την πρόκληση ύφεσης στη χώρα στην περίπτωση που διαλυθεί η Ε.Ε..

7.4.2.2 Θετική επίδραση από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε.

Στην ενότητα αυτή μελετώνται οι παράγοντες που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις των υποκειμένων σχετικά με το εάν η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση στην πορεία της. Με εφαρμογή του αλγόριθμου QUEST, αναζητείται ο τρόπος που οι σημαντικοί παράγοντες, όπως αυτοί θα καθοριστούν από τον ίδιο τον αλγόριθμο, «επιβάλλουν» τις απόψεις της κοινωνίας γύρω από την εξαρτημένη μας μεταβλητή.

Έτσι, το δέντρο του QUEST αλγόριθμου που ακολουθεί (βλ. Γράφημα 7.4), είναι αυτό που προέκυψε έχοντας ως μεταβλητή στόχο (εξαρτημένη μεταβλητή) το εάν η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση στην πορεία της χώρας και ως ανεξάρτητες μεταβλητές τα κριτήρια που θα πρέπει να τηρούνται για την ένταξη μιας χώρας στην ευρωπαϊκή οικογένεια, την προσωπική στάση απέναντι στα οικονομικά και εθνικά οφέλη που αποκόμισε η χώρα από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε., την προσωπική άποψη ως προς την ενοποίηση ως σκοπός της Ε.Ε., την προσωπική στάση ως προς την πρόταση πως για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος θα πρέπει να δίνει προτεραιότητα στην Ευρώπη, καθώς και την προσωπική στάση απέναντι στην ισοτιμία των μειονοτήτων και την κοινωνική ισονομία των μεταναστών.

Γράφημα 7.4 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου QUEST για τη θετική επίδραση που είχε η συμμετοχή μας στην Ε.Ε.

Ο πρώτος διαχωρισμός του δέντρου γίνεται με βάση την προσωπική στάση απέναντι στα οφέλη της συμμετοχής μας, με τη μικρότερη ομάδα των αρνητικών ή ουδέτερων στάσεων, να αντιστοιχεί στο 24.5% (N=414) του αρχικού δείγματος και να διαφωνεί με την άποψη ότι η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση στη χώρα (N=235, 56.8%) (βλ. αριστερό κλάδο του δέντρου, πλαίσιο μπλε χρώματος Γράφημα 7.4Α).

Στον αντίποδα, η πλειοψηφία των ερωτώμενων τοποθετείται θετικά απέναντι στα οικονομικά και εθνικά οφέλη που αποκόμισε η χώρα από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε. (N=1279, 75.5%). Σε αυτή την ομάδα υποκειμένων, οι γνώμες ως προς τη θετική επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., εμφανίζονται μοιρασμένες. Οι ουδέτερες

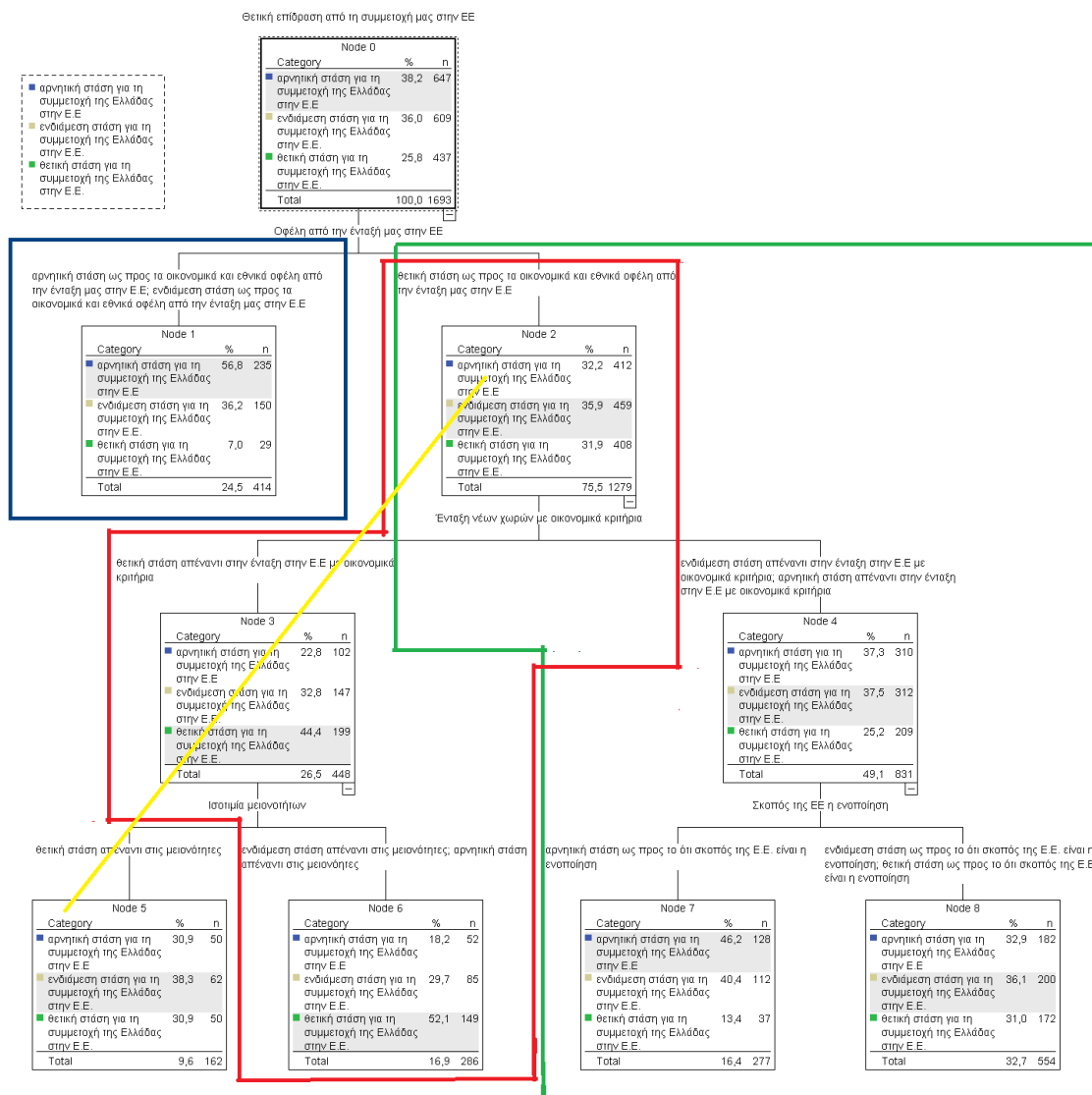
γνώμες ως προς τη θετική επίδραση υπολογίζονται στο 35.9% (N=459), οι αρνητικές στο 32.2% (N=412) και οι θετικές στο 31.9% (N=408).

Στο δεύτερο επίπεδο, οι ερωτώμενοι που είναι θετικοί ως προς τα οφέλη, κατηγοριοποιούνται ως προς την προσωπική τους στάση απέναντι στην τήρηση οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών. Το μεγαλύτερο ποσοστό τους κρατά ουδέτερη ή αρνητική στάση (N=831 ερωτώμενοι από τους N=1279 με θετική στάση ως προς τα οφέλη για τη χώρα, 49.1% του συνολικού δείγματος), με τους περισσότερους από αυτούς να τοποθετούνται ουδέτερα ή αρνητικά και ως προς τη θετική επίδραση της συμμετοχής μας (N=312, 37.5% ουδέτερη στάση, N=310, 37.3% αρνητική στάση, N=209, 25.2% θετική στάση). Γι' αυτούς, ο περαιτέρω διαχωρισμός γίνεται σύμφωνα με την προσωπική τους στάση απέναντι στην ενοποίηση ως σκοπό της Ε.Ε., με την πλειοψηφία τους να τάσσεται (μάλλον) θετικά ως προς αυτό το σκοπό (N=554, 32.7%). Οι περισσότεροι από όσους υποστηρίζουν πως η Ε.Ε. (μάλλον) έχει στόχο να ενοποιήσει τις χώρες μέλη της, κρατούν ενδιάμεση στάση ως προς τη θετική επίδραση της συμμετοχής μας ενώ η διαφορά των θετικών στάσεων από τις αρνητικές είναι πολύ μικρή (N=200, 36.1% ενδιάμεση στάση, N=182, 32.9% αρνητική στάση, N=172, 31% θετική στάση ως προς τη θετική επίδραση της συμμετοχής μας). Από την άλλη, οι αντίθετοι ως προς την πρόταση πως σκοπός της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση, τάσσονται (μάλλον) αρνητικά ως προς την πρόταση πως η συμμετοχή της χώρας μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση (N=128, 46.2% αρνητική, N=112, 40.4% ουδέτερη στάση) (βλ. δεξί τμήμα του δεξιού κλάδου του δέντρου, πλαίσιο πράσινου χρώματος Γράφημα 7.4Α).

Το ενδιαφέρον μας στρέφεται τώρα στη δεύτερη ομάδα που προέκυψε από το διαχωρισμό β' επιπέδου, δηλαδή σε όσους στέκονται θετικά απέναντι στην τήρηση οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη μιας χώρας στην Ε.Ε. Για αυτούς, οι θετικές και ουδέτερες στάσεις ως προς τη θετική επίδραση της συμμετοχής μας υπερτερούν ξεκάθαρα έναντι των αρνητικών (N=199, 44.4% θετική στάση, N=147, 32.8% ουδέτερη στάση, N=102, 22.8% αρνητική στάση). Ο διαχωρισμός αυτών – διαχωρισμός τρίτου επιπέδου για το δέντρο – γίνεται με βάση τις απόψεις τους ως προς την ισοτιμία των μειονοτήτων. Έτσι, όσοι κρατούν ουδέτερη ή αρνητική στάση ως προς την ισοτιμία των μειονοτήτων – που αποτελούν και τη μεγαλύτερη ομάδα αυτού του διαχωρισμού (N=286, 16.9%) – είναι θετικοί απέναντι στη θετική επίδραση της συμμετοχής μας, σε ποσοστό 52.1% (N=149), με τις αρνητικές στάσεις ως προς τη θετική επίδραση να περιορίζονται στο 18.2% (N=52) (βλ. πλαίσιο κόκκινου χρώματος Γράφημα 7.4Α).

Από την άλλη, οι υποστηρικτές της ισοτιμίας των μειονοτήτων εμφανίζονται με περισσότερο μοιρασμένες απόψεις ως προς τη θετική επίδραση της συμμετοχής μας (N=62, 38.3% ενδιάμεση στάση, N=50, 30.9% αρνητική στάση, N=50, 30.9% θετική στάση), (βλ. κόμβους που διαπερνά η γραμμή κίτρινου χρώματος Γράφημα 7.4A)

Γράφημα 7.4A Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου QUEST για τη θετική επίδραση που είχε η συμμετοχή μας στην Ε.Ε.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τα παραπάνω παρουσιάζουν οι κόμβοι του κόκκινου πλαισίου σύμφωνα με τους οποίους, η συμμετοχή μας ήταν προς όφελός μας, η ένταξη νέων χωρών θα πρέπει να γίνεται με οικονομικά κριτήρια, οι μειονότητες δε θα πρέπει (μάλλον) να αντιμετωπίζονται ισότιμα ενώ η επίδραση της συμμετοχής μας ήταν θετική.

Τα παραπάνω σκιαγραφούν μια συμφεροντολογική, εθνοκεντρική στάση που πρεσβεύει την εθνική ανωτερότητα μέσα από ένα αυστηρό πλαίσιο δημοσιονομικών κανόνων σε μια προσπάθεια διαφύλαξης των «οικογενειακών» κεκτημένων που μας έχει προσφέρει η ευρωπαϊκή οικογένεια. Η αρνητική στάση απέναντι στις μειονότητες υποδηλώνει την προσπάθεια προστασίας από αυτές και η οποία σε συνδυασμό με την επιβολή οικονομικών κριτηρίων κατά τις ενταξιακές διαδικασίες μιας χώρας, προάγει τα εθνικά συμφέροντα και διατηρεί την υπάρχουσα ομοιογένεια στην Ε.Ε., προσδίδοντάς της χαρακτηριστικά κλειστού club ισχυρών χωρών. Πρόκειται για το ιδεολογικό έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύσσονται και ευδοκιμούν ακροδεξιές αντιλήψεις.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον εύρημα από αυτό το δέντρο αποφάσεων εντοπίζεται στο δεξιό κλάδο του πράσινου πλαισίου. Τα υποκείμενα που ακολουθούν αυτό το πρότυπο, είναι θετικά ως προς τα οφέλη που αποκομίσαμε από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., κρατούν (μάλλον) αρνητική στάση στην επιβολή οικονομικών κριτηρίων, υποστηρίζουν πως (μάλλον) στόχος της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των κρατών μελών της και, αν και στην πλειοψηφία τους κατατάσσονται μεταξύ των ουδέτερων ως προς την επίδραση που είχε η συμμετοχή μας στην Ε.Ε., εντούτοις οι θετικές και αρνητικές απόψεις ακολουθούν με μικρή διαφορά. Θα μπορούσαμε να πούμε πως τα υποκείμενα αυτά υιοθετούν τη χαλαρή δημοσιονομική πολιτική της Ε.Ε. και την εύκολη χρηματοδότηση των χωρών μελών της με κοινοτικούς πόρους, ως μια υποχρέωση της Ε.Ε. στα πλαίσια της υλοποίησης του στόχου της που δεν είναι άλλος από την ενοποίηση των μελών της. Υπό αυτές τις συνθήκες, αναγνωρίζουν πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε σε ένα μεγάλο βαθμό θετική επίδραση στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας, αν και στην πλειοψηφία τους εμφανίζονται με ουδέτερες απόψεις ως προς αυτό.

Στη συνέχεια, ελέγχθηκε η νοοτροπία των υποκειμένων που στέκονται θετικά απέναντι στα οφέλη της ένταξής μας στην Ε.Ε. και στην τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε., αλλά διαχωρίζουν τις απόψεις τους ως προς τη θετική επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. σύμφωνα με τη στάση τους απέναντι στην ισοτιμία των μειονοτήτων (κόμβοι (nodes) 5 και 6 του Γραφήματος 7.4Α).

Συγκεκριμένα, ελέγχθηκε ο βαθμός συντηρητισμού, προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού αλλά και η αυτοτοποθέτηση των υποκειμένων στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά. Στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις στις τιμές των μεταβλητών αυτών μεταξύ των δύο ομάδων (διαφωνούντων και υποστηρικτών της ισοτιμίας των μειονοτήτων), εντοπίζονται ως προς την πολιτική αυτοτοποθέτηση ($U=18635$, $p=0.000<0.05$), το βαθμό προοδευτισμού ($U=20225$, $p=0.016<0.05$) και το

βαθμό θεσμικού φιλελευθερισμού ($U=20641$, $p=0.033<0.05$). Οι (μάλλον) διαφωνούντες ως προς την ισοτιμία των μειονοτήτων, τοποθετούνται δεξιότερα του πολιτικού φάσματος, ενώ παρουσιάζουν υψηλότερο βαθμό προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού. Ως προς το βαθμό συντηρητισμού, δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο ομάδων ($U=20800.5$, $p=0.052$) (βλ. Πίνακα 7.3 παραρτήματος).

Ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των δύο αυτών ομάδων, δεν παρατηρούνται στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο ($\chi^2(1)=0.935$, $p=0.334>0.05$), μορφωτικό επίπεδο ($U=21444$, $p=0.145>0.05$), την ασχολία του ερωτώμενου ($\chi^2(3)=3.749$, $p=0.290>0.05$), την ασχολία του αρχηγού της οικογένειας ($\chi^2(2)=2.009$, $p=0.366>0.05$) και το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα ($U=22011$, $p=0.363>0.05$). Αντίθετα, σημαντική διαφοροποίηση καταγράφεται ως προς την ηλικιακή ομάδα ($U=19840.5$, $p=0.010<0.05$), με τις μεγαλύτερες ηλικίες να συναντώνται στην ομάδα των ενδιάμεσων ή αρνητικών ως προς την ισοτιμία των μειονοτήτων (βλ. Πίνακα 7.3 παραρτήματος).

7.4.2.3 Έλληνες ή Ευρωπαίοι - Αυτοπροσδιορισμός

Η μελέτη των αντιλήψεων γύρω από τη σχέση της Ελλάδας με την Ευρώπη, συνεχίζεται εξετάζοντας αιτιολογικά μοντέλα που καθορίζουν τον αυτοπροσδιορισμό των υποκειμένων ως Έλληνες ή Ευρωπαίοι. Το δέντρο που ακολουθεί προέκυψε από τον αλγόριθμο CHAID χρησιμοποιώντας ως μεταβλητή στόχο το αν οι ερωτώμενοι αισθάνονται περισσότερο Έλληνες ή Ευρωπαίοι και ως ανεξάρτητες μεταβλητές την προσωπική στάση απέναντι στην ενοποίηση ως σκοπό της Ε.Ε., τα οφέλη που αποκόμισε η χώρα μας από τη συμμετοχή της σε αυτή, την ισοπολιτεία των μεταναστών και την προτεραιότητα στην Ε.Ε. ως κριτήριο για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος. Το δέντρο που προκύπτει δίνεται στο Γράφημα 7.5.

Όπως βλέπουμε, στο πρώτο επίπεδο ο διαχωρισμός των ομάδων γίνεται με βάση τη στάση των υποκειμένων ως προς τα οφέλη της χώρας μας από την ένταξή της στην Ε.Ε., ενώ, με μια γρήγορη ματιά στους κόμβους του δέντρου, βλέπουμε πως ανεξάρτητα από τις ομαδοποιήσεις των υποκειμένων σε ομάδες και υπο-ομάδες, ο αυτοχαρακτηρισμός ως Έλληνας είναι η κατηγορία της μεταβλητής στόχος που επικρατεί σε όλες τις περιπτώσεις.

Γράφημα 7.5 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CHAID για τον αυτοπροσδιορισμό ως Έλληνας ή Ευρωπαίος.

Αισθάνεστε περισσότερο Έλληνας ή Ευρωπαίος

Node 0		
Category	%	n
Έλληνας	83,2	1409
Ενδιάμεση στάση	11,5	194
Ευρωπαίος	5,3	90
Total	100,0	1693

Category	%	n
Έλληνας		
Ενδιάμεση στάση		
Ευρωπαίος		

Οφέλη από την έναρξη μίας στην ΕΕ

θετική στάση ως προς τα οικονομικά και εθνικά οφέλη από την έναρξη μίας στην ΕΕ

Node 1		
Category	%	n
Έλληνας	86,3	1104
Ενδιάμεση στάση	9,6	123
Ευρωπαίος	4,1	52
Total	75,5	1279

Σκοπός της ΕΕ η ενωσιότητα

ενδιάμεση στάση ως προς το ότι σκοπός της ΕΕ είναι η ενωσιότητα, θετική στάση ως προς το ότι σκοπός της ΕΕ είναι η ενωσιότητα

Node 4		
Category	%	n
Έλληνας	87,3	818
Ενδιάμεση στάση	8,0	75
Ευρωπαίος	4,7	44
Total	55,3	937

Node 5		
Category	%	n
Έλληνας	83,6	286
Ενδιάμεση στάση	14,0	48
Ευρωπαίος	2,3	8
Total	20,2	342

ενδιάμεση στάση απέναντι στους μετανάστες, αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες

Node 6		
Category	%	n
Έλληνας	82,2	60
Ενδιάμεση στάση	6,6	5
Ευρωπαίος	11,0	8
Total	4,3	73

θετική στάση απέναντι στους μετανάστες, αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες

Node 7		
Category	%	n
Έλληνας	100,0	64
Ενδιάμεση στάση	0,0	0
Ευρωπαίος	0,0	0
Total	3,8	64

ισοπολιτεία μεταναστών

ενδιάμεση στάση στην προετοιμασία στην Ε.Ε. ως κριτήριο για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος, θετική στάση στην προετοιμασία στην Ε.Ε. ως κριτήριο για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος

Node 8		
Category	%	n
Έλληνας	53,4	87
Ενδιάμεση στάση	32,5	53
Ευρωπαίος	14,1	23
Total	9,6	163

αρνητική στάση στην προετοιμασία στην Ε.Ε. ως κριτήριο για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος, θετική στάση στην προετοιμασία στην Ε.Ε. ως κριτήριο για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος

Node 9		
Category	%	n
Έλληνας	82,5	94
Ενδιάμεση στάση	11,4	13
Ευρωπαίος	6,1	7
Total	6,7	114

Κριτήριο για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος η προετοιμασία στην ΕΕ

ενδιάμεση στάση ως προς τα οικονομικά και εθνικά οφέλη από την έναρξη μίας στην ΕΕ

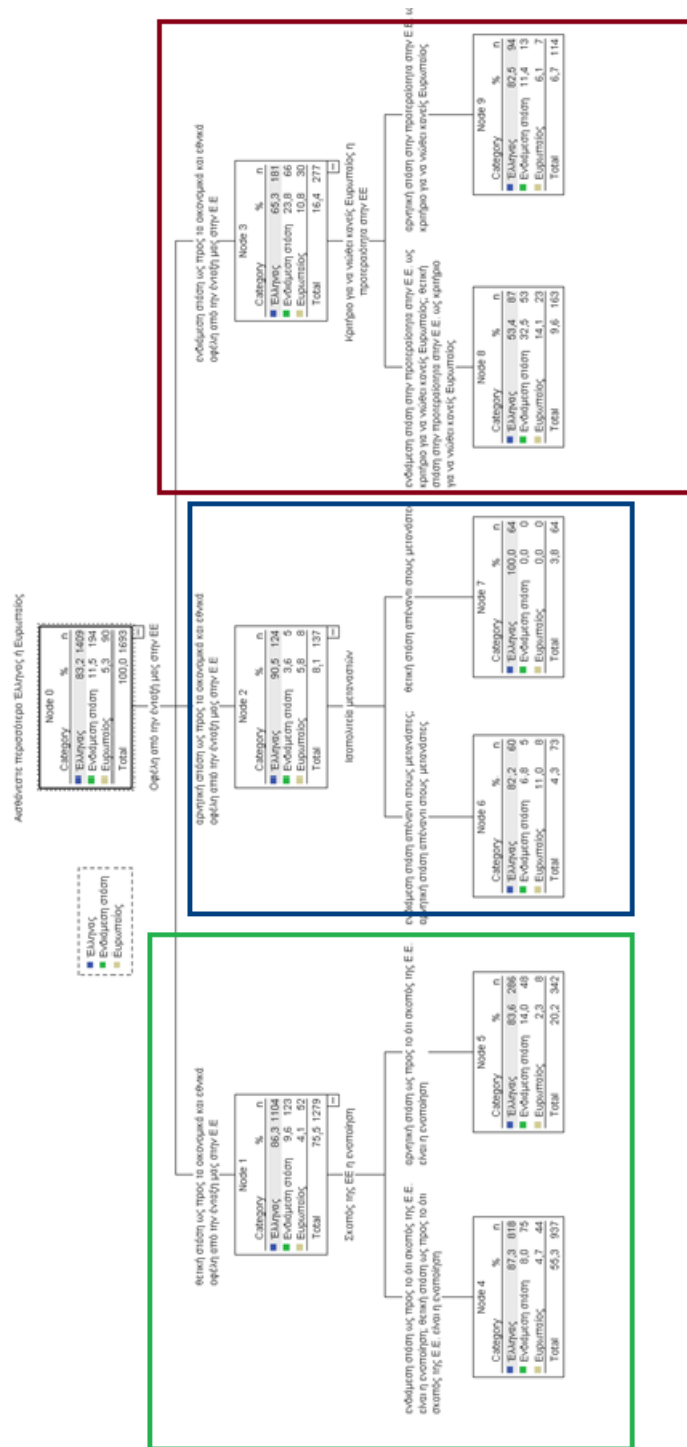
Node 3		
Category	%	n
Έλληνας	65,3	181
Ενδιάμεση στάση	23,8	66
Ευρωπαίος	10,8	30
Total	16,4	277

Εξετάζοντας τώρα τις ομαδοποιήσεις των υποκειμένων, σε μια προσπάθεια αναζήτησης των βαθύτερων σκεπτικών γύρω από τη καθολική επικράτηση της εθνικής ταυτότητας, βλέπουμε ότι η πλειοψηφία των υποκειμένων πιστεύει πως η ένταξη μας στην Ε.Ε. επέφερε οικονομικά και εθνικά οφέλη στη χώρα (N=1279, ποσοστό 75.5% του αρχικού δείγματος), ενώ σε δεύτερο επίπεδο, τα υποκείμενα αυτά κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες σύμφωνα με τις απόψεις τους σχετικά με την ενοποίηση ως σκοπό της Ε.Ε. Οι έχοντες ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς την ενοποίηση, που αποτελούν και τη μεγαλύτερη από τις δύο ομάδες (N=937, 55.3%), απαντούν πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες σε ποσοστό 87.3% (N=818). Εξίσου μεγάλο είναι και το ποσοστό των διαφωνούντων με την άποψη πως σκοπός της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των χωρών μελών της (N=342, 20.2%), που απαντούν πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι (N=286, 83.6%), (βλ. αριστερό κλάδο του δέντρου, πλαίσιο πράσινου χρώματος, Γράφημα 7.5Α).

Από την άλλη, όσοι κρατούν αρνητική στάση ως προς τα οφέλη της ένταξής μας, μόλις το 8.1% (N=137) του αρχικού δείγματος, απαντούν πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι σε ποσοστό 90.5% (N=124). Σε β' επίπεδο ο αυτοπροσδιορισμός τους καθορίζεται από τη στάση τους ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών. Έτσι, οι ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών αυτοπροσδιορίζονται στην πλειοψηφία τους ως Έλληνες σε ποσοστό 82.2% (N=60), ενώ οι πιο φιλικοί προς τους μετανάστες αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες σε ποσοστό 100% (N=64) (βλ. κεντρικό κλάδο του δέντρου, πλαίσιο μπλε χρώματος, Γράφημα 7.5Α).

Τέλος, οι έχοντες ενδιάμεση στάση ως προς τα οφέλη της ένταξής μας, αποτελούν το 16.4% (N=277) του αρχικού δείγματος, αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες σε ποσοστό 65.3% (N=181) και καθορίζουν, σε β' επίπεδο, αυτόν τον χαρακτηρισμό τους από τη στάση τους στην πρόταση πως για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος θα πρέπει να δίνει προτεραιότητα στην Ε.Ε.. Οι έχοντες ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς αυτή την πρόταση (N=163, 9.6%) απαντούν σε ποσοστό 53.4% (N=87) πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι, ενώ οι έχοντες αρνητική στάση ως προς αυτή την πρόταση (N=114, 6.7%), απαντούν πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες, σε ποσοστό 82.5% (N=94) (βλ. δεξιό κλάδο του δέντρου, πλαίσιο κόκκινου χρώματος, Γράφημα 7.5Α).

Γράφημα 7.5A Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CHAID για τον αυτοπροσδιορισμό ως Έλληνας ή Ευρωπαίος.

Αν και σε όλους τους κόμβους του δέντρου υπερτερεί η εθνική έναντι της ευρωπαϊκής ταυτότητας, είναι ενδιαφέρον να διερευνηθούν περαιτέρω τα σκεπτικά των υποκειμένων πίσω από αυτή την επιλογή, εξετάζοντας τα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους, την πολιτική τους αυτοτοποθέτηση αλλά και το βαθμό συντηρητισμού, προοδευτισμού και

θεσμικού φιλελευθερισμού τους. Ο λόγος που πυροδοτεί αυτό το ενδιαφέρον δεν είναι άλλος από την έντονη εθνική ταύτιση που παρατηρείται στους κλάδους των θετικών και αρνητικών στάσεων ως προς τα οφέλη που αποκόμισε η χώρα από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε. (Βλ. πράσινο και μπλε πλαίσιο, Γράφημα 7.5Α).

Συγκεκριμένα, για τον αριστερό κλάδο του δέντρου, δηλαδή όσους τοποθετούνται θετικά απέναντι στα οφέλη της χώρας από την Ε.Ε., παρόλο που και οι δύο καταληκτικοί κόμβοι – ουδέτεροι και θετικοί ως προς την ενοποίηση έναντι αρνητικών - υποστηρίζουν την ελληνική ταυτότητά τους, με πολύ υψηλά ποσοστά, σε απόλυτους αριθμούς βλέπουμε πως οι ουδέτεροι και θετικοί ως προς την ενοποίηση με ενισχυμένο εθνικό προφίλ, είναι σχεδόν τριπλάσιοι από τους αντίστοιχους αρνητικούς της ενοποίησης – N=818 έναντι N=286 υποκειμένων.

Η αντίστοιχη διαφορά υποστηρικτών της ελληνικής ταυτότητας για όσους κρατούν αρνητική στάση ως προς τα οφέλη και διαχωρίζουν σε β' επίπεδο τη στάση τους ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών (Βλ. μεσαίο κλάδο), είναι εμφανώς μικρότερη – N=60 υποκείμενα που αισθάνονται περισσότερο Έλληνες για τους ενδιάμεσους και αρνητικούς προς την ισοπολιτεία των μεταναστών, έναντι N=64 με θετική στάση προς την ισοπολιτεία και το ίδιο αυτοπροσδιοριστικό αίσθημα.

Έτσι, εφαρμόστηκαν έλεγχοι, Mann Whitney και χ^2 , για τον εντοπισμό πιθανών διαφοροποιήσεων των μεταβλητών νοοτροπίας, πολιτικής αυτοτοποθέτησης και δημογραφικών χαρακτηριστικών, μεταξύ των δύο καταληκτικών κόμβων καθενός κλάδου έντονης εθνικής ταύτισης. Οι έλεγχοι που εφαρμόστηκαν στους δύο αυτούς κλάδους έδειξαν ότι:

i. Στην περίπτωση των θετικών αποκρίσεων ως προς τα οφέλη της χώρας μας από την Ε.Ε. (δηλαδή στην περίπτωση του αριστερού κλάδου του δέντρου), στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις εντοπίζονται ως προς την αυτοτοποθέτηση ($U=142205$, $p=0.001<0.05$), το βαθμό συντηρητισμού ($U=147339.5$, $p=0.018<0.05$), την ηλικιακή ομάδα των υποκειμένων ($U=145626$, $p=0.011<0.05$) και την ασχολία του ερωτώμενου ($\chi^2(3)=8.693$, $p=0.034<0.05$). Συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι που είναι (μάλλον) θετικοί ως προς την πρόταση πως στόχος της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση, είναι μεγαλύτεροι σε ηλικία και αυτοτοποθετούνται δεξιότερα του πολιτικού φάσματος συγκριτικά με τους αρνητικούς ως προς την ενοποίηση και παρουσιάζουν μικρότερο βαθμό συντηρητισμού, ενώ η αναλυτική κατανομή της ασχολίας τους δίνεται στον Πίνακα 7.5 του Παραρτήματος. Οι έλεγχοι έδειξαν ακόμη ότι, οι ενδιάμεσοι και θετικοί ως προς την ενοποίηση ως σκοπό της Ε.Ε. και οι αρνητικοί αυτής της πρότασης, από την άλλη, δε

διαφοροποιούνται στατιστικά σημαντικά ως προς το βαθμό θεσμικού φιλελευθερισμού ($U=155838$, $p=0.416>0.05$), το βαθμό προοδευτισμού τους ($U=153199$, $p=0.196>0.05$), το μορφωτικό επίπεδο ($U=153581$, $p=0.214>0.05$), το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα ($U=150458.5$, $p=0.080>0.05$) και την ασχολία του αρχηγού της οικογένειας ($\chi^2(2)=1.496$, $p=0.683>0.05$) (Βλ. Πίνακα 7.4 του Παραρτήματος).

ii. Στην περίπτωση των αρνητικών αποκρίσεων ως προς τα οφέλη της χώρας μας από την Ε.Ε., στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των (μάλλον) αρνητικών και των θετικών ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών, εντοπίζονται ως προς το βαθμό συντηρητισμού ($U=1904$, $p=0.043<0.05$), την πολιτική αυτοτοποθέτηση ($U=1344$, $p=0.000<0.05$) και το φύλο ($\chi^2(1)=10.314$, $p=0.001<0.05$). Οι (μάλλον) αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία τοποθετούνται δεξιότερα από τους έχοντες θετική στάση, ενώ οι θετικοί παρουσιάζουν μεγαλύτερο βαθμό συντηρητισμού και είναι στην πλειοψηφία τους άνδρες (βλ. Πίνακες 7.6 και 7.7 του Παραρτήματος). Αντίθετα, στατιστικά μη σημαντικές διαφοροποιήσεις προκύπτουν για το βαθμό φιλελευθερισμού ($U=1980.5$, $p=0.077>0.05$), το βαθμό προοδευτισμού ($U=2280$, $p=0.782>0.05$), την ηλικία ($U=2196$, $p=0.539>0.05$), τη μόρφωση ($U=2053.5$, $p=0.187>0.05$), το μηνιαίο εισόδημα ($U=2090.5$, $p=0.250>0.05$), την ασχολία ($\chi^2(3)=2.460$, $p=0.483$) και την ασχολία του αρχηγού της οικογένειας ($\chi^2(3)=1.314$, $p=0.726$).

Στο επόμενο στάδιο εφαρμόστηκε ο αλγόριθμος CHAID έχοντας ως εξαρτημένη μεταβλητή τον αυτοπροσδιορισμό των ερωτώμενων ως Έλληνες ή Ευρωπαίοι και ως ανεξάρτητες μεταβλητές την προσωπική τους άποψη σχετικά με το εάν θα πρέπει το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας να αποβλέπει στη δημιουργία πολιτών με εθνική ή με ευρωπαϊκή συνείδηση και το εάν είναι υπέρ ενός ισχυρού εθνικού στρατού ή ενός ενιαίου ευρωπαϊκού στρατού.

Όπως βλέπουμε από το δέντρο (Γράφημα 7.6), η πλειοψηφία των ερωτώμενων ($N=1184$, 69.9% του δείγματος) είναι υπέρ ενός ισχυρού εθνικού στρατού, και συνεχίζοντας ένα επίπεδο βαθύτερα, οι περισσότεροι από αυτούς υποστηρίζουν την άποψη πως το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να διαμορφώνει πολίτες με εθνική συνείδηση ($N=1036$, 61.2%).

Γράφημα 7.6 Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CHAID για τον αυτοπροσδιορισμό ως Έλληνας ή Ευρωπαίος με ανεξάρτητες μεταβλητές τις απόψεις για το εκπαιδευτικό σύστημα και το στρατό.

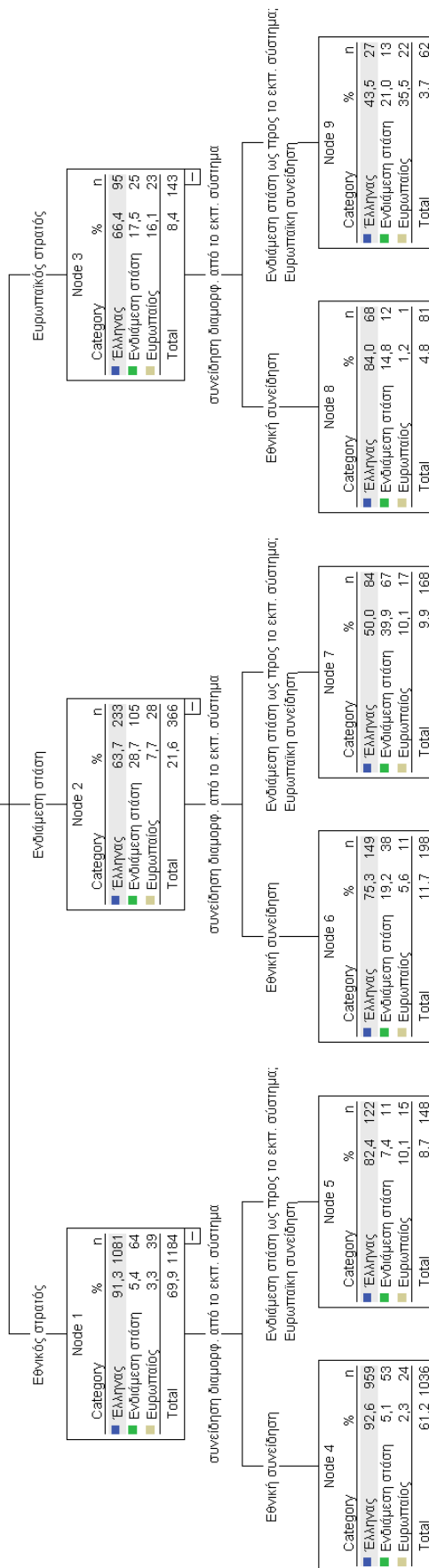

Αισθάνεστε περισσότερο Έλληνας ή Ευρωπαίος

Node 0		
Category	%	n
Έλληνας	83,2	1409
Ενδιάμεση στάση	11,5	194
Ευρωπαίος	5,3	90
Total	100,0	1693

Category	%	n
Έλληνας		
Ενδιάμεση στάση		
Ευρωπαίος		

Εθνικός vs ευρωπαϊκός στρατός

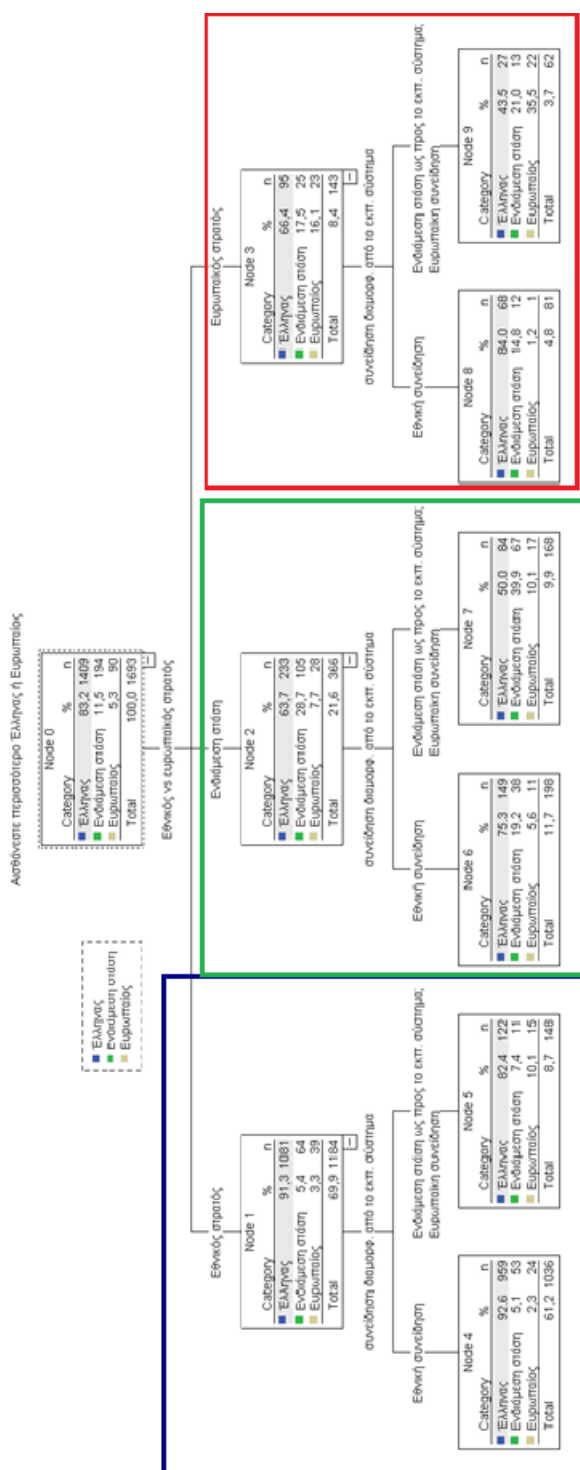

Αυτοί που υποστηρίζουν αυτές τις απόψεις και αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες, αντιστοιχούν στη συντριπτική πλειοψηφία του 92.6% (N=959). Από την άλλη, όσοι κρατούν ενδιάμεση στάση ως προς τον προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, ή πριμοδοτούν τον ευρωπαϊκό του χαρακτήρα, αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες σε ποσοστό 82.4% (N=122), ενώ ποσοστό ίσο με 10.1% (N=15) αυτοπροσδιορίζονται ως Ευρωπαίοι (βλ. αριστερό κλάδο του δέντρου, πλαίσιο μπλε χρώματος, Γράφημα 7.6Α).

Οι έχοντες ενδιάμεση στάση ως προς τον ευρωπαϊκό ή εθνικό στρατό, υποστηρίζουν στην πλειοψηφία τους ότι αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι (N=233, 63.7%), ενώ ακολουθούν οι έχοντες ουδέτερη στάση ως προς τον αυτοπροσδιορισμό τους με ποσοστό 28.7% (N=105). Στο δεύτερο επίπεδο, και το διαχωρισμό των απόψεων σχετικά με τη συνείδηση την οποία θα πρέπει να καλλιεργεί το εκπαιδευτικό σύστημα, οι δύο ομάδες που προκύπτουν είναι σχεδόν ισοπληθείς. N=198 υποκείμενα, από τα N=366 της ενδιάμεσης στάσης ως προς το στρατό, υποστηρίζουν τη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ στον αντίποδα, N=168 υποκείμενα, είτε κρατούν ουδέτερη στάση είτε υποστηρίζουν τη διαμόρφωση ευρωπαϊκής συνείδησης από το εκπαιδευτικό σύστημα. Από τους υποστηρικτές της καλλιέργειας εθνικής συνείδησης μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα, το 75.3% (N=149) αυτοπροσδιορίζεται ως Έλληνες, ενώ, σε όσους κρατούν ενδιάμεση στάση ή υποστηρίζουν την ευρωπαϊκή προοπτική, το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται στο 50% (N=84), με τους ουδέτερους αυτοπροσδιορισμούς να φτάνουν στο 39.9% (N=67) (βλ. κεντρικό κλάδο του δέντρου, πλαίσιο πράσινου χρώματος, Γράφημα 7.6Α).

Οι υποστηρικτές της δημιουργίας ενιαίου ευρωπαϊκού στρατού, δηλώνουν σε ποσοστό 66.4% (N=143) πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες παρά Ευρωπαίοι, ενώ οι ενδιάμεσες στάσεις φτάνουν στο 17.5% (N=25). Ως προς το διαχωρισμό β' επιπέδου με βάση τις απόψεις γύρω από τη συνείδηση που θα πρέπει να καλλιεργεί το εκπαιδευτικό σύστημα, η πλειοψηφία τάσσεται υπέρ της εθνικής συνείδησης (N=81, 4.8%) με το ποσοστό όσων εξ αυτών αισθάνονται περισσότερο Έλληνες να φτάνει το 84% (N=68) και το ποσοστό όσων κρατούν ενδιάμεση στάση, να φτάνει το 14.8% (N=12). Από την άλλη, οι ουδέτεροι και οι υποστηρικτές της ευρωπαϊκής συνείδησης (N=62, 3.7%), δηλώνουν σε ποσοστό 43.5% (N=27) πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες και σε ποσοστό 35.5% (N=22) πως αισθάνονται περισσότερο Ευρωπαίοι (βλ. δεξιό κλάδο του δέντρου, πλαίσιο κόκκινου χρώματος, Γράφημα 7.6Α).

Γράφημα 7.6Α Δέντρο αποφάσεων αλγόριθμου CHAID για τον αυτοπροσδιορισμό ως Έλληνας ή Ευρωπαίος με ανεξάρτητες μεταβλητές τις απόψεις για το εκπαιδευτικό σύστημα και το στρατό.

Έτσι, συνοψίζοντας τα ευρήματα αυτού του δέντρου αποφάσεων, βλέπουμε ότι διακρίνονται τρεις τάσεις, στις οποίες ο εθνικός αυτοπροσδιορισμός είναι κυρίαρχος. Η πρώτη και πολυπληθέστερη είναι η εθνοκεντρική που στηρίζει την ύπαρξη ισχυρού εθνικού στρατού και την ανάπτυξη εθνικής συνείδησης μέσα από το εκπαιδευτικό

σύστημα. Η δεύτερη είναι η ουδέτερη ως προς το ζήτημα του στρατού που εμφανίζεται διχασμένη ως προς τον προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος και η τρίτη η φιλοευρωπαϊκή ως προς το στρατό. Στην τελευταία τάση, ο εθνικός προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος υπερισχύει με σχετική μικρή διαφορά έναντι του ευρωπαϊκού, με την φιλοευρωπαϊκή στάση ως προς το εκπαιδευτικό σύστημα να συγκεντρώνει τα υψηλότερα ποσοστά αυτοπροσδιορισμού ως Ευρωπαίος, από όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις, παρόλο που συνεχίζουν να υπολείπονται των εθνικών αυτοπροσδιορισμών.

7.5 Σύνοψη έρευνας προσδιορισμού της Ε.Ε. και της εθνικής ταυτότητας

Στο κεφάλαιο αυτό μελετήθηκε το πώς μια σειρά παραγόντων που έχουν να κάνουν με αντιλήψεις γύρω από την Ε.Ε., με την ισοτιμία των μειονοτήτων και με την κοινωνική και πολιτειακή ισοτιμία των μεταναστών, συνδιαμορφώνουν τις αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας σχετικά με την πρόκληση ύφεσης στη χώρα σε περίπτωση που διαλυθεί η Ε.Ε., τις αντιλήψεις σχετικά με την επίδραση που είχε στη χώρα η συμμετοχή μας στην Ε.Ε., αλλά και τον αυτοπροσδιορισμό των υποκειμένων ως Έλληνες/-ίδες ή Ευρωπαίοι/-ες. Η ανάλυση που παρουσιάστηκε χωρίστηκε σε τρεις ενότητες, μία για κάθε μια από τις εξαρτημένες μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν.

Έτσι, μελετώντας τα κοινωνικά πρότυπα που διαμορφώνουν αυτοί οι παράγοντες σχετικά με τη δημιουργία ύφεσης στη χώρα εξαιτίας μιας πιθανής διάλυσης της Ε.Ε., διακρίναμε ως στατιστικά σημαντικούς παράγοντες τη θετική επίδραση που είχε για τη χώρα η συμμετοχή της στην Ε.Ε, τα οικονομικά κριτήρια που πρέπει να τηρηθούν σε μια διαδικασία διεύρυνσης της Ε.Ε., τα οικονομικά και εθνικά οφέλη που αποκόμισε η χώρα από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε. και το σκοπό της Ε.Ε.

Η εφαρμογή του αλγόριθμου CRT, οδήγησε στον εντοπισμό δύο τέτοιων προτύπων συμπεριφοράς. Το ένα, αντιπροσωπεύει την φιλοευρωπαϊκή τάση της ελληνικής κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτό, η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. ήταν ένα θετικό γεγονός για την πορεία της χώρας, ενώ για την ένταξη νέων χωρών θα πρέπει (μάλλον) να μην ακολουθούνται οικονομικά κριτήρια. Ακόμη, συνεχίζοντας το σκεπτικό αυτού του προτύπου, η πλειοψηφία όσων υιοθετούν τις παραπάνω απόψεις, υποστηρίζει πως στόχος της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των χωρών- μελών της και η προστασία τους απέναντι στις

μεγάλες δυνάμεις. Για αυτούς, τους έντονα φιλοευρωπαίους, η διάλυση της Ε.Ε. θα σημάνει ύφεση για την Ελλάδα.

Μέσα σε αυτό το φιλοευρωπαϊκό πρότυπο, ανιχνεύτηκαν και δύο άλλα πρότυπα, εξίσου φιλοευρωπαϊκά αλλά εμφανώς ασθενέστερα, είτε ως προς την υποστήριξη των υποκειμένων, είτε ως προς το βάθος των σκεπτικών τους.

Σύμφωνα με το πρώτο, και ασθενέστερο τέτοιο πρότυπο, ναι μεν η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. ήταν θετική για την πορεία της χώρας και τα οικονομικά κριτήρια δε θα πρέπει (πιθανότατα) να χρησιμοποιούνται κατά την ενταξιακή πορεία μιας χώρας στην Ένωση, όμως σκοπός της Ε.Ε. δεν είναι η ενοποίηση των χωρών – μελών της και η διάλυσή της (μάλλον) δε θα προκαλέσει ύφεση.

Σύμφωνα με το δεύτερο τέτοιο πρότυπο, η συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. ήταν θετική για την πορείας της, η ένταξη νέων χωρών θα πρέπει να γίνεται σύμφωνα με οικονομικά κριτήρια και η διάλυση της Ε.Ε. θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα. Σε κάθε περίπτωση τα τρία αυτά πρότυπα εντάσσονται σε μια καθαρά φιλική προς την Ε.Ε. στάση της ελληνικής κοινωνίας, το συντριπτικό ποσοστό της οποίας, ανεξάρτητα από τις επιμέρους συνθήκες των προτύπων αυτών, ανησυχεί πως σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε. θα προκληθεί ύφεση στη χώρα.

Το δεύτερο κύριο πρότυπο που εντόπισε ο αλγόριθμος απολαμβάνει την υποστήριξη σχεδόν τριπλάσιων υποκειμένων συγκριτικά με το πρώτο. Πρόκειται για ένα πρότυπο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η συμφεροντολογική στάση απέναντι στην Ε.Ε. Ο χαρακτηρισμός αυτός προκύπτει αν αναλογιστούμε τις πεποιθήσεις που περιέχονται σε αυτό το πρότυπο. Αναλυτικά, πρόκειται για τους υποστηρικτές της άποψης πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. ήταν ένα αρνητικό πιθανότατα γεγονός, που όμως, σύμφωνα με την άποψη της πλειοψηφίας, απέφερε οικονομικά και εθνικά οφέλη για τη χώρα. Για τους περισσότερους υποστηρικτές αυτών των «συνθηκών», η ένταξη νέων χωρών στην Ένωση δε θα πρέπει μάλλον να γίνεται με οικονομικά κριτήρια, ενώ σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε. δε θα δημιουργηθεί ύφεση στη χώρα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναγνωρίζεται η σημασία της οικονομικής υποστήριξης που έχει λάβει η χώρα από την Ε.Ε. και οι συμμαχίες που έχει αναπτύξει, ως μια ευκαιρία που άρπαξε η χώρα και ως μια στρατηγική επιλογή ανάπτυξης. Επιπλέον, η μη επιβολή οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών, θα μπορούσε να αναγνωστεί ως η επιθυμία μη επιβολής οικονομικών όρων στη λειτουργία της Ε.Ε., ακόμα και για τα ήδη μέλη της, ή ως η αντίληψη πως η Ε.Ε. αποτελεί ένα μεγάλο κουμπαρά που χρηματοδοτεί ανεξέλεγκτα τις χώρες του, χωρίς κανόνες και περιορισμούς.

Σε αυτό το πρότυπο αρνητικής αξιολόγησης της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ε.Ε., εντοπίζεται και δύο ακόμη υπό-πρότυπα, με όρους υποστήριξης των υποκειμένων.

Σύμφωνα με το πρώτο, η αρνητική αξιολόγηση της συμμετοχής μας συνδυάζεται με την αρνητική στάση ως προς τα οφέλη που προέκυψαν για τη χώρα, για να ολοκληρωθεί με την άποψη πως η διάλυση της Ε.Ε. δε θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα. Το τελευταίο πρότυπο περιγράφει μια καθαρά αντιευρωπαϊκή στάση που επικεντρώνεται στις αρνητικές αλλαγές που επέφερε στη χώρα η συμμετοχή της στην Ε.Ε., χωρίς να αναγνωρίζει τα σημαντικά ποσά κοινοτικών κονδυλίων που έχουν απορροφηθεί από τη χώρα, ούτε τη σταθερότητα που απολαμβάνει σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής.

Τα υποκείμενα του δεύτερου υπο-προτύπου της συμφεροντολογικής στάσης απέναντι στην Ε.Ε., αξιολογούν αρνητικά τη συμμετοχής μας στην Ε.Ε., αναγνωρίζουν τα οφέλη από αυτή, τάσσονται υπέρ των οικονομικών κριτηρίων για την ένταξη νέων χωρών και πιστεύουν πως η διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα. Η τελευταία «συνθήκη» υπέρ της τήρησης οικονομικών κριτηρίων, μέσα σε ένα πλαίσιο αντιλήψεων που κρίνει αρνητικά τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., υποδηλώνει την ανησυχία του προς τα κάτω επαναπροσδιορισμού των κοινοτικών οικονομικών πόρων και της αναδιανομής τους προς όφελος των οικονομικά ασθενέστερων νέων μελών.

Οι δύο φιλοευρωπαϊκές τάσεις που υποστηρίζουν ότι ήταν θετική εξέλιξη η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. και (μάλλον) δε θα πρέπει να επιβάλλονται οικονομικά κριτήρια κατά την ένταξη νέων χωρών, αλλά διαχωρίζουν τη στάση τους ως προς το αν σκοπός της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των χωρών – μελών της, με τους υποστηρικτές της πρότασης αυτής να ανησυχούν για τη δημιουργία ύφεσης από μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε. και τους μη υποστηρικτές να είναι (μάλλον) αντίθετοι με αυτή τη συνέπεια – παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μόνο ως προς το βαθμό συντηρητισμού τους, το βαθμό προοδευτισμού τους, και την αυτοτοποθέτησή τους, με τους αρνητικούς ως προς την ενοποίηση να είναι περισσότερο συντηρητικοί και τους θετικούς περισσότερο προοδευτικοί και δεξιότεροι. Ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και το βαθμό φιλελευθερισμού, δε βρέθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις.

Οι δύο τάσεις της συμφεροντολογικής προσέγγισης που κρίνουν πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. ήταν (μάλλον) αρνητικό γεγονός, υποστηρίζουν την ύπαρξη οφελών από αυτή τη συμμετοχή και διαχωρίζουν τη στάση τους ως προς την τήρηση οικονομικών κριτηρίων, παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μόνο ως προς το βαθμό συντηρητισμού και το βαθμό προοδευτισμού, με τις υψηλότερες τιμές να βρίσκονται σε εκείνους που τηρούν αρνητική στάση απέναντι στα οικονομικά κριτήρια.

Τα παραπάνω πρότυπα που προέκυψαν από τον αλγόριθμο CRT, επιβεβαιώθηκαν και από τον αλγόριθμο QUEST, παρόλο που στη δεύτερη περίπτωση χρησιμοποιήθηκε μικρότερο πλήθος ανεξάρτητων μεταβλητών που συνδύαζαν τις αντιλήψεις για τον αντίκτυπο της Ε.Ε. στην τρέχουσα κατάσταση της χώρας και τις αντιλήψεις για τον προσανατολισμό της Ε.Ε., όπως αυτός σκιαγραφείται μέσα από τα ενταξιακά κριτήρια. Έτσι, και εδώ, αποτυπώνονται δύο τάσεις. Η πρώτη αφορά στην ευκαιριακή ωφέλεια με τα χαρακτηριστικά που περιεγράφηκαν νωρίτερα, και η δεύτερη αφορά στην τήρηση οικονομικών ενταξιακών κριτηρίων. Εδώ εντοπίζονται δύο υπο-τάσεις. Η πρώτη υποστηρίζει την ωφέλεια από την συμμετοχή μας στην Ε.Ε. και ανησυχεί για την πρόκληση ύφεσης σε περίπτωση διάλυσής της. Η δεύτερη αφορά στην ευρωσκεπτικιστική αντίληψη που προτείνει την καθιέρωση αυστηρών οικονομικών κριτηρίων και αμφισβητεί την αποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών της Ε.Ε.. Σύμφωνα με την ευρωσκεπτικιστική λογική, μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε. δε θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα, αντίληψη που δικαιολογείται αν αναλογιστούμε την κριτική που ασκείται στην Ε.Ε. για την αποτελεσματικότητα των πολιτικών της.

Τα πλειοψηφικά αυτά πρότυπα, σε συνδυασμό με τα ασθενέστερα που περιεγράφηκαν στην ενότητα των αποτελεσμάτων του DM, καθιστούν ξεκάθαρη τη σημαντικότητα της οικονομικής διάστασης της Ε.Ε. ως παράγοντα που διαμορφώνει, σε μεγάλο βαθμό, τις αντιλήψεις των υποκειμένων για αυτή αλλά και τις αντιλήψεις για τις συνέπειες μιας πιθανής διάλυσής της για τη χώρα. Είναι χαρακτηριστικό πως οι μεταβλητές σχετικά με τα εθνικά θέματα (όπως η τήρηση εθνικών ενταξιακών κριτηρίων) ή θέματα νοοτροπίας (όπως η στάση απέναντι σε μετανάστες και μειονότητες), δε κρίνονται από τους αλγόριθμους που εφαρμόστηκαν ως σημαντικές μεταβλητές, τουλάχιστον μέσα σε δέντρα αποφάσεων με μέγιστο βάθος ίσο με 3.

Εξετάζοντας τα πρότυπα που διαμορφώνουν τις στάσεις της ελληνικής κοινωνίας γύρω από την επίδραση που είχε στη χώρα η συμμετοχή της στην Ε.Ε., προέκυψε, με εφαρμογή του αλγόριθμου QUEST, πως η αξιολόγηση των οφελών που αποκόμισε η χώρα από την Ε.Ε., τα οικονομικά ενταξιακά κριτήρια, η αξιολόγηση του ενοποιητικού χαρακτήρα της Ε.Ε. και η στάση απέναντι στις μειονότητες, αποτελούν σημαντικούς παράγοντες διαμόρφωσής τους. Από το δέντρο αποφάσεων που κατασκευάστηκε, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον δύο πρότυπα (αναλυτικά όλα τα πρότυπα παρουσιάστηκαν στην ενότητα των σχετικών αποτελεσμάτων).

Στο πρώτο από αυτά, που αποτελεί και το πολυπληθέστερο, βρίσκονται όσοι υποστηρίζουν πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. απέφερε οικονομικά και εθνικά οφέλη στη

χώρα, πως (μάλλον) δε θα πρέπει να τηρούνται οικονομικά κριτήρια κατά την πορεία ένταξης μιας χώρας στην Ε.Ε. και πως σκοπός της είναι η ενοποίηση των χωρών – μελών της. Για την πλειοψηφία αυτών, δεν είναι ξεκάθαρο αν η συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση στην πορεία της. Θα λέγαμε πως πρόκειται για μια τάση που υποστηρίζει πως τα οικονομικά και εθνικά οφέλη που αποφέρει στη χώρα η συμμετοχή της στην Ε.Ε. αλλά και η χαλαρή οικονομική της πολιτική για τα νέα μέλη της, αποτελούν υποχρέωσή της απέναντι στις χώρες- μέλη καθώς στόχος της Ε.Ε. είναι η σύγκλιση των μελών της. Λαμβάνοντας υπόψη πως με τη φράση «θετική επίδραση από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε.» αποδίδονται οι κοινωνικές περισσότερο συνέπειες της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., και με τον όρο «οφέλη από την ένταξή μας στην Ε.Ε.» αποδίδονται περισσότερο τα οικονομικά και εθνικά συμφέροντα από την Ε.Ε., η στάση που περιγράφεται εδώ αποτελεί έκφραση της *à la carte* Ευρώπης. Με άλλα λόγια, φαίνεται πως οι υποστηρικτές αυτών των απόψεων, χρησιμοποιούν το στόχο της ενοποίησης εκ μέρους της Ε.Ε. για την υποστήριξη της χαλαρής οικονομική πολιτικής και την παροχή οικονομικών πόρων, ωστόσο, σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο δεν είναι ξεκάθαρη η στάση τους απέναντι στην Ε.Ε.

Το δεύτερο πρότυπο, που υποστηρίζεται σχεδόν από τους μισούς ερωτώμενους συγκριτικά με το πρώτο, σκιαγραφεί τη συμφεροντολογική στάση των υποκειμένων απέναντι στην Ε.Ε., αποδίδοντας όμως μια εθνοκεντρική διάσταση στις απόψεις του. Έτσι, μιλάμε για υποκείμενα που υποστηρίζουν την αποκόμιση οφελών από τη συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε., την τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. και την (μάλλον) αρνητική στάση απέναντι στην ισοτιμία των μειονοτήτων, ενώ τάσσονται υπέρ της άποψης πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση στη χώρα. Λαμβάνοντας υπόψη τον τελευταίο παράγοντα σχετικά με την αντιμετώπιση των μειονοτήτων αλλά και την υπεράσπιση αυστηρών οικονομικών κριτηρίων από την Ε.Ε., θα λέγαμε πως πρόκειται για την τάση εκείνη που αντιλαμβάνεται την Ε.Ε. ως μια κοινότητα των «ανώτερων», ισχυρών χωρών, στις οποίες κατά την άποψη αυτή, ανήκει και η Ελλάδα, και η οποία θα πρέπει να διατηρηθεί ως έχει.

Η εξέταση των δημογραφικών χαρακτηριστικών, της νοοτροπίας και της πολιτικής αυτοτοποθέτησης των υποκειμένων που υποστηρίζουν τα οφέλη της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. και την τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών, αλλά διαφοροποιούν τη στάση τους ως προς την επίδραση της συμμετοχής μας με βάση την άποψή τους σχετικά με την ισοτιμία των μειονοτήτων, έδειξε ότι τα υποκείμενα που είναι (μάλλον) αντίθετα με την ισοτιμία των μειονοτήτων, είναι μεγαλύτερης ηλικίας,

τοποθετούνται δεξιότερα στο πολιτικό φάσμα και παρουσιάζουν υψηλότερο βαθμό προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού, σε σύγκριση με τους υποστηρικτές της ισοτιμίας των μειονοτήτων. Ο υψηλός βαθμός προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού που παρουσιάζουν τα υποκείμενα που (μάλλον) αντιτίθεται στην ισοτιμία των μειονοτήτων, θα πρέπει να αξιολογηθεί λαμβάνοντας υπόψη πρώτα από όλα τι εννοούμε με τους όρους «προοδευτισμός» και «θεσμικός φιλελευθερισμός». Υπενθυμίζεται λοιπόν πως με αυτούς τους δύο όρους αποδώσαμε τις προτάσεις «ίδια πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα Ελλήνων- ξένων», «ανεξαρτησία παιδιών από τις απόψεις των γονιών» και «φιλελεύθερη και ελαστική οικογένεια», «φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία», «ελαστικότεροι ηθικοί κανόνες» αντίστοιχα. Επίσης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο διεξήχθη η έρευνα. Έτσι, σε αυτό το πλαίσιο, θα πρέπει να αναφέρουμε για άλλη μια φορά πως την εποχή που διεξήχθη η έρευνα, η χώρα δεχόταν κύματα μειονοτικών πληθυσμών από χώρες με πολιτική αστάθεια, γεγονός που άλλαζε ριζικά τις κοινωνικές ισορροπίες καθιστώντας τις μειονότητες μέρος της πραγματικότητας και όχι θεωρητική προσέγγιση, όπως πιθανόν να διαφαίνεται μέσα από τις μετρήσεις των προτάσεων που διαμορφώνουν τον αποκαλούμενο προοδευτισμό. Τέλος, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη πως δε γίνεται λόγος για μια ξεκάθαρα αρνητική στάση απέναντι στην ισοτιμία των μειονοτήτων, αλλά για μια στάση που περιλαμβάνει τις ουδέτερες και τις ξεκάθαρα αρνητικές απόψεις. Συνεπώς δε μιλάμε για μια σκληροπυρηνική στάση απέναντι στις μειονότητες, αλλά για μια στάση που καλύπτει μεγαλύτερο εύρος κοινωνικοπολιτικών αντιλήψεων.

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο, επιχειρήθηκε να διερευνηθούν τα σκεπτικά που διαμορφώνουν την εθνική ταυτότητα των υποκειμένων. Για το σκοπό αυτό, ο αυτοπροσδιορισμός ως Έλληνας ή Ευρωπαίος εκ μέρους του ερωτώμενου, χρησιμοποιήθηκε ως εξαρτημένη μεταβλητή. Σε πρώτη φάση, η προσωπική στάση απέναντι στον ενοποιητικό ρόλο της Ε.Ε., η αξιολόγηση των οφελών της χώρας από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε., η ισοπολιτεία των μεταναστών και η προτεραιότητα στην Ε.Ε. ως κριτήριο για να αισθάνεται κάποιος Ευρωπαίος, χρησιμοποιήθηκαν ως ανεξάρτητες μεταβλητές. Όπως προέκυψε από τον αλγόριθμο CHAID, όλες οι ανεξάρτητες μεταβλητές είναι στατιστικά σημαντικές στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Σημαντικότερη από αυτές είναι η αξιολόγηση των οφελών που αποκόμισε η χώρα από την Ε.Ε., ενώ οι υπόλοιπες αποδεικνύονται σημαντικές σε συγκεκριμένους χώρους υποκειμένων.

Είναι χαρακτηριστικό του δέντρου αποφάσεων που προέκυψε, πως σε όλους τους επικεντρωμένους χώρους που εντοπίζονται από τα κριτήρια του αλγόριθμου, η εθνική ταυτότητα είναι κυρίαρχη. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του δέντρου είναι το γεγονός πως στα άκρα της αξιολόγησης των οφελών της συμμετοχής μας στην Ε.Ε., δηλαδή στους κλάδους αρνητικών και θετικών αποκρίσεων ως προς τα οφέλη, παρατηρείται πολύ έντονη εθνική ταύτιση.

Εξετάζοντας την πολιτική αυτοτοποθέτηση στο φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά, τη νοοτροπία και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, είδαμε ότι οι υποστηρικτές της θετικής άποψης ως προς τα οφέλη της ένταξής μας στην Ε.Ε., που πιστεύουν πως στόχος της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των κρατών-μελών της, είναι μεγαλύτεροι σε ηλικία, τοποθετούνται δεξιότερα στο πολιτικό φάσμα, αλλά παρουσιάζουν μικρότερο βαθμό συντηρητισμού, σε σχέση με τους αρνητικούς της ενοποίησης. Από την άλλη, οι υποστηρικτές της άποψης πως η χώρα δεν αποκόμισε εθνικά και οικονομικά οφέλη από την Ε.Ε., που στέκονται αρνητικά απέναντι στην ισοπολιτεία των μεταναστών, αυτοτοποθετούνται δεξιότερα, είναι λιγότερο συντηρητικοί και είναι στην πλειοψηφία τους γυναίκες, συγκριτικά με τους θετικούς ως προς τους μετανάστες.

Εξετάζοντας τέλος την εθνική ταυτότητα από άλλη σκοπιά, αυτή που διαμορφώνεται μέσα από τις αντιλήψεις σχετικά με τον προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος και την ύπαρξη εθνικού ή ευρωπαϊκού στρατού, είδαμε πως η εθνική ταυτότητα είναι και σε αυτή την περίπτωση συντριπτικά πλειοψηφική σε όλους τους χώρους. Είναι ενδιαφέρον, πως η ύπαρξη εθνικού ή ευρωπαϊκού στρατού αξιολογείται ως περισσότερο σημαντικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας από ό,τι ο προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος που ναι μεν επιδρά στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, αλλά αυτό γίνεται σε δεύτερο επίπεδο.

Από το δέντρο αποφάσεων που κατασκευάστηκε με τον αλγόριθμο CHAID, εντοπίζεται μια ξεκάθαρη και κυρίαρχη εθνοκεντρική τάση που τάσσεται υπέρ του εθνικού στρατού και της ανάπτυξης εθνικής συνείδησης από την πλευρά του εκπαιδευτικού συστήματος, στην οποία η εθνική έναντι της ευρωπαϊκής ταυτότητας κινείται σε ποσοστά άνω του 80% (επί των υποκειμένων των συγκεκριμένων υποχώρων που προκύπτουν).

Ακόμη εντοπίζεται μια ενδιάμεση στάση ως προς το στρατό που, αν και είναι σχεδόν διχασμένη ως προς το εκπαιδευτικό σύστημα, εντούτοις δηλώνει (μάλλον) εθνική ταύτιση. Τα ποσοστά ευρωπαϊκής ταύτισης για αυτή την τάση είναι σχεδόν όμοια με τα αντίστοιχα ποσοστά που εντοπίστηκαν στην εθνοκεντρική τάση που αναφέραμε

νωρίτερα. Η ενδιάμεση αυτή τάση αντιπροσωπεύει λίγο πάνω από το 20% του δείγματος, εν αντιθέσει με το σχεδόν 70% της εθνοκεντρικής τάσης.

Οι υποστηρικτές του ευρωπαϊκού στρατού, τάσσονται στην πλειοψηφία τους υπέρ της εθνικής συνείδησης και δηλώνουν, και αυτοί, ότι αισθάνονται περισσότερο Έλληνες. Ενώ, μια μερίδα των υποστηρικτών του ευρωπαϊκού στρατού, που (μάλλον) τάσσεται υπέρ της ευρωπαϊκής συνείδησης, δηλώνει υπέρ της εθνικής ταυτότητας, με την ευρωπαϊκή ταυτότητα να ακολουθεί με τα υψηλότερα ποσοστά από οποιοδήποτε άλλο χώρο του δέντρου αποφάσεων. Ωστόσο, ο ευρωπαϊκός αυτός αυτοχαρακτηρισμός αντιστοιχεί σε ποσοστό μόλις 1.3%⁵⁶ επί του συνολικού δείγματος.

Με τα παραπάνω ολοκληρώθηκε η διερεύνηση των αντιλήψεων γύρω από τη σχέση της Ελλάδας με την Ε.Ε. Στο επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής παρουσιάζονται τα συγκεντρωτικά αποτελέσματά της, τόσο σε επίπεδο μεθοδολογίας όσο και σε επίπεδο ερμηνείας των αποτελεσμάτων.

---

⁵⁶ 22 άτομα από τα συνολικά 1693 του δείγματος.

8 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της παρούσας διατριβής. Μιας και στόχος της ήταν να παρουσιάσει το μεθοδολογικό εργαλείο του DM μέσω εφαρμογών του σε έρευνες κοινωνικής ψυχολογίας, τα συμπεράσματα που ακολουθούν χωρίζονται σε δύο ενότητες. Η πρώτη αφορά στα συμπεράσματα που προκύπτουν μέσα από την προτεινόμενη μεθοδολογική προσέγγιση, συνοψίζοντας με αυτόν τον τρόπο την τεχνοκρατική διάσταση της διατριβής αυτής. Η δεύτερη αφορά στα ευρήματα κοινωνιοψυχολογικού ενδιαφέροντος που προέκυψαν από την εφαρμογή αυτής της μεθοδολογικής προσέγγισης στις έρευνες που μελετήθηκαν. Καθώς αυτές οι έρευνες δεν αφορούσαν όλες τα ίδια ζητήματα, επιχειρείται μια κατά έρευνα σύνοψη και ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Κοινός άξονας πάνω στον οποίο εντοπίζονται αυτά τα ευρήματα, είναι το χρονικό πλαίσιο διεξαγωγής των ερευνών που είναι για όλες οι αρχές της δεκαετίας του 1990.

8.1 Μεθοδολογικά συμπεράσματα

Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε σε αυτή τη διατριβή, αποτελεί μια εφαρμογή αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας στην κοινωνική ψυχολογία. Ο κλάδος αυτός των εφαρμοσμένων μαθηματικών, που δεν έχει χρησιμοποιηθεί εκτενώς σε έρευνες με πολυδιάστατες έννοιες όπως αυτές που απασχολούν την κοινωνική ψυχολογία, συνδυάστηκε με προηγμένες μεθόδους στατιστικής, που αποτελούν τυπικές στατιστικές προσεγγίσεις σε έρευνες αυτού του είδους, με σκοπό τη διερεύνηση αντιλήψεων και στάσεων, αλλά και την εύρεση κοινωνικών προτύπων.

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας κλασικές μεθόδους της στατιστικής, όπως η διερευνητική παραγοντική ανάλυση και η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση, πετύχαμε τη μείωση των διαστάσεων της βάσης δεδομένων καθεμιάς από τις έρευνες που μας απασχόλησαν. Οι μέθοδοι αυτές οδήγησαν στην κατασκευή των σχετικών δεικτών, η αξιοπιστία των οποίων ελέγχθηκε με το δείκτη Cronbach- α . Οι δείκτες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν στο επόμενο στάδιο της ανάλυσης που περιλάμβανε είτε απ' ευθείας

χρήση αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας, είτε χρήση τους σε συνδυασμό με πολυδιάστατες στατιστικές μεθόδους, όπως η ανάλυση πολλαπλών αντιστοιχιών. Οι αλγόριθμοι που χρησιμοποιήθηκαν εδώ είχαν ως στόχο την ταξινόμηση των παρατηρήσεων σε προκαθορισμένες κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής, ακολουθώντας τους ελέγχους των τιμών των ανεξάρτητων μεταβλητών. Η αλληλουχία των ελέγχων παρουσιάζεται τελικά με τη μορφή δέντρου αποφάσεων.

Ήδη από την υπολογιστική διαδικασία που ακολουθούν οι αλγόριθμοι αυτού του είδους, εντοπίζεται μια βασική διαφοροποίηση σε σχέση με μια τυπική στατιστική ανάλυση. Για την κατασκευή των δέντρων αποφάσεων δεν απαιτείται ο εκ των προτέρων καθορισμός επιδράσεων και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μεταβλητών. Αντί για συμπερίληψη αλληλεπιδράσεων ή υπόθεση πολύπλοκων μοντέλων, αυτό που απαιτείται είναι μόνο καθορισμός του συνόλου των ανεξάρτητων μεταβλητών και της εξαρτημένης μεταβλητής. Οι σημαντικοί παράγοντες καθορίζονται από τους ελέγχους που εφαρμόζουν οι ίδιοι οι αλγόριθμοι έτσι ώστε να πληρούνται τα κριτήρια που θέτουν για την κατασκευή των δέντρων αποφάσεων, κριτήρια που δεν αλλάζουν ως προς τη φύση τους για κάθε αλγόριθμο, μπορούν όμως να αλλάξουν ως προς το στατιστικό μέγεθος που χρησιμοποιείται κατά τους υπολογισμούς που απαιτούνται.

Η εφαρμογή των αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας στην παρούσα διατριβή έδειξε ακόμη ότι μέσω αυτής της προσέγγισης δεν εντοπίζονται μόνο οι σημαντικοί παράγοντες που επιδρούν στην εξαρτημένη μεταβλητή, ούτε μόνο οι ανεξάρτητες μεταβλητές που αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους. Εκτός από αυτά, γίνεται γνωστός ο τρόπος με τον οποίο συγκεκριμένες τιμές των ανεξάρτητων μεταβλητών καθορίζουν την τελική ταξινόμηση των υποκειμένων στις κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής. Έτσι, από μια ανεξάρτητη μεταβλητή ως ολότητα, περνάμε σε συγκεκριμένες τιμές της, γεγονός με μεγάλη σημασία και χρηστικότητα αν αναλογιστούμε πως η ταξινόμηση των υποκειμένων στις κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής, δεν είναι κοινή για όλες τις τιμές της ανεξάρτητης μεταβλητής. Συνεπώς, μέσω αυτής της προσέγγισης, δίνεται η δυνατότητα να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο συγκεκριμένες τιμές της ανεξάρτητης μεταβλητής διαφοροποιούν τη στάση τους κατά μήκος των κλαδιών του δέντρου αποφάσεων, διαφοροποίηση που γίνεται ακολουθώντας την αλληλουχία των ελέγχων, αλλά και το πώς οι τιμές αυτές κατανέμονται τελικά στις κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής.

Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο αυτής της προσέγγισης είναι το γεγονός πως σε κάθε κόμβο του δέντρου αποφάσεων είναι γνωστή η ταξινόμηση των παρατηρήσεων που ανήκουν σε αυτόν, στις κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής. Έτσι, ξεκινώντας από το

αρχικό σύνολο δεδομένων, μέχρι και τους καταληκτικούς κόμβους του δέντρου, γνωρίζουμε την κατανομή των παρατηρήσεων σε όλα τα παραγόμενα σύνολα υποκειμένων.

Όπως έγινε φανερό από την εφαρμογή των αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας σε έρευνες κοινωνιοψυχολογικού περιεχομένου, η προσέγγιση αυτή μπορεί να εντοπίσει μέσα στο σύνολο δεδομένων ακόμα και μικρά σύνολα υποκειμένων με έντονη διαφοροποίηση από τα υπόλοιπα σύνολα στα οποία καταλήγει ο αλγόριθμος. Με άλλα λόγια - και στην ίδια γραμμή με την προηγούμενη παρατήρηση που έκανε λόγο για εύρεση του τρόπου με τον οποίο συγκεκριμένες τιμές των ανεξάρτητων μεταβλητών επιδρούν στην εξαρτημένη μεταβλητή- οι αλγόριθμοι κατασκευής δέντρων αποφάσεων μπορούν να ανιχνεύσουν ακόμα και πληθυσμιακά μικρές εστίες ιδιαιτερότητας, γεγονόσ που λειτουργεί αποτρεπτικά για αβάσιμες γενικεύσεις. Η παρατήρηση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική αν αναλογιστούμε την (κοινωνική) τάση για δημιουργία στερεότυπων.

Επιπλέον με τα παραπάνω, η διερεύνηση κοινωνιοψυχολογικών ζητημάτων μέσω της εφαρμογής αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας, παρακάμπτει σε μεγάλο βαθμό, όλες εκείνες τις ενστάσεις που προκύπτουν με την εφαρμογή τυπικότερων στατιστικών μεθόδων και οι οποίες έχουν να κάνουν κυρίως με τη χρήση της p-τιμής ως μοναδικού κριτηρίου σημαντικότητας αλλά και τον έλεγχο, σχεδόν αποκλειστικά, γραμμικών σχέσεων. Οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας δε στηρίζονται αποκλειστικά και μόνο στα αποτελέσματα ελέγχων υποθέσεων. Αν και χρησιμοποιούν ελέγχους υποθέσεων κατά την αλγοριθμική τους λειτουργία, εντούτοις δε στηρίζουν την ανάπτυξη του δέντρου αποφάσεων, για την προκειμένη περίπτωση, μόνο στα αποτελέσματα αυτών των ελέγχων. Αντίθετα, χρησιμοποιούν κυρίως άλλα μέτρα για την ανάπτυξη του δέντρου, μετρώντας για παράδειγμα την καθαρότητα των κόμβων του, ή την υποστήριξή τους με υποκείμενα ή το κέρδος πληροφορίας.

Οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας που στοχεύουν στην ταξινόμηση των παρατηρήσεων στις προκαθορισμένες κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής, ενδιαφέρονται κυρίως για την προβλεπτική ισχύ του μοντέλου που κατασκευάζεται. Στη παρούσα εφαρμογή, η προβλεπτική ισχύς των μοντέλων που κατασκευάστηκαν, μετρούμενη ως ποσοστό των σωστά ταξινομημένων παρατηρήσεων, κυμάνθηκε γύρω στο 70%. Αυτό σημαίνει, πως σε περίπτωση που έχουμε μια παρατήρηση με άγνωστη τιμή για την εξαρτημένη μεταβλητή αλλά γνωστές τιμές για τις ανεξάρτητες μεταβλητές, τότε ακολουθώντας τη διαδρομή από τη ρίζα του δέντρου ως τον καταληκτικό κόμβο που

υποδεικνύουν οι έλεγχοι των κόμβων, θα ταξινομήσουμε σωστά την παρατήρηση με πιθανότητα γύρω στο 70%. Η τιμή αυτή θεωρείται αρκετά καλή στις εφαρμογές τέτοιων αλγόριθμων σε άλλα επιστημονικά πεδία. Ωστόσο, επειδή στις κοινωνικές επιστήμες δεν έχουν χρησιμοποιηθεί ευρέως αυτοί οι αλγόριθμοι, ούτε έχει δοθεί έμφαση στην προβλεπτική ικανότητά τους, δεν υπάρχουν διαθέσιμα περαιτέρω συγκρίσιμα μεγέθη από έρευνες κοινωνιοψυχολογικού ενδιαφέροντος. Για την αξιολόγηση αυτού του ποσοστού, θα αρκεστούμε λοιπόν στις εφαρμογές σε άλλα πεδία.

Για την κατασκευή των δέντρων αποφάσεων που παρουσιάστηκαν σε αυτή τη διατριβή, χρησιμοποιήθηκε το 70% του συνόλου δεδομένων ως σύνολο εκπαίδευσης, δηλαδή ως σύνολο το οποίο επεξεργάζεται ο αλγόριθμος για την ανάπτυξη του μοντέλου, και το 30% ως σύνολο ελέγχου, δηλαδή ως σύνολο μέσω του οποίου ελέγχεται η ακρίβεια του προβλεπτικού μοντέλου. Η τεχνική αυτή είναι από τις πιο διαδεδομένες στη βιβλιογραφία κατά την κατασκευή δέντρων αποφάσεων, και χρησιμοποιείται για την κατασκευή ακριβέστερων δέντρων αποφάσεων. Πράγματι, οι δοκιμές που πραγματοποιήθηκαν στο αρχικό διερευνητικό στάδιο αυτής της ανάλυσης, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του δείγματος και όχι δύο υποσύνολα (εκπαίδευσης και ελέγχου), κατέληξαν σε ορισμένες περιπτώσεις σε ελαφρώς διαφοροποιημένα δέντρα αποφάσεων από αυτά που τελικά προέκυψαν με τη χρήση δύο υποσυνόλων. Οι διαφοροποιήσεις εντοπίζονταν κυρίως στις διαμερίσεις των κόμβων, δηλαδή στα εξερχόμενα κλαδιά τους, παρά στις σημαντικές ανεξάρτητες μεταβλητές που αναγνωρίζει ο αλγόριθμος. Ωστόσο, η ύπαρξή τους, δείχνει την αναγκαιότητα ελέγχου και επικύρωσης των αποτελεσμάτων των αλγόριθμων, πριν τα τελικά συμπεράσματα.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως ορισμένα από τα δέντρα αποφάσεων που παρουσιάστηκαν στην παρούσα διατριβή, προέκυψαν κάνοντας εφαρμογή της τεχνικής τους «κλαδέματος» (pruning) έτσι ώστε να προκύπτουν δέντρα με μέγιστο βάθος ίσο με τρία. Ο λόγος που εφαρμόστηκε αυτή η τεχνική ήταν για να καταλήξουμε σε δέντρα που ερμηνεύονται, που είναι αναγνώσιμα και ταυτόχρονα, δεν είναι απαγορευτικά πολύπλοκα. Η επιλογή αυτή δε μας στέρησε σημαντική γνώση, καθώς οι σημαντικότερες μεταβλητές εμφανίζονται στα πρώτα επίπεδα του δέντρου. Αντίθετα, η επιλογή αυτή μας οδήγησε σε πιο διαυγή αποτελέσματα, δίνοντάς μας τη δυνατότητα να επικεντρωθούμε στους χώρους με υψηλό ενδιαφέρον.

Ολοκληρώνοντας τα μεθοδολογικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας σε έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας, είναι σημαντικό να ξεκαθαρίσουμε πως στόχος αυτής της μεθοδολογικής

προσέγγισης δεν είναι να προταθεί ως καλύτερη, αποτελεσματικότερη ή πιο αξιόπιστη από τις τυπικές μεθόδους της στατιστικής. Εξάλλου ένας τέτοιος ισχυρισμός δε θα μπορούσε να ευσταθεί από τη στιγμή που οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας εφαρμόστηκαν μαζί με κλασικές μεθόδους της στατιστικής όπως η διερευνητική παραγοντική ανάλυση ή η επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση. Η μεθοδολογική προσέγγιση του DM που ακολουθήθηκε δεν έχει στόχο να συγκριθεί με την τυπική στατιστική προσέγγιση. Το DM αποτελεί πεδίο που τροφοδοτείται σε μεγάλο βαθμό από στατιστικά εργαλεία και στόχος της παρούσας εφαρμογής του ήταν να αναδείξει το συμπληρωματικό ρόλο που μπορεί να έχει σε μια ανάλυση κοινωνικών ερευνών. Μέσα από αυτή την εφαρμογή επιχειρήθηκε η παρουσίαση των δυνατοτήτων που προσφέρουν οι αλγόριθμοι κατασκευής δέντρων αποφάσεων, καθώς στοχεύουν στην εύρεση επικεντρωμένων χώρων παρατηρήσεων με σαφή χαρακτηριστικά όχι μόνο ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή, αλλά και ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές. Επιπλέον, η λογική στην οποία στηρίζονται αυτοί οι αλγόριθμοι σπάει την εξάρτηση από τις p-τιμές των ελέγχων υποθέσεων που συναντάται σε πολλές στατιστικές αναλύσεις, ειδικά των κοινωνικών ερευνών, εξάρτηση που τα τελευταία χρόνια έχει προκαλέσει έντονους προβληματισμούς ως προς την αναπαραγωγιμότητα και την επαναληψιμότητα των αποτελεσμάτων, ως προς τη χρήση της ως μοναδικού κριτηρίου σε μοντέλα με πολλές μεταβλητές αλλά και ως προς την αξιοπιστία οριακών αποτελεσμάτων.

Στόχος της εφαρμογής αυτής ήταν να αναδείξει μια επιπλέον προσέγγιση των κοινωνικών ερευνών, μέσα από τεχνικές που ξεπερνούν τους περιορισμούς, τις αδυναμίες και τις συμβάσεις των κλασικών μεθόδων στατιστικής. Το γεγονός πως χρησιμοποιήθηκαν τόσο αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας, όσο και κλασικές στατιστικές μέθοδοι, αποτελεί ένα παράδειγμα αυτής της συνύπαρξης των δύο μεθόδων το οποίο επιχειρεί να αναδείξει νέες οπτικές ανάγνωσης των δεδομένων.

Άλλωστε, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη πως στις μέρες μας η κοινωνική ψυχολογία καλείται να μελετήσει και να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα που χαρακτηρίζονται από μεγάλη πολυπλοκότητα, όπως αυτή επιχειρείται να καταγραφεί μέσα από πολυεπίπεδα μοντέλα και πολλαπλές αλληλεπιδράσεις. Η παρατήρηση αυτή, σε συνδυασμό με την ευρεία χρήση της τεχνολογίας στην καθημερινότητά μας, την εξοικείωση με τις ηλεκτρονικές συσκευές κάθε είδους, τις προσωποποιημένες υπηρεσίες και την πρόσβαση σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οδηγεί στο συμπέρασμα πως πια η συλλογή πολύ μεγάλων όγκων δεδομένων είναι επιτακτικότερη, αλλά και ευκολότερη από ποτέ. Οι περιορισμοί ως προς το μέγεθος του δείγματος αποτελούν πια περισσότερο απόφαση

του ερευνητή παρά αδυναμία της έρευνας. Ο μεγάλος όγκος όμως δεδομένων, αν δεν απαιτεί διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις λόγω των μεγάλων υπολογιστικών χρόνων και τεχνικών δυνατοτήτων κατά τη διάρκεια των υπολογισμών, τουλάχιστον προσφέρει δυνατότητες νέας θεώρησης των δεδομένων, μέσα από την εύρεση προτύπων συμπεριφοράς που τάσσονται στην υπηρεσία του ερευνητή για τη σε βάθος διερεύνηση κοινωνικών στάσεων και αντιλήψεων. Οι δυνατότητες αυτές δε λειτουργούν ακυρωτικά για τις κλασσικές στατιστικές μεθόδους αλλά συμπληρωματικά, διερευνώντας τα όρια της ανάλυσης.

Καθώς η χρήση αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας δεν έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στις έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας, με την παρούσα διατριβή επιχειρούμε να αναδείξουμε μια νέα οπτική στις αναλύσεις τους, η χρησιμότητας της οποίας μένει να ελεγχθεί μέσα από παρόμοιες εφαρμογές σε βάθος χρόνου.

8.2 Συμπεράσματα κοινωνιοψυχολογικού ενδιαφέροντος

Οι αλγόριθμοι εξόρυξης πληροφορίας εφαρμόστηκαν σε έρευνες κοινωνιοψυχολογικού ενδιαφέροντος που διενεργήθηκαν την περίοδο 1993-1994 σε πανελλαδικά δείγματα. Πριν τη σύνοψη των συμπερασμάτων των ερευνών αυτών, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε εν συντομία το πολιτικό, κοινωνικό, θεσμικό και διεθνές πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξήχθησαν αυτές οι έρευνες.

Έτσι, ανακεφαλαιώνοντας επιγραμματικά τα βασικά σημεία του κεφαλαίου 3, θα υπενθυμίσουμε πως οι έρευνες του 1990 καταγράφουν υψηλά ποσοστά απαισιοδοξίας των Ελλήνων αλλά και έντονης ανησυχίας για την οικονομική κατάσταση της χώρας, την ανεργία, τον πληθωρισμό και την προετοιμασία της χώρας για την ένταξή της στην Ε.Ο.Κ. που προβλεπόταν το 1992. Η πολιτική σκηνή χαρακτηρίζεται από αστάθεια, προσωπικούς διαξιφισμούς, αρνητική αντί για δημιουργική κριτική, έντονη πόλωση και δυσαρέσκεια. Παρόλα αυτά, η ελληνική κοινωνία, φαίνεται από τις έρευνες της εποχής, πως επιζητά κάθαρση των μελανών σημείων της πολιτικής ζωής του τόπου, σταθερότητα και διέξοδο προς τα εμπρός. Αν και δεν εμφανίζεται απολύτως αρνητική στην ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, εντούτοις αντιδρά σε πολιτικές επιλογές που θίγουν τα μικρομεσαία στρώματα και αμφισβητεί τη διαύγεια των ιδιωτικοποιήσεων που επιχειρούνται εκείνη την περίοδο. Στην ελληνική κοινωνία είναι διάχυτη η αμφισβήτηση

για τις έννοιες του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού, αμφισβήτηση που εντείνεται από τις διεθνείς εξελίξεις.

Η επανένωση της Γερμανίας, η κατάρρευση των χωρών του ανατολικού μπλοκ, η ραγδαία ανάπτυξη των Η.Π.Α. ως μοναδικού κυρίαρχου παίκτη ανά τον κόσμο και η πολιτική ταραχή των γειτονικών Βαλκανικών χωρών, συνταράσσουν συθέμελα τις πολιτικές ιδεολογίες σε ολόκληρο τον κόσμο. Η κατάρρευση του δίπολου δεν είχε μόνο πολιτικές προεκτάσεις στη χώρα, αλλά και κοινωνικές και κατά συνέπεια και οικονομικές. Η ελληνική κοινωνία υποδέχεται πλήθη μεταναστών που προέρχονται από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ αλλά και από την Αλβανία και που μεταβάλλουν τον κοινωνικό ιστό και διαμορφώνουν νέες συνθήκες στο οικονομικό και αναπτυξιακό μοντέλο που θα ακολουθήσει η χώρα.

Παρά τις έντονα εθνολαϊκιστικές τάσεις που αναπτύσσονται και σε κάποιες περιπτώσεις υιοθετούνται σε ότι αφορά στις σχέσεις μας με την Τουρκία και τις χώρες των Βαλκανίων, αυτό που δεν τίθεται σε αμφισβήτηση είναι η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας. Αν και δεν αξιοποιήθηκε, όσο θα μπορούσε, ο ευρωπαϊκός χαρακτήρας της χώρας για την ενίσχυση της παρουσίας της στην ευρύτερη περιοχή, η συμμετοχή στην ευρωπαϊκή οικογένεια και ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της αποτελούν σταθερές για την εξωτερική μας πολιτική.

Η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. αποτελεί κεκτημένο τόσο για την πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας όσο και για τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις που εναλλάσσονται στην εξουσία, με τις κυβερνήσεις να προχωρούν σταδιακά την απορρόφηση κοινοτικών πόρων, κυρίως για έργα υποδομής και τόνωση της οικονομίας της περιφέρειας. Οι όροι και οι προϋποθέσεις που τίθενται από την Ε.Ε. για την απορρόφηση αυτών των πόρων είναι πολύ ασθενείς και στη χώρα φαίνεται να ρέει «εύκολο χρήμα» που διοχετεύεται τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Παράλληλα, ξεκινά μια περίοδος που ο εθνικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας εξασθενεί, δίνοντας τη θέση του σε μια διεθνοποιημένη οικονομία που συνδιαμορφώνεται σε μεγάλο από την ελληνική κυβέρνηση, την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις διεθνείς αγορές, ο ρόλος των οποίων ενισχύεται διαρκώς λόγω της παγκοσμιοποίησης.

Επιπλέον, είναι η περίοδος που ξεκινούν μεγάλες θεσμικές αλλαγές οι οποίες εντοπίζονται στη λειτουργία και διοίκηση του κράτους και οι οποίες εντάσσονται στο πλαίσιο σύγκλισης μεταξύ των χωρών-μελών, πλαίσιο που επιδιώκεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σε αυτό το θεσμικό πλαίσιο που αλλάζει, ανήκει και η δημιουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης. Πρόκειται για έναν παράγοντα ιδιαίτερης σημασίας, τόσο για

τις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα, όσο και για τις κοινωνικές επιπτώσεις που προκάλεσε στην ελληνική κοινωνία.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, εξετάστηκε ο βαθμός επιείκειας που θα πρέπει να δείχνει η κοινωνία στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Συγκεκριμένα, επιχειρήσαμε να προσδιορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο η νοοτροπία των υποκειμένων, όπως αυτή καταγράφεται μέσα από το βαθμό συντηρητισμού, προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού, και η πολιτική αυτοτοποθέτησή τους, διαμορφώνουν τη στάση τους απέναντι στην χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Με τον όρο φυσική και συμβολική βία αποδώσαμε την επιβολή της θανατικής ποινής και τις φυλετικές διακρίσεις.

Είδαμε λοιπόν, πως η πολιτική αυτοτοποθέτηση του ερωτώμενου αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα διαμόρφωσης της στάσης του ως προς την επιείκεια της κοινωνίας απέναντι στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας, αφήνοντας στο δεύτερο επίπεδο σημαντικότητας τη νοοτροπία. Το δέντρο αποφάσεων που κατασκευάστηκε εντόπισε δύο ομάδες ερωτώμενων που στην πλειοψηφία τους τάσσονται υπέρ της επιεικούς, στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας, κοινωνίας. Η πρώτη αποτελείται από ακροαριστερούς, (μάλλον) μη συντηρητικούς ερωτώμενους και η δεύτερη από ερωτώμενους που αρνήθηκαν να αυτοτοποθετηθούν στο πολιτικό φάσμα αλλά τάσσονται (μάλλον) θετικά απέναντι στο θεσμικό φιλελευθερισμό. Χαρακτηριστικό των ομάδων αυτών είναι το μικρό τους μέγεθος, 0.83% και 1.32% επί του συνολικού δείγματος, εύρημα που επιβεβαιώνεται από τη σχετική βιβλιογραφία που κάνει λόγο για πολύ μικρές κοινωνικές ομάδες που είναι επιεικείς ως προς τη βία και εμφανίζονται και στα δύο άκρα του πολιτικού φάσματος. Επιπλέον, από το δέντρο αποφάσεων προέκυψε μια ομάδα (μάλλον) μη προοδευτικών που αυτοτοποθετούνται από το κέντρο έως και την άκρα δεξιά, δηλαδή σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα πλην της (άκρας) αριστεράς και της άρνησης αυτοτοποθέτησης, οι οποίοι κρατούν ενδιάμεση στάση ως προς την επιείκεια που θα πρέπει να δείχνει η κοινωνία στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας. Σε όλους τους υπόλοιπους χώρους που βρέθηκαν από τον αλγόριθμο, πλειοψηφική τάση είναι αυτή της μη επιείκειας της κοινωνίας στην χρήση φυσικής και συμβολικής βίας.

Τα ευρήματα αυτά εντοπίζονται μέσα σε μια κοινωνία η σύνθεση και οι αντιλήψεις της οποίας μεταβάλλονται την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας. Όπως όμως φάνηκε από τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των παραγόντων που χρησιμοποιήθηκαν στην εφαρμογή του DM, πρόκειται για μια συντηρητική κοινωνία που τοποθετείται στην κεντροδεξιά πτέρυγα του πολιτικού φάσματος. Ωστόσο, η συντηρητική νοοτροπία και η κεντροδεξιά πολιτική τοποθέτηση δε φάνηκε να καλλιεργούν επιεικείς αντιλήψεις ως προς τη χρήση

βίας, όπως συνηθίζεται να πιστεύεται για τα συντηρητικότερα κοινωνικά στρώματα. Βασική παράμετρος που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη στην αξιολόγηση αυτού του ευρήματος, είναι το γεγονός πως με τον όρο «φυσική και συμβολική βία» αποδόθηκε ο βαθμός συμφωνίας στην επιείκεια απέναντι στις φυλετικές διακρίσεις και τη θανατική ποινή, προτάσεις που εκφράζουν ιδιαίτερα σκληρή μορφή βίας, ειδικά στην περίπτωση της θανατικής ποινής. Με άλλα λόγια, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους ως προς προτάσεις με πολύ σκληρό, αν όχι ακραίο, περιεχόμενο, και συνεπώς οι αιτιότητες που προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε αναφέρονται σε ακραίες μορφές βίας και όχι μορφές με τις οποίες η ελληνική κοινωνία είναι περισσότερο εξοικειωμένη. Έτσι, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε λέγοντας πως μέσα σε ένα συντηρητικό και ευμετάβλητο κοινωνικό περιβάλλον, με κεντροδεξιό πολιτικό προσανατολισμό, ο αλγόριθμος εξόρυξης πληροφορίας εντόπισε μικρές εστίες στα άκρα του πολιτικού φάσματος που είναι επιεικείς ως προς τη χρήση μάλλον ακραίων μορφών φυσικής και συμβολικής βίας, και έναν πλειοψηφικό συμπαγή χώρο, (μάλλον) μη προοδευτικό, που καλύπτει το πολιτικό φάσμα από το κέντρο έως την άκρα δεξιά, ο οποίος κρατά ουδέτερη στάση απέναντι σε τέτοιες μορφές βίας.

Με αφορμή τις αλλαγές στη σύσταση και τη δομή της ελληνικής κοινωνίας που συντελούταν εκείνη την περίοδο λόγω των μεταναστευτικών ροών που έρρεαν στην χώρα για τους λόγους που αναφέρθηκαν νωρίτερα, κρίθηκε ενδιαφέρουσα η μελέτη του βαθμού ξеноφοβίας που παρουσίαζε η ελληνική κοινωνία. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας τον αλγόριθμο CRT για την κατασκευή δέντρου αποφάσεων, εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο η νοοτροπία και η πολιτική τοποθέτηση επηρεάζουν τις ξеноφοβικές αντιλήψεις ενός υποκειμένου. Ως νοοτροπία ορίζουμε το βαθμό συντηρητισμού, προοδευτισμού και θεσμικού φιλελευθερισμού που παρουσιάζει ένα υποκείμενο, ενώ για την πολιτική τοποθέτηση στηριχθήκαμε στον αυτοπροσδιορισμό του υποκειμένου στο πολιτικό φάσμα άκρα αριστερά – άκρα δεξιά. Σύμφωνα με το δέντρο αποφάσεων, ο προοδευτισμός και ο συντηρητισμός που χαρακτηρίζουν ένα υποκείμενο είναι σημαντικότεροι παράγοντες για τη διαμόρφωση ξеноφοβικών ή μη αντιλήψεων, από ό,τι είναι η πολιτική του αυτοτοποθέτηση. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός πως οι δύο διαστάσεις της νοοτροπίας εμφανίζονται στο δέντρο σε υψηλότερο επίπεδο, από το επίπεδο που συναντάται η πολιτική αυτοτοποθέτηση. Ακόμη, το δέντρο αποφάσεων αποτύπωσε τέσσερα ξεκάθαρα πρότυπα στάσεων.

Σύμφωνα με το πρώτο, που είναι και αυτό που απολαμβάνει τη στήριξη περισσότερων υποκειμένων, οι μη προοδευτικοί, με μάλλον θετική στάση απέναντι στις αρχές του

συντηρητισμού, παρουσιάζουν πολύ υψηλό βαθμό ξενοφοβίας. Αυτή η πολύ ξενοφοβική στάση εντοπίζεται σε ολόκληρο το πολιτικό εύρος, αν και η έντασή της εξασθενεί ελαφρώς όταν συναντούμε υποκείμενα που αρνούνται να αυτοχαρακτηριστούν ως προς τις πολιτικές τους πεποιθήσεις.

Υψηλός βαθμός ξενοφοβίας ανιχνεύτηκε και για τους μη προοδευτικούς, μη συντηρητικούς, παρόλο που το πρότυπο αυτό υποστηρίζεται από μικρό αριθμό υποκειμένων. Η ισχύς των ξενοφοβικών αντιλήψεων για τα υποκείμενα αυτής της νοοτροπίας, βρέθηκε πως μεγαλώνει όσο κινούμαστε στα δεξιά του πολιτικού φάσματος ή συναντάμε υποκείμενα που δεν αυτοτοποθετούνται στον πολιτικό χάρτη.

Σύμφωνα με το τρίτο πρότυπο που αποτυπώθηκε στο δέντρο αποφάσεων, οι προοδευτικοί με αρνητική στάση ως προς το συντηρητισμό, παρουσιάζουν ασθενείς ξενοφοβικές αντιλήψεις όταν αυτοτοποθετούνται από την άκρα αριστερά έως το κέντρο. Στην περίπτωση που τα υποκείμενα αυτής της προοδευτικής, μη συντηρητικής νοοτροπίας αυτοτοποθετούνται στη δεξιά, την άκρα δεξιά ή αρνούνται να αυτοτοποθετηθούν, τότε εξακολουθούν να διακατέχονται από ασθενείς ξενοφοβικές αντιλήψεις, αν και οι ξενοφοβικές παρουσιάζονται περισσότερο ενισχυμένες από ό,τι στην περίπτωση των υποκειμένων που αυτοτοποθετήθηκαν από την άκρα αριστερά έως το κέντρο.

Τέλος, σύμφωνα με το τέταρτο πρότυπο, οι προοδευτικοί, που βλέπουν μάλλον θετικά τις αρχές του συντηρητισμού, παρουσιάζουν ενδιάμεση στάση ως προς τις ξενοφοβικές αντιλήψεις, εύρημα που διαπερνά ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Όπως έχει αναφερθεί και στην αρχή αυτής της διατριβής, ένας από τους στόχους των αλγόριθμων εξόρυξης πληροφορίας είναι η εύρεση υποβοσκουσών σχέσεων στα δεδομένα. Σε αυτό το πλαίσιο, το τελευταίο πρότυπο φανερώνει μια αρκετά ισχυρή συντηρητική στάση που υποβόσκει ακόμα και στα προοδευτικά ή μάλλον προοδευτικά στρώματα της κοινωνίας. Έτσι, εξετάζοντας τις τιμές αυτού του προτύπου περισσότερο προσεκτικά, είδαμε πως ακόμα και σε αυτά τα (μάλλον) προοδευτικά στρώματα, υπάρχει, για ποσοστό λίγο πάνω από το 50%, συντηρητικό υπόβαθρο που διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό έντονα ξενοφοβικές αντιλήψεις. Έτσι, (μάλλον) προοδευτικοί, (μάλλον) συντηρητικοί, εμφανίζουν σε ποσοστό 25% πολύ ξενοφοβικές αντιλήψεις, ποσοστό που διατηρείται σταθερό σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα.

Ξεφεύγοντας από το στενό εθνικό πλαίσιο και στρέφοντας το βλέμμα προς το διεθνές, είδαμε πως η νέα παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα που ξεκινά να διαμορφώνεται στις αρχές της δεκαετίας του 1990, βρίσκει την Ελλάδα μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας

και το ευρωπαϊκό όραμα καλά ριζωμένο στην ελληνική κοινωνία. Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3, παρά τις εθνολαϊκιστικές πολιτικές που συχνά υιοθετήθηκαν εκείνη την περίοδο για ζητήματα της ευρύτερης περιοχής της χώρας, εκείνο που αποτελούσε σταθερά ήταν η συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. Είναι η περίοδος που η συμμετοχή μας σε αυτή ξεκινά να επηρεάζει την ελληνική κοινωνία, την καθημερινότητα των πολιτών, τη διοίκηση του κράτους. Υπό αυτές στις συνθήκες κρίθηκε σημαντική η μελέτη του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνεται η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων. Προκειμένου να αναγνωρίσουμε πώς ορίζουν τα υποκείμενα την καλή πορεία μιας χώρας, χρησιμοποιήσαμε στη μελέτη αυτή ορισμένα κριτήρια καλής πορείας μιας χώρας τα οποία αξιολογήθηκαν από τους ερωτώμενους. Η παράμετρος αυτή θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική καθώς μας βοήθησε να εντοπίσουμε έναν ορισμό της προκοπής μιας χώρας, απαλείφοντας την υποκειμενικότητα του όρου «καλή πορεία» και διαμορφώνοντας το πλαίσιο των διαστάσεων του μέσα στο οποίο τοποθετούνται και οι υπόλοιπες στάσεις. Η αποτύπωση της εθνικής ταυτότητας έγινε μέσω συγκρίσεων διάφορων τομέων της ελληνικής πραγματικότητας με τους αντίστοιχους τομείς των υπολοίπων Ευρωπαίων αλλά και συγκρίσεων μεταξύ των Ελλήνων και των υπολοίπων Ευρωπαίων. Πρόκειται δηλαδή για μια προσέγγιση που επιχειρεί να εντοπίσει τη σχετική θέση των Ελλήνων στο χάρτη προβάλλοντας ταυτόχρονα άλλους λαούς ανά τον κόσμο οι οποίοι αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ως προς τη νοοτροπία τους, αλλά και διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας. Έχοντας χαρτογραφήσει τις τάσεις σε αυτό το επίπεδο, κρίθηκε ενδιαφέρουσα η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις, επιδρούν και διαμορφώνουν την εθνική ταυτότητα που έχουν αναπτύξει τα υποκείμενα αλλά και η διερεύνηση πιθανών διαφοροποιήσεων άλλων συμπληρωματικών πολιτικών αντιλήψεων μέσα σε επικεντρωμένους χώρους υψηλού ενδιαφέροντος.

Έτσι, χρησιμοποιώντας, σε πρώτη φάση, την ύπαρξη αειφόρου ανάπτυξης, ισχυρού εθνικού κράτους και υγιούς κοινωνικού κράτους, ως κριτήρια που χαρακτηρίζουν την καλή πορεία μιας χώρας, και συγκρίνοντας τους Έλληνες με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους ως προς την κοινωνία των πολιτών, την οικονομία και την ανάπτυξη και τον πολιτισμό και τη νοοτροπία, κατασκευάσαμε τρεις μεγάλες κλάσεις υποκειμένων με σαφώς διακριτά χαρακτηριστικά.

Η πρώτη κλάση περιλαμβάνει λίγο περισσότερους από τους μισούς ερωτώμενους και χαρακτηρίζεται ως η κλάση των αδιάφορων ως προς τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Συγκεκριμένα, η κλάση αυτή συγκεντρώνει όσους κρατούν ουδέτερη στάση ως προς τη σημαντικότητα της ύπαρξης ισχυρού εθνικού κράτους και αειφόρου

ανάπτυξης και αρνητική στάση ως προς την ύπαρξη υγιούς κοινωνικού κράτους, ως παράγοντες που δείχνουν την καλή πορεία μιας χώρας. Επιπλέον, τα υποκείμενα αυτής της κλάσης κρατούν ουδέτερη ή αρνητική στάση ως προς την ομοιότητα των Ελλήνων με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών, της οικονομίας και ανάπτυξης και του πολιτισμού και της νοοτροπίας.

Η δεύτερη κλάση που είναι και η μικρότερη σε πλήθος, αποτελείται από τους εκσυγχρονιστές οι οποίοι αναγνωρίζουν την ύπαρξη ισχυρού εθνικού κράτους, αειφόρου ανάπτυξης και υγιούς κοινωνικού κράτους ως σημαντικούς παράγοντες για την καλή πορεία μιας χώρας και οι οποίοι αντιλαμβάνονται τη διαφορετικότητα των Ελλήνων από τους υπόλοιπους Ευρωπαίους σε θέματα της κοινωνίας των πολιτών, της οικονομίας και της ανάπτυξης αλλά και του πολιτισμού και της νοοτροπίας. Το γεγονός πως τα υποκείμενα αξιολογούν την ελληνική κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική πραγματικότητα ως διαφορετική από την αντίστοιχη των υπολοίπων Ευρωπαίων, κρίνοντας ταυτόχρονα πως είναι σημαντική η ανάπτυξη ενός κράτους με ισχυρή παρουσία στο διεθνές επίπεδο, με ολοκληρωμένο κοινωνικό ιστό και αειφόρο ανάπτυξη, αντικατοπτρίζει την ανάγκη πραγματικής και πολυεπίπεδης σύγκλισης με τους άλλους Ευρωπαίους μέσα από τον εκσυγχρονισμό του κράτους. Πρόκειται ουσιαστικά για την τάση που υποστηρίζει το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης το οποίο θα επέλθει μέσα από τη σύγκλιση, τον εκσυγχρονισμό και τη συνοχή των χωρών.

Στην τρίτη κλάση συναντώνται τα υποκείμενα εκείνα που κρίνουν πως δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ Ελλήνων και υπολοίπων Ευρωπαίων ως προς την κοινωνία των πολιτών, την οικονομική και αναπτυξιακή πραγματικότητά τους, ούτε ως προς τον πολιτισμό και τη νοοτροπία τους. Γι' αυτούς η ύπαρξη ενός ισχυρού εθνικού κράτους και η αειφόρος ανάπτυξη δεν είναι σημαντικοί παράγοντες που κρίνουν την καλή πορεία μιας χώρας, δημιουργώντας έτσι μια τάση άνευ όρων ταύτισης με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους. Πρόκειται για το κομμάτι εκείνο της κοινωνίας που επιθυμεί την αφομοίωσή του με τους άλλους λαούς της Ευρώπης, απεμπολώντας οικονομικά και εθνικά κριτήρια σύγκρισης, αλλά διατηρώντας ως μοναδικό κριτήριο αυτής της σύγκρισης τη γεωγραφική εγγύτητα και τη συμμετοχή μας στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Αυτή η άνευ όρων και προϋποθέσεων σύγκλιση ή και ταύτιση με τους υπόλοιπους λαούς της Ευρώπης, θα λέγαμε πως συμπυκνώνει τα προτάγματα της ευρωκεντρικής τάσης που διαμορφώνεται μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Οι περαιτέρω έλεγχοι ως προς το προφίλ αυτών των κλάσεων έδειξαν πως δεν παρατηρούνται στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τον προσανατολισμό

που θα πρέπει να έχει το εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς και οι τρεις ομάδες προτάσσουν την ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού συστήματος που θα διαμορφώνει εθνική και όχι ευρωπαϊκή συνείδηση στα παιδιά. Στατιστικά μη σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κλάσεων βρέθηκαν και ως προς τον αυτοπροσδιορισμό των υποκειμένων ως Έλληνες ή Ευρωπαίοι, με την εθνική ταυτότητα να υπερισχύει και στις τρεις κλάσεις. Οι αδιάφοροι, οι ευρωκεντρικοί και οι εκσυγχρονιστές τάχθηκαν θετικά ως προς την ύπαρξη ισχυρού εθνικού στρατού, έναντι ενιαίου ευρωπαϊκού, χωρίς να παρουσιάζονται στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις στις μεταξύ τους τιμές. Αντίθετα, στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις καταγράφηκαν ως προς τις απόψεις σχετικά με το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα. Και οι τρεις κλάσεις τάσσονται υπέρ του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, ωστόσο οι ευρωκεντρικοί παρουσιάζουν μια ξεκάθαρα θετική στάση ενώ οι αδιάφοροι και οι εκσυγχρονιστές εμφανίζουν σχεδόν μοιρασμένες θετικές και αρνητικές απόψεις, προκρίνοντας τελικά, με μικρή διαφορά, τις θετικές.

Προβάλλοντας μέσα στις τρεις κλάσεις των αδιάφορων, των εκσυγχρονιστών και των ευρωκεντρικών τους παραπάνω παράγοντες (εκπαιδευτικό σύστημα, αυτοπροσδιορισμός ως Έλληνας ή Ευρωπαίος, στρατός και νόμισμα) μαζί με τον παράγοντα που προκύπτει από τη σύγκριση των Ελλήνων με τους λαούς άλλων δυτικών, ανεπτυγμένων χωρών, εκείνον που προκύπτει από τη σύγκρισή μας με τις χώρες της καθ' ημάς ανατολής και εκείνον που προκύπτει από τη σύγκρισή μας με τις χώρες της Μεσογείου, επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε περαιτέρω τις διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας που κρίνει ως σημαντικές η κάθε κλάση, και το πλαίσιο – σε διεθνές πια και όχι ευρωπαϊκό επίπεδο – μέσα στο οποίο αυτοεντάσσονται τα υποκείμενα καθεμιάς.

Έτσι, για την κλάση των αδιάφορων, από τις διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας (εκπαιδευτικό σύστημα, αυτοπροσδιορισμός ως Έλληνας ή Ευρωπαίος, στρατός και νόμισμα), μόνο το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να είναι σημαντικό, αλλά και σε αυτή την περίπτωση δεν είναι σαφής η θέση τους, καθώς υποστηρίζεται η ενδιάμεση στάση. Τα υποκείμενα αυτής της κλάσης, δεν αυτοεντάσσονται σε κάποιο ευρύτερο σύνολο χωρών, καθώς θεωρούν πως είμαστε διαφορετικοί τόσο από τους λαούς της Δύσης, όσο και από τους λαούς της Ανατολής αλλά και από αυτούς της Μεσογείου. Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 6 όπου παρουσιάστηκαν αναλυτικά τα ευρήματα αυτής της έρευνας, η μη ένταξή μας σε κάποιο ευρύτερο σύνολο χωρών και η ανάδειξη της διαφορετικότητας των Ελλήνων από όλους τους άλλους λαούς, δε θα πρέπει να θεωρηθεί ως εθνικιστική αντίληψη, καθώς, ελέγχοντας και τους υπόλοιπους παράγοντες που διαμορφώνουν αυτή την κλάση, φαίνεται να μην πριμοδοτείται η σημαντικότητα

παραγόντων που ενισχύουν το εθνικό προφίλ μιας χώρας, όπως για παράδειγμα θα ήταν η ανάπτυξη ενός ισχυρού κράτους ως σημαντικό κριτήριο αξιολόγησης της πορείας μιας χώρας. Έτσι, αυτή η ασάφεια και η γενικότητα που απορρέει από το προφίλ αυτής της κλάσης είναι προτιμότερο να εκληφθεί ως αδιαφορία και ως συγκεχυμένη και χλιαρή στάση απέναντι στα κοινά.

Όσο αφορά στη δεύτερη κλάση των εκσυγχρονιστών, είδαμε πως προκρίνεται η εθνική διάσταση της ταυτότητας, όπως αυτή καταγράφεται μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα, τον εθνικό στρατό και τον αυτοχαρακτηρισμό ως Έλληνας ή Ευρωπαίος, αλλά και η διαφορετικότητά μας από τους λαούς τόσο της Δύσης όσο και της Ανατολής. Οι αποστάσεις που κρατούν τα υποκείμενα αυτής της κλάσης από τους λαούς των δυτικών ανεπτυγμένων χωρών, έρχονται σε συμφωνία και επεκτείνουν με την αρχική τους τοποθέτηση σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες είναι διαφορετικοί από τους υπόλοιπους Ευρωπαίους σε θέματα οικονομίας και ανάπτυξης αλλά και θέματα της κοινωνίας των πολιτών. Τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν οι εκσυγχρονιστές σε αυτή τη συμπληρωματική προσέγγιση, αποτελούν ενδείξεις πως μέσα στους κόλπους τους, εντοπίζονται εστίες εθνικιστικών αντιλήψεων που υποστηρίζουν την εθνική μας υπόσταση αλλά και τη μοναδικότητά μας εν συγκρίσει με τους λαούς της Δύσης και αυτούς της Ανατολής.

Ως προς την κλάση των ευρωκεντρικών, όπως αναμενόταν από τη διάχυτη και άνευ όρων τάση αφομοίωσης με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους που εντοπίστηκε στην αρχική προσέγγιση, υποστηρίζεται η ευρωπαϊκή ταυτότητα. Έτσι, τα υποκείμενα αυτής της κλάσης τάσσονται υπέρ ενός ενιαίου ευρωπαϊκού στρατού, ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίματος ενώ αυτοχαρακτηρίζονται περισσότερο Ευρωπαίοι παρά Έλληνες. Οι ευρωκεντρικοί, τοποθετούν τους Έλληνες στην ίδια κατηγορία με τους υπόλοιπους λαούς της Μεσογείου αλλά και εκείνους των δυτικών ανεπτυγμένων χωρών, ενώ συγκεχυμένες είναι οι απόψεις τους σχετικά με τη σύγκρισή μας με τους λαούς των χωρών της Ανατολής, με τις απόψεις περί (μάλλον) ομοιότητας να εμφανίζονται περισσότερο ισχυρές από τις απόψεις περί διαφορετικότητάς μας.

Στα πλαίσια σύνδεσης και αλληλοσυμπλήρωσης των δύο μεθοδολογικών προσεγγίσεων που παρουσιάζονται στην παρούσα διατριβή, επιχειρήσαμε, με συνδυασμό των δύο μεθόδων, τη διερεύνηση των πολιτικών αντιλήψεων που διαμορφώνουν την προαναφερθείσα ταξινόμηση σε αδιάφορους, εκσυγχρονιστές και ευρωκεντρικούς. Ο CRT αλγόριθμος που εφαρμόστηκε για την κατασκευή δέντρου αποφάσεων χρησιμοποιώντας το βαθμό συμφωνίας με τη συντηρητική στάση, το βαθμό

συμφωνίας με τη φιλοκυβερνητική στάση και εκείνον με την εκσυγχρονιστική στάση, ως παράγοντες της πολιτικής ιδεολογίας που επιδρούν στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, έδειξε ότι ο βαθμός συμφωνίας με τη φιλοκυβερνητική στάση αποτελεί το σημαντικότερο πολιτικό παράγοντα, από αυτούς που ελέγχονται, που διαμορφώνει την εθνική ταυτότητα. Επιπλέον, είδαμε πως σχεδόν σε όλα τα πολιτικά υπόβαθρα που κρίθηκαν σημαντικά από τον αλγόριθμο, η κλάση των αδιάφορων είναι η επικρατούσα, με μόνη εξαίρεση την περίπτωση των (μάλλον) φιλοκυβερνητικών, (μάλλον) μη συντηρητικών με μη εκσυγχρονιστικές αντιλήψεις που κατατάσσονται, με μικρή διαφορά από τους αδιάφορους, στους ευρωκεντρικούς.

Τα αποτελέσματα αυτά φανερώνουν πως η κλάση των αδιάφορων διακατέχεται από σύγχυση όχι μόνο γύρω από την εθνική ταυτότητα, αλλά και γύρω από τις πολιτικές της πεποιθήσεις, καθώς, δεν εντοπίστηκε από το δέντρο αποφάσεων κάποιο ξεκάθαρο πολιτικό προφίλ που να οδηγεί στη διαμόρφωση των αντιλήψεων αυτής της κλάσης. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι ερείσματα για τη διαμόρφωση ασαφών και συγκεχυμένων αντιλήψεων γύρω από την εθνική ταυτότητα, όπως αυτές που διακρίνονται στην κατηγορία των αδιάφορων, εντοπίζονται σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα και δεν αποτελούν προϊόν συγκεκριμένης πολιτικής στάσης. Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων αυτών ως ένδειξη μη σημαντικής σχέσης μεταξύ των κλάσεων και των πολικών στάσεων δε θα ήταν σωστή, καθώς σε αυτή την περίπτωση ο σχετικός αλγόριθμος δε θα αναγνώριζε σημαντικούς παράγοντες και δε θα κατέληγε στην κατασκευή δέντρου αποφάσεων.

Ολοκληρώνοντας την διερεύνηση του πολιτικού υπόβαθρου των κλάσεων, εξετάσαμε την ύπαρξη πιθανών διαφοροποιήσεων μεταξύ των δύο σημαντικότερων κόμβων του δέντρου αποφάσεων, ως προς τα κριτήρια πολιτικής επιλογής που ακολουθούν τα υποκείμενά τους και την πολιτική τους αυτοτοποθέτηση. Οι σχετικοί έλεγχοι έδειξαν ότι όσοι διαφωνούν με την κυβερνητική πολιτική, κρίνουν πως τα ιδεολογικά κριτήρια δεν έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα κατά την πολιτική τους επιλογή, ενώ αντίθετα οι (μάλλον) συμφωνούντες τα θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικά. Επίσης, και οι δύο κατηγορίες ((μάλλον) φιλοκυβερνητικοί και μη φιλοκυβερνητικοί), αξιολογούν ως μη σημαντικά τα προσωποκεντρικά κριτήρια, χαρακτηριστικό της εποχής διεξαγωγής της έρευνας κατά την οποία, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3, το πολιτικό προσωπικό είχε απωλέσει μεγάλο μέρος της «γοητείας» που ασκούσαν στο λαό. Τέλος, ως προς την πολιτική αυτοτοποθέτηση παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ (μάλλον) φιλοκυβερνητικών και μη φιλοκυβερνητικών, με τις δεξιότερες τοποθετήσεις

να καταγράφονται στην κατηγορία των διαφωνούντων με την κυβερνητική πολιτική (υπενθυμίζεται πως την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας κυβέρνηση ήταν το ΠΑΣΟΚ).

Στην τελευταία έρευνα αυτής της διατριβής, επιχειρήσαμε να δια φωτίσουμε το πώς αντιλαμβάνονταν η ελληνική κοινωνία την Ε.Ε. και πώς οι αντιλήψεις αυτές συνδέονταν με τη νοοτροπία και με τις αντιλήψεις σχετικά με τις μειονότητες και τους μετανάστες, που όπως αναφέραμε και νωρίτερα αποτελούσαν μια σημαντική παράμετρο στις μεταβολές που λάμβαναν χώρα στον κοινωνικό ιστό εκείνη την περίοδο.

Ήδη από τη φάση της περιγραφικής προσέγγισης των δεδομένων αυτής της έρευνας, γίνονται φανερές ορισμένες ενδιαφέρουσες τάσεις γύρω από τη συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. και το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Έτσι, είναι χαρακτηριστικό πως η μεγάλη πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας υποστηρίζει πως σκοπός της Ε.Ε. (μάλλον) δεν είναι η ενοποίηση των χωρών μελών της σε οικονομικό και επιστημονικό επίπεδο, ούτε η προστασία τους έναντι των μεγάλων δυνάμεων. Επίσης, η μεγάλη πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας υποστηρίζει πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. (μάλλον) δεν επηρέασε θετικά την πολιτική και κοινωνική εξέλιξη της χώρας, ενώ αντίθετα θεωρεί πως απέφερε οικονομικά και εθνικά οφέλη στη χώρα. Τα παραπάνω ευρήματα σκιαγραφούν τη διεισδυτικότητα του οράματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην ελληνική κοινωνία, η οποία φαίνεται να είναι χαμηλή.

Αναζητώντας αιτιακές σχέσεις στα δεδομένα μας, χρησιμοποιήσαμε αρχικά τον αλγόριθμο CRT για την κατασκευή δέντρου αποφάσεων που να ταξινομεί τα υποκείμενα σε τρεις κατηγορίες, σε αυτούς που κρίνουν πως σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε. στη χώρα θα προκληθεί ύφεση, σε αυτούς που πιστεύουν πως δε θα προκληθεί ύφεση σε μια τέτοια περίπτωση και σε αυτούς που κρατούν ουδέτερη στάση. Ως παράγοντες που διαμορφώνουν αυτή την κατηγοριοποίηση ορίσαμε τη στάση των υποκειμένων απέναντι στην πρόταση πως σκοπός της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των κρατών μελών, τη στάση τους απέναντι στην πρόταση πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση, τα κριτήρια που πρέπει να ακολουθούνται για την ένταξη νέων χωρών, τη στάση στην πρόταση πως για να νιώθει κανείς Ευρωπαίος θα πρέπει να δίνει προτεραιότητα στην Ε.Ε., τη στάση απέναντι στην πρόταση πως η ένταξή μας στην Ε.Ε. απέφερε οικονομικά και εθνικά οφέλη, τη στάση απέναντι στην ισότιμη αντιμετώπιση των μειονοτήτων και στην ισοπολιτεία των μεταναστών. Από τους παράγοντες αυτούς, σημαντικοί για τη διαμόρφωση των αντιλήψεων γύρω από την πρόκληση ύφεσης στη χώρα σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε., είναι, σύμφωνα με τον αλγόριθμο, η στάση απέναντι στην πρόταση πως η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε θετική επίδραση, η στάση απέναντι στην τήρηση

οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών, η αξιολόγηση των οικονομικών και εθνικών οφελών και η στάση απέναντι στην πρόταση πως σκοπός της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των χωρών μελών.

Το δέντρο αποφάσεων που κατασκευάστηκε φέρνει στο φως δύο τάσεις, τη φιλοευρωπαϊκή και τη συμφεροντολογική στάση απέναντι στην Ε.Ε. με τη δεύτερη να είναι σχεδόν τριπλάσια σε πλήθος.

Η φιλοευρωπαϊκή τάση αξιολογεί θετικά την συμμετοχή της χώρας στην Ε.Ε. και κρίνει, σε πρώτο επίπεδο, πως σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε., στη χώρα θα προκληθεί ύφεση. Μέσα σε αυτή την τάση, διακρίνονται τρεις υπο-τάσεις που διαμορφώνονται σύμφωνα με τις αντιλήψεις των υποκειμένων ως προς την τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών και ως προς την ενοποίηση ως σκοπό της Ε.Ε.

Η πρώτη, και πολυπληθέστερη, συμφωνεί με την τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε. και υποστηρίζει πως σε περίπτωση διάλυσης της Ε.Ε. (μάλλον) θα προκληθεί ύφεση στη χώρα.

Η δεύτερη, υποστηρίζει την ένταξη νέων χωρών είτε με χαλαρά οικονομικά κριτήρια, είτε χωρίς καθόλου κριτήρια, τον ενοποιητικό χαρακτήρα της Ε.Ε. και την πρόκληση ύφεσης σε περίπτωση διάλυσής της.

Η τρίτη τάση υποστηρίζει και αυτή την ένταξη νέων χωρών είτε με χαλαρά οικονομικά κριτήρια, είτε χωρίς καθόλου κριτήρια, αλλά διαφοροποιείται ως προς την προηγούμενη, στον ενοποιητικό χαρακτήρα της Ε.Ε. στον οποίο στέκεται αρνητικά, και στην πρόκληση ύφεσης για την οποία κρατά ουδέτερη στάση. Η τάση αυτή είναι η ασθενέστερη μεταξύ των φιλοευρωπαϊκών.

Η διερεύνηση τυχόν διαφοροποιήσεων της νοοτροπίας, της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και των δημογραφικών, μεταξύ των υποστηρικτών της δεύτερης και τρίτης τάσης, έδειξε ότι οι αρνητικοί ως προς την ενοποίηση είναι περισσότερο συντηρητικοί και οι θετικοί περισσότερο προοδευτικοί και δεξιότεροι, ενώ δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και το θεσμικό φιλελευθερισμό.

Στη φιλοευρωπαϊκή αυτή τάση, αν και δεν είναι ξεκάθαρο αν θα πρέπει ή όχι να τηρούνται οικονομικά κριτήρια κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε., είναι ξεκάθαρο πως το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τη διαμόρφωση των αντιλήψεων των υποκειμένων και επιπλέον, είναι διάχυτη η ανησυχία πρόκλησης ύφεσης στη χώρα σε περίπτωση διάλυσης της Ένωσης.

Από την άλλη, σύμφωνα με τη συμφεροντολογική τάση που εντοπίστηκε από τον αλγόριθμο, η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. είχε (μάλλον) αρνητική επίδραση στη χώρα, ενώ η διάλυσή της δε θα προκαλέσει ύφεση. Ο χαρακτηρισμός αυτής της στάσης ως συμφεροντολογική, προκύπτει από την πλειοψηφική τάση που εντόπισε ο αλγόριθμος μέσα σε αυτή, σύμφωνα με την οποία, ναι μεν η συμμετοχή μας στην Ε.Ε. δεν επηρέασε θετικά τη χώρα, όμως αποκομίσαμε εθνικά και οικονομικά οφέλη, ενώ ταυτόχρονα τηρείται (μάλλον) αρνητική στάση ως προς την ύπαρξη οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών και υποστηρίζεται πως η διάλυση της Ε.Ε. δε θα έχει συνέπειες στην πορεία της χώρας (ουδέτερη στάση ως προς την ύφεση). Τα παραπάνω περιγράφουν μια μονοδιάστατη σχέση μεταξύ Ελλάδας και Ε.Ε., η οποία περιορίζεται κυρίως στα οικονομικά οφέλη, αλλά και στα εθνικά, και η οποία διατηρείται όσο δεν υπάρχουν αυστηροί οικονομικοί κανόνες στην Ε.Ε. Το γεγονός πως σύμφωνα με αυτή τη στάση, μια πιθανή διάλυση της Ε.Ε. δε θα επιφέρει (μάλλον) ύφεση στη χώρα, μπορεί να ερμηνευτεί ως η συγκυριακή, ευκαιριακή διάσταση των σχέσεων Ελλάδας- Ε.Ε. που είναι χρήσιμη για όσο καιρό υπάρχουν απολαβές, αλλά παύει, χωρίς συνέπειες, όταν διαταραχτεί αυτό το ευνοϊκό περιβάλλον. Θα λέγαμε πως πρόκειται για μια αποσπασματική προσέγγιση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. που περιορίζεται στο οικονομικό επίπεδο και απορρίπτει το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Σε αυτή τη συμφεροντολογική προσέγγιση, εντοπίστηκε και δεύτερη ανάγνωση των οικονομικών κριτηρίων ένταξης, σύμφωνα με την οποία, θα πρέπει να τηρούνται οικονομικά κριτήρια κατά την ένταξη νέων χωρών, ενώ η διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα. Θα λέγαμε πως πρόκειται για τη συμφεροντολογική τάση που ανησυχεί για τη χρηματοδοτική ικανότητα της Ε.Ε. στην περίπτωση που αναδιανεμηθούν οι πόροι της σε οικονομικά ασθενείς χώρες, και ταυτόχρονα ανησυχεί για την οικονομική κατάσταση στη χώρα σε περίπτωση διακοπής των χρηματοδοτικών ροών από την Ε.Ε.

Ο έλεγχος τυχόν διαφοροποιήσεων της νοοτροπίας, της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και των δημογραφικών, έδειξε πως όσοι είναι (μάλλον) αρνητικοί ως προς την τήρηση οικονομικών κριτηρίων, είναι περισσότερο συντηρητικοί και ταυτόχρονα περισσότερο προοδευτικοί, ενώ δεν παρατηρήθηκαν διαφοροποιήσεις ως προς τις υπόλοιπες μεταβλητές. Έτσι, θα λέγαμε πως αυτή η συμφεροντολογική στάση δε φαίνεται να αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό της μιας ή της άλλης νοοτροπίας αλλά αντίθετα διαπερνά και τις δύο.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον εύρημα του δέντρου αποφάσεων, είναι η εύρεση μιας μάλλον ακραίας αντιευρωπαϊκής τάσης που βρίσκεται κοντά στη συμφεροντολογική. Σύμφωνα

με αυτή, η χώρα δεν αποκόμισε ούτε κοινωνικά, ούτε οικονομικά ούτε εθνικά οφέλη από την ένταξή της στην Ε.Ε. και η διάλυση της Ένωσης δε θα προκαλέσει ύφεση. Θα λέγαμε πως πρόκειται για την εθνικιστική τάση που δεν υποστηρίζει το άνοιγμα της χώρας στην Ε.Ε. και προτείνει τον αποκλεισμό της καθώς δεν έχει να κερδίσει τίποτα από τη συμμετοχή της στην Ένωση.

Σε μια προσπάθεια να διερευνήσουμε ακόμα περισσότερο τα σκεπτικά που ταξινομούν τα υποκείμενα σε όσους πιστεύουν πως η διάλυση της Ε.Ε. θα επιφέρει ύφεση στη χώρα, σε όσους κρατούν ενδιάμεση στάση και σε όσους πιστεύουν πως δε θα προκληθεί ύφεση, εφαρμόσαμε επιπλέον των παραπάνω, τον αλγόριθμο QUEST, λαμβάνοντας τώρα υπόψη διαφορετικό μείγμα ανεξάρτητων μεταβλητών. Έτσι, σε αυτή την προσπάθεια προσαρμογής νέου αιτιακού μοντέλου, συμπεριλάβαμε μεταβλητές που καταγράφουν τις απόψεις των υποκειμένων για το «τώρα» - δηλαδή μεταβλητές που μετρούν τον αντίκτυπο της ελληνικής συμμετοχής στην Ε.Ε. - και το «μετά» της Ε.Ε. - δηλαδή μεταβλητές που δείχνουν την κατεύθυνση που θέλουν τα υποκείμενα να ακολουθήσει η Ε.Ε. σε μελλοντική διεύρυνσή της.

Τα ευρήματα του αλγόριθμου αυτού δε βρίσκονται μακριά από εκείνα που παρουσιάστηκαν νωρίτερα και που αφορούσαν το διευρυμένο σύνολο ανεξάρτητων μεταβλητών. Έτσι, και εδώ εντοπίζεται μια τάση ευκαιριακής ωφέλειας που στέκεται αρνητικά στην τήρηση οικονομικών κριτηρίων, πιστεύει πως είχαμε οφέλη από τη συμμετοχή μας αλλά κρατά ουδέτερη στάση ως προς τη δημιουργία ύφεσης. Μέσα σε αυτή την τάση, εντοπίζεται ξανά, η εθνικιστική τάση που προτάσσει την εθνική αυτονομία μέσα από τη μη υποστήριξη των οικονομικών κριτηρίων ένταξης, τη μη αναγνώριση οφελών και την πεποίθηση πως η διάλυση της Ε.Ε. δε θα προκαλέσει ύφεση στη χώρα.

Επιπλέον, εντοπίζεται η τάση εκείνη σύμφωνα με την οποία, θα πρέπει να τηρούνται οικονομικά κριτήρια για την ένταξη νέων χωρών, η χώρα αποκόμισε οφέλη και σε περίπτωση διάλυσης θα προκληθεί ύφεση. Πρόκειται για τους υποστηρικτές των αυστηρών οικονομικών κριτηρίων που ανησυχούν για τη διατήρηση της χρηματοδοτικής ικανότητας της Ε.Ε. και υποστηρίζουν την επιβολή αυστηρότερων οικονομικών όρων στη λειτουργία της με σκοπό τη διατήρηση των κοινοτικών πόρων.

Σε αυτή τη φιλική προς την Ε.Ε. στάση, εντοπίζεται και μια επιπλέον συνιστώσα. Πρόκειται για την ευρωσκεπτικιστική στάση, σύμφωνα με την οποία, θα πρέπει να τηρούνται οικονομικά κριτήρια κατά την ένταξη νέων χωρών στην Ε.Ε., η χώρα μας δεν επωφελήθηκε ούτε οικονομικά ούτε εθνικά από τη συμμετοχή της σε αυτή, και η διάλυσή

της δε θα επιφέρει ύφεση στην οικονομία μας. Η στάση αυτή θα λέγαμε πως εκφράζει μια αμφιβολία ως προς την οικονομική αποτελεσματικότητα της Ε.Ε. και αμφισβητεί καθαρά τον υποστηρικτικό της ρόλο.

Στη συνέχεια της διατριβής, μελετήθηκαν οι παράγοντες που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις των υποκειμένων σχετικά με την επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. Ως επίδραση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. ορίσαμε πιθανές επιπτώσεις της, όπως η εγγύηση της πολιτικής σταθερότητας, η ώθηση της βιομηχανικής παραγωγής, η μείωση του αριθμού των ανέργων και οι νέοι ορίζοντες στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Ενώ, ως παράγοντες που ελέγχθηκαν μέσω του μοντέλου που κατασκευάστηκε, χρησιμοποιήθηκαν τα κριτήρια ένταξης νέων χωρών, η αποτίμηση των οφελών που αποκόμισε η χώρα από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε., η προσωπική στάση ως προς την πρόταση πως για να νιώθει κάποιος Ευρωπαίος πρέπει να δίνει προτεραιότητα στην Ευρώπη, και η προσωπική στάση απέναντι στην ισοτιμία των μειονοτήτων και την ισοπολιτεία των μεταναστών. Από το δέντρο αποφάσεων που κατασκευάστηκε ξεχωρίζουμε δύο τάσεις.

Σύμφωνα με την πρώτη, η χώρα ωφελήθηκε σε οικονομικό και εθνικό επίπεδο από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε., κατά την ένταξη νέων χωρών θα πρέπει να τηρούνται οικονομικά κριτήρια, οι μειονότητες (μάλλον) δε θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με ισοτιμία ενώ η συμμετοχής μας είχε θετική επίδραση. Η τάση αυτή μπορεί να ερμηνευτεί ως η εθνοκεντρική, συμφεροντολογική θεώρηση της συμμετοχής μας στην Ε.Ε. από την οποία απορρέει μια αίσθηση εθνικής ανωτερότητας και ελιτισμού. Με άλλα λόγια, οι υποστηρικτές αυτής της τάσης αντιλαμβάνονται την Ε.Ε. ως ένα κλειστό club ισχυρών χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, η ομοιογένεια του οποίου θα πρέπει να διατηρηθεί επιβάλλοντας οικονομικούς ελέγχους στις χώρες που επιθυμούν να ενταχθούν σε αυτό.

Σύμφωνα με την δεύτερη τάση που διακρίνεται σε αυτό το δέντρο αποφάσεων, οι θετικές απόψεις ως προς τα οικονομικά και εθνικά οφέλη της χώρας από την ένταξή της στην Ε.Ε., η ουδέτερη ή αρνητική στάση ως προς την τήρηση οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών σε αυτή, και η συμφωνία ή η ουδέτερη στάση ως προς την πρόταση πως στόχος της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των κρατών μελών της, δε διαμορφώνουν ξεκάθαρη αντίληψη ως προς την επίδραση της συμμετοχής μας, καθώς οι ουδέτερες στάσεις προηγούνται με μικρή διαφορά έναντι των θετικών και των αρνητικών. Παρά την κάπως ασαφή εικόνα ως προς την επίδραση της συμμετοχής μας, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως λίγο περισσότερο από το 30% των υποστηρικτών

αυτών των στάσεων, αξιολογεί θετικά την επίδραση της Ε.Ε. στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας και πως με τη φράση «θετική επίδραση» αναφερόμαστε κυρίως στις κοινωνικές συνέπειες της συμμετοχής μας, παρά στις καθαρά οικονομικές. Έτσι, η τάση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως η *à la carte* υποστήριξη της Ευρώπης, καθώς αναγνωρίζονται και επιζητούνται οι οικονομικοί πόροι της Ε.Ε. αλλά δεν αναγνωρίζεται ο ρόλος και η επίδραση της Ένωσης στο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο.

Στην τελευταία ενότητα της διατριβής κατασκευάστηκαν δέντρα αποφάσεων για την εύρεση αιτιακών σχέσεων που διαμορφώνουν τον αυτοπροσδιορισμό των υποκειμένων ως Έλληνες ή Ευρωπαίοι. Στο πρώτο από τα δύο δέντρα που κατασκευάστηκαν, ως ανεξάρτητες μεταβλητές, χρησιμοποιήθηκε η προσωπική στάση απέναντι στην πρόταση πως στόχος της Ε.Ε. είναι να ενοποιήσει τα κράτη μέλη της, η προσωπική αξιολόγηση των οφελών που αποκομίσαμε από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., η στάση απέναντι στην ισοπολιτεία των μεταναστών και η προτεραιότητα στην Ε.Ε. ως κριτήριο για να νιώθει κάποιος Ευρωπαίος. Ο διαχωρισμός των υποκειμένων σε πρώτο επίπεδο γίνεται με βάση τη στάση τους ως προς τα οφέλη που αποκομίσαμε από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., και παρά τις διαφοροποιήσεις στα σκεπτικά που διαμορφώνουν τον αυτοχαρακτηρισμό των υποκειμένων, σε όλες τις περιπτώσεις η εθνική ταυτότητα είναι πλειοψηφική. Μάλιστα στους ακραίους κλάδους των θετικών και αρνητικών στάσεων ως προς τα οφέλη από τη συμμετοχή μας στην Ε.Ε., παρατηρήθηκε πολύ έντονη εθνική ταύτιση με το ποσοστό όσων δηλώνουν πως αισθάνονται περισσότερο Έλληνες να φτάνει και στο 100%.

Οι έλεγχοι ως προς τη νοοτροπία, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά έδειξαν ότι, όσοι αξιολογούν θετικά τα οφέλη της Ε.Ε. και (μάλλον) υποστηρίζουν πως στόχος της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των μελών της, είναι μεγαλύτερης ηλικίας και τοποθετούν τους εαυτούς τους πιο δεξιά, από τους θετικούς ως προς τα οφέλη, που δεν πιστεύουν πως στόχος της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση των μελών της.

Επίσης, οι αντίστοιχοι έλεγχοι στους αρνητικούς ως προς τα οφέλη, έδειξαν ότι, όσοι υιοθετούν (μάλλον) αρνητική στάση ως προς τους μετανάστες, είναι δεξιότεροι από εκείνους που είναι πιο θετικοί απέναντι στους μετανάστες και οι οποίοι είναι συντηρητικότεροι των πρώτων και στην πλειοψηφία τους άνδρες.

Τέλος, ολοκληρώνοντας τη μελέτη των αντιλήψεων γύρω από την εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, κατασκευάστηκε ένα ακόμα δέντρο αποφάσεων για τη διερεύνηση των αιτιακών σχέσεων που διέπουν τον εθνικό αυτοχαρακτηρισμό των υποκειμένων. Ως ανεξάρτητες μεταβλητές, χρησιμοποιήθηκε η προσωπική στάση των υποκειμένων απέναντι στο αν θα πρέπει το εκπαιδευτικό σύστημα να αποσκοπεί στην

ανάπτυξη πολιτών με εθνική ή ευρωπαϊκή συνείδηση και η προσωπική τους προτίμηση απέναντι στην ύπαρξη ισχυρού εθνικού στρατού ή ενιαίου ευρωπαϊκού.

Στο πρώτο επίπεδο σημαντικότητας του δέντρου, συναντάμε την προσωπική άποψη ως προς το ζήτημα του στρατού, ενώ το ζήτημα του εκπαιδευτικού συστήματος περνά σε δεύτερη μοίρα και συναντάται στο επόμενο επίπεδο του δέντρου. Το δέντρο αποφάσεων που κατασκευάστηκε αναγνώρισε τρεις τάσεις.

Η πρώτη εκφράζει την καθαρά εθνοκεντρική αντίληψη που υποστηρίζει την ύπαρξη εθνικού στρατού και εκπαιδευτικού συστήματος που καλλιεργεί την εθνική συνείδηση στους αυριανούς πολίτες. Η τάση αυτή υποστηρίζεται από περισσότερους από τους μισούς ερωτώμενους. Η δεύτερη τάση είναι η ενδιάμεση ως προς το ζήτημα του στρατού που εμφανίζεται επίσης διχασμένη ως προς το ζήτημα του εκπαιδευτικού συστήματος. Η τάση αυτή είναι η δεύτερη σε μέγεθος και εκφράζει λίγο περισσότερους από το 1/5 του δείγματος. Η τρίτη και μικρότερη τάση, είναι η φιλοευρωπαϊκή ως προς το στρατό που τάσσεται με μικρή διαφορά υπέρ του εθνικού προσανατολισμού του εκπαιδευτικού συστήματος. Στη μειοψηφία αυτής της τάσης, όσοι υποστηρίζουν τον ευρωπαϊκό του προσανατολισμό, εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά ευρωπαϊκής ταύτισης, τα οποία όμως παραμένουν χαμηλότερα από εκείνα της εθνικής ταύτισης.

Με τα παραπάνω ευρήματα ολοκληρώθηκε η σύνοψη των συμπερασμάτων που προέκυψαν από τις έρευνες που αναλύθηκαν. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως στόχος των αλγόριθμων κατασκευής των δέντρων αποφάσεων δεν είναι να δημιουργήσουν στερεότυπα ή προκαταλήψεις ούτε να αναθέσουν ετικέτες και χαρακτηρισμούς σε πολυσύνθετες κοινωνικές δομές. Μπορεί κάτι τέτοιο να φαίνεται ελκυστικό και εύπεπτο για τον αναγνώστη των ευρημάτων, όμως μια τέτοια προσέγγιση είναι πρώτα και πάνω από όλα αντιεπιστημονική.

Σκοπός των αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων είναι να παρουσιάσουν πρότυπα στάσεων και αντιλήψεων που διαμορφώνουν τις υπό εξέταση αντιλήψεις των ερωτώμενων, μέσα από διαγραμματικές δομές που επιτρέπουν την εύκολη πλοήγηση στον κοινωνικό χάρτη. Τα πρότυπα αυτά, ως μια ακολουθία ελέγχων των τιμών των ανεξάρτητων μεταβλητών που αξιολογούνται από τον αλγόριθμο ως σημαντικές, ταξινομούν τα υποκείμενα σε όλες τις κατηγορίες της εξαρτημένης μεταβλητής και ονοματοδοτούνται, όπως συνέβη στις έρευνες που παρουσιάστηκαν νωρίτερα, σύμφωνα με την τιμή της πλειοψηφίας. Αυτό σημαίνει πως σε κάθε πρότυπο, βρίσκονται και υποκείμενα των οποίων η τελική ταξινόμηση στις κλάσεις της εξαρτημένης μεταβλητής,

διαφέρει από την ταξινόμηση του προτύπου (καθώς για τον χαρακτηρισμό ολόκληρου του προτύπου χρησιμοποιείται η κλάση της εξαρτημένης μεταβλητής που υπερτερεί).

Επιπλέον, για να γίνει περισσότερο αντιληπτή η αντιεπιστημονική προσέγγιση με όρους στερεοτύπων, θα πρέπει να αναφέρουμε πως τα πρότυπα που προκύπτουν από τα δέντρα αποφάσεων συνοδεύονται από μεγέθη που αξιολογούν την ακρίβειά τους, την υποστήριξή τους από ερωτώμενους και την προβλεπτική τους ισχύ. Έτσι κάθε φορά που προκύπτει ένα πρότυπο στάσεων από ένα δέντρο αποφάσεων θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα μεγέθη αυτά πριν τη γενίκευσή του. Η προβλεπτική ισχύς των αλγόριθμων κατασκευής δέντρων αποφάσεων που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα διατριβή ήταν υψηλή και ικανοποιητική, ωστόσο, όπως αναμενόταν μιας και μιλάμε για στατιστική οπότε υπεισέρχεται η έννοια της αβεβαιότητας, οποιαδήποτε απόκλιση από την απόλυτη προβλεπτική ισχύ (100%), δεν επιτρέπει την ανάγνωση των προτύπων ως απόλυτων κανόνων που οδηγούν στην κατασκευή και υιοθέτηση στερεοτύπων. Όλα τα πρότυπα που κατασκευάστηκαν από τα δέντρα αποφάσεων αποτελούν κανόνες ταξινόμησης των υποκειμένων στις κλάσεις των εξαρτημένων μεταβλητών, με συγκεκριμένη υποστήριξη υποκειμένων και συγκεκριμένη προβλεπτική ισχύ.

Συνεπώς, κάθε φορά που εφαρμόζουμε αλγόριθμους εξόρυξης πληροφορίας, και επικεντρωνόμαστε σε αυτή την εφαρμογή και όχι τόσο σε αυτή της στατιστικής, διότι τα πρότυπα που προκύπτουν από την πρώτη προσέγγιση δημιουργούν από τη φύση τους και τη δομή τους την τάση κατασκευής στερεοτύπων, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας τα μεγέθη αξιολόγησής τους, τη γενικότερη εικόνα, αλλά κυρίως το γεγονός πως η εφαρμογή τους στην κοινωνική ψυχολογία δεν αποτελεί παρά μια διερεύνηση ενός μόνο μέρους του κοινωνικού πλαισίου. Με άλλα λόγια, κατά τη διαδικασία ερμηνείας των αποτελεσμάτων, θα πρέπει να έχουμε κατά νου πως τα πρότυπα αυτά έχουν προκύψει εξετάζοντας συγκεκριμένο πλαίσιο παραγόντων, τα οποία αν και προσπαθούμε να καλύπτουν όσο το δυνατό μεγαλύτερο φάσμα παραγόντων, είναι αδύνατο να καλύψουν όλους τους πιθανούς παράγοντες που επιδρούν στην διαμόρφωση των τελικών αντιλήψεων. Η παρατήρηση αυτή θεωρούμε πως είναι ιδιαίτερα σημαντική κατά την παρουσίαση ενός μη διαδομένου τρόπου ανάλυσης ερευνών της κοινωνικής ψυχολογίας καθώς η δομή των προτύπων που προκύπτουν από τους αλγόριθμους, αλλά και η χρήση τους σε άλλα, περισσότερο εμπορευματοποιημένα, επιστημονικά πεδία, πιθανόν να οδηγήσει σε βιαστικές ερμηνείες. Η ορθή χρήση αυτού του εργαλείου επεξεργασίας κοινωνικών ερευνών περνά μέσα από τη στατιστική για την

αλληλοσυμπλήρωση και διεύρυνση των δυνατοτήτων της ανάλυσης, αλλά και μέσα από την κοινωνική ψυχολογία για την ερμηνεία και αξιολόγηση των αποτελεσμάτων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Al-Hegami, A. S. (2007). *Classical and incremental classification in data mining process*. IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, 7(12), 179-187.

Agrawal, Rakesh, Imieliński, Tomasz, Swami, Arun, Buneman, Peter, & Jajodia, Sushil. (1993). Mining association rules between sets of items in large databases. *Management of Data Proceedings of the 1993 ACM SIGMOD International Conference*, 207-216.

Agresti, A., & Franklin, C. (2007). *The art and science of learning from data*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Agresti, A., & Finlay, B. (1986). *Statistical methods for the social sciences*. Dellen Publishing Company, San Francisco and Collier Macmillan Publishers, London, 4(1), 105-132.

Agresti, A. (1984). *Analysis of ordinal categorical data*. Wiley.

Andritsos, P. (2002). Data clustering techniques. *Rapport technique, University of Toronto. Department of Computer Science*.

Attewell, P., Monaghan, David B., & Kwong, Darren. (2015). *Data mining for the social sciences: An introduction*.

Alsultanny, Y.A., (2011). Database preprocessing and comparison between data mining methods. *International Journal of New Computer Architectures and Their Applications*, 1(1), 61-73.

- Bartholomew, David J., Steele, Fiona, Galbraith, J., & Moustaki, Irini. (2008). *Analysis of multivariate social science data*. CRC Press.
- Basilevsky, A. (1994). *Statistical factor analysis and related methods: Theory and applications* (Wiley series in probability and mathematical statistics. Probability and mathematical statistics). New York: J. Wiley.
- Beauregard, E., Proulx, J., Rossmo, K., LeClerc, B., & Allaire, J. F. (2007). Script analysis of the hunting process of serial sex offenders. *Criminal Justice and Behavior.*, 34(8), 1069–1084
- Beausejour, M., Goulet, L., Pineault, R., Rossignol, M., Roy-Beaudry, M., & Labelle, H. (2015). Pathways of healthcare utilisation in patients with suspected adolescent idiopathic scoliosis: A cross-sectional study. *BMC Health Services Research*, 15, BMC Health Services Research, 2015, Vol.15.
- Benjamini, Yoav. (2010). Simultaneous and Selective Inference: Current Successes and Future Challenges. *Biometrical Journal*, 52(6): 708– 21.
- Bentler, P M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238-246.
- Bentler, P.M. & Bonett, D.G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88, 588–606.
- Benzécri JP (1973). *L'analyse des données. Tome 1: La taxinomie. Tome 2: L'analyse des correspondances*. Dunod, Paris.
- Benzécri, J. (1992). *Correspondence analysis handbook*. New York: Marcel Dekker.
- Bertram, D. (2007). Likert scales. *Retrieved November, 2, 2013*.
- Biggs, D., B. De Ville, and E. Suen (1991). A method of choosing multi- way partitions for classification and decision trees. *Journal of Applied Statistics* 18 (1), 49-62.
- Bollen, K. A. (1986). Sample size and Bentler and Bonett's nonnormed fit index. *Psychometrika*, 51, 375–377.

- Boneva, B. S., & Frieze, I. H. (2001). Toward a concept of a migrant personality. *Journal of Social Issues*, 57(3), 477-491.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1996). *The state nobility: Elite schools in the field of power*. Oxford: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2010). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (Rev ed., Routledge classics). London: Routledge.
- Bramer, M. (2007). *Principles of data mining* (Undergraduate topics in computer science). London: Springer.
- Breiman, L., Friedman, J. H.; Olshen, R. A.; Stone, C. J. (1984). *Classification and regression trees*. Monterey, CA: Wadsworth & Brooks/Cole Advanced Books & Software. ISBN 978-0-412-04841-8.
- Breiman, L. (2001). Statistical Modeling: The Two Cultures (with comments and a rejoinder by the author). *Statist. Sci.*, 16(Iss.3), 199-231.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford Publications.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. *Sage focus editions*, 154, 136-136.
- Byrne, B. M. (1998). Structural equation modeling with LISREL. *PRELIS and SIMPLIS*, London.
- Chauhan, H., & Chauhan, A. (2014). Evaluating Performance of Decision Tree Algorithms 1.
- Charreire, H., Casey, R., Salze, P., Kesse-Guyot, E., Simon, C., Chaix, B., Banos, A., Badariotti, D., Touvier, M., Weber, C., and Oppert, J. M. (2010) Leisure-time physical activity and sedentary behavior clusters and their associations with overweight in middle-aged French adults. *Int J Obes (Lond)* 34, 1293-1301

- Clarke, B., Fokoue, E., & Zhang, H. H. (2009). *Principles and theory for data mining and machine learning*. Springer Science & Business Media.
- Clausen, S. (1998). *Applied Correspondence Analysis Vol. 121 : An Introduction*. Los Angeles, CA, USA: SAGE Publications.
- Clogg, C. C. and E. S. Shihadeh (1994). *Statistical Models for Ordinal Variables*. Thousand Oaks, CA, Sage.
- O'Connell, A. A. (2006). *Logistic regression models for ordinal response variables*. Thousand Oaks, Calif., SAGE Publications.
- Cooley, R., Mobasher, B., & Srivastava, J. (1999). Data preparation for mining world wide web browsing patterns. *Knowledge and information systems*, 1(1), 5-32.
- Coombs, Clyde H. (1964). *A Theory of Data*. Wiley. New York.
- Cronbach, L. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- McCullagh, Peter (1980). "Regression Models for Ordinal Data". *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*. 42 (2): 109–142
- Davison, A. C., & Hinkley, D. V. (1997). *Bootstrap methods and their application* (Vol. 1). Cambridge university press.
- Dawes, R. M., and T. Smith (1985). Attitude and opinion measurement. In G. Lindzey, & E. Aronson (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (Vol. 2, pp. 509-566). New York: Random House.
- Dhont, K., Van Hiel, A., Pattyn, S., Onraet, E., & Severens, E. (2012). A step into the anarchist's mind: Examining political attitudes and ideology through event-related brain potentials. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 7(3), 296-303.
- Dinno, A. (2015). Nonparametric pairwise multiple comparisons in independent groups using Dunn's test. *Stata Journal* 15: 292-300
- Dunham, M. H. (2006). *Data mining: Introductory and advanced topics*. Pearson Education India.

- Dunn, O. J. (1964). Multiple comparisons using rank sums. *Technometrics*, 6(3):241–252.
- Drummond, C. (2009). Replicability is not reproducibility: nor is it good science.
- Everitt, B. (1993). *Cluster analysis* (3rd ed.). London : New York: E. Arnold ; Halsted Press.
- Fabrigar, L. R., & Wegener, D. T. (2012). *Exploratory factor analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Fayyad, U. M., Piatetsky-Shapiro, G., & Smyth, P. (1996, August). Knowledge discovery and data mining: towards a unifying framework. In *KDD* (Vol. 96, pp. 82-88).
- Folk, M., & Luce, R. (1987). Effects of stimulus complexity on mental rotation rate of polygons. *Journal of Experimental Psychology. Human Perception and Performance*, 13(3), 395-404.
- Fullerton, A. S. (2009). A conceptual framework for ordered logistic regression models. *Sociological methods & research*, 38(2), 306-347.
- Gayo-Cal, M., Savage, M., & Warde, A. (2006). A cultural map of the United Kingdom, 2003. *Cultural Trends*, 15(2-3), 213-237.
- Gelman, Andrew; Hill, Jennifer (2007). *Data Analysis Using Regression and Multilevel/Hierarchical Models*. New York: Cambridge University Press. pp. 119–124.
- Gifi, A. (1990). *Nonlinear multivariate analysis*. Chichester ; New York: Wiley.
- Gelfand, S. B., Ravishankar, C. S., & Delp, E. J. (1989, November). An iterative growing and pruning algorithm for classification tree design. In *Systems, Man and Cybernetics, 1989. Conference Proceedings., IEEE International Conference on* (pp. 818-823). IEEE.
- Gorsuch, R. (1983). *Factor analysis* (2nd ed.). Hillsdale, N.J. ; London: L. Erlbaum.
- Green, P.E., Krieger, A.M., and, and Carroll, D.J. (1987). Conjoint analysis and

- multidimensional scaling: a complementary approach. *Journal of Advertising Research*, vol. 27: pp. 21–27.
- Greenacre, M. (1988). Clustering the rows and columns of a contingency table. *Journal of Classification*, 5(1), 39-51.
- Greenacre, M. (1993). *Correspondence analysis in practice*. London: Academic P.
- Greenacre, M., & Blasius, Jörg. (1994). *Correspondence analysis in the social sciences : Recent developments and applications*. London: Academic Press.
- Greenacre, Michael and Blasius, Jörg (2006). *Multiple Correspondence Analysis and Related Methods*. London: Chapman & Hall/CRC.
- Guzzcza, J. (2005). *CART from A to B*, CAS Predictive Modeling Seminar, Chicago.
- Hall, Mark, Frank, Eibe, Holmes, Geoffrey, Pfahringer, Bernhard, Reutemann, Peter, & Witten, Ian, H. (2009). The WEKA data mining software: An update. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 11(1), 10-18.
- Han J., Kamber M., (2006). *Data mining, concepts and techniques*, second edition, Morgan Kaufmann.
- Hand, D. (1998). Data Mining: Statistics and More? *The American Statistician*, 52(2), 112-118.
- Hand, David, J. (1999). Statistics and data mining: Intersecting disciplines. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 1(1), 16-19.
- Hand D., Mannila H., Smyth P., (2011). *Principles of data mining*, The MIT press, 2001.
- Hanushek, E. A., & Jackson, J. E. (2013). *Statistical methods for social scientists*. Academic Press.
- Härdle, W., & Simar, Léopold. (2007). *Applied multivariate statistical analysis* (2nd ed.). Berlin ; New York: Springer.

- Harrell, F. (2015). *Regression modeling strategies: with applications to linear models, logistic and ordinal regression, and survival analysis*. Springer.
- Harrington, D. (2009). *Confirmatory factor analysis*. Oxford University Press.
- Hastie, T., Tibshirani, R., & Friedman, J. H. (2001). *The elements of statistical learning: data mining, inference, and prediction: with 200 full-color illustrations*, Springer, New York.
- Hedström, P. (2004). Generative models and explanatory research: on the sociology of Aage B. Sørensen. *Research in Social Stratification and Mobility*, 21, 13-25.
- Hedström, P. (2008). Studying mechanisms to strengthen causal inferences in quantitative research. *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford University Press, Oxford, 319-335.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Van Hiel, A., Duriez, B., & Kossowska, M. (2006). The Presence of Left-Wing Authoritarianism in Western Europe and Its Relationship with Conservative Ideology. *Political Psychology*, 27(5), 769-793.
- Hirschfeld, H. (1935). A Connection between Correlation and Contingency. *Mathematical Proceedings of the Cambridge Philosophical Society*, 31(4), 520-524.
- Ho, R. (2013). *Handbook of Univariate and multivariate data analysis with IBM SPSS*. CRC Press.
- Hwang, H., Tomiuk, M., & Takane, Y. (2009). 11 Correspondence Analysis, Multiple Correspondence Analysis, and Recent Developments. In Roger E. Millsap, & A. Maydeu-Olivares (Eds.), *The SAGE Handbook of Quantitative Methods in Psychology*. (pp. 243-264). London: SAGE Publications Ltd. doi: <http://dx.doi.org.gate2.library.lse.ac.uk/10.4135/9780857020994.n11>
- IBM Corp. Released (2013). IBM SPSS Decision Trees, Version 20.0. Armonk, NY: IBM Corp.

- Jöreskog, K. (1969). A general approach to confirmatory maximum likelihood factor analysis. *Psychometrika*, 34(2), 183-202.
- Johnson, R., & Wichern, Dean W. (2007). *Applied multivariate statistical analysis* (6th ed.). Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Judd, C.M., McClelland, G.H., (1998). Measurement. In *The Handbook of Social Psychology* (pp. 180 - 232) (4th ed.). Boston : New York: McGraw-Hill ; Distributed exclusively by Oxford University Press.
- Kantardzic, M. (2011). *Data mining: concepts, models, methods, and algorithms*. John Wiley & Sons.
- Kass, G. (1980). An Exploratory Technique for Investigating Large Quantities of Categorical Data. *Journal of the Royal Statistical Society. Series C (Applied Statistics)*, 29(2), 119-127.
- Kay, A.C., & Jost, J.T. (2003). Complementary justice: Effects of "poor but happy" and "poor but honest" stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 823-837.
- Kenny, D. A., Kashy, D., & Bolger, N. (1998). Data analysis in social psychology. In D. Gilbert, S. Fiske, and G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed., pp. 233-265). New York:McGraw-Hill
- Kim, H., & Loh, W. Y. (2011). Classification trees with unbiased multiway splits. *Journal of the American Statistical Association*.
- Kim, J., & Mueller, Charles W. (1978). *Factor Analysis*.
- Kruglanski, A. W., & Stroebe, W. (Eds.). (2012). *Handbook of the history of social psychology*. Psychology Press.
- Kruskal, W. H., & Wallis, W. A. (1952). Use of ranks in one-criterion variance analysis. *Journal of the American statistical Association*, 47(260), 583-621.
- Kupeli, N., Chilcot, J., Schmidt, U. H., Campbell, I. C., & Troop, N. A. (2013). A confirmatory factor analysis and validation of the forms of self-criticism/reassurance scale. *British Journal of Clinical Psychology*, 52(1), 12-25.

- Lane, J. (2000). *Pierre Bourdieu : A critical introduction* (Modern European thinkers). London ; Sterling, Va.: Pluto Press.
- Larose D. (2005). *Discovering Knowledge in Data: An Introduction to Data Mining*, Wiley.
- Larose D.. (2006). *Data mining, methods and models*, Wiley.
- Lebart L., Morineau A., Piron M. (1995). *Statistique Exploratoire Multidimensionnelle*, Dunod, Paris.
- Lebart, L., Morineau, Alain, & Warwick, Kenneth M. (1984). *Multivariate descriptive statistical analysis : Correspondence analysis and related techniques for large matrices* (Wiley series in probability and mathematical statistics. Applied probability and statistics).
- Lehman, A., O'Rourke, N., Hatcher, L., & Stepanski, E. (2013). *JMP for basic univariate and multivariate statistics: Methods for researchers and social scientists*. SAS Institute.
- Le Roux, B., & Rouanet, Henry. (2004). *Geometric data analysis from correspondence analysis to structured data analysis*. Dordrecht ; Boston: Kluwer Academic.
- Le Roux B., & Rouanet H. (2010). *Multiple Correspondence Analysis* (Multiple Correspondence Analysis). SAGE Publications.
- Leskovec, J., Rajaraman, A., & Ullman, J. D. (2014). *Mining of massive datasets*. Cambridge University Press.
- Lewis-Beck, M., Bryman, Alan, & Liao, Tim F. (2003). *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Likert, R. (1932). A Technique for the Measurement of Attitudes. *Archives of Psychology*, 140, 1–55.
- Lim, T.-S., Loh, W.-Y., and Shih, Y.-S. (2000), A comparison of prediction accuracy, complexity, and training time of thirty-three old and new classification algorithms, *Machine Learning Journal*, vol. 40, 203-228.

- Loh, W. Y. (2011). Classification and regression trees. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 1(1), 14-23.
- Loh, W.-Y. and Shih, Y.-S. (1997), Split selection methods for classification trees, *Statistica Sinica*, vol. 7, 815-840.
- Long, J. S. and Freese, J. (2006) *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables Using Stata*, Second Edition. College Station, Texas: Stata Press.
- Luce, R. D. (1988). The tools-to-theory hypothesis: Review of G. Gigerenzer and D.J. Murray, "Cognition as Intuitive Statistics, *Contemporary Psychology*, 33:582-3.
- Maimon, O., & Rokach, L. (Eds.). (2005). *Data mining and knowledge discovery handbook* (Vol. 2). New York: Springer.
- Mann H.B. and Whitney D.R. (1947). On the test of whether one of two random variables is stochastically larger than the other. *Annals of Mathematical Statistics*, 18, 50-60.
- Marsh, H. W., Balla, J. R., & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 391-410.
- Marsh, H. W., Ellis, L. A., Parada, R. H., Richards, G., & Heubeck, B. G. (2005). A short version of the Self Description Questionnaire II: operationalizing criteria for short-form evaluation with new applications of confirmatory factor analyses. *Psychological assessment*, 17(1), 81.
- Michell, J. (1990). *An introduction to the logic of psychological measurement*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Morgan, S., & Winship, Christopher. (2007). *Counterfactuals and causal inference : Methods and principles for social research* (Analytical methods for social research). Cambridge: Cambridge University Press.
- Moss, S. (2009). Expectation maximization--to manage missing data.
- Nickerson R. S. (2000). Null hypothesis significance testing: a review of an old and continuing controversy. *Psychol. Methods* 5, 241–301. 10.1037/1082-989x.5.2.241

- Nisbet, R., Miner, G., & Elder IV, J. (2009). Handbook of statistical analysis and data mining applications. Academic Press.
- Osborne, J., & Waters, E. (2002). Four assumptions of multiple regression that researchers should always test. *Practical assessment, research & evaluation*, 8(2), 1-9.
- Papastamou, S., Prodromitis, G., Iatridis, T. (2005). Perceived Threats to Democracy: An Examination of Political Affiliation and Beliefs about Terrorism, State Control, and Human Rights, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 2005, Vol.5, No.1, 2005, 1-14.
- Patil, P., Peng, R. D., & Leek, J. (2016). A statistical definition for reproducibility and replicability. *bioRxiv*, 066803.
- Patil, D. D., Wadhai, V. M., & Gokhale, J. A. (2010). Evaluation of decision tree pruning algorithms for complexity and classification accuracy. *International Journal of Computer Applications (0975–8887) Volume*.
- Pearl, J. (2000). *Causality : Models, reasoning, and inference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pearl, J. (2010). The Foundations of Causal Inference. *Sociological Methodology*, 40(1), 75-149.
- Powney, J., & Watts, M. (1987). *Interviewing in educational research*. Routledge & Kegan Paul.
- Pyle, D. (1999). *Data preparation for data mining*. Morgan Kaufmann, San Francisco.
- J. B. MacQueen (1967): "Some Methods for classification and Analysis of Multivariate Observations, *Proceedings of 5-th Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*", Berkeley, University of California Press, 1:281-297
- Quinlan, J. R. (1986). Induction of decision trees. *Machine learning*, 1(1), 81-10
- Rahman, H., & Ramos, I. (Eds.). (2013). *Ethical Data Mining Applications for Socio-economic Development*. IGI Global.

- Refaeilzadeh, P., Tang, L., & Liu, H. (2009). Cross-validation. In *Encyclopedia of database systems* (pp. 532-538). Springer US.
- Reis, H., & Judd, Charles M. (2014). *Handbook of research methods in social and personality psychology* (Second ed.).
- Rencher, A. C., Christensen, W. F., & ebrary, I. (2012). *Methods of multivariate analysis* (3rd ed.). Hoboken, N.J.: Wiley.
- Robert, C., & Casella, G. (2013). *Monte Carlo statistical methods*. Springer Science & Business Media.
- Rokach, L., & Maimon, O. (2005). Top-down induction of decision trees classifiers - a survey. *Systems, Man, and Cybernetics, Part C: Applications and Reviews, IEEE Transactions on*, 35(4), 476-487.
- Rokach, L., & Maimon, O. (2014). *Data mining with decision trees: theory and applications*. World scientific.
- Rodrigues, Grave, De Oliveira, & Nogueira. (2016). Study on homophobic bullying in Portugal using Multiple Correspondence Analysis (MCA). *Revista Latinoamericana De Psicología, Revista Latinoamericana de Psicología*.
- Scime, A., & Reiner, S. M. (2012, January). Finding Interesting Classification Rules: An Application from Education. In *Proceedings of the International Conference on Data Mining (DMIN)* (p. 1). The Steering Committee of The World Congress in Computer Science, Computer Engineering and Applied Computing (WorldComp).
- Schafer JL. (1997). *Analysis of Incomplete Multivariate Data*. London: Chapman and Hall.
- Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (1996). *A guide to structural equations modeling*. Hillsdale, NJ: Erl-baum.
- Schwager, K. W. (1991). The representational theory of measurement: An assessment. *Psychological Bulletin*, 110(3), 618.

Singh, K., & Xie, M. (2008). Bootstrap: a statistical method. *Unpublished manuscript, Rutgers University, USA. Retrieved from <http://www.stat.rutgers.edu/home/mxie/RCPapers/bootstrap.pdf>.*

Sirkin, R. M. (2005). *Statistics for the social sciences*. Sage Publications.

Song, Y., & Lu, Y. (2015). Decision tree methods: Applications for classification and prediction. *Shanghai Archives of Psychiatry, 27*(2), 130-5.

Sørensen, A. B. (1998). Theoretical mechanisms and the empirical study of social processes. In: P. Hedström & R. Swedberg (Eds), *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory* (pp. 238–266). Cambridge: Cambridge University Press.

Sørensen, A. B. (2009). Statistical models and mechanisms of social processes. In Hedström, P., Wittrock, Björn, & Institut international de sociologie. World Congress. *Frontiers of sociology* (Annals of the International Institute of Sociology ; v. 11). Leiden ; Boston: Brill.

Steiger, J. H. (1989). *EzPATH: Causal modeling*. Evanston, IL: SYSTAT

S.S. Stevens (1951): "Mathematics, measurement, and psychophysics." In S.S. Stevens (ed.): *Handbook of experimental psychology* pp. (1-49). New York: Wiley.

Suthaharan, S. (2016). *Machine learning models and algorithms for big data classification*. Boston: Springer.

Taagepera, R. (2008). *Making social sciences more scientific : The need for predictive models*. Oxford ; New York: Oxford University Press.

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Osterlind, S. J. (2001). *Using multivariate statistics*.

Tal, E. (2013). Old and new problems in philosophy of measurement. *Philosophy Compass, 8*(12), 1159-1173.

Tan, P., Steinbach, Michael, & Kumar, Vipin. (2014). *Introduction to data mining* (First edition.; Pearson new international ed., Always learning).

Trafimow, D., and Marks, M. (2015), Editorial, *Basic and Applied Social Psychology* 37, 1–2.

- Thomas H., Cormen, Leiserson, C. E., Rivest, R. L., & Stein, C. (2001). Introduction to algorithms (Vol. 6). Cambridge: MIT press.
- Thomas, S., & Heck, L. (2001). Analysis of Large-Scale Secondary Data in Higher Education Research: Potential Perils Associated with Complex Sampling Designs. *Research in Higher Education*, 42(5), 517-540.
- Torgerson, Warren S, & Torgerson, Warren Stanley. (1958). *Theory and methods of scaling*. New York ; London: Wiley.
- Trochim, W., & Donnelly, James P. (2008). *Research methods knowledge base* (3rd ed.). Mason, Ohio: Atomic Dog/Cengage Learning.
- Tucker, L. R., & Lewis, C. (1973). A reliability coefficient for maximum likelihood factor analysis. *Psychometrika*, 38, 1–10.
- Tufféry, S. (2011). *Data mining and statistics for decision making*. John Wiley & Sons.
- Vercellis, C. (2002). Combining data mining and optimization for campaign management. *WIT Transactions on Information and Communication Technologies*, 28.
- Ward, J. (1963). Hierarchical Grouping to Optimize an Objective Function. *Journal of the American Statistical Association*, 58(301), 236-244.
- Wasserstein, R., & Lazar, N. (2016). The ASA's statement on p-values: Context, process, and purpose. *The American Statistician*, 00.
- Weathington, B., Cunningham, Christopher J. L., & Pittenger, David J. (2010). *Research methods for the behavioral and social sciences*. Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons.
- Winship C, Elwert F. (2010). Effect Heterogeneity and Bias in Main-Effects-Only Regression Models. In: Dechter R, Geffner H, Halpern JY *Heuristics, Probability and Causality: A Tribute to Judea Pearl*. College Publications.
- Witten I., Frank E. (2005). *Data mining, practical machine learning tools and techniques*, Elsevier.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αλεξίου, Κ. (2005). *Οικονομικές αλλαγές και κοινωνικές αντιθέσεις στην Ελλάδα: οι προκλήσεις στις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα, Τυπωθήτω.

Βαληνάκης, Γ., Φωτίου, Ε., Χατζηβασιλείου, Ε., Σέρμπος, Σ., Υφαντής, Κ., Τσακίρης, Θ., Σκορδέλη, Μ., Χριστόπουλος, Α., Ιωακειμίδης, Π., Μαραβέγιας, Ν., Δούκας, Γ., Λιαργκόβας, Π., Λαζάρου, Ε., Τσαντούλης, Γ., Ζερβάκη, Α., Κούκης, Θ., (2010). *Ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική : 1990-2010*. (σελ. 89-124), Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

Βούλγαρης, Γ. (2013). *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα, εκδ.Πόλις.

Bryant, R., Γκαργκάνας, Ν., Τάβλας, Ν. (2002). *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές για την Ελλάδα [Economic Performance and Perspectives for Greece]*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος & the Brookings Institution.

Ιορδάνογλου, Χ. (2008), *Η Ελληνική Οικονομία στη «Μακρά Διάρκεια» 1954-2005*, εκδ. Πόλις.

Καρακούσης, Α. (2006). *Μετέωρη χώρα: Από την κοινωνία της ανάγκης στην κοινωνία της επιθυμίας (1975-2005)*. Αθήνα, εκδ. Εστία.

Λούλης, Γ. (1995) *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα: εκλογές, κοινή γνώμη, πολιτικές εξελίξεις 1980-1995*. Αθήνα : Ι. Σιδέρης.

Μακρυδημήτρης Α., Πραβίτα, Μ.-Η. (2012). *Διοικητική Επιστήμη Ι. Δημόσια Διοίκηση: Στοιχεία Διοικητικής Οργάνωσης*. Έκδοση. Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα.

Μπεχράκης Θ.,(1999) *Πολυδιάστατη Ανάλυση Δεδομένων*. Αθήνα, εκδόσεις Λιβάνη.

Παπαδημητρίου, Ι. (2007). *Ανάλυση Δεδομένων. Παραγοντική ανάλυση των αντιστοιχιών. Ιεραρχική ταξινόμηση και άλλες μέθοδοι*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Παπαστάμου Σ., Προδρομίτης Γ., (2010) *«Κρατική και μη κρατική πολιτική βία»*. Αθήνα, Πεδίο.

Παπαστάμου, Σ. (2008). *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία. Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*. Τόμος Α΄, Αθήνα, εκδ. Πεδίο.

Σπανού, Κ., (επιμ.), (2010) *Δημόσιες πολιτικές στην Ελλάδα. Όψεις και αντιφάσεις*.(σελ. 85-119). Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση

Woolgar, S., (2003). *Επιστήμη. Η ιδέα καθ' αυτήν*. Εκδ. Κάτοπτρο, Μετ. Δ. Παπαγιαννάκος.

Χρυσόχου, Ξ. (2005). Πολυπολιτισμική πραγματικότητα. *Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Διαδουκτικά άρθρα και έρευνες

Graph Mining: Laws, Generators and Tools,

<http://www.stanford.edu/group/mmds/slides2008/faloutsos.pdf>

Nuzzo, R. (2014), “Scientific Method: Statistical Errors,” *Nature*, 506, 150–152.

Available at <http://www.nature.com/news/scientific-methodstatistical-errors-1.14700>.

ΔΗΜΕΛ – Εταιρεία ερευνών κοινωνικής γνώμης. (Απρίλιος, 1991). Διαθέσιμη μέσω του Ιδρύματος Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, <http://www.ikm.gr/view-assets/-/assets/34311>

Άγνωστη εταιρεία, έρευνα κοινής γνώμης. (Μάρτιος, 1990). Διαθέσιμη μέσω του Ιδρύματος Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, <http://www.ikm.gr/view-assets/-/assets/34827>

Standard Eurobarometer survey 38.1. Δεύτερο κύμα, Φθινόπωρο 1992. *Public opinion in the European community*, Διαθέσιμα από http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb38/eb38_en.htm

Standard Eurobarometer survey 40.0. Δεύτερο κύμα, Φθινόπωρο 1993. *Public opinion in the European community*, Διαθέσιμα από http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb40/eb40_en.htm

Siegfried, T. (2014), "To Make Science Better, Watch out for Statistical Flaws," *Science News Context Blog*, February 7, 2014. Available at <https://www.sciencenews.org/blog/context/make-science-betterwatch-out-statistical-flaws>. [129]

Tal, Eran, "Measurement in Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/measurement-science>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Πίνακας 4.1 Κατανομή στάσεων νοοτροπίας

Συντηρητισμός		
	N	%
Διαφωνία	808	35.4
Ενδιάμεση στάση	738	32.4
Συμφωνία	734	32.2
Προοδευτισμός		
Διαφωνία	1000	43.9
Ενδιάμεση στάση	730	32.0
Συμφωνία	550	24.1
Θεσμικός φιλελευθερισμός		
Διαφωνία	1230	53.9
Ενδιάμεση στάση	357	15.7
Συμφωνία	693	30.4
Σύνολο	2280	100.0

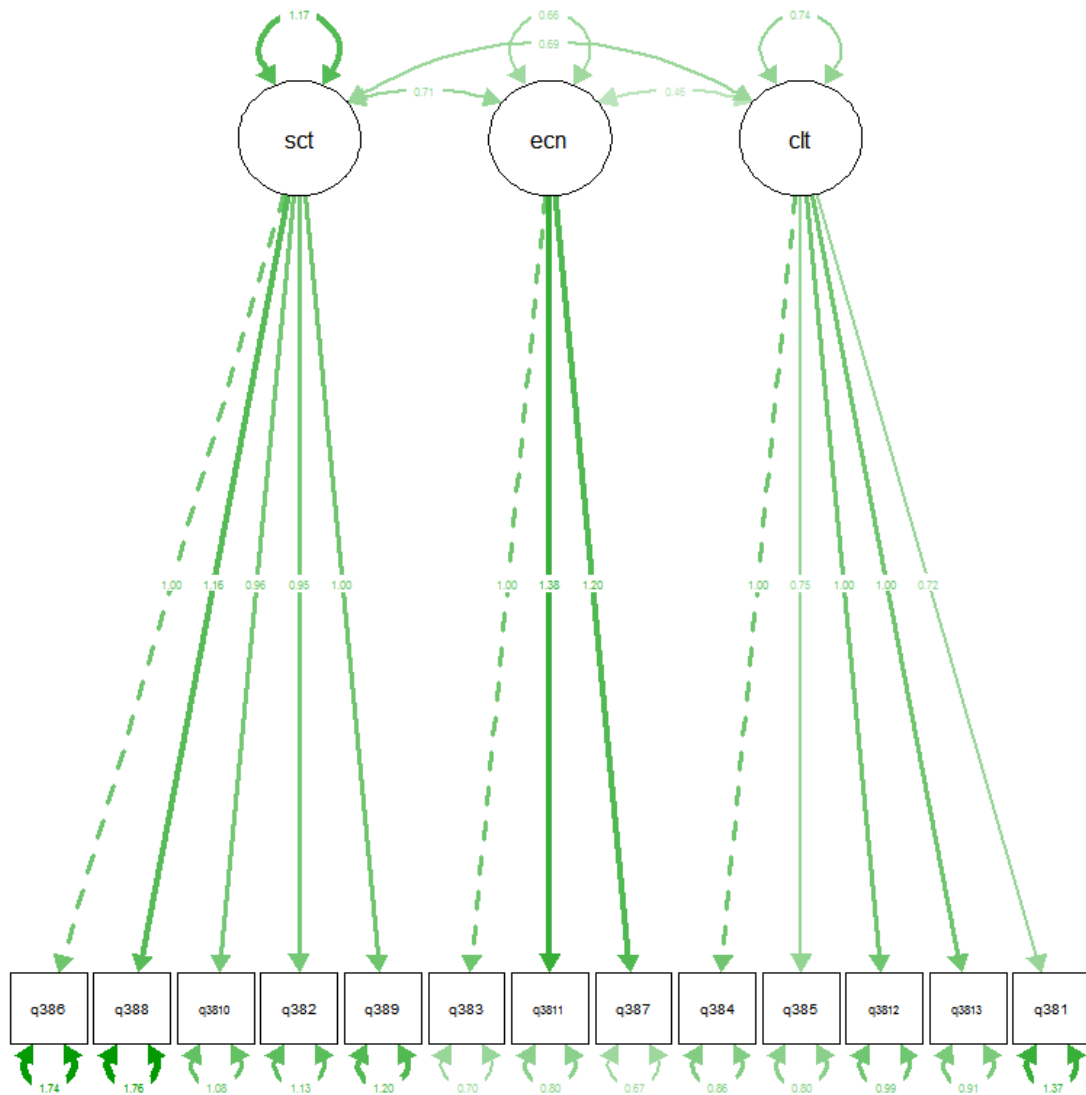
Πίνακας 4.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά υποκειμένων με θετική στάση ως προς την επιείκεια της κοινωνίας στη χρήση φυσικής και συμβολικής βίας.

Χαρακτηριστικό	Ακροαριστεροί, μη συντηρητικοί (N=19)		Χωρίς αυτοτοποθέτηση, θεσμικά φιλελεύθεροι(N=30)		
	Συχνότητα	(%) Ποσοστό	Συχνότητα	(%) Ποσοστό	
Φύλο	Άνδρες	11	57.9	15	50
	Γυναίκες	8	42.1	15	50
Ηλικιακή ομάδα	18-24	3	15.8	8	26.7
	25-34	7	36.8	8	26.7
	35-44	5	26.3	5	16.7
	45-54	1	5.3	4	13.3
	55-64	1	5.3	2	6.7
	65+	2	10.5	3	10.0
Ασχολία ερωτώμενου	Βιομήχανοι/ έμποροι	-	-	2	6.7
	Ελ. Επαγγελματίες / επιστήμονες	1	5.3	1	3.3
	Ελ. Επαγγελματίες / τεχνίτες	-	-	3	10.0
	Αγρότες/ ψαράδες	3	15.8	1	3.3
	Υπάλληλοι γραφείου	6	31.6	8	26.7
	Υπάλληλοι/ εργατοτεχνίτες	-	-	-	-
	Μη εργαζόμενες νοικοκυρές	5	26.3	8	26.7
	Φοιτητές/ σπουδαστές	-	-	3	10.0
	Συνταξιούχοι	2	10.5	4	13.3
	Άνεργοι	2	10.5	-	-

Γεωγραφικό διαμέρισμα	Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	15	78.9	8	26.7
	Πελοπόννησος	1	5.3	-	-
	Ιόνιο	1	5.3	-	-
	Ήπειρος	-	-	-	-
	Θεσσαλία	-	-	-	-
	Μακεδονία	2	10.5	8	26.7
	Θράκη	-	-	-	-
	Αιγαίο	-	-	-	-
	Κρήτη	-	-	14	46.7
Μορφωτικό επίπεδο	Καθόλου/ Δημοτικό	4	21.1	11	36.7
	Γυμνάσιο/ Λύκειο	12	63.2	14	46.7
	Ανώτερη / Ανώτατη εκπαίδευση	3	15.8	5	16.7
Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα	Μέχρι 100.000δρχ.	10	52.6	3	10.0
	101.000-200.000δρχ.	5	26.3	13	43.3
	201.000-300.000δρχ.	3	15.8	11	36.7
	301.000-400.000δρχ.	-	-	-	-
	401.000+δρχ.	-	-	-	-
	Άρνηση απάντησης	1	5.3	3	10.0
Πρόθεση ψήφου στις εθνικές εκλογές του Ιουλίου του 1994	ΠΑΣΟΚ	-	-	-	-
	ΝΔ	-	-	1	3.3
	ΠΟΛ.ΑΝ.	-	-	-	-
	ΚΚΕ	10	52.6	-	-
	Συνασπισμός	-	-	-	-
	ΕΠΕΝ	-	-	-	-
	Άλλο κόμμα	-	-	-	-
	Λευκό	4	21.1	3	10.0
	Άκυρο	3	15.8	-	-
Δε θα ψήφιζα	-	-	-	-	
Δεν απαντώ	2	10.5	26	86.7	

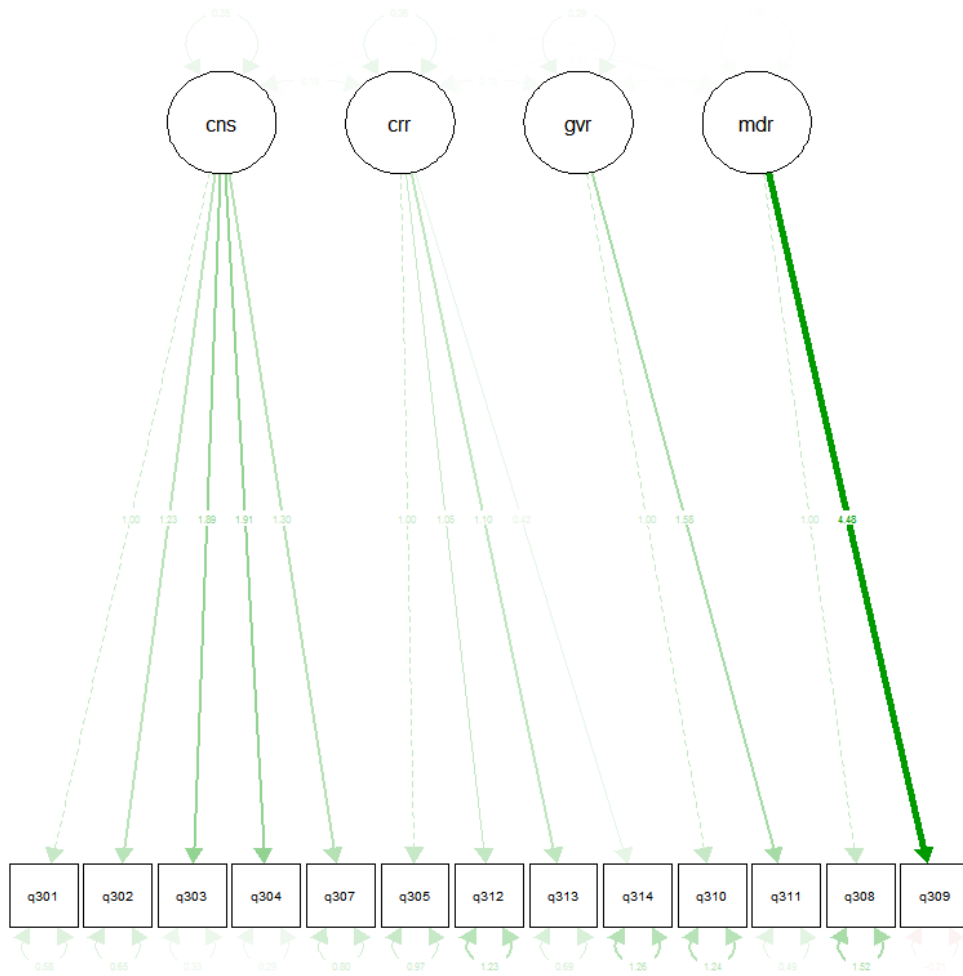
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΓΡΑΦΗΜΑ 1 Διερευνητική παραγοντική ανάλυση της κλίμακας σχετικά με τα θέματα ομοιότητας των Ελλήνων με τους Ευρωπαίους

Σημ.: Το γράφημα αναπαριστά τις εκτιμήσεις των παραμέτρων (parameter estimates) του μοντέλου. sct=κοινωνία πολιτών, Ecn=οικονομία και ανάπτυξη, Clt=πολιτισμός και νοοτροπία , q381=θρησκεία, q382=πολιτική, q383=οικονομία, q384=γλώσσα, q385=ήθη-έθιμα, q386=αθλητισμός, q387=τεχνολογία, q388=ψυχαγωγία, q389=διατροφή, q3810=παιδεία, q3811=βιομηχανία, q3812=πολιτιστικές παραδόσεις, q3813=νοοτροπία.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2 Διερευνητική παραγοντική ανάλυση της κλίμακας πολιτικού ενδιαφέροντος

Σημ.: Το γράφημα αναπαριστά τις εκτιμήσεις των παραμέτρων (parameter estimates) του μοντέλου.
 cns=συντηρητική στάση, crr= συγκυριακή στάση, gvr=φιλοκυβερνητική στάση, mdr=εκσυγχρονιστική στάση,
 q301=επιαναφορά της βασιλείας στην Ελλάδα, q302=αποφυλάκιση χουντικών,
 q303=ιδιωτικοποίηση του ΟΤΕ, q304=ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ, q305=αποδοχή από την Ελλάδα της πρότασης Βανς-Όουεν,
 q307=ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ανώτατης εκπαίδευσης, q308=προαιρετική αναγραφή του θρησκευόμενου στις νέες ταυτότητες, q309= αποδοχή του ονόματος «Νέα Μακεδονία» ή «Ανω Μακεδονία» για τη Δημοκρατία των Σκοπίων,
 q310=άνοιγμα των ελληνικών συνόρων στους Βορειοηπειρώτες, q311= παροχή άδειας εργασίας έξι μηνών σε περιορισμένο αριθμό Αλβανών λαθρομεταναστών,
 q312=φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ του ιδιωτικού τομέα, q313=στάση Αμερικανών στη Γιουγκοσλαβική κρίση,
 q314=επιαναφορά της λίστας στα ψηφοδέλτια στις επόμενες κοινοβουλευτικές εκλογές.

Πίνακας 6.1 Συγκεντρωτικά αποτελέσματα σημαντικότερων κατηγοριών ανά άξονα για τις ενεργές και συμπληρωματικές κατηγορίες, σύμφωνα με τη δοκιμασία αξιολόγησης

Μεταβλητή	Άξονας 1		Μεταβλητή	Άξονας 2		Μεταβλητή	Άξονας 3	
	Κατηγορία μεταβλητής	Δοκιμασία αξιολόγησης		Κατηγορία μεταβλητής	Δοκιμασία αξιολόγησης		Κατηγορία μεταβλητής	Δοκιμασία αξιολόγησης
Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	-19.40	Υγιές κοινωνικό κράτος	Μη σημαντικό	-16.47	Κοινωνία πολιτών	Ενδιάμεση στάση	-21.98
Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	-18.94	Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντική	-15.53	Οικονομία-ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	-19.89
Πολιτισμός-νοοτροπία	Ολόιδιοι	-17.53	Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	-11.58	Πολιτισμός-νοοτροπία	Ενδιάμεση στάση	-13.08
Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	-11.73	Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	-9.56	Ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	-5.36
Αειφόρος ανάπτυξη	Μη σημαντική	-9.94	Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	-8.50	Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Ολόιδιοι	-4.76
Υγιές κοινωνικό κράτος	Μη σημαντικό	-9.30	Μεσογειακές χώρες	Διαφορετικοί	-6.55	Εκπαιδευτικό σύστημα	Ενδιάμεση στάση	-2.84
Μεσογειακές χώρες	Ολόιδιοι	-7.12	Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	-5.84	Καθ' ημάς ανατολή	Ενδιάμεση στάση	-2.39
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Ολόιδιοι	-7.07	Αειφόρος ανάπτυξη	Ενδιάμεση στάση	-5.39	Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Ενδιάμεση στάση	-2.12
Καθ' ημάς ανατολή	Ολόιδιοι	-6.67	ισχυρό εθνικό κράτος	Ενδιάμεση στάση	-5.30			
Μεσαία περιοχή								
Μεσογειακές χώρες	Διαφορετικοί	8.46	ισχυρός εθνικός στρατός ή ενιαίος ευρωπαϊκός στρατός	Ισχυρός εθνικός στρατός	3.52	Καθ' ημάς ανατολή	Διαφορετικοί	2.84
Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Διαφορετικοί	8.89	καθ' ημάς ανατολή	Ενδιάμεση στάση	3.54	Μεσογειακές χώρες	Διαφορετικοί	2.90
Καθ' ημάς ανατολή	Διαφορετικοί	8.94	δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Ολόιδιοι	5.55	Ισχυρό εθνικό κράτος	Μη σημαντικό	4.11
Υγιές κοινωνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	9.30	οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	6.19	Δυτικές αναπτυγμένες χώρες	Διαφορετικοί	6.67
Ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	9.79	κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	9.20	Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	8.95
Αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντική	10.93	πολιτισμός-νοοτροπία	Ολόιδιοι	11.27	Κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	9.08
Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	15.02	υγιές κοινωνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	16.47	Οικονομία-ανάπτυξη	Ολόιδιοι	10.57
Οικονομία-ανάπτυξη	Διαφορετικοί	19.74	ισχυρό εθνικό κράτος	Πολύ σημαντικό	19.91	Πολιτισμός-νοοτροπία	Διαφορετικοί	10.96
κοινωνία πολιτών	Διαφορετικοί	20.35	αειφόρος ανάπτυξη	Πολύ σημαντική	21.23	Κοινωνία πολιτών	Ολόιδιοι	12.40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Πίνακας 7.1 Mann Whitney U έλεγχος για πιθανές διαφοροποιήσεις της νοοτροπίας, της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και δημογραφικών χαρακτηριστικών στις ομάδες του σκοπού της Ε.Ε.

	N	Μέση θέση	Άθροισμα θέσεων (Sum of Ranks)

			(Mean Rank)	
Αυτοτοποθέτηση	Αρνητική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	50	93.94	4697
	Ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	179	120.88	21638
	Σύνολο	229		
Συντηρητισμός	Αρνητική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	50	149.82	7491
	Ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	179	105.27	18844
	Σύνολο	229		
Θεσμικός φιλελευθερισμός	Αρνητική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	50	100.18	5009
	Ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	179	119.14	21326
	Σύνολο	229		
Προοδευτισμός	Αρνητική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	50	99.4	4970
	Ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	179	119.36	21365
	Σύνολο	229		
Ομάδα ηλικίας	Αρνητική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	50	103.07	5153.5
	Ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	179	118.33	21181.5
	Σύνολο	229		
Μόρφωση	Αρνητική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	50	126.86	6343
	Ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	179	111.69	19992
	Σύνολο	229		
Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα	Αρνητική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	50	111.47	5573.5
	Ενδιάμεση ή θετική στάση ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	179	115.99	20761.5
	Σύνολο	229		

Πίνακας 7.2 Mann Whitney U έλεγχος για πιθανές διαφοροποιήσεις της νοοτροπίας, της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και δημογραφικών χαρακτηριστικών στις ομάδες της τήρησης οικονομικών κριτηρίων κατά την ένταξη νέων χωρών

		N	Μέση θέση (Mean Rank)	Άθροισμα θέσεων (Sum of Ranks)
Αυτοτοποθέτηση	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	622	430.49	267767.00
	Θετική στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	249	449.76	111989.00
	Σύνολο	871		
Συντηρητισμός	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	622	457.46	284541.00
	Θετική στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	249	382.39	95215.00
	Σύνολο	871		

Θεσμικός φιλελευθερισμός	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	622	443.57	275898.50
	Θετική στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	249	417.10	103857.50
	Σύνολο	871		
Προοδευτισμός	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	622	451.49	280826.50
	Θετική στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	249	397.31	98929.50
	Σύνολο	871		
Ομάδα ηλικίας	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	622	439.83	273574.00
	Θετική στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	249	426.43	106182.00
	Σύνολο	871		
Μόρφωση	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	622	432.13	268782.00
	Θετική στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	249	445.68	110974.00
	Σύνολο	871		
Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	622	434.38	270181.50
	Θετική στάση ως προς την ένταξη με οικονομικά κριτήρια	249	440.06	109574.50
	Σύνολο	871		

Πίνακας 7.3 Mann Whitney U έλεγχος για πιθανές διαφοροποιήσεις της νοοτροπίας, της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και δημογραφικών χαρακτηριστικών στις ομάδες της ισοτιμίας των μειονοτήτων

		N	Μέση θέση (Mean Rank)	Αθροισμα θέσεων (Sum of Ranks)
Αυτοτοποθέτηση	Θετική στάση απέναντι στις μειονότητες	162	196.53	31838.00
	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση απέναντι στις μειονότητες	286	240.34	68738.00
	Σύνολο	448		
Συντηρητισμός	Θετική στάση απέναντι στις μειονότητες	162	209.90	34003.50
	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση απέναντι στις μειονότητες	286	232.77	66572.50
	Σύνολο	448		
Θεσμικός φιλελευθερισμός	Θετική στάση απέναντι στις μειονότητες	162	208.91	33844.00
	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση απέναντι στις μειονότητες	286	233.33	66732.00
	Σύνολο	448		
Προοδευτισμός	Θετική στάση απέναντι στις μειονότητες	162	206.35	33428.00
	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση απέναντι στις μειονότητες	286	234.78	67148.00
	Σύνολο	448		
Ομάδα ηλικίας	Θετική στάση απέναντι στις μειονότητες	162	203.97	33043.50
	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση απέναντι στις μειονότητες	286	236.13	67532.50
	Σύνολο	448		
Μόρφωση	Θετική στάση απέναντι στις μειονότητες	162	235.13	38091.00
	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση απέναντι στις μειονότητες	286	218.48	62485.00
	Σύνολο	448		

Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα	Θετική στάση απέναντι στις μειονότητες	162	231.63	37524.00
	Αρνητική ή ενδιάμεση στάση απέναντι στις μειονότητες	286	220.46	63052.00
	Σύνολο	448		

Πίνακας 7.4 Mann Whitney U έλεγχος για πιθανές διαφοροποιήσεις της νοοτροπίας, της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και δημογραφικών χαρακτηριστικών στις ομάδες του σκοπού της Ε.Ε.

		N	Μέση θέση (Mean Rank)	Άθροισμα θέσεων (Sum of Ranks)
Αυτοτοποθέτηση	Ενδιάμεσοι ή θετικοί ως προς την ενοποίηση	937	659.23	617702.00
	Αρνητικοί ως προς την ενοποίηση	342	587.30	200858.00
	Σύνολο	1279		
Συντηρητισμός	Ενδιάμεσοι ή θετικοί ως προς την ενοποίηση	937	626.25	586792.50
	Αρνητικοί ως προς την ενοποίηση	342	677.68	231767.50
	Σύνολο	1279		
Θεσμικός φιλελευθερισμός	Ενδιάμεσοι ή θετικοί ως προς την ενοποίηση	937	635.32	595291.00
	Αρνητικοί ως προς την ενοποίηση	342	652.83	223269.00
	Σύνολο	1279		
Προοδευτισμός	Ενδιάμεσοι ή θετικοί ως προς την ενοποίηση	937	632.50	592652.00
	Αρνητικοί ως προς την ενοποίηση	342	660.55	225908.00
	Σύνολο	1279		
Ομάδα ηλικίας	Ενδιάμεσοι ή θετικοί ως προς την ενοποίηση	937	655.58	614281.00
	Αρνητικοί ως προς την ενοποίηση	342	597.31	204279.00
	Σύνολο	1279		
Μόρφωση	Ενδιάμεσοι ή θετικοί ως προς την ενοποίηση	937	632.91	593034.00
	Αρνητικοί ως προς την ενοποίηση	342	659.43	225526.00
	Σύνολο	1279		
Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα	Ενδιάμεσοι ή θετικοί ως προς την ενοποίηση	937	629.57	589911.50
	Αρνητικοί ως προς την ενοποίηση	342	668.56	228648.50
	Σύνολο	1279		

Πίνακας 7.5 Κατανομή της ασχολίας των ερωτώμενων στους θετικούς ως προς τα οφέλη που αποκομίσαμε από την Ε.Ε. που διαχωρίζονται σε δύο ομάδες ως προς το σκοπό της Ε.Ε.

Ασχολία ερωτώμενου	Κόμβοι		Σύνολο
	Ενδιάμεσοι και θετικοί ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	Αρνητικοί ως προς τον ενοποιητικό σκοπό της Ε.Ε.	
White collar	383	164	547
Συχνότητα (count)	400.7	146.3	547.0
Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)			
% επί της ασχολίας	70.0%	30.0%	100.0%

	% επί του κόμβου	40.9%	48.0%	42.8%
	% επί του συνόλου των θετικών ως προς τα οφέλη	29.9%	12.8%	42.8%
Blue collar	Συχνότητα (count)	149	51	200
	Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)	146.5	53.5	200.0
	% επί της ασχολίας	74.5%	25.5%	100.0%
	% επί του κόμβου	15.9%	14.9%	15.6%
	% επί του συνόλου των θετικών ως προς τα οφέλη	11.6%	4.0%	15.6%
Οικονομικά μη ενεργοί	Συχνότητα (count)	383	114	497
	Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)	364.1	132.9	497.0
	% επί της ασχολίας	77.1%	22.9%	100.0%
	% επί του κόμβου	40.9%	33.3%	38.9%
	% επί του συνόλου των θετικών ως προς τα οφέλη	29.9%	8.9%	38.9%
Άνεργοι	Συχνότητα (count)	22	13	35
	Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)	25.6	9.4	35.0
	% επί της ασχολίας	62.9%	37.1%	100.0%
	% επί του κόμβου	2.3%	3.8%	2.7%
	% επί του συνόλου των θετικών ως προς τα οφέλη	1.7%	1.0%	2.7%
	Συχνότητα (count)	937	342	1279
	Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)	937.0	342.0	1279.0
	% επί της ασχολίας	73.3%	26.7%	100.0%
	% επί του κόμβου	100.0%	100.0%	100.0%
	% επί του συνόλου των θετικών ως προς τα οφέλη	73.3%	26.7%	100.0%

Πίνακας 7.6 Mann Whitney U έλεγχος για πιθανές διαφοροποιήσεις της νοοτροπίας, της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και δημογραφικών χαρακτηριστικών στις ομάδες της ισοπολιτείας των μεταναστών

		N	Μέση θέση (Mean Rank)	Άθροισμα θέσεων (Sum of Ranks)
Αυτοτοποθέτηση	Ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	73	82.59	6029.00
	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	64	53.50	3424.00
	Σύνολο	137		
Συντηρητισμός	Ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	73	63.08	4605.00
	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	64	75.75	4848.00
	Σύνολο	137		
Θεσμικός φιλελευθερισμός	Ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	73	73.87	5392.50
	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	64	63.45	4060.50
	Σύνολο	137		
Προοδευτισμός	Ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	73	68.23	4981.00
	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	64	69.88	4472.00
	Σύνολο	137		
ομάδα ηλικίας	Ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	73	67.08	4897.00
	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	64	71.19	4556.00
	Σύνολο	137		
μόρφωση	Ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	73	65.13	4754.50
	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	64	73.41	4698.50
	Σύνολο	137		
μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα	Ενδιάμεσοι και αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	73	72.36	5282.50
	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	64	65.16	4170.50
	Σύνολο	137		

Πίνακας 7.7 Κατανομή φύλου στους έχοντες αρνητική γνώμη για τα οφέλη που αποκομίσαμε από την Ε.Ε. και διαχωρίζονται σύμφωνα με το βαθμό προσωπικής συμφωνίας ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών.

		Κόμβοι		Σύνολο	
		(Μάλλον) αρνητικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών	Θετικοί ως προς την ισοπολιτεία των μεταναστών		
Φύλο	Αντρες	Συχνότητα (count)	29	43	72
		Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)	38,4	33,6	72,0
		% επί του φύλου	40,3%	59,7%	100,0%
		% επί του κόμβου	39,7%	67,2%	52,6%
		% επί του συνόλου των αρνητικών ως προς τα οφέλη	21,2%	31,4%	52,6%
	Γυναίκες	Συχνότητα (count)	44	21	65
		Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)	34,6	30,4	65,0
		% επί του φύλου	67,7%	32,3%	100,0%
		% επί του κόμβου	60,3%	32,8%	47,4%
		% επί του συνόλου των αρνητικών ως προς τα οφέλη	32,1%	15,3%	47,4%
Σύνολο		Συχνότητα (count)	73	64	137
		Αναμενόμενη συχνότητα (Expected Count)	73,0	64,0	137,0
		% επί του φύλου	53,3%	46,7%	100,0%
		% επί του κόμβου	100,0%	100,0%	100,0%
		% επί του συνόλου των αρνητικών ως προς τα οφέλη	53,3%	46,7%	100,0%

